

IV. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

Kongresuko artikulu-bilduma

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

2021eko ekainaren 9, 10 eta 11
GASTEIZ, EUSKAL HERRIA

(c) 2021 Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU), Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP), Mondragon Unibertsitatea (MU), Deustuko Unibertsitatea (UD), Nafarroako Unibertsitatea (UNAV), Eusko Jaurlaritza, Udalbiltza, Arabako Foru Aldundia eta Vitoria-Gasteizko Udala laguntzaileak izan dira edizio honetan.

(c) Egileak

Editoreak:

Olatz Arbelaiz, Ainhoa Latatu, Miren Josu Omaetxebarria, Blanca Urgell

Artikuluak *Creative Commons Aitortu-PartekatuBerdin 3.0* lizentziapean daude

ISBNa: 978-84-8438-785-5 Lan osorako

ISBNa: 978-84-8438-786-2 1. liburukia

DOI: <https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.2021.01>

Harremanetarako: argitalpenak@ueu.eus

UEU. Erribera 14 1 D. 48005 Bilbo. Tel.: 94 679 05 46

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

Aurkibidea

Hitzaurrea.....	5
Batzordeak, laguntzaileak eta hizlariak.....	7
<i>Bideo-jokoen lokalizazioaren ikerketa deskribatzailea: garatzailetatik jokalarietara, Itziar Zorrakin-Goikoetxea.....</i>	11
<i>Zergatik panpox (1979): emakume bat hiri modernoan, Irati Majuelo.....</i>	19
<i>A(ha)l, mugaz gaindiko partikula, Maitena Duhalde de Serra eta Sergio Monforte.....</i>	27
Itzulpena eta interpretazioa: zurekin baina zu gabe, <i>Claudia M. Torralba-Rubinos.....</i>	35
Intonazio kontornu unibertsalen eta ez unibertsalen pertzepzioa: galderak eta adierazpenak Markina-Xemeingo euskarari, <i>Izaro Bedialauneta Txurruka, Jennifer Zhang eta Jose Ignacio Hualde.....</i>	43
Euskararen biziberritzea Altsasun: merkataritzako hizkuntza-paisaia aztergai, <i>Idoia Granizo.....</i>	51
Erlazio-erazketa testu klinikoetan hizkuntzaren prozesamenduaren bidez, <i>Sergio Santana, Alicia Pérez, Arantza Casillas eta Maite Oronoz.....</i>	59
Maitasuna Xabier Leteren abestietan, <i>Jon Martin-Etxebeste.....</i>	67
Gorputza eta artxiboak. Erakusketen instalazioetarako proposamen berri bat, <i>Garazi Ansa.....</i>	77
Gorputzak edertasun kanonarekin ezbaian 90eko hamarkadan: Estíbaliz Sádabaren eta Miren Agur Meaberen kasuen alderaketa, <i>Maite Luengo Aguirre.....</i>	85
Egia-ostearen analisi filosofiko-pragmatikoa. Egia-ostea, hitzontzikeria eta XXI. mendeko iruzurak, <i>Irati Zubia Landa.....</i>	93
Down Sindromedun haurren hizkuntzen garapena: 2 urteko neska elebidun baten kasu azterketa, <i>Nerea Pardo Coromina .....</i>	101
Euskararen belaunaldiz belaunaldiko etena eta jarraipena Lizarrako ikastolako familien testuinguruan, <i>Ainhoa Pardina.....</i>	107
Ekintzak, kaleak eta bestelako performanceak. Valie Exporten <i>Tapp und Tastkino</i> aztergai, <i>Jone Rubio Mazkaran.....</i>	113
Larramendiren <i>Hiztegi Hirukoitzaren</i> digitalizazioa. Karaktereen ezagutze optikoa eta Wikitekara igotzea, <i>Mikel Alonso eta David Lindemann.....</i>	119

Ikerketa berregingarria analisi arkeometrikotan, kode irekia eta R, <i>Estefania Calparsoro, Uxue Sanchez-Garmendia eta Javier G. Iñáñez</i>	127
Euskara-gaztelania elebidunen kode-alternantzia: gazteentzako euskal irratsaio baten analisisa, <i>Irati Rodrigo</i>	135
Uzkurtze epistemikoa: pobreziaaren erreprodukzioa kapitalismo kognitiboan, <i>Unai Bayon Aranburu</i>	143

IKERGAZTE 2021

Nazioarteko Ikerketa Euskaraz

HITZAURREA

Denbora laburrean UEUk 50 urte beteko ditu eta, sortu zenetik, euskal komunitate zientifiko-intelektuala trinkotzea izan da UEUk izan duen helburu garrantzitsuenetako bat. Elkarren berri izatea eta elkarrekin ekitea ezinbestekoa da ezagutzak aurrera egin dezan, are gehiago gure kasuan, ikerketan dihardugun pertsona euskaldunok, gure lanaren parterik handiena atzerriko hizkuntzetan egitera behartuta egonik, elkarren berri izatea zaila denean. Ildo horretatik, UEUk hainbat arlotako aditu, aritu eta ikertzaileak biltzen ditu zenbait ekimenetan hainbat ezagutza-arloren inguruan: Informatikari Euskaldunen Bilkurak (11 edizio), Historialari Euskaldunen Topaketak (5 edizio), Hizkuntzalari Euskaldunen Topaketak (4 edizio), Matematikari Euskaldunen Bilkura (4 edizio), Osasun Zientzietako topaketak (3 edizio) eta Natur Zientzietako ikertzaileen bilkurak (4 edizio), besteak beste, horren adibide argiak dira.

Bilkura horiei guztiei IkerGazte kongresua gehitu zitzaion 2015eko maiatzean. Ikerketa, euskara, gazteak eta diziplinartekotasuna izan ziren bilgune haren osagai nagusiak. Durangon hasitako bideak jarraipena izan zuen 2017an Iruñean eta 2019an Baionan. Aurtengoan Gasteiz dugu topagune, ekainaren 9, 10 eta 11n, Vitoria/Gasteizko Europa Biltzar Jauregian 180 ikertzailetik gora bilduko gara. Laugarren edizio honek erakusten digu 2015ean ziurgabetasun handiz hasitako bideak ikertzaile euskaldunok biltzeko dugun premiak eta beharrak irauten duela. Beste behin ere, ikergazteen eskutik jasotako ekarpen kopuruak IkerGazte behar-beharrezkoa dela ematen digu aditzera.

“IkerGazte2021: Nazioarteko Ikerketa Euskaraz” goiburu duen kongresuaren artikulu-bilduma dugu hau. Izenburu horretan Ikerketa, Euskara eta Gaztetasuna bildu nahi izan ditugu. Ikusgarri egin nahi dugu Euskal Herriko ikertzaile gazteek egiten duten nazioarte mailako ikerketa. Maiz nazioartean erakutsi eta aurkezten dira lan horiek, Euskal Herrian eta euskaraz aurkezteko aukera izan gabe. Kongresu honen helburua komunitate-zientifiko euskalduneko ikertzaileak bildu eta elkarren berri izatea da, arlo guztiak jorratuz; hasi humanitateetatik eta gizarte-zientzietatik, eta zientzia zehatz, natur zientzia, ingeniari, arkitektura eta osasun-arloetako gaietaraino. Nazioartean ingelesez argitaratu ohi diren lanak euskaraz ere argitaratzeko eta zabaltzeko aukeraren aldeko apustua da.

Honelako kongresu bat aurrera ateratzeko ezinbestekoa da bai banakoen lan eskerga, baita erakunde publiko eta pribatu ugariren laguntza ere: UEUko lantaldeak, UEUkideak, eta bereziki Arabako kideak, IkerGazteren Batzorde Zientifikoko ikertzaileak, babesleak, laguntzaileak (unibertsitateak, ikerketa-taldeak zein aldizkari zientifikoak) bai eta komunikabideak ere. Bestalde, Gasteizko Udalak eta Udalbiltzak sariak babestu dituzte. Horrez gain, hainbat pertsonak eta komunikabidek erakutsitako atxikimendua ere aipatu nahi dugu. Esker mila guztiei.

Laugarren edizioa du aurtengoan IkerGaztek, eta COVID-19a dela-eta sortutako osasun-krisiari loturik antolatu behar izan dugu. Osasun-neurri zorrotzek baldintzatuta, egitaraua zertxobait moldatu behar izan dugu, aldibereko ekintza paraleloak murriztuz. Hala ere, egitaraua interesgarria eta erakargarria da, arlo guztietako ekarpenak biltzen dituena. Inoiz baino komunikazio gehiago jaso ditugu, 58 ahozko aurkezpen eta 92 poster moduko aurkezpenetan aurkeztuko direnak. Guztira 150 komunikazio.

Hasieran, 163 komunikazio jaso baziren ere, gainbegiratze-prozesua gainditu eta kongresuan parte hartzeko ikertzaileen baieztapena jaso duten 150 lanak daude bilduma honetan.

Jakintza-arloei dagokienez hauek dira zenbakiak:

Giza Zientziak eta Arteak	18
Gizarte Zientziak eta Zuzenbidea	39
Zientzia Zehatzak eta Natur Zientziak	42
Ingeniaritza eta Arkitektura	24
Osasun Zientziak	27

Ikertzaileen filiazioari dagokionez, aurreko edizioetako joera mantentzen da. Horrela, bost liburu hauetan jasotako komunikazioetan Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) da maizen aipatu dena, 74 ekarpenekin. Ondoren Mondragon Unibertsitatea da ugariena, 11 ekarpenekin, aurreko edizioetako ekarpen kopurua bikoiztuz. Nafarroako Unibertsitate Publikoa eta Nafarroako Unibertsitatetik 4na ekarpen jaso ditugu edizio honetan. Deustuko Unibertsitatetik komunikazio bat jaso da. Beste ekarpen batzuk honako unibertsitate hauetatik jaso dira: Bartzelonako Unibertsitate Autonomoa, Bordeleko Unibertsitatea, University of Illinois at Urbana-Champaign, Vic-eko Unibertsitatea eta Granadako Unibertsitatea.

Unibertsitateei atxikitako ikerketa-zentroak eta taldeak aipatzen dira ekarpenetako askotan, beherago aipatzen diren ikertalde laguntzaileez gain, honakoak aurki ditzakegu: PIE, UNAV-Cima, UNAV-Tecnun, BioDonostia, BioAraba eta BioCruces Osasun Ikerketa Institutuak, BCMaterials, Polymat, CSIC, Ikerlan, Achucarro Basque Center for Neuroscience edo CIC-energyGUNE agertzen dira besteak beste.

Beste unibertsitate, eragile eta erakundeei dagokienez, hauek dira lankidetzan aipatzen diren beste batzuk: Athletic Club, Suediako Naturhistoriska Riksmuseet, Burgosko Unibertsitatea, AOTTECH, Coruñaiko Unibertsitatea, Vigoko Unibertsitatea, Monterreyko Teknologia eta Goi-mailako Ikasketen Institutua (Mexiko) edo Kopenhageko Unibertsitatea beste batzuen artean.

Urte zaila izan da elkarrekin egitasmoak abiatzeko eta hala ere lortu dugu. Bi urtean behin errepikatzeari eutsiko diogu. Beraz, adi, Ikergazte2023 etorriko da-eta!

Olatz Arbelaiz, Blanca Urgell, Ainhoa Latatu eta Miren Josu Omaetxebarria

BATZORDEAK, LAGUNTZAILEAK ETA HIZLARIAK

Batzorde Zientifikoa

Batzordeburua: Olatz Arbelaitz (UPV/EHU, UEU) eta Blanca Urgell (UPV/EHU)
Koordinatzailea: Miren Josu Omaetxebarria (UPV/EHU, UEU)
Idazkaria: Ainhoa Latatu (UEU)

Giza Zientziak eta Arteak

Itziar Aduriz (Bartzelonako Unibertsitatea, UEU)
Agustin Arrieta (UPV/EHU)
Haizea Barcenilla (UPV/EHU)
K. Josu Bijuesca (UD)
Urtzi Etxeberria (CNRS-IKER Euskara eta Euskal Testuen Ikerketa Zentroa)
Aritz Irurtzun (CNRS-IKER, UEU)
Kepa Korta (UPV/EHU)
Elizabete Manterola (UPV/EHU, UEU)
Ismael Manterola (UPV/EHU, UEU)
Blanca Urgell (UPV/EHU)
Eguzki Urteaga (UPV/EHU)

Gizarte Zientziak eta Zuzenbidea

Josu Amezaga (UPV/EHU, UEU)
Amaia Arroyo (MU, UEU)
Aitor Bengoetxea (UPV/EHU, UEU)
Eneko Bidegain (MU, UEU)
Lore Erriondo (UPV/EHU, UEU)
Elixabete Imaz (UPV/EHU)
Mikel Iruskieta (UPV/EHU, UEU)
Xabier Landabidea (UD, UEU)
Libe Mimenza (UPV/EHU, UEU)
Bea Narbaiza (UPV/EHU)
Ixusko Ordeñana (UPV/EHU)
Eneritz Zabaleta (UPPA)

Zientziak eta Natura Zientziak

Noelia Aldai (UPV/EHU)
Arantza Aldezabal (UPV/EHU, UEU)
Estibaliz Apiñaniz (UPV/EHU, UEU)
Arturo Apraiz (UPV/EHU, UEU)
Itziar Aretxaga (INAOE)
Gorka Elordi (UPV/EHU)
Arturo Elozegi (UPV/EHU, UEU)
Nestor Etxebarria (UPV/EHU, UEU)
Kizkitza Insausti (NUP)
Natxo Irigoien (NUP)
Josu Jugo (UPV/EHU, UEU)
Josu Lopez Gazpio (GOI, UEU)
Ane Sarasola (UPV/EHU)
Jone Uria (BCAM)

Ingeniaritza eta Arkitektura

Olatz Arbelaitz (UPV/EHU, UEU)
Gorka Azkune (UPV/EHU)
Ander Goikoetxea (MU)
Enkarni Gomez (UPV/EHU)
Iñigo Lopez Gazpio (UD, UEU)
Jose Miguel Campillo (UPV/EHU, UEU)
Igor Peñalba (UPV/EHU)
Olatz Perez de Viñaspre (UPV/EHU, UEU)
Maialen Sagarna (UPV/EHU)
Arkaitz Zubiaga (University of Warwick)

Osasun Zientziak

Rafael Aldabe (CIMA, UNAV)
Mikel Azkargorta (CIC Biogune)
Nekane Balluerka (UPV/EHU, UEU)
Jose Ramon Bilbao (UPV/EHU, Gurutzetako Ospitalea)
Koldo Callado (UPV/EHU, UEU)
Izaskun Elezgarai (UPV/EHU, UEU)
Iraia Garcia (UPV/EHU)
Xabier Isasi (UPV/EHU, UEU)
Jone Mitxelena (UPV/EHU)
Miren Josu Omaetxebarria (UPV/EHU, UEU)
Nerea Osinalde (UPV/EHU)
Jose Antonio Rodriguez (UPV/EHU)
Izortze Santin (UPV/EHU)

Beste gainbegirale batzuk

Luismi Agirrezabala (UPV/EHU, UEU)
Iñaki Alegria (UPV/EHU, UEU)
Eneritz Anakabe (UPV/EHU, UEU)
Maialen Araolaza (UD, UEU)
Sonia Arrasate (UPV/EHU, UEU)
Unai Atutxa (UPV/EHU)
Eneko Axpe (UPV/EHU)
Jose Luis Ayastuy (UPV/EHU)
Ane Berro (UD)
Ibon Cancio (UPV/EHU, UEU)
Ane Eizagirre (UPV/EHU)
Mari Luz Esteban (UPV/EHU, UEU)
Unai Fernández de Betoño (UPV/EHU, UEU)
Ane Gabilondo (UPV/EHU)
Rakel Gamito Gomez (UPV/EHU, UEU)
Ugutx Garitaonandia (UPV/EHU)
Jone Miren Hernandez (UPV/EHU)
Karlos Ibarguren Olalde (Osakidetza, UEU)
Amaia Irazusta (UPV/EHU)
Ander Iturriotz (UPV/EHU, UEU)
Maider Iturrondobeitia (UPV/EHU)
Elena Lazkano (UPV/EHU, UEU)

Jose Francisco Lukas (UPV/EHU)
 Iñigo Martinez de Alegria (UPV/EHU)
 Amaia Nuñez (UPV/EHU)
 Fernando Olabarrieta (UPV/EHU, UEU)
 Jose A. Pascual (UPV/EHU)
 Guiomar Pérez de Nanclares (UPV/EHU)
 Luixa Reizabal (UPV/EHU, UEU)
 Iratxe Retolaza (UPV/EHU, UEU)
 Irantzu Rico (UPV/EHU)
 Guadalupe Rivero (UPV/EHU)
 Leire Ruiz (UPV/EHU)
 Karmele Salaberria (UPV/EHU)
 Kepa Sarasola (UPV/EHU, UEU)
 Ander Soraluze (UPV/EHU, UEU)
 Koldo Telleria (UPV/EHU)
 Ekai Txapartegi (UPV/EHU, UEU)
 Itziar Txurruka (UPV/EHU)
 Imanol Ulacia (UPV/EHU)
 Iraultza Unzueta (UPV/EHU)
 Iker Villanueva (UD, UEU)
 Idoia Zarrazquin (UPV/EHU)
 Izaskun Zorita (AZTI, UEU)
 Mario Zubiaga (UPV/EHU, UEU)

Batzorde Teknikoa

Ane Sarasua (UEUko idazkari nagusia)
 Idoia Torregarai (komunikazio-arduraduna)
 Ainhoa Latatu (koordinatzaile akademikoa)
 Emilio Delgado (IKT arduraduna)
 Ander Altuna (hizkuntza-zuzentzailea)

Ikerketa-talde laguntzaileak

- Catalysis and sustainable polymers ikerketa-taldea (Polymat-UPV/EHU).
- ELEBILAB (UPV/EHUren Elebitasunaren Laborategia)
- Energia biltegitratzeko sistemei buruzko ikerketa-taldea (Mondragon Unibertsitateko Teknologia eta Ingeniaritza alorreko ikerketa-taldea).
- Gaixotasun immunen genetika funtzionalaren ikerketa-taldea @FunImmune (UPV/EHUko ikerketa-taldea).
- GEZKI Taldea (UPV/EHUko Gizarte Ekonomia eta Zuzenbide Kooperatiboko Institutua)
- IKER Ikerketa Zentroa (Euskara eta Euskal Testuen Ikerketa Zentroa). Ikerketa Zientifikoaren Erakunde Nazionalaren (CNRS), Bordele Montaigne Unibertsitatearen eta Pauko eta Aturri Herrialdeetako Unibertsitatearen (UPPA) gerizpeko ikerketa-gune mistoa (UMR).
- IXA Ikerketa Taldea (UPV/EHUko hizkuntzaren tratamendu automatikoaren inguruko ikerketa-taldea).
- KoLaborategia Ikerketa Taldea (HUHEZI-MUko Gizarte Digitalerako Hezkuntza eta Komunikazioaren Laborategia).
- Materialen ezaugarri termofisikoen ikerketa-taldea (UPV/EHUko ikerketa taldea)
- Minbiziaren biologia molekularren ikerketa-taldea (UPV/EHUko Genetika, Antropologia Fisikoa eta Animalien Fisiologia Saileko ikerketa-taldea).

- Neuropsikofarmakologia ikerketa-taldea (UPV/EHUko ikerketa-taldea).
- NOR Ikerketa Taldea (UPV/EHUko Ikus-entzunezko Komunikazio eta Publizitate Saileko ikerketa-taldea).
- Parte Hartuz Ikerketa Taldea (UPV/EHUko Gizarte Zientzien esparruko ikerketa-taldea).
- Sinapsi-neuroanatomia ultraegitura eta funtziorako laborategia (UPV/EHUko ikerketa-taldea).

Aldizkari zientifiko laguntzaileak

- BAT. Soziolinguistika eta glotopolitika espezializatutako aldizkaria.
- EKAIA. Euskal Herriko Unibertsitateko zientzia- eta teknologia-aldizkaria da.
- ELHUYAR ZIENTZIA ETA TEKNOLOGIA aldizkaria.
- GOGOIA Euskal Herriko Unibertsitateko Logika, Kognizio, Hizkuntza eta Informaziorako Institutuak (ILCLik) egindako aldizkaria.
- JAKIN. Giza eta gizarte zientzien alorreko kultur aldizkaria.
- OSAGAIZ. Osasun-zientzien aldizkaria
- SENEZ. EIZIE elkarteak kudeatzen duen itzulpengintzaren arloko aldizkaria.
- TANTAK. Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntza eta Pedagogiaren arloko aldizkaria.
- UZTARO. UEUK kudeatzen duen giza eta gizarte-zientziei buruzko aldizkaria.

Hizlari gonbidatuak

- Katy Deepwell, Middlesex Unibertsitateko (London) irakasle eta ikertzailea Arte Garaikidearen Teorian eta Kritikan .
- Arantza Diaz de Ilarraza, Euskal Herriko Unibertsitateko Informatika Fakultateko irakasle osoa eta UEUKidea.
- Nuria Oliver, Inteligentzia Artifizialean doktorea (Massachusetts-eko Institutu Teknologikoa, MIT), ELLIS (European Laboratory for Learning and Intelligent Systems) sortzaileetako bat eta bertako lehendakariordea.
- Eneko Axpe, Marie Curie doktoratu osteko ikertzaile bekaduna Stanford University-n, NASA, UPV/EHU.

Mahai-inguruak

- Solasaldia: “Ezagutzaren dibulgazioa, ahalduntzeko tresna”
  - Lorea Agirre. JAKINeko zuzendaria.
  - Uxue Martinez. Euskampus Fundazioaren Kultura Zientifikoko eta Berrikuntza Unitatean, zabalkunde zientifikorako arduraduna. UEUKidea.
  - Ugo Mayor. Ikerbasque Ikerketa Irakaslea UPV/EHUn.
  - Moderatzailea: Idoia Torregarai. Kazetaria eta UEUKo komunikazio-arduraduna
- Mahai-ingurua: “K++: Koronabirus osteari buruz esandakoei atzera begirada”
  - Rakel Gamito. UPV/EHUko ikertzaile eta irakaslea. UEUKo Pedagogia sailburua.
  - Maite Luengo. Artearen historian graduatua, UPV/EHUn eta Université Bordeaux Montaigneren arteko tutoretza-doktoretza egiten.
  - Anartz Ormaza. Arkitektoa eta hezitzailea da TEO Arkitekturan. UEUKo Arkitektura sailburua.
  - Moderatzailea: Xabier Landabidea. Deustuko Unibertsitateko ikertzaile eta irakaslea. Humanitate Digitalen ikerketa-guneko koordinatzailea eta UEUKo zuzendaritzako kidea.

Bideo-jokoen lokalizazioaren ikerketa deskribatzailea: garatzaileetatik jokalarietara

Zorrakin-Goikoetxea, I.
Letren Fakultatea, UPV/EHU
zogotranslations@gmail.com

Laburpena

Bideo-jokoen salmentak urtero hazten dira eta irabazien zati handi bat lokalizazioari esker lortzen da (hots, itzulpenari gehi behar beste aldaketa tekniko, juridiko eta estetikoari esker). Erakutsiko dugu lokalizazioan hartzen diren erabakiek (kasurako, itzultzaile profesionala ala boluntarioa aukeratzea) ondorioak dauzkatela produktuan eta jokalarien iritzian. Hori frogatzeko, lotuko ditugu garatzaileen artean egindako inkesta bat, hamar bideo-jokoz osatutako corpus baten analisia eta jokalarien artean egindako bigarren inkesta bat. Horrela, lokalizazioaren bidea jarraituko dugu, garatzaileen eskuetatik hasi eta azken erabiltzaileetara heldu arte.

Hitz gakoak: bideo-jokoak, itzulpena, lokalizazioa, corpusa, laginketa

Abstract

Video game sales grow every year and localisation (i.e., the translation and as many technical, legal, and artistic changes as needed) lies behind a great part of the revenue. We will show how decisions made during the localisation process (e.g., choosing between a professional translator and a volunteer) have an impact on the product and the players' opinion. In order to prove this, we will link a survey of video game developers to a corpus-based analysis of ten video games and a second survey of video game players. In this way, we will follow the localisation through the journey it makes from the hands of the developers to the end users.

Keywords: video games, translation, localisation, corpus, sampling

1. Sarrera eta motibazioa

Merkatu batean garatutako ikus-entzunezko produktu bat beste merkatu berri batean sartzeko egin behar den moldaketari lokalizazioa deritzo. Itzulpenetik bereizten da, aldaketa linguistikoak ez ezik, aldaketa teknikoak, juridikoak, kulturalak eta estetikoak ere barne hartzen dituelako (Bartelt-Krantz, 2011; Bernal-Merino, 2015, 35. or.; Scholand, 2002, 5. or.; Turnes eta Méndez, 2014). Japonian garatutako bideo-joko bat Euskal Herrian arrakastaz merkaturatzeko, adibidez, testua itzultzeaz gain, jokoaren zailtasuna handitu egin daiteke (Europar erroreak gustatzen zaizkigulako), musika ordezka daiteke (Asiako gustu berak ez dauzkagulako) eta gomendatutako adin maila alda daiteke (lege ezberdinak dauzkagulako).

Bideo-joko bakar batean, era askotariko testuak aurki ditzakegu: testu narratiboak, istorio bat kontatzen denean; testu teknikoak, instalazio argibideetan; testu juridikoak, abisu legalean; testu komertzialak, iragarki eta promozioetan... eta bideo-jokoaren gaiaren arabera, testuak oso espezializatuak izan daitezke. Adibide bat aipatzeko, *Assassin's Creed* jokoak garatu dituen enpresak, Ubisoft, historialariak dauzka enpresan kontratatuta eta, joko berri bat garatu nahi duen bakoitzean, zenbait unibertsitate eta aditurekin jartzen da harremanetan (Nielsen, 2017).

Bideo-jokoak gainerako produktuetatik bereizteko hainbat arrazoi dauzkagu. Esaterako, bideo-joko bat zenbait herrialdetan aldi berean argitaratu ahal izateko, garapen eta itzulpen prozesuak batera gertatzen dira (O'Hagan eta Mangiron, 2013). Ondorioz, itzultzaileak objektu baten deskribapena itzuli behar duenean, maiz ez dago oraindik objektu horren irudirik. Hori da, hain zuzen ere, kalitate kontrola sustatzeko arrazoirik nagusiena: itzultzaileek testuingururik gabe lan egiten dutenez, joko osoa muntatuta dagoenean, linguista batek testua bere testuinguruan irakurtzea gomendatzen da eta berrikusketa horri kalitate kontrola deitzen zaio.

Interaktibitateak ere zailtasunak dakartza. Filmetan ez bezala, bideo-joko askotan, jokalaria istorioaren norabidea eta elkarrizketen erantzunak aukera ditzake. Horri lotuta, itzultzaileari

bidaltzen zaizkion testuak ez daude beti ordena kronologikoan edo, are okerrago, ez dute beti hitz egiten duen pertsonaia identifikatzen (Muñoz Sánchez, 2017).

Bestalde, ezin ditugu hain ohikoak diren buruhauste kulturalak ahaztu. Demagun, adibidez, bideo-joko batean gabonak ospatzen direla eta bideo-jokoa Alemanian eta Brasilen saltzen dela. Alemaniako gabonetan hotza eta elurra bereizgarri dira, baina, Brasilen, gabonak udan ospatzen dira. Halako kasuetan, *Animal Crossing: New Horizons* (2020) jokoan gertatu zen bezala, garatzaileek eremu bakoitzerako artea adapta dezakete, esaterako, elurra loreekin ordezkatzuz.

Hainbeste erronkarekin gezurra badirudi ere, bideo-jokoen industriak zinema eta musikaren industrien irabaziak bateratuta bikoiztu egin ditu (RTVE, 2019) eta irabazi horien kopuru garrantzitsu bat lokalizatutako bertsioetatik dator (hots, itzulitako bertsioetatik). Jokoaren arabera, irabazien erdia (Chandler eta Byte Level, 2006) eta baita % 70a ere (Bernal-Merino, 2015, 168. or.; Klimov, 2017) lokalizazioari esker lor daiteke.

Bideo-jokoen industria hain gaztea izanik (lehenengo bideo-jokoa, *Spacewar*, 1962. urtean argitaratu zen [Kent, 2010]), duela gutxi samar gehitu zen ikus-entzunezko itzulpengintzaren ikerkuntzara. Diziplina zientifiko gehienak ikerkuntza deskribatzailean oinarritu egiten dira (Gile, 1998, 72. or.) eta, hala, gure ikerkuntzak ere ikuspuntu deskribatzailea hartzen du (Toury, 1995). Erabilitako metodologia TRACE: TRAducciones CEnsuras¹ ikerketa taldearen esperientziaz elikatzen da, literatur testuak aztertzeaz gain, ikus-entzunezkoak ere aztertu baitituzte. Gure lanak zentsura aztertzen ez duen arren, urrats berri bat ematen du Espainian egindako itzulpenen bilakaeraren ikerkuntzan eta, orain arte aztertutako ikus-entzunezko produktuei (zinemari, antzerkiari eta musikari) (Merino Álvarez, 2017, 143. or.), bideo-jokoak gehitzen dizkie.

TRACE taldeak gomendatzen duen bezala, emandako lehenengo pausoa aztertu beharreko produktuen katalogo bat eraikitzea izan da. Munduko bideo-joko guztiak zerrendatzerik ez dagoenez, tesia hasi aurreko azken hamarkadan (2006-2016) Steam² orrialdean gaztelaniaz argitaratutako bideo-jokoetan zentratu gara, katalogoa eraiki genuen unean, hori baitzen bisita gehien zituen orrialdea.

Tesi-lan honek analisi hirukoitza proposatzen du eta hiru fasetan zatituta dago. Lehenengo fasean, garatzaileen erabakietan sakondu dugu, garatzaileek erantzun duten inkesta baten bidez. Horrela, bideo-jokoak nork eta nola itzultzen dituen jakin dugu. Bigarren fasean, inkestan parte hartu duten garatzaileen hamar bideo-jokoz osatutako corpus bat aztertu dugu. Eta hirugarren fasean, bigarren inkesta baten bidez, jokalarien corpuseko jokoei buruzko iritzia ikertu dugu. Hurrengo hiru ataletan, fase bakoitzean emandako pausoak laburtzen dira.

1.1 Lehenengo fasea: prozesua

Steam orrialdean argitaratutako jokoez eraikitako katalogoak 3003 joko batzen ditu. Populazioaren kopuru txiki baten azterketaren bidez emaitzak orokortu ahal izateko, laginketa probabilistikoa erabiltzen da. Beste hitzetan esanda, parte-hartzaileak zoriz aukeratu behar dira eta erantzunak formula jakin batekin kalkulaturako kopuru minimo batera ailegatu behar dira (Alaminos Chica eta Castejón Costa, 2006). Lortutako 172 erantzunei esker, % 95 konfiantza mailarekin eta % 7,5eko laginketa errorearekin lan egin dugu. Horrek esan nahi du, egiten ditugun 100 adierazpenetik, 95 adierazpen errealitatek % 7,5 batean aldendu daitezkeela (QuestionPro, d. g.). Ikerketa zientifikoan % 5eko laginketa errorea eskatu ohi da, baina, tamalez, garatzaileen interesik eza dela eta, ezin izan dugu kopuru horretara ailegatu.

Garatzaileei bidalitako inkestan, enpresa eta jokoa buruzko galderak egin dizkiegu. Hala nola enpresaren handierari buruz, itzultzaileen profilari buruz, itzulpena egiteko artxiboari buruz eta lokalizazioaren berrikusketa eta kalitate kontrolari buruz galdetu diegu.

---

1 <http://trace.unileon.es>, <http://www.ehu.es/trace>

2 <https://store.steampowered.com/>

1.2 Bigarren fasea: produktua

Corpusa eraikitzeko, inkestan parte hartu duten garatzaileen jokoetatik, 30 000 jokalarri baino gutxiago zituzten jokoak baztertu ditugu. Gainerakoak, bost talde nagusitan sailkatu ditugu garatzaileek inkestan eman duten informazioaren arabera:

- 1) lokalizazio sakon bat izan duten jokoak (hau da, berrikusketa eta kalitate kontrola izan duten jokoak),
- 2) lokalizazio ez sakon bat izan duten jokoak,
- 3) boluntario batek itzulitako jokoak,
- 4) programa automatiko batekin itzulitako jokoak eta
- 5) originaletik urruntzeko askatasunez itzulitako jokoak.

Talde bakoitzeko, testu gehien daukaten bi jokoak aukeratu ditugu eta, jokoaren ezaugarrien arabera, 1000 edo 2000 hitz inguru aztertu ditugu. Jokoen azterketa Lambert eta Van Gorp-ek (1985) proposatuko lau mailako eskeman oinarritzen da. Lehenengo mailan, testuingurua aztertu dugu (garatzaileek inkestan emandako datuak); bigarren maila makro maila da (musika, irudiak, azpтитuluak...); hirugarren maila mikro maila daukagu (esaldiz esaldiko analisia); eta, laugarren mailan, aurreko informazio guztiari buruz hausnartu dugu.

Mikro mailan, Santoyok proposatutako metodoan (Merino Álvarez, 1994, 25. or.; Pajares, 2010, 498. or.) oinarritu gara eta aurkitutako fenomenoak lau talde nagusitan sailkatu ditugu: eransketak, ezbaliokidetasunak, aldaketak eta ezabapenak. Guztira 19 azpitalde biltzen dituzte, baina, artikulatu honetan, ezbaliokidetasunetan ardaztuko gara, hauek baitira, gehienbat, jokoa ikus daitezkeen kategoriak. Gainerakoak, orokorrean, itzulpena originalarekin alderatuz baino ezin dira antzeman. Ezbaliokidetasunen barnean bederatzi kategoria identifikatu ditugu: kalko ez zuzenak, irudiarekiko desadostasunak, erratak, aurkezpen formatu ez zuzena, inkonsistentziak, ortografia arazoak, puntuazio arazoak, itzuli gabeko testuak eta aldaketa geografikoa.

1.3 Hirugarren fasea: harrera

Jarraian, beste inkesta bat banatu dugu jokalarrien artean. Espainian, 17 milioi bideo-joko jokalarri baino gehiago daude (Brugat, 2019). Beste laginketa probabilistikoa bat egin nahi genukeen arren, zoritxarrez, kasu honetan ezin izan ditugu jokalarriak zoriz aukeratu eta, beraz, laginketa ez-probabilistikoa izan da. Hurbilen geneukan kontaktuei pasatu diegu inkesta eta hori zabaltzeko eskatu diegu. Lortutako 569 erantzunak oso erabilgarriak izanik ere, ez dute populazio osoa irudikatzen eta ez dute emaitzak orokortzeko aukera ematen.

Laginketako jokalariei haien joko-esperientziari buruz galdetu diegu: jokatzeko aukeratzen dituzten hizkuntzak, itzulita ez dagoen joko bat erosteko gogoia, itzulpenetan aurkitu ohi dituzten arazoak... Are garrantzitsuago, corpus analisisian aztertutako bi jokoren zatiak erakutsi dizkiegu, haien itzulpenari buruz iritzia eman dezaten: lehenengo jokoa, itzultzaile profesional batek (edo itzultzaile talde batek) itzulita eta kasik desbideratzerik gabea; bigarrena, boluntario batek itzulita eta esaldi agramatikalen adibideekin.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Bideo-jokoen lokalizazioaren arloan hainbat gai jorratu dira azken hamabost bat urteetan: aspektu teknikoak (Pérez Hernández, 2010), zaleek egindako lokalizazioa (Díaz Montón, 2011; Gil Puerto, 2017; Pérez Álvarez, 2016), paratestualitatea (Méndez, 2012), transkreaizioa (Vázquez-Rodríguez, 2013; Zorrakin-Goikoetxea, 2016), azpтитuluak (Mangiron, 2013; Méndez, 2017), akatsak (Vázquez Rodríguez, 2014), narratiba transmedia (Pujol i Tubau, 2015), harrera (Mangiron, 2018), bikoizketa (Mejías Climent, 2019) eta abar. Lan horiek guztiek sektorearen oinarriak finkatu dituzte eta lokalizazioaren deskribapen ezin hobea egiten lagundu dute. Tesi-lan honen abiapuntu hirukoitzak (prozesua, produktua eta harrera), hurbilketa bakar batekin antzeman

ezin diren ezaugarriak aztertzea du helburu. Bestalde, egindako laginketa probabilitistikoarekin, ikuspuntu zabalago bat lortu nahi izan dugu (muga jakin batzuei baldintzatuta badago ere).

Ikerketaren helburu nagusia garatzaileek lokalizazio prozesuan hartzen dituzten erabakiek jokalariek joko bati buruz izango duten iritzian zer eragin daukaten aztertzea da. Halaber, aurreko atalean azaldutako hiru faseek helburu bana daukate:

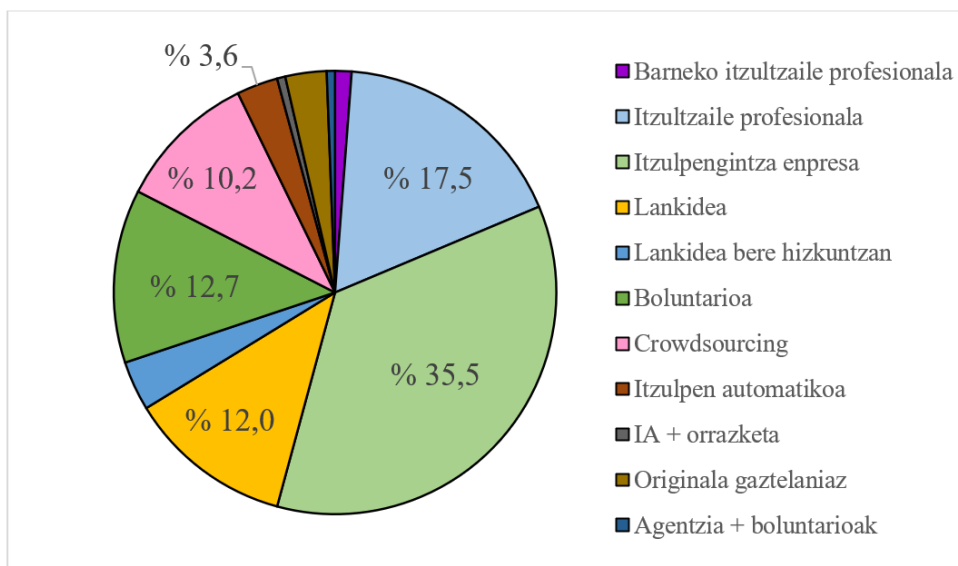
- Prozesua: bideo-jokoen lokalizazioa garatzaileen ikuspuntutik aztertzea eta, batez ere, joko bakoitzeko itzultzailearen profila baieztatzea.
- Produktua: itzultzaile profesionalak, boluntarioek eta programa automatikoen bidez itzulitako bideo-jokoak alderatzea.
- Harrera: jokalariek bideo-joko ezberdinen itzulpenetan desberdintasunak sumatzen dituzten egiaztatzea.

Lokalizazio prozesuak jokalarietan daukan eragina aztertzeko, fase bakoitzak aurrekoaren menpe egon behar du. Horrela, lehenengo prozesu inkestan parte hartu duten garatzaileen jokoak baino ez dira corpusean sartu eta jokalariei corpusean aztertu diren jokoak baino ez zaizkie erakutsi.

3. Ikerketaren muina

Corpus analisitik eta bi inkestetik erauzi den informazioa oso aberatsa izan arren, artikulua honen xederako oinarritzko datuak baino ez dira emango. Hala, garatzaileen artean egindako inkestari esker, badakigu, itzultzailearen profilari dagokionez, itzulpengintza enpresa dela aukerarik ohikoena. 1. irudian nabaritzen den bezala, itzulpengintza enpresari, itzultzaile profesionalak, boluntarioek eta lankideek jarraitzen diote. Fisher-en proba zehatzarekin (bi aldagai kualitatiboren arteko harremana konparatzeko proba), enpresa garatzaile handien % 93k itzulpengintza enpresak aukeratzen dituztela ikusi dezakegu. Bost langile baino gutxiago dauzkaten enpresen artean, ordea, % 24k baino ez dituzte itzulpengintza enpresak aukeratzen eta % 32k boluntarioekin lan egitea lehenesten dute.

1. irudia. Itzultzaileen profila

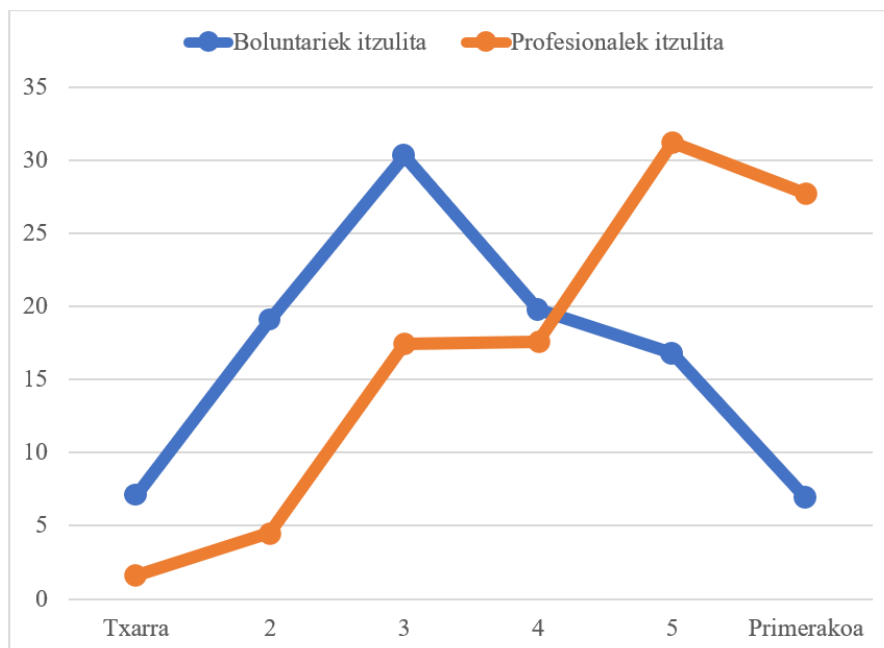
1.2 atalean esan bezala, corpus analisiaren jokoak bost taldetan bereizi ditugu. Hurrengo taulan, lehenengo hiru taldeetan ezbaliokidetasunak erakusten dituzten segmentuen batez besteko portzentajea adierazten da. Begi-ukaldi batez ikusten den bezala, gure analisiaren arabera, boluntarioek itzulitako jokoetan ezbaliokidetasun gehiago daude profesionalak itzulitako jokoetan baino.

1. taula. Jokoan ikus daitezkeen ezbaliokidetasunen kopurua corpuseko talde bakoitzean

Taldea	Jokoan ikus daitezkeen ezbaliokidetasunak
Itzultzaile profesionalak, berrikusketa eta kalitate kontrolarekin	% 2,7
Itzultzaile profesionalak, berrikusketa eta kalitate kontrolik gabe	% 4,2
Boluntarioak	% 22,6

Gure analisia jokalarien iritziarekin bat datorren egiaztatzeko, jokalariei bi bideo erakutsi dizkiegu (bata boluntarioek itzulitako joko batena eta bestea profesionalak itzulitako joko batena). Sei posizioeko eskala batean, joko bakoitzaren itzulpenaren kalitatea puntuatzeko eskatu diegu eta 2. irudian haien erantzunak ikusi ditzakegu. Lerro urdinak boluntarioek itzulitako jokoak irudikatzen du eta hirugarren posizioa da erantzun gehien dituenak. Profesionalak itzulitako jokoan (lerro laranja), erantzun gehien dituen posizioak bostgarrena da.

2. irudia. Itzulpenen kalitatea jokalarien arabera

4. Ondorioak

Hiru faseetako emaitzak konbinatzen baditugu, tesiaren helburua bete dugula esan dezakegu: garatzaileek lokalizazio prozesuan hartutako erabakiek jokalarien iritzian eragiten dutela egiaztatu dugu. Datuen arabera, aukeratutako itzultzailearen profila garatzaileen enpresaren handierarekin lotuta dago. Enpresarik txikienean, beharbada baliabide ekonomikoen falta dela eta, gainerako enpresek baino maizago, joko boluntarioen bidez itzultzea erabakitzen dute. Horri buruz hausnartzea komeni da, oster, itzultzailearen profilak azken emaitzan eragin handiena duen aldagaia baita (berrikusketa eta kalitate kontrola burutzea baino gehiago). Itzulpenaren kalitateak ondorioak izango ditu jokalarien itzulpenari buruzko iritzian eta, potentzialki, baita jokoari edo enpresari buruzko iritzian.

Ikerketa ordenagailurako argitaratutako jokoetara mugatzen den heinean, haren emaitzak ez dira zertan beste plataformen jokoetarako baliagarriak izan behar. Era berean, jokalarien laginketa ez probabilistikoa denez, haren emaitzak ezin dira populazio osora orokortu.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Artikulu honetan aipatutako datuetatik (eta hemen aipatu ez diren baina ikerketatik erauzitako datuetatik ere), bide ugari irekitzen dira. Hasteko, ateratako ondorioak lehenengo fasean parte hartu duten garatzaileekin partekatzea nahitaezkoa dela sinisten dugu. Haiek dira lan honetatik gehien ikasi dezaketenak. Akademia eta industriaren lankidetzak onurak ekar ditzake bai garatzaileen etekinentzat eta bai itzultzaileen lan-baldintzentzat. Garatzaileek ikusiz gero boluntarioek itzulitako testuek gorabeherak dauzkatela, agian kalitate kontrola egiteak edo, are hobeto, itzultzaile profesionalak kontratatzeak merezi duela ikusiko lukete. Eta testuinguruaren balioa ulertuko balute, agian irudi eta informazio gehiago emango lizkiekete itzultzaileei.

Aldi berean, emaitzek populazioa zabaltzera gonbidatzen gaituzte, kasu baterako, kontsola edo mugikorretako bideo-jokoetara. Hurrengo hamarkadan (2017-2027), ikerketa errepikatzea eta lokalizazioaren bilakaera aurreko hamarkadarenarekin alderatzea ere aberasgarria izan liteke. Azkenik, ikerketak zenbait gairen hausnarketan murgiltzeko ateak irekitzen dizkigu. Esate baterako, itzulpen automatikoa bideo-jokoak itzultzeko prest dagoen begira dezakegu edota hizkuntza txikietara ere itzultzea errentagarria den aztertu dezakegu.

6. Erreferentziak

- Alaminos Chica, A. eta Castejón Costa, J. L. (2006). *Elaboración, análisis e interpretación de encuestas, cuestionarios y escalas de opinión*, Editorial Marfil, Alcoy
[[https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/20331/1/Elaboraci%
c3%b3n,%20an%
c3%a1lisis%20e%
20interpretaci%
c3%b3n.pdf](https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/20331/1/Elaboraci%c3%b3n,%20an%c3%a1lisis%20e%20interpretaci%c3%b3n.pdf)]
- Bartelt-Krantz, M. (2011). Game localization management: Balancing linguistic quality and financial efficiency. *Trans. Revista De Traductología*, 15, 83-88 [http://www.trans.uma.es/pdf/Trans_15/83-88.pdf]
- Bernal-Merino, M. (2015). *Translation and localisation in video games: Making entertainment software global*, Routledge, New York/Londres.
- Brugat, M. (2019). Casi 17 millones de españoles juegan a videojuegos
[<https://www.lavanguardia.com/videojuegos/20190829/4721110078/videojuegos-dia-mundial-del-videojuego-aevi-industria-espanola-datos.html>]
- Chandler, H. eta Byte Level. (2006). Taking video games global: An interview with heather chandler, author of the game localization handbook [https://bytelevel.com/global/game_globalization.html]
- Díaz Montón, D. (2011). La traducción *amateur* de videojuegos al español. *Amateur Videogame Translation into Spanish*, 15, 69-82 [http://www.trans.uma.es/pdf/Trans_15/69-82.pdf]
- Gil Puerto, M. (2017). *La localización de videojuegos hecha por aficionados: el caso de Undertale*. Universitat Jaume I
[http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/166992/TFG_2016_Gil%20PuertoM.pdf?sequence=1]
- Gile, D. (1998). Observational studies and experimental studies in the investigation of conference interpreting. *Target*, 10(1), 69-93
[https://www.researchgate.net/publication/233664687_Observational_Studies_and_Experimental_Studies_in_the_Investigation_of_Conference_Interpreting]
- Kent, S. (2010). *The ultimate history of video games: From Pong to Pokemon and Beyond...the Story Behind the Craze That Touched Our Lives and Changed the World*, Crown/Archetype
[https://books.google.es/books?id=PTrcTeAqeaEC&dq=steven+Kent+the+ultimate+history+of+video+games&source=gbs_navlinks_s]
- Klimov, S. (2017). 2 years of gremlins, inc.: Languages & regions data
[https://www.reddit.com/r/gamedev/comments/7azx12/2_years_of_gremlins_inc_languages_regions_data/]
- Lambert, J. eta Van Gorp, H. (1985). On describing translations. T. Hermans (arg.), *The manipulation of literature*, Croom Helm Ltd, Londres y Sidney, 42-53.
- Mangiron, C. (2013). Subtitling in game localisation: A descriptive study. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 21(1), 42-56
[<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0907676X.2012.722653>]

- , (2018). Reception studies in game localisation. E. Di Giovanni eta Y. Gambier (arg.), *Reception studies and audiovisual translation*, John Benjamins Translation Library, 277-296 [https://benjamins.com/catalog/btl.141.14man]
- Mejías Climent, L. (2019). *La sincronización en el doblaje de videojuegos. análisis empírico y descriptivo de los videojuegos de acción-aventura*, Universitat Jaume I [https://www.tesisenred.net/handle/10803/666279#page=365]
- Méndez, R. (2012). *Traducción y paratraducción de videojuegos: textualidad y paratextualidad en la traducción audiovisual y multimedia*, Universidade de Vigo [http://www.investigacion.biblioteca.uvigo.es/xmlui/handle/11093/356]
- , (2017). Subtítulos y videojuegos: en busca de una norma que mejore la experiencia del usuario. *Quaderns*, 12, 87-103 [https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/68115/1/Quaderns-de-Cine_12_08.pdf]
- Merino Álvarez, R. (2017). Traducción y censura: Investigaciones sobre la cultura traducida inglés-español (1938-1985). *Represura: Revista De Historia Contemporánea Española En Torno a La Represión Y La Censura Aplicadas Al Libro*, 2, 139-163 [https://addi.ehu.es/handle/10810/37505]
- , (1994). *Traducción, tradición y manipulación: teatro inglés en España 1950-1990*. Universidad de León, Universidad del País Vasco [https://addi.ehu.es/handle/10810/15988]
- Muñoz Sánchez, P. (2017). *Localización de videojuegos*, Editorial Síntesis, Madrid.
- Nielsen, H. (2017). Assassin's Creed Origins: how Ubisoft painstakingly recreated ancient Egypt [https://www.theguardian.com/technology/2017/oct/05/assassins-creed-origins-recreated-ancient-egypt-ubisoft]
- O'Hagan, M. eta Mangiron, C. (2013). *Game Localisation: Translating for the global digital entertainment industry*, John Benjamins, Ámsterdam/Filadelfia.
- Pajares, E. (2010). De los métodos de evaluación de obras literarias: el método de valoración negativa. *Lengua, traducción, recepción, en honor de Julio César Santoyo*, 497-519 [https://buleria.unileon.es/bitstream/handle/10612/4755/Eterio.pdf?sequence=1&isAllowed=y]
- Pérez Álvarez, F. (2016). *La localización de videojuegos: Diferencias entre aficionados y profesionales*, Universidad de Granada [https://www.academia.edu/27095003/TRABAJO_FIN_DE_GRADO_La_localizaci%C3%B3n_de_videojuegos_Diferencias_entre_aficionados_y_profesionales_Autor?email_work_card=title]
- Pérez Hernández, L. M. (2010). *La localización de videojuegos (inglés-español): aspectos técnicos, metodológicos y profesionales*. Universidad de Málaga.
- Pujol i Tubau, M. (2015). *La representació de personatges a través del doblatge en narratives transmèdia. Estudi descriptiu de pel·lícules i videojocs basats en El senyor dels anells*. Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya [https://www.tdx.cat/handle/10803/346057#page=6]
- QuestionPro (d. g.). ¿Qué es el intervalo de confianza? [https://www.questionpro.com/blog/es/intervalo-de-confianza/#:~:text=El%20nivel%20de%20confianza%20se,por%20ciento)%20de%20las%20veces.]
- RTVE (2019). La industria de los videojuegos factura en España el doble que la música y el cine juntos [https://www.rtve.es/noticias/20190507/industria-videojuegos-factura-espana-doble-musica-cine-juntos/1932840.shtml]
- Scholand, M. (2002). Localización de videojuegos. *Revista tradumàtica, Traducció i Tecnologies de la Informació i la Comunicació*, 1 [http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista/articles/mscholand/mscholand.PDF]
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*, John Benjamins, Ámsterdam/Filadelfia.
- Turnes, Y. eta Méndez, R. (2014). Entrevistamos a Ramón Méndez, traductor especializado en localización de videojuegos [http://blog.doblajevideojuegos.es/2014/01/entrevistamos-a-ramon-mendez-traductor-especializado-en-localizacion-videojuegos/]
- Vázquez-Rodríguez, A. (2013). *Transcreation in the localisation of video games: The case of animal crossing: Wild world*, Universitat de València [https://www.academia.edu/5301775/_DFD_English_Studies_2013_Transcreation_in_the_Localisation_of_Video_Games_The_Case_of_Animal_Crossing_Wild_World]

- , (2014). *El error de traducción en la localización de videojuegos: El caso de breath of fire: Dragon quarter*, Universitat de València [https://www.academia.edu/7677773/_TFM_Traducci%C3%B3n_2014_El_error_de_traducci%C3%B3n_en_la_localizaci%C3%B3n_de_videojuegos_El_caso_de_Breath_of_Fire_Dragon_Quarter]
- Zorrakin-Goikoetxea, I. (2016). *El concepto de transcreación en la localización de videojuegos. Un caso práctico: la traducción de The Curse of Monkey Island*, Universidad Internacional Menéndez Pelayo, Instituto Superior de Estudios Lingüísticos y Traducción [http://www.academia.edu/26853783/Transcreaci%C3%B3n_en_videojuegos._Caso_pr%C3%A1ctico_The_Curse_of_Monkey_Island]

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau Raquel Merino-Álvarez, Ana Tamayo eta Elizabete Manterolaren zuzendaritzapean egiten ari naizen doktorego tesi batean oinarritzen da. Nire esker onak haien pazientzia, animo eta aholkuengatik.

Inkestetan parte hartu duten garatzaile eta jokalaria guztiei ere, eskerrik asko. Zuen laguntza ikerketa honen bihotza da.

Zergatik panpox (1979): emakume bat hiri modernoan

Majuelo, I.

*Euskal Herriko Unibertsitatea
imajuelo001@ikasle.ehu.eus*

Laburpena

Ikerketa honek *Zergatik panpox* (1979) eleberrian (hiri-)espazioak dituen funtzio, erabilera eta esanahiak aztertuko dira. Horretarako, marko teorikoa kritika feministan oinarrituko da, honakoak izanik gako nagusiak: hiri modernoaren izaera baztertua, publiko-pribatu dikotomiaren kritika, zein *flâneur*-aren irudia. Hala, erreferentzia horiek aintzat izanik, arakatuko da nola irudikatu duen Urretabizkaia hiria emakumezko protagonista baten bidez. Ondorioz, hiri modernoaren berrirakurketa bat aurkituko dugu, ulerkerak androzentrikotik at, begirada feminista batetik emakumeen esperientzia urbanoan ardaztutako literaturari bidea irekitzen diona.

Hitz gakoak: eleberria, hiria, narratologia, feminismoa, Urretabizkaia

Abstract

This essay will focus on the urban space in Zergatik panpox (1979), analysing the purposes, uses and meanings of it in the novel. With this aim, the theoretical framework will be based on feminist theory, as these are the major keys to develop the investigation: the discriminatory nature of the modern city, the critique towards the public-private dichotomy and the figure of the flâneur. Having these references, the paper will seek to address the main question: how had Urretabizkaia represented the city by means of a female character? The results suggest a re-reading of the modern city out of the androcentric logic, which opens a path towards a female experience-based urban literature.

Keywords: novel, city, narratology, feminism, Urretabizkaia

1. Sarrera eta motibazioa

Flâner, alderrai ibiltzea, aisialdiko ekintza atsegin bat deskribatzen duen terminoa da, plazer zilegi eta, era berean, xede zehatzik gabekoarekin lotzen duena paseatzailea. Metropoliaren izate kaotikoarekin erlazionaturik, eleberrigintza modernoak bere egin zuen kontzeptua izan zen, *flâneurraren* figuraren bidez, modernitate literarioa definitzeko oinarriak jarriko zituen: hiri industrialen transformazioak sortutako espazio publikoan inspiratu ziren Balzac, Baudelaire, Dickens edota Proust, hiri moderno jaio berriak jariatzen zuen abiadura, multiplizitate, iragankortasun, anonimitasun eta askatasun pertsonalaren miresmenak bultzatuta. *Flâneurrak*, baina, zilegitasuna eta denbora libre behar zituen hiria paseatzeko, behatzeko, kontsumitzeko, eta beraz, irudi maskulinoarekin egiten zuen bat, baina baita logika burgesarekin ere: gizon publikoaren irudia ordezkatzeko (Pollock, 1988).

Ebidentzia horren harira, 80ko hamarkadatik aurrera, galdera berriak proposatu dituzte ikerlari feminista ugari: nola bizi izan dute hiria emakumeek, nola irudikatu dute literatuan? Espazio publiko eta pribatuaren bereizketa eta haren inplikazio sozialak aintzat harturik, emakume eta gizonak sozialki desberdin heziak izan direnez, hiriaren esperientzia desberdina izango da, eta baita haren irudikapena ere (Bowlby, 1992). Gurera etorritik, hiriaren agerpenak XX. mendeko azken herenetik aurrera euskal literatura eraldatu zuela hauteman bada ere, ez da askorik idatzi irudikapen urbano horien nolakotasunaz, eleberri eredu mendebaltar hegemonikoekiko antz eta desberdintasunez, ezta emakumeek bizi eta idatzitako hiriei buruz ere. Lotura al dago euskal eleberri urbanoaren eta emakumeek irudikatutakoaren artean? Perspektiba periferikoan egiten al dute bat? Galdera sakonak dira, eta ikerketa honek bide horretan pauso gutxi batzuk baino ez ditu eman nahi, Urretabizkaia lehene nobela argigarri izan daitekeelakoan euskal eleberrigintzari ikuspuntu urbano eta feminista batetik behatzeko.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1 Arloko egoera

Modernitate artistikoaren eta emakumeen arteko harreman gatazkatsuan, espazioa eta bereziki hiria izan da eztabaidagai nagusietako bat. Teoria feministaren arabera, hiri modernoak espazio-banaketa dualaren gainean eraiki da (McDowell, 1996). Hala, espazioa publiko eta pribatuaren arteko bereizketan egituratzean, eremu bakoitza elkarren kontrako ezaugarriek definitu dute: espazio pribatuari funtzio femeninoak egokitu zaizkio (naturala, partikularra, pertsonala, emozionala, menpekota) eta publikoari, aldiz, maskulinoak (kulturala, unibertsala, politikoa, arrazionala, askea). Bereizketa publiko-pribatua hiri modernoarekin batera indartu dela luze ikertu da, baita horrek generoen arabera lan-banaketa eta hiri-espazioaren erabilera baldintzatu duela ere (Murillo, 1996; Carrasco et al., 2011; Federici, 2010). Sistema bitar honek izaera murriztailea du muinean, bereizketa dikotomikoak muga fisiko zein sinbolikoak ezartzen baitizkio espazio pribatuari. Hala, boterea eta zilegitasuna espazio publikoari esleitzean, zapalkuntza egoeran ezartzen ditu emakumeak zein subjektu periferikoak, espazio pribatura mugatu izan baitira (Amoros, 1987; Pateman, 1996). Hortaz, emakumea lekuz kanpo irakurri da espazio publikoan, bere leku "naturaletik" at, desordenaren, tentazioaren eta arriskuaren sinbolotzat jo izan baita (Wilson, 1992). Ondorioz, publiko-pribatu bereizketak diskurtso gisa funtzionatu du, bai espazioaren erabilera bai gizartearen funtzionamendu patriarkala erregulatzeke. XIX. mendean liberalismoak suspertutako diskurtsoa izan bazen ere, espazioaren banaketak gaur egunean irauten du (Pateman, 2018), kapitalismoaren mesedera, garairik garai, forma eta nolakotasunak egokituta, emakumeen hiriaren erabilera baldintzatzen jarraitzen baitu.

Modernitate literarioa hiri modernoaren eraldaketarekin batera garatu zela jakinik (Matas, 2010), eta bere bereizgarriak espazio publikoaren adierazpenean bilatu zituela aintzat hartuta (Balzac, 2001; Baudelaire, 2008) ez da harritzekoa eleberri modernoetan bereizketa publiko-pribatuaren ondorioak antzeman izana, hiriaren esperientzia gizonezkoei atxikitzeak emakumeen bizipenak eta literatur lanak bazterrean utzi edo ikusezin bilakatu baititu sarri (Wolff, 1985; Pollock, 1988). Hori dela eta, 80eko hamarkadatik aurrera, eleberrigintza modernoaren, hiriaren eta emakumeen esperientziaren arteko bidegurutzea ikerlerro esanguratsua izan da kritika feministaren alorrean. Agerian jarri da, batetik, modernitatearen esperientzia espazio publikoarekin erkatu dela, eta eremu pribatuarekin dituen loturak saihestu direla (Wolff, 2008); bestetik, modernitate artistikoaren figura nagusiek ez dutela emakumeen errealtatearekin bat egiten (*flâneur*ak, besteak beste) eta emakumeek eraikitako figura publikoak bazterrean utzi direla (Bowlby, 1992; Nesci, 2007); eta azkenik, modernitate literarioaren idazle nagusiek emakume publikoei buruz eraikitako irudia desitxuratua eta misoginoa izan dela (Buck-Morss, 1986; Wilson, 1992). Azken mendean zehar publiko-pribatu dikotomia eraldatu bada ere, eta literatura urbanoaren garapena handia izan bada ere, emakumeen eta hiriaren arteko lotura ikergai errekurrentea da oraindik, bai modernitate artistikoaren sorreran egon ziren emakume publikoen esperientziak berreskuratzeko, bai dikotomia publiko-pribatuak baldintzaturiko hiriek gaur eguneko literaturan duten eragina aztertzeke (Transforini, 2010; Mina, 2014; Iglesia, 2019).

Euskal literaturara beste garai batean iritsi zen modernitate literarioa, bestelako testuinguru soziopolitiko eta korrante kulturei lotuta: batik bat, frankismoaren aurkako borroka, 68ko maiatza, euskal identitate berriua eta euskararen hiritartzea. Ondorioz, hiri modernoak irudikatzeko abiapuntua ere bestelakoa izan da, irakurketa kontra-hegemonikoetarako bideak irekiz. Egon dira euskal kritikan hiriaren lanketak (Zulaika, 2003; Retolaza, 2005; Apalategi, 2008), gaia bereziki sakondu zelarik *Cuadernos de Alzate* aldizkariaren 35. eta 37. zenbakietan (2006, 2007). Alabaina, ez zaio perspektiba feministatik heldu, eta garrantzizkoa iritzi zaio kasu honetan begirada horretatik abiatzea, eleberrigintza moderno eta urbanoan lehen emakumea baita Urretabizkaia, emakume dibortziatu baten egunerokoa azaleratzen duena, gainera, espazioak garrantzia handia hartzen duen eleberri batean. Hori dela eta, liburu hau paradigmaticoa da euskal literaturan modernitatea eta hiria adierazteko bide alternatiboak bilatzerako orduan, nahiz eta ez den inoiz ikuspuntu horretatik aztertu (hala ere, badira bestelako elementuei erreparatu dieten ikerketa interesgarriak: Olaziregi, 1999, 2000; Gutierrez, 2002; Lasarte, 2012; Romero, 2014). Hortaz, oinarri bat baden arren, ez dira ugariak ikerketa lerrooi dagozkien lanak. Hori dela eta, artikulu honek hiri-espazioen, euskal eleberrigintzaren eta begirada

feministaren bidegurutzean sumatzen den hutsuneari heldu nahi dio Urretabizkaiaren eleberria aztertzean.

2.2. Helburuak

- 1) *Zergatik panpox* (1979) eleberrian hiria nola irudikatu den aztertzea. Azterketa narratologikoa egitea, interpretazio eta irakurketetarako oinarri enpirikoa osatzeko.
- 2) Hiri modernoaren zein modernitate literarioaren kritika feminista landu eta Urretabizkaiaren eleberritik ateratako emaitzak interpretatu eta teorizatzeako tresna gisa erabiltzea, bide batez, proposamen kritiko horiek euskal kritikara hurbiltzeko ahalegina eginez.
- 3) Loturak bilatzea Urretabizkaiaren adierazpen urbanoen eta modernitatea zein hiria irudikatzeko bide alternatiboen artean; aurrera begira, egile gehiago aztertuta, sendotu daitekeen ikerlerroa izanik.

3. Ikerketaren muina

3.1 Metodologia

Hasteko, arloko egoeran aipaturiko autoreen bidez marko teorikoa osatuko da, ikerketan helduleku izango diren oinarri teorikoen jakintza sendotzeko. Bestalde, zehaztu nahi da *Zergatik Panpox* 1979an argitaratu bazen ere, 1985eko edizioa erabiliko dela azterketarako, eta hala agertuko da hemendik aurrerako erreferentzietan.

Azterketa espazialean, narratologiaren alorreko nozio garaikideak hartuko dira aintzat. Narratologiak tradizio luzea badu ere, ezin esan daiteke narrazioaren elementu guztiei arreta berdina eskaini dienik. Espazioa da gutxien landu den elementuetariko bat, hala ere, azken mendean aurrerapen nabarmenak egin dira, estrukturalismoaren bultzadaz lehenik, eta azken hamarkadetako giro espaziala dela eta. Ekintzarako marko huts gisa ulertzeari utzi, eta balio sintaktiko, semantiko zein pragmatikoa duen elementutzat jo da, sarri narrazioaren protagonista izan daitekeela ikusarazteraino.

Lan honetan, Álvarezek (2003) narratiba garaikiderako proposaturiko irizpideak erabiliko dira eleberriko espazioak sailkatu eta aztertzeko. Hiru ataletan sailkatuko da, beraz: erreferentearen espazioa (espazioen nolakotasuna, erreferentzia gaitasuna), diskurtsoaren espazioa (deskribapenak, elementu zinestetikoak, perspektiba) eta istorioaren espazioa (ekintzekin/pertsonaiekin duen harremana, sinbolizazioa, dialektikaren bidezko semiotizazioak), jakinik, egindako sailkapenak ezin direla zurrinak eta elkarren artean isolatuak izan. Azkenik, ikerketaren ondorioak aditzera emango dira, emaitzen interpretazioa marko teorikoak eskainitako irakurketa-perspektibarekin osatuz.

3.2 *Zergatik panpox*: espazioaren azterketa

Erreferentearen espazioari dagokionez, espazioen nolakotasunari erreparatuta, ingurune urbanoan kokatzen dela hautematen da. Nahiz eta ez den esplizituki zehazten (aurrerago ikusiko da zergatik), ez baita "hiria" hitza agertzen, ez eta hiriaren izenik ere, bestelako elementuek (kaleak, abenidak, semaforo-kateak) adierazten dute ingurune urbanoa. Horrez gain, nobelako espazio desberdinen artean irudikatzen den distantziak eta denborak (autoaren beharra du batetik bestera mugitzeko) nolakotasun urbanoa indartzen dute.

Bestalde, espazio pribatuaren eta publikoaren talkak eta harremanak ezaugarritzen dute espazioa. Eremu pribatua gailentzen da publikoaren gainetik, nahiz eta bien arteko interferentziak (bai fisikoak bai pentsamenduaren bidezkoak) etengabeak diren. Etxea da abiapuntu eta helmuga protagonistarentzat, erreferentzia nagusia da. Gainerako espazioek (ikastolak, lantokiak, kafetegiak) emakumearen eguneroko ibilbidea marrazten dute, egunerokotasunean egiten duen mugimendu zirkularraren erreferentzia-puntuak izanik. Anplitude irizpideari bagagozkio ere, etxea da ardatza

(nahiz maila desberdinetako espaziotan banatu: sukaldea, umearen gela, komuna, logela), auzora edota hirira irekitzen dena eginbeharretarako, lanerako. Hala, espazio pribatua bizitzeko, zaintzeko, intimitaterako espazioa da, eta espazio publikoa, berriz, bizitza posible izan dadin trantsitatu beharreko eremu bilakatzen da. Autoa da konexio elementua etxe/hiri eta eremu publiko/pribatuen artean. Erreferentzia garrantzitsua da, mugimenduaren bidez espazioa adierazten laguntzen baitu: protagonista garraiatzen du, eta hiria zapaldu gabe zeharkatzea ahalbidetzen dio (1985:28).

Diskurtsoaren espazioari erreparatzean, ohartzen gara espazioaren erabilera oso garrantzitsua dela, egun oso baten bilakaera adierazteko funtzionatzen baitu, hori dela eta, kronotopoaren ideiak bete-betean hartzen du zentzua: etxea ez da berdina goizean edo gauean (1985:19), egunaren erdian dagoen denbora-elipsiak lantokiarekin egiten du bat (1985:25), ikastolako ordutegiak markatzen ditu mugimenduak (1985:20)... Hortaz, diskurtsiboki, trama denboran zehar mugitzeko balio du, espazio bakoitzak zehazten baitu eguneko ordu bakoitza. Eguna igaro ahala espazioan zehar egiten den mugimendu zirkularrak ziklo itxi eta errepikakor baten egitura ematen dio eleberriari.

Hala ere, ez dago apenas deskribapenik. Protagonistak igarotzen edota pentsatzen dituen lekuak izen arrunten bidez aurkezten dira (*abenida, ikastola, pelukeria, kafetegia*), ez da izen propiorik erabiltzen. Izan ere, narratzailea 1. pertsona singularrean mintzo da, baina ahots hori protagonistaren pentsamendua da; ez du narratzen, pentsatu ahala adierazten du, ekintzak eta pentsamenduak bata bestearen segidan tartekatuz. *Stream of consciousness* teknika darabil Urretabizkaia, protagonistaren espazioaren perzepzioa baldintzatzen duelarik, bere buruarentzat ari den heinean. Hori dela eta, espazioaren erreferentziak esplizituak, sinpleak eta izen propiorik gabeak dira, baina era berean, diskurtsoan oso presente dagoen elementua da. Izan ere, eleberriaren trama, eta bide batez emakumearen egunerokotasuna, denboraren (denbora faltaren) menpe dago (Gutierrez, 2002), baita denbora hori estutzen dion espazioen arteko distantziaren menpe ere. Hala, espazio bakoitza eginbehar bati loturik dago, eta batetik bestera lekualdatu beharrak pentsamendua (senar oihak utzitako zuloari buruz hausnartzen saiatzen dena) aldiro-aldiro eteten du (1985:16-17). Hortaz, espazio oro emakumearen perspektibatik jasotzen du irakurleak, eta mugimenduak definitzen du oro har.

Garrantzitsua da, beraz, eguneroko erritmoak markatzen duen mugimendu katea: protagonista fisikoki espazio batean dagoenean (adb. etxea), erdietsi beharreko hurrengo espazioan pentsatzen du etengabe (adb. ikastola). Ondorioz, multiespazialitateak markatzen du diskurtsoa, joan-etorri mentalen eta fisikoen artean zubi sendoak eraikiz. Protagonista beti ari da nora joan behar duen aurreikusten, hurrengo pausoa antolatzen, denboraz larri beti, eta beraz, espazioak elkarren artean gainjartzen dira. Adibide nabarmenena pelukeria dagoelarik gertatzen da, ikastolara berandu iritsiko dela eta, haraino iristeko bidea mentalki errepasatzen duenean (1985:27-28).

Azkenik, diskurtsoari dagokionez, umearen kargu egiten den denboran, bereziki etxean, autoan eta pelukeria dagoenean, amaren kontzientzia-jarioa nahastu eta intentsifikatu egiten da, ideiak garatzeko ezintasuna azaleratzen da eta ekintzak, ardurak zein oroitzapenak elkarren artean gainjartzen dira. Ordea, emakumeak geldi egoteko aukera duenean, etxean bere baitarako espazioa duenean (semea esnatu aurretik eta lokartu ostean) edota kafetegian dagoenean, bakarriketak tonu pausatuagoa hartzen du, eta berezkoa duen estilo lirikoa (Olaziregi, 1999:45) intentsifikatu egiten da, hausnarketa sakonagoak eraikitzea edota ametsen munduan murgiltzea ahalbidetuz. Semearen beharrek eteten dituzte pasarte liriko horiek (1985:9 eta 1985:47). Hala, talka bat sortzen da pausa/mugimendua, norbere espazioa/besteena, espazio pribatua/publikoa dikotomiak agerian utziz, diskurtsoaren bidez islatzen direnak eleberrian.

Istorioaren edo esanahiaren espazioak ekintzekin eta pertsonaiekin duen harremana aztertzen du, baita espazio jakinek eleberrian hartzen duten esanahi eta sinbolismoa ere. *Zergatik panpox*-en agertzen diren espazio guztiak protagonistak, pentsatzeaz gain, fisikoki ibiltzen dituen lekuak dira. Aurretik aipatu gisa, ama dibortziatu baten eguneroko bizitza erakusten dute, lan erreproduktiboen eta produktiboen arteko oreka mantendu nahiak, guztia egitera iritsi ezinaren zamak bideratzen duelarik

egunerokoan mugimendu zirkular (etxea-ikastola-kafetegia-lana-kafetegia-enkarguak-ikastola-etxea) itogarria izatera. Horrez gain, egungo hirien nolakotasuna argi uzten du: bizitzarako ezinbesteko diren espazioak (bizitokia, lantokia, hezkuntza zentroa, erosketak egiteko dendak) ez dira hurbil egoten, funtzio produktiboen arabera zatikatutako hiriak izanik, eta ondorioz, zaintza lanetarako disfuncionalak bilakatzen dira (Muxi, 2009). Protagonista ere hiri zatikatu batean bizi da, eta horrek berak bakarrik egin behar dituen eginbehar guztiak garaiz eta egoki egitea oztopatzen dio, ama eta emakume onaren espektatibak bete ezinik, sarri frustraziora eta errura joz (1985:41).

Espazioek hartzen duten esanahia:

- Etxea: eguna hasteko eta amaitzeko espazioa da. Goizez eguneko eginbehar eta joan-etorriak aurreikusten ditu (zerrenda amaigabeak egiten ditu; 1985:12-13), eta gauzez erdietsitakoa zein kale egindakoa zenbatesten du (nekea, errua, ezintasuna; 1985:41). Bestalde, umearen erreinua da, semeari arreta osoa jartzeko baliatzen duen espazioa, bere espazio propioaren gainetik, Antxonon edozein keinu, behar eta negarrek dagoen lekutik ateraraziko dute protagonista, umearengana hurbiltzeko. Protagonistaren ardatza da etxea, garrantzia gehien ematen dion espazioa, semearekin konpartitzen duen bakanetakoa baita. Hala ere, ez du bere azaletik bizi, zaintzaren eta bizitzaren kudeaketaren espazio nagusia da eta. Hortaz, bere buruari, bere gorputzari eskaintzeko espazioak topatzen dituenean ere (logela, komuna) oztopoak agertzen zaizkio behin eta berriz (1985:49).
- Lantokia: "paperezko, tinta eta boligrafozko mundu" gisa definitzen du, baina istorioan ez du bat ere garrantzirik, elipsi handi bat baitago lan-orduetan zehar eta lantokiaren espazioa desagertzen da. Ama dibortziatuaren isolamendua ere irudika lezake elipsi horrek, izan ere, lantokia sozializazio eremua izan ohi den arren, ez da hari buruzko edo lankideei buruzko ezer aipatzen, ez eta bestelako sozializazio espazioei buruzko erreferentziarik ere. Etxeko- eta zaintza-lanek protagonistaren bizitzan duten gailentasun erabatekoa jartzen du horrek agerian.
- Kalea/Errepidea: egunerokorako bide eta era berean oztopo da (semaforoak, kontrolak). Emakumea espazio pribatutik ateratzearen paradoxa adierazten du, izan ere, posible du hirian ibiltzea, baina eginbeharrak gauzatzeko erabiltzen du. Horretarako ezinbesteko zaio autoa eta errepidean ibiltzea, baina trabak izango ditu behar duen lekura behar duen garaian heltzeko. Semaforo gorriek irudikatzen dituzte oztopoak, barne pentsamenduan bere buruarekiko juzguak eta nahi ta ezinaren larritasuna agertzeaz batera jarriko baitira semaforoak gorrian: "Bostak eta hamar eta munduko semaforo guztiak nere kontra." (1985:28).
- Plaza: espazio publikoa bere horretan irudikatzen duen leku bakarra da. Protagonistak kafetegitik begiratzen dio, baina ez du ibiltzen, zeharkatzen. Espazio publikoaren paradoxa errepikatzen da, horma garden batetik bestaldera (autoko zein kafetegiko lehioa) bizi du, distantziatik, eta ez du gozamenerako, deskubrimendurako, deskonexiorako baliatzen. Horrez gain, senar oiharekin ustekabeen topatzeko espazio posiblea da, eta topaketa hori aurreikustean hartzen du lekua plazak, imajinazioan (1985:20-21). Txema espazio publikoarekin lotzen du, berea ez den eremuarekin.
- Kafetegia/Pelukeria: bere buruari aitortuko dion denbora eta espazio apurraren erakusle dira, eta hala ere, erruak eta damuak markatuko ditu, nahiz eta norberarentzako espazioa lortzeko borroka txiki bat egin (1985:33). Bere buruari eskainitako espazio zitezkeenak, baina, askatasunerako baino, genero arauak betetzeko leku bilakatzen dira, emakume onaren itxura mantentzeko. Pelukeriara ile errea eta urdindua duela esan diotelako joaten da, eta ez du bat ere gozatzen, apur bat berandu iritsiko dela eta, ikastolara egin beharreko bideaz eta semearen larritasunaz pentsatzen igarotzen baitu txanda (1985:26-27). Kafetegira ere, etxean gosaltzeko/bazkaltzeko denborarik ematen ez dionez, kafe bat hartu eta lanerako esnatzeko joaten da (1985:20), eta itxurarekiko ardura agertzen du berriz ere, gerria arintzeko gutxi eta azkar jaten baitu.
- Ikastola: esan bezala, ikastolako ordutegiaren arabera antolatzen du bere eguna protagonistak, ez lantokiaren, zaintza-lanen arabera: "Atea itxi da, klak, arratsaldeko bostak arte. (...) Akabo, Antxon, ikastolan dago, arratsaldeko bostak arte." (1985:19) Era berean, ama ona dela erakusteko espazioa da ("amatxo ez da tardona"), baina ikastolaren espazioak azaleratzen dio zaintza-lan guztiekin kargatzeko ezintasuna. Izan ere, berandu iristen da, goizean doi-doi eta arratsaldean ordua pasata, eta ez da barnera sartzen, izkinan geratzen da, ez du espazioa bere egiten. Epaia eremua bilakatzen da, ondorioz: beste amekin zein Txemarekin konparatzen du bere burua, gainerakoek ama/emakume ona ez dela usteko dutenaren beldur da.

Horrez gain, aurretik aipatu gisa, dialektikaren bidezko semiotizazio nabarmenak gertatzen dira eleberrian. Aipaturiko barne (etxe)/kanpo (hiria) bereizketak bat egiten du protagonistak eguneko orduak banatzeko duen moduarekin: semea eskolan utziz geroztik berriz jaso arteko zuloa etxetik kanpo pasatako orduen adierazle da (1985:19-25), egunean zehar garrantzizkoak diren denbora/espazioak nabarmenaz gainera. Horrek eremu publikoaren eta pribatuaren erabilera desberdindua jartzen du agerian, pribatuari garrantzia askoz handiagoa emanik: "Goiza eta arratsaldearen artean dagoen denbora, tarte bat da, zulo bat. (...) Goizeko zortzietan, ordulariko minuto baten intentsitatea hamar aldiz haundiagoa da egoardiko hamabietan baino, ez tul batek trumoi batek baino soinu fuertagoa egiten duen bezala, afariak bazkariak baino ehun aldiz garrantzi handiagoa du" (1985:20). Espazio publikoa gero pribatuan bizitza ahalbidetzeko tramitea da, eginbeharren eremua, autoaren erabilera sarriak eta mugimenduen aurreikuspen zehatzek indartua. Gatazkatik baino, ekidin ezineko elkarreraginetik bizi du protagonistak; ez da espazio publikoa fisikoki mugaturik daukala, etxetik abiatzen denetik etxera bueltatu arteko halabeharrezko eremua dela baizik. Etxetik kanpo egiten du lan, independentea da, ez du kalera joateko arazorik, baina hala ere, etxea da bere ardatza.

Ardatza eta ez espazio propioa, bera ez den beste guztiak lekua inbaditzen baitio, maila fisikoan eta psikologikoan. Etxean, ardatz izanik ere, semeak (1985:12) edo senar oiharen oroitzapenek (1985:23) okupatzen diote espazioa. Hala, aurrekoekin lotura estuan, nobelako dikotomia funtsezkoena espazio pertsonalaren eta besteei emandako espazioaren artekoa da. Andreak berarentzat hartzen duen espazioa oso urria da, gainerakoek edozein faktorek (semearen ezulak, 1985:22; Txemaren balizko agerpenak, 1985:21-24; besteek ama *tardonatzat* hartzeko beldurrak, 1985:27) desegin dezakeen espazio hauskorra: "noraino galdu dudaneure buruaz arduratzeko ohitura" (1985:25). Gainera, erru sentimenduz blaitua ageri da beti espazio propioa, umea zaintzeko zailtasun edo ezintasunei lotua (lanera joaten delako, 1985:20; pelukeria dagoelako, 1985:27; hilerokoa duelako, 1985:49). Pentsamenduaren espazioan ere, bere buruari buruz pentsatu aldiro lapurtzen diote espazio hori eginbeharren pentsamenduek, jendearen iruzkinek, semearen beharrek (adb. 1985:26).

4. Ondorioak

Zergatik panpox eleberrian espazioak hartzen duen garrantzia eta aditzera ematen duen informazioa ezinbestekoak dira idazlearen proposamena ulertzeko. Hasiera batean kontrakoa irudi dezakeen arren (deskribapenak urriak baitira eta pertsonaiaren pentsamenduak gidatzen baitu nobela), hiri-espazioak emakumearen esperientzia modernoa adierazten du. Interesgarria da ikustea, nola literatura urbano hegemonikoan ohikoak izan diren ezaugarriak erabiltzen dituen idazleak *stream of consciousness* teknika baliatuz, nola linealtasun narratiboarekin erabat hautsi eta mugimendua, iragankortasuna, multiplizitatea, lotura sekuenzial eta kausalen galera darabiltzan errealtate zatikatuta adierazteko. Alabaina, teknika horren bidez emakumearen pentsamenduan lehen pertsona murgiltzean, errealtate guztiz desberdin bat jartzen du agerian: espazio pribatuaren nolakotasun modernoa, espazio publiko eta pribatuaren arteko harreman ukaezina, zein espazio publikoaren erabilera ama dibortziatu baten perspektibatik.

Hasteko, eremu pribatuak erdigunea hartzen du eleberrian. Modernitate literarioaren kontrara, esperientzia modernoa ez da espazio publikoan ardazten, baizik eta etxearen zein familiaren konfigurazio modernoaren baitan, bere konplexutasun eta gatazka propioak agerian utziz: bikote dibortziatua (etxeen banaketa, 1985:19), ama bakarraren ardura osoa (eginbehar zerrendak, adb. 1985:13), etxeko andre onaren itxura eman beharra (1985:9-10), etxetik kanpo eta etxe barnean lan egitearen zama bikoitza (1985:20). Halaber, esperientzia modernoa espazio publikotik gaindi hedatzean, bi eremuen arteko harreman eta elkarreraginak nabarmen geratzen dira, Patemanek (2018) defendatzen duen gisan. Emakumearen pentsamenduan batetik bestera egindako jauziak etengabeak dira: zerrenda berean sartzen ditu etxe barneko lanak zein eremu publikoan egin beharrekoak, semaforo zein kontrolei buruzko aipamenek bere hausnarketa pertsonalak eteten dituzte, etab. Maila fisikoan ere, protagonista eremu batetik bestera lekualdatzen da, independentziaz, gizonen begiradaren epaiekin at, emakumea espazio pribatura atxikitzen duen ustea gezurtatuz. Hala ere, espazio publikoaren erabilerak ez du aske egiten.

Guztiz kontrara, izan ere, espazio publiko eta pribatuaren arteko dikotomiak norbere espazioaren eta besteei eskainitako espazioaren gatazkarekin egiten du talka eleberri honetan: gainontzekoei (semeari, senar ohiari, ingurukoen usteei) emandakoak espazio propioa jaten dio andreari, eta hala, espazio publikoa besteen beharrak asetzeko eremu bilakatzen da. Argi ageri da, bai pentsamenduaren bidez sarri adierazten duen multiespazialitatean, bai espazioa okupatzeko moduan, bere burua bigarren planoan jartzen baitu beti. Eleberriak XX. mendeko emakume modernoaren paradoxa planteatzen du, beraz: eskuratutako mugimendu askatasunak eta ustezko independentziak (ekonomikoak, ez familiarak) mugapen handiagoak eragiten baitizkiote: "Orain ere, lehengo lepotik burua, nere independentzia zurearen truke" (1985:21).

Flâneur espazio publikoan inprobisazioa, plazerra, eta azken finean, askatasun pertsonala bilatzen bazuen, nobelako protagonistak halaberharrez erabiliko du etxetik kanpo geratzen den eremua, eginbeharrek konplitzeko derrigorrez zeharkatu beharreko espazioa da, aurrez planifikatutako joan-etorri eta denborak dituen, eta ez *flâneur*ren gisan paseatzeko, behatzeko, disfrutatzeke, deskubritzeko espazio bat. Espazioaren deskribapen ezak ideia hori indartzen du. Hori dela eta, autoa ezinbesteko elementua bilakatzen da nobelan, protagonistari hiriaren zehar mugitzea ahalbidetzen baitio, espazio publikoa apenas zapaldu beharrik gabe. *Flâneur*ra baino, *anti-flâneur* gisa irakur liteke, beraz, eleberriko pertsonaia nagusia, espazio publikora sarbidea baduena, baina genero rola guztiz baldintzaturiko esperientzia urbanoa bizi duena.

Izan ere, ez da ezintasun morala edo arau sozialen zurruntasuna hiriaren alde publikoa bizitzeko mugak ezartzen dizkiona, baizik eta sistema kapitalista patriarkalak ama langile eta dibortziatu bati eskaintzen dion patua: norberarentzako denborarik eta espaziorik eza, espazio publikoaren erabilera neurtu eta aurrez planifikatua (eginbehar guztiak garaiz egin ahal izateko), zaintza-lanen ardura osoa eta horiek gauzatzeko ezintasunak sortzen duen errua. Egoera paradoxiko horretan, hiriak berak emakumearen mugimenduak oztokatzen ditu. Lan erreproduktiboan espazioak (etxea, ikastola, dendak) zein lantokia sakabanaturik egoteak, eginbeharretarako desplazamenduak handiagoak izatea eragiten du, baita autoa ezinbestean erabili behar izatea ere, hiri zatikatuak zaintza-lanak zailtzen dituela berretsiz (Muxí, 2009). Ikusi den gisa, errepidean mugimendua mantsotzen duten elementuak (semaforoak, kontrolak, autobusak, kamioiak) ezintasun horren sinbolo bilakatu ditu idazleak; maila psikologikoan, emakumearen pentsamendu-jarioa eteten baitute, eta maila fisikoan, berandu iristarazten baitute bere eginbeharretara.

Hala bada, Urretabizkaiak hiri modernoaren irudikatzeko eredu hegemonikoei kontra egiten die emakume baten perspektibatik idaztean, espazio publiko eta pribatuaren harreman ukaezinak agerian utziz, zein emakumeek espazio publikoa askatasunez bizitzeko zituzten oztupoak ikusaraziz, XX. mendearen azken herenean egonik ere. Ekarpen interesgarria egin zion, hortaz, euskal eleberrigintzari, bai literatura urbanotik bai perspektiba feministatik, modernitatearen esperientzia ulertzeko modua zabaldu baitzuen.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Euskal literaturan eleberrigintza urbanoaren eta perspektiba feministaren arteko hartu-emanak ikertzeko bidean, *Zergatik panpox*-en osteko beste zenbait eleberri aztertzea aurreikusten da, hala nola *Ugerra eta kedarra* (Gonzalez, 2003) eta *Jenisjoplin* (Alberdi, 2017), ondorengo emakume belaunaldiek hiria zein ikuspuntutatik irudikatu duten ikertzeko.

6. Erreferentziak

- Álvarez, N. (2003): Hacia una teoría del signo espacial en la ficción narrativa contemporánea, *Signa*, 12, 549-570.
- Amorós, C. (1987): Espacio de los iguales, espacio de las idénticas. Notas sobre poder y principio de individuación, *Arbor*, 128, 113-127.
- Apalategi, U. (2008): "Hiria eta nortasun aldaketak euskal eleberrian", *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 41-57.

- Balzac, H. (2001) "Teoría del andar", *Tratado de la vida elegante*, Casiopea, Bartzelona.
- Baudelaire, C. (2008): *El pintor de la vida moderna*, Cuadernos Langre, Madril.
- Bowlby, R. (1992): "Walking, Women and Writing: Virginia Woolf as a Flâneuse", in I. Armstrong (arg.), *New Feminist Discourses: Critical Essays on Theories and Texts*, Routledge, Londres.
- Carrasco, C., Borderías, C. eta Torns, T. (2011): "El trabajo de cuidados: antecedentes históricos y debates actuales", *El trabajo de cuidados: historia, teoría y políticas*, Catarata, Madril.
- Federici, S. (2010): *Calibán y la bruja*, Traficantes de sueños, Madril.
- Gutierrez, I. (2002): *Malkoen mintzoa. Arantxa Urretabizkaia eta eleberrigintza*, Utriusque Vasconiae, Donostia
- Iglesia, A. (2019): *La revolución de las flâneuses*, Wunderkammer, Terrades.
- Lasarte, G. (2012): Arantxa Urretabizkaiaaren narrazio lanetako amatasunak: genero arteko harreman berrien paradigma, *Euskera*, 57, 3. zk., 735-759.
- Matas, À. (2010): *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*, Lengua de Trapo, Madril.
- McDowell (1996): "Spatializing Feminism: Geographic Perspectives" in N. Duncan (arg.), *Bodyspace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*, Routledge, London, 28-44.
- Mina, J. (2014): *El dilema de Proust o el paseo de los sabios. Un ensayo sobre el paseo en la historia y la literatura universales*, Berenice, Córdoba.
- Murillo, S. (1996): *El mito de la vida privada*, Siglo XXI, Madril.
- Muxí, Z. (2009): *Recomanacions per a un habitatge no jeràrquic ni androcèntric*, Institut Català de les Dones, Bartzelona.
- Nesci, C. (2007): *Le flâneur et les flâneuses. Les femmes et la ville à l'époque romantique*, ELLUG, Grenoble
- Olaziregi, M. J. (1999): Intimismoaz haraindi: emakumezkoek idatzitako euskal literatura, *Oihenart*, 17, 1-75
- _____ (2000): Zergatik panpox: nobela lirikoa baino gehiago, *Bitarte*, 20, 59-66
- Pateman, C. (1996): "Críticas feministas a la dicotomía público/privado" in C. Castells (arg.), *Perspectivas feministas en teoría política*, Paidós, Bartzelona.
- _____ (2018): *Kontratu sexuala*, Elkar, Donostia.
- Pollock, G. (1988): "Modernity and the Spaces of Femininity", *Vision and Difference: Femininity, Feminism and the Histories of Art*, Routledge, Londres, 50-90.
- Retolaza, I. (2005): Literatura eta hiriak, *Berria*, [31-07-2005].
- Romero, A. (2014): Escritura femenina y crítica literaria en "Zergatik panpox", *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, 19, 289-309.
- Transforini, M. (2010): Le Flâneuses Corpi e spazi di genere fra modernità e postmodernità, *Studi Culturali*, VII, 2, 239-261.
- Urretabizkaia, A. (1985): *Zergatik panpox?*, Erein, Zarautz.
- Wilson, E. (1992): *The Sphinx in the City. Urban Life, the Control of Disorder, and Women*, University of California Press edition, Berkeley.
- Wolff, J. (1985). The invisible flâneuse. Women and the literature of modernity, *Theory Culture Society*, 2, 37-46.
- _____ (2008): "Gender and the haunting of the cities (or the retirement of the flâneur)", in A. D'Souza eta T. McDonough (arg.), *The invisible flâneuse? Gender, public space, and visual culture in nineteenth-century Paris*, Manchester University Press, Manchester.
- Zulaika, J. (2003): *Guggenheim Bilbao Museoa. Museums, architecture and city renewal*, University of Nevada, Reno.

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu honek 2019an hasitako tesiaren atal bat biltzen du, UPV/EHUko doktorego aurreko bekari esker ontzen ari naizena. Ibon Egaña zein Iñaki Aldekoa tutoreei eskertu nahi diet hasieratik eta bide osoan zehar emandako laguntza eta aholkularitza.

***A(ha)l*, mugaz gaindiko partikula**

Duhalde de Serra, M., Monforte, S.

(UPV/EHU)

maitena.duhalde@ehu.eus, sergio.monforte@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honetan erdialdeko *al* eta Lapurdi itsas hegiko *ahal* partikulen azterketaren lehenengo emaitzak dakartzagu. Lehenik, bi partikulen propietateei begiratu diegu, erabilera, funtzioa eta testuinguru sintaktikoa zehaztuz. Ondotik, gramatikalizazioaren ikuspegitik, *ahal* eta *al* partikulak erlazionatzeko argudioak azaldu ditugu, Lapurdi itsas hegiko datuen azterketak duen interesa azpimarratuz. Azkenik, hemen aurkezten dugun hipotesia berretsi ahal izateko, etorkizunean datu berrien jasotzeko inkesta-motaren diseinua proposatu dugu.

Hitz gakoak: *al* eta *ahal* partikulak, aldakortasun dialektala, sintaxia, interpretazioa, gramatikalizazioa.

Abstract

In this article we present the first results of our research about the particles *al* used in the Basque central dialect and *ahal* present also in questions on the Lapurdian coast. First, we look at the properties of the two particles and determine their use, function and syntactic context. Furthermore, we provide arguments for the relation of both particles considering a grammaticalization path such as *ahal* > *al*; indeed, the data from the Lapurdian coast would be essential for the understanding of the whole process. Finally, in order to confirm the hypothesis presented here, we design a type of questionnaire to gather new data in the future.

Keywords: *al* and *ahal* particles, dialectal variation, syntax, interpretation, grammaticalization.

1. Aitzin solasa

Galderetan bi partikula modal baliatzen dira batez ere: *al* eta *ote*. Hala ere, hainbat iturrik (Euskaltzaindia, 1987; Mitxelena eta Sarasola, 2016) agerian uzten dutenez, *ahal* ere galderetan erabil daiteke. Interesgarria da partikula horren erabilera idazle lapurtarren (Larzábal, 1991, 1992a, 1992b; Treku, 2006), hainbat kasutan erdialdeko *aletik* hurbil baitago. Zoritxarrez, erabilera hori ez da deskribatu, ezta ikertu ere.

Izan ere, gaur egungo hizkeren biltzea eta aztertzea premiazkoa da, hala nola Ipar Euskal Herrian, hainbat arrazoiengatik aldatzen ari baitira; horien artean, bizi molde aldaketak, euskara batuaren eragina edo inguruko euskal hizkeren eragina zein frantsesaren eragina aipagarriak dira. Dialektologoen hizkera hauen deskribatzeko premia azpimarratu dute, konparazione, Zuazok (2006: 99): *Ipar Euskal Herrikoa da denetan ezezagunena, eta galbide lasterrean doazkigu alderdi hartako hizkerak. Edo berdintzen, galtzen ez direnak*. Saio honetan, Lapurdi itsas hegiko euskarari buruzko datu berriak ekarri nahi ditugu eta hauen azterketak dakarren interesa azpimarratu.

Euskalkien sailkapenerako abiaburu dugu Bonapartek XIX. mendean eginiko ikerlana. Sailkapen honetan, lapurtera euskalkian *berezko lapurtera* —Donibane Lohizuneko, Sarako eta Ainhoako euskarak biltzen dituen— eta *lapurtera hibridoa* —Arrangoitzen mintzatua— bereizten dira (Bonaparte, 1991 [1869]: 226). Vinsonek (1907: 629), bertzeak bertze, sailkapen hau aintzat hartu zuen, Azkaine, Bidarte, Biriatu, Donibane Lohizune, Getaria, Hendaia, Urruña eta Ziburu, Lapurdi itsas bazterreko lapurteran kokatuz.

Azken sailkapenetan ere, nahiz eta ikuspuntuak eta proposamenak ezberdinak izan, aipagarria iruditzen zaigu dialektologoen Lapurdi itsas hegiko hizkeraren nortasuna agerian eman izana. Aurrekoetxeak, Gamindek, Ormaetxeak eta Videgainek (2019) proposatu euskalkien sailkapenean, Ipar Euskal Herri osoa hartzen duen ekialdeko dialektoaren barnean hiru azpieuskalki nabarmentzen dituzte eta horietarik bat dugu itsasaldeko azpieuskalkia.

Zuazok urteetan landu duen euskalkien sailkapenean *nafar-lapurtera* euskalkiaren barnean bi azpieuskalki bereizten ditu (Zuazo, 1998, 2003, 2008, 2014): *sortaldekoa* eta *sartaldekoa*. Azken azpieuskalki honek Lapurdi mendebaleko herriak hartzen ditu (Zuazo, 2014: 133). Sailkapen honetan ere kostatar hizkeraren nortasuna nabarmentzen da: *erdialdeko euskararen eta nafar-lapurtarraren arteko lotura egiten du* (ibidem: 142).

Bidasoaren bertze aldeko hizkerekin lotura hau azpimarratzen du Gimet donibandarrak (1950) ere,

Donibane Lohizuneko euskarari eskaintzen dion artikuluan. Izan ere, Gipuzkoako, baina baita Bizkaiko euskalkien eragina ere azpimarratzen du Donibane Lohizuneko mintzairaren fonologian zein morfologian (ibidem: 224).

Lan honetan, *ahal*¹ partikula izanen dugu aztergai, Lapurdi itsas hegiko euskarari. Bertan bildu ditugun datu berriak aurkeztu ondotik, erdialdeko hizkeretan ezaguna den *al* partikularen funtzioekin alderatuko dugu, mintzaira bakoitzeko erabilera zehaztuz. Hemen aurkeztu dugun lana lehen urratsa baita, etorkizunean egin beharreko lanak zehaztuko ditugu. Horien artean, datu gehiago biltzeko asmoz, bertako lekukoekin egin genezakeen inkesta-mota diseinatzeko ahaleginduko gara.

2. Ikerketaren helburuak

Arestian erran bezala, beraz, galderetan *ahal* partikulak duen erabilerari arretaz begiratuko diogu ikerketa honetan eta berorrek erdialdeko *al* partikularekin duen harremanari hain zuzen. Hasteko, errepara diezaiozun Lapurdi itsas hegian lekukotzen den erabilerari; horretarako, sortzez azkaindarra den Larzabalen (1991, 1992a, 1992b) lanetako adibideak baliatuko ditugu. Hona adibide zenbait:

- (1) Aditu dituzu tuta horiek, eta norentzat diren ba ahal dakizu?... (Larzabal, 1991)
- (2) Orai, aski miatu ahal nauzu? (ibidem)
- (3) (Obedituz) Ba, ez bainakien nola egin: bi paperak barnean ezarri ditut... Ontsa egin ahal dut? (ibidem)

Adibide horietan *ahal* partikula agertzen zaigu eta lehenengo begiradan erdialdeko *al* partikula ekar diezagukete burura, grafiak albo batera utzita. Hala ere, hiru propietatetan nabaritzen da *ahal* eta *al* partikulen artean badagoela aldea.

Lehena kopurua da: *al* partikula erruz azaltzen da erdialdeko euskalkian polaritatezko galderetan (informazioa eskuratu nahi duten galderetan, eskaeretan, harridura-galderetan...); Lapurdiko itsas hegian kopuru askoz txikiagoan lekukotzen da *ahal* eta baieztoko galdera mota jakinetan, orain aditzera emanen dugun bezala.

Bigarrena funtzioa da: partikula horiek erabiltzeko baldintzak bertsuak diren zehaztea da ikerketa honen helburua; hala ere, beroriek agertzen diren testuinguruak salatu egiten dute ez dutela funtzio bera betetzen. Izan ere, Monforteren (2020b: 165) arabera, *alek* ez dakar ñabardura semantikorik eta hizketa-ekintzari eragiten dio zuzenean; *ahalek*, ordea, modalitateari egiten dio ekarpena, *ote* partikula epistemikoak bezala, eta horregatik dira bere balizko testuinguruak mugatuagoak. Zer-nolako interpretazioa gehi liezaioke perpausari? Gure hipotesia da *ahalek* deklaratiβοetan duen ekarpena atxikitzen duela galderetan, baina hitzunarekin gabe, entzulearekin dago lotuta; beraz, (2) bezalakoetan honako interpretazioa dago:

- (4) Nik uste dut aski miatu nauzula eta jakin nahi dut ea zuk ere bat egiten duzun proposizioarekin².

Hirugarrena testuinguru sintaktikoa da. De Rijk (2008: 442) eta bertze hainbatek (Euskaltzaindia, 1987: 512; Monforte, 2018) adierazten dute *al* galdera zuzenetan ez ezik, zehar galderetan ere erabil daitekeela. Ikergai dugun *ahal* horrek mendeko testuinguruetan agertzeko murriztapena bide du. Ez dirudi ezaugarri horrek zerikusia duenik partikula motarekin, hots, partikula epistemikoa izatearekin, *ote* azal baitaiteke mendeko perpausetan. Aitzitik, bere interpretazio eta funtzioak mugatuko lituzkete bere balizko testuinguru sintaktikoak, zehar galderetan nekez txerta baitaiteke *ahalen* ekarpena, entzuleak proposizioarekin engaiamendu maila handia duen ala ez galdetzea alegia.

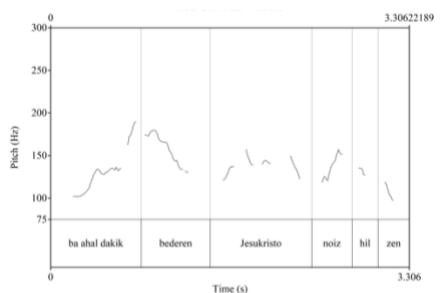
Horiexek dira bi partikula horien arteko desberdintasun nabarmenenak. Dena den, bertze arlo batzuei ere begiratu beharko litzaieke. Errate baterako, prosodia ere ikertzekoa da: galdera partikula duten testuinguruetan beheranzko intonazioa dago perpausaren amaieran; *al* partikularik gabekoetan, berriz, amaieraren intonazioa goranzkoa da (Aurrekoetxea et al., 2011; Alberdi, 2014). Antzeko egoera aurkitzen dugu *ote* duten galderetan eta badirudi *ahalen* kasuan patroia bera agertzen dela Getarian bildu dugun ondoko galderan:

¹ Lan hau errazago irakurtzeko eta ulertzeko honako hautua egin dugu: partikula epistemikoaz ari garenean, *ahal* grafia hobetsiko dugu, nahiz eta partikula epistemikoaren *al* grafiak ere tradizio idatzi luzea duen; aldiz, *al* grafia baliatuko dugu erdialdeko euskalkira mugatua den galdera partikulaz ari garenean.

² Berrikusle batek galdetzen du ea egoera berean erabil litekeen erdialdeko *al*. Batetik, Hego Euskal Herrian oro har bertze baliabide bat erabiltzen da horrelako testuinguruetan, *ezta?* partikula alegia; bertzetik, *al* partikula testuinguru gehiagotan azaltzen den arren, nekez erabiliko litzateke *declarative rising questions* delakoetan (Monforte, 2020b). Hala ere, ikerketa honen helburua horixe da: argitzea ea zein den partikula bien arteko aldea.

(5)

Gauzak horrela, ez du ematen alderik dagoenik; hala ere, arlo horiek Lapurdi itsas hegiko hizkeran hobeki aztertu behar ditugulakoan gaude.

Hortik abiaturik, ikertu nahiko genuke ea *ahal* eta *al* partikulen arteko harremana zein den: batetik, ea partikula bera diren ala jatorri beretik eratorri eta erlazonaturik dauden bi partikula beregainak diren; eta, bertzetik, ea erdialdeko ezaugarritzat hartzen den *al* partikula ekialderago hedatu den. Izan ere, konbergentzia-fenomenoa ikus daiteke Gipuzkoako ipar-ekialdeko eta Lapurdi kostaldeko euskararen artean, hala nola berrikuntza fonologiko zenbaitetan (Zuloaga & Duhalde, 2019). Hurrengo atalean aurkeztuko dugu a) euskarazko partikula modalen analisi diakronikoaz zer proposatu den, b) zer argudio ditugun *ahal* eta *al* erlazonatzeko, eta c) Lapurdi itsas hegiko datuek zer ekarpen egin dezaket.

3. Gramatikalizazioa

Azken urteotan partikula modalen garapen historikoaren gaiari heldu zaio euskalaritzan (Lakarra, 2019; Monforte, 2020a, 2020b). Autore horiek proposatzen dute hainbat partikula modal aditzetatik eratorriak direla, *ahal*, *ei*, *omen* eta *ote* hain zuzen; bertzalde, Monfortek (2020b) argudiatzen du *al* galdera partikula *ahal* partikula epistemikotik datorrela, kanpo eta barne ebidentzietan oinarrituta. Aitzinetik erran bezala, artikulua honetan partikula bi horien analisisira mugatuko gara; beraz, errepara diezaigun haien gramatikalizazioari.

Hasteko, argi dezagun zer den gramatikalizazioa. Lan-ikerketetan fenomeno linguistikotzat hartzen bada ere, Heinek (2003: 578) gogorarazten digu gramatikalizazioa teoria linguistikotik bat dela. Teoria hori arduratzen da hizkuntz-kategoriak nola sortu, nola aldatu eta nola garatzen diren azaltzeaz. Horrelako garapen baten adibidea ingelesezko *will* hitzean atzematen dugu: hitz hori aditz modala zen, baina egun geroaldia markatzeko baliatzen dute hiztunek (Heine 2003: 585-586); erraterako:

(6) *will* (eus. ‘nahi izan’) > *will* (eus. ‘-ren/ko’)

Gure gaiaren harira, *ahal* partikula epistemikoa *ahal* aditz modalarekin historikoki lotuta omen dago, forman ez ezik, erranahiaren aldetik ere hurbil baitaude. Izan ere, partikula modalak epistemikotasuna adierazten du eta aditz modala, oinarritzko modalitateaz gain, epistemikoa ere izan daiteke. Hori ez da harritzekoa, modalak polifuntzionalak izaten baitira, Balzak (2018: 100-101) dioen bezala. Are gehiago, de Haan & Hansenek (apud Balza, 2018: 101) polifuntzionaltasun hori gramatikalizazio graduarekin lotzen dute eta egoera horixe ikusten dugu bi *ahal* hauen artean; hots, adiera zehazgaitz eta subjektiboagoa duen *ahal* partikula modala objektiboagoa izan daiteken aditz modalaren gramatikalizazioaren emaitza da semantika lausotze eta interpretazio pragmatikoak ugaltzearen ondorioz (Monforte, 2021). Partikula modal batek askotako ekarpena izatea kategorio horren kideen ezaugarria da (Bayer & Obenauer, 2011: 454; Biberauer & Sheehan, 2011; Struckmeier, 2014: 17; Badan, 2020: 305) eta *ahal* partikula modal bat dator propietate horrekin, 1) segurtasun handia, 2) probabilitate txikia, 3) itxaropen handia eta 4) erretorikotasuna adierazten ditu eta.

Era berean, sintaxiak horren alde egiten du. Monfortek (2020b) erakusten du aditz modalak eta partikula modalak ez dutela banaketa bera ezezeko partikulari (*ez*) eta geroaldiko markari (*-ko/-en*) dagokienez; adibidez:

(7) a. Ito ahalko haiz. (aditz modalaren irakurketa bakarrik)

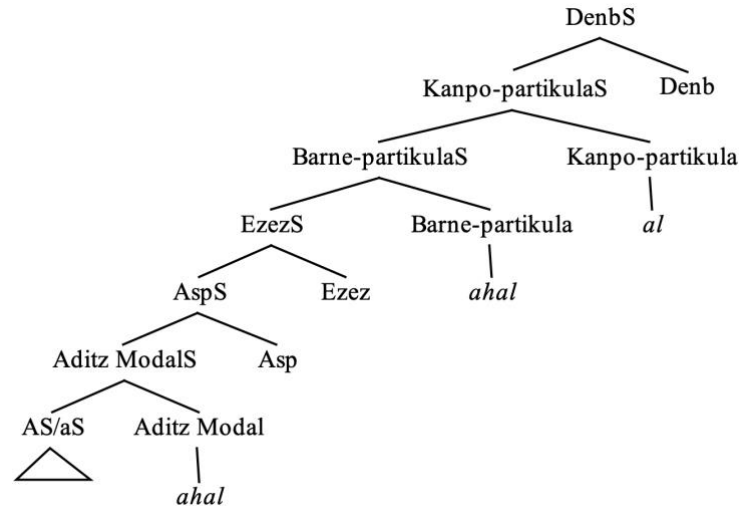
b. Itoko ahal haiz. (partikula modalaren irakurketa bakarrik)

(8) a. Ez ahal du egia erraten. (partikulararen irakurketa bakarrik)

b. Ez du egia erraten ahal. (aditz modalaren irakurketa ekialdeko hizkeretan)

Banaketa sintaktikoari begira ondoriozta dezakegu *ahal* partikulak espezializatu eta gune beregaina hartu duela, gramatikalizazioan ohikoa den bezala, goragoko gune bat hain zuzen (Roberts & Roussou, 2003; Roberts, 2007):

(9)

Bukatzeko, ematen du *ahal* partikula epistemikoa *al* galdera partikula bihurtu dela. Horren aldeko ebidentziak tipologian aurkitzen ditugu. Ezaguna da gramatikalizazio mota hau bertze hainbat hizkuntzatan: alemanez (Bayer, 2012; Pankau, 2018), ladineraz (Hack, 2014), errumanieraz (Farkas, 2017) eta japonieraz (Kinuhata, 2012). Errate baterako, ladinerazko partikula *pok* hiztunaren jarrera adierazten du Valtellina, Val Camonica, Val Giudicarie, Anpezzo eta Valsuganako hizkeretan (Hack, 2014: 56), baina markatzaile sintaktiko gisa funtzionatzen du Brat/Cazet eremuko hizkeran (ibidem: 69).

Horrez gain, barne ebidentziak ere badaude: lehenik, *ahalek* badu ekarpen interpretatiboa, *alek*, aldiz, ez, hizketa-ekintza mota markatzeaz arduratzen bide baita; bigarrenik, historikoki zaharragoa da *ahal*, XV. mendetik lekukotzen baita, *al*, ordea, XIX. mendearen amaieratik; azkenik, eremu geografiko murriztagoa du *alek ahalek* baino, erdialdeko euskalkian bakarrik erabiltzen baita.

Hala ere, gramatikalizazio prozesu horretan hainbat hutsune daude. Horietako bat haxe da: nola pasatu zen *ahal* perpaus deklaratiβοetatik galderetara eta nola zabaldu zen guztiz azken horretan? Alde batetik, aintzat hartu behar dugu Euskaltzaindiaren (1987: 513) ildotik *ahal* galdera erretorikoetan eta euskalki guztietan erabil daitekeela (Monforte, 2020b: 174-177) eta, bertze alde batetik, gogoan izan behar dugu Lapurdiko testigantza idatzietan *ahal* agertzen dela erretorikoak ez diren galderetan ere (1-3). Gainera, testuinguru deklaratiβοetako partikula epistemikoak galderetan erabiltzea ohikoa da hizkuntzartekoan (Bhadra, 2017: 83; Döring, 2007: 101; Faller, 2002: 230). Gauzak horrela, *ahal* partikula galderetan azaltzea ez da bitxia; dena den, bertze galdera bat datorkigu burura: nola hedatu zen polaritatezko galdera motetan zehar? Horretarako galdera erretorikoetako funtzioari eta Lapurdiko testigantzetakoari begiratu behar zaie, *ahal* partikula epistemikoari ekarpenetik abiatuta. Azken honek bertze galdera bat dakarkigu: zer harreman dago Lapurdin galderetan erabiltzen den *ahal* horren eta erdialdeko euskalkian ohikoa den *al* galdera partikularen artean? Partikula bera ote da?

Galdera hauek erantzuteko honako hipotesia hartzen dugu abiapuntu: *ahal* partikula epistemikoaren bitartez hiztunak proposizioarekiko engaiamendu maila adierazten du (Monforte, 2020b: 185); ekarpen bertsua galderetara zabaldu zen, baina, ohikoa denez, entzulearen jarrerari begira, hiztunarenari gabe. Badirudi interpretazio horrek Lapurdiko testigantzetan badirauela; alabaina, nekez sumatzen da erdialdeko erabileretan. Eremu horri begira, partikula (ia) guztiz orokortuko zen pragmatikoki eta horrek ekarriko zuen polaritatezko galdera mota gehiagotan agertzea erdialdeko euskalkian inon baino. Hona gramatikalizazio prozesua laburbilduta:

(10) *ahal*_{aditz modala} > *ahal*_{partikula epistemikoa dekl} > *ahal*_{partikula epistemikoa gald} > *al*_{galdera partikula}

Hipotesi hori berresteko asmoz, datuak bilduko ditugu bai literaturan, bai elkarriketen bidez. Hurrengo atalean metodologiari begiratu diogu.

4. Etorkizunean egin beharrekoak: inkestak

Hemen aipagai dugun partikularen erabileraren ezagutza eta dakargun hipotesia berretsi ahal izateko, datu gehiagoren beharra dugula argi dugu. Gure esku diren lanak bereziki baliagarriak zaizkigu horretarako, hala nola dialektologiako lan monografikoak, zein datu-baseak. Bertzetik, gure eskualdeko idazleen lanak ere aintzat hartu behar ditugu. Zehazki, XX. mende hastapenetik gaur egun arteko

idazkiei begiratu diegu. Gainera, ahozko mintzaira islatu nahi duten eta, beraz, ingurune naturalean *ahal* partikularen erabileraren berri eman ahal diguten lan literarioez interesatuko gara bereziki, hots, antzerkiez zein elkarrizketa zatiak dauzkaten eleberriez.

Gure eskualdeko idatzizko iturriak arakatzeaz gain, partikularen ahozko erabileraren berresteko eta datu berrien biltzeko asmoa dugu. Horretarako, baitezpadakoa izanen zaigu lekukoengana jotzea. Dialektologian usaiaxoak diren irizpide zehatzak erabiliko ditugu lekukoen hautatzeko (Camino, 2009: 295-308; Chaurand, 1972: 189-190; Sanchis Guarner, 1953: 57); hots, adinekoak izatea, inkesta egiten den herri horretan beti bizi izanak izatea, ahalaz bi burasoak eta ezkontidea herri horretakoak izatea, guti eskolatuak. Funtsean, aldaki lokalen erakusgarri fidagarriak eskaintzeko gai diren berriemaileak bilatzen eta grabatzen ahaleginduko gara.

Iturri idatzietan bildu datuak eta erabilerak abiapuntutzat hartuz, elkarrizketak bi helbururekin egingen dira; alde batetik, partikularen ezaugarri sintaktikoak eta fonologiko-prosodikoak biltzeko, eta, bertze alde batetik, erabilera pragmatikoa argitzeko. Gipuzkoako, Lapurdi itsas hegiko zein Lapurdi erdialdeko hiztunak elkarrizketatzeko asmoa dugu; eremu bakoitzeko launa berriemalerekin —bi gizon eta bi emazte— solastatzea pentsatu dugu. Inkestak oren bateko luzera izanen du, hoge minutuko hiru zati hain zuzen ere: 1) hizketa librea; 2) komikien bitarteko inkesta bideratua; 3) iritzi gramatikalari buruzko inkesta.

Hizketa libreak hiztuna eroso jartzeko helburua izanen du, baita bere profila berrestea eta zehaztea ere —noiz eta non sortua den, burasoak eta ezkontidea nongoak dituen, bertzeak bertze—. Bigarren eta hirugarren zatia, berriz, partikularen erabileran zentratuko da. Datozen lerroetan inkestaren diseinua zehaztuko dugu.

Partikula erabiltzera bideratzen duten testuinguruak sortzeko eta lekukoen iritzi gramatikalak biltzeko, istorio laburrak diseinatu ditugu, Matthewsonen (2004) eta Burtonen eta Matthewsonen (2015) metodologiatik inspiratuz. Zehaztu nahi dugu inkesta teknika honek partikulen inguruko datuak biltzeko abantailak erakutsi dituela (Monforte, 2020b). Iritzi gramatikalen eta, partikulariki, erranaldien egokitasuna neurtzeko Likert eskala erabiliko dugu; beraz, gramatika sortzailean erabili ohi den *gramatikala/ez-gramatikala* binomiotik aldenduko gara, hizkuntza naturalen aldakortasuna islatzeko mugak baititu (Brandner, 2012: 122).

Geuk sorturiko istorioak lekukoei komiki bidez aurkeztuko zaizkie eta horien sortzeko euskarri digitala erabiliko da. Honela, Pixton webguneak eskaintzen dituen ahalbideei esker sortuko dira komikiaren irudiak (<https://www.pixton.com>). Erran gabe doa partikula espero dugun testuinguruak azalarazteko helburuarekin asmatuko dela istorioa.

1. irudia. Inkestetarako komikiak

Lehenik, lekukoari erraldiak modu kontrolatuan sortzeko helburua duen ariketa proposatuko zaio. Komikiaren irudiak erabiliz, eszenak tokiko aldaeran kontatuko zaizkie, estandararekin edo inguruko hizkerekin interferentziak saihesteko. Kontakizunaren gidoia aitzinetik grabatuko da, tokiko laguntzaile batekin, edo inkestatzailea bertako hizkeraren jabe baldin bada, zuzenean kontatuko du, eszena jakin batzuk izan ezik. Horietan, partikula erabiltzea espero den testuinguruan hain zuzen ere, berriemaileari hutsunea betetzeko eskatuko zaio.

Bertze alde batetik, lekukoaren iritzi gramatikalen biltzeko helburua duen ariketa egingen dugu. Hemen ere, komikiaren laguntzarekin, hiztunari istorioa bertako aldaeran kontatuko zaio eta kontakizunean zehar entzuniko esaldi batzuen egokitasunari buruz daukan iritzia eskatuko zaio, zuzentzat zein onartezintzat edo okertzat dituenak zehaztu ditzan. Gainera, testuingurua aintzat hartuz, esaldia nola formulatuko lukeen ere galdetuko zaio.

5. Ondorioak

Dialektologoeak azpimarratu bezala, Lapurdi itsas hegiak erdialdeko hizkerekin duen lotura nabarmendu izan da. Hori gogoan eta eremu horretan *ahal* galdera ez-erretorikoetan ere erabiltzen dela aintzat hartuta, gure galdera izan da ea erdialdeko ezaugarritzat hartu den *al* partikula hara hedatu ote den ala kostatarraren garapen beregaina den. Galdera hori erantzun nahian, Lapurdi itsas hegian agertzen den partikulari hurbiletik begiratu diogu eta agerian geratu da badela aldea *al* partikularekin konparatuz gero, sintaktikoki ez ezik, pragmatikoki ere. Azken partikula horren gramatikalizazioa aintzat harturik, gure hipotesia da *ahal* > *al* bilakabidearen tarteko fasea dela *ahal* lapurtarra. Hipotesi hori berresteko, Lapurdiko hiztunak elkarriketatuko ditugu etorkizunean.

6. Erreferentziak

- Alberdi, A. (2014): *Ahoskera*. Eusko Jaurilaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Vitoria-Gasteiz.
- Aurrekoetxea, G., Gaminde, I., Ormaetxea, J.L., Videgain, X. (2019): *Euskalkien sailkapen berria*. Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Aurrekoetxea, G., Gaminde I. & Iglesias A. (2011): “Corpus based prosodic variation in Basque: y/n questions marked with the particle *al*”, *Estudios de Fonética Experimental*, XX, 11-31.
- Badan, L. (2019): “Italian discourse markers: the case of *guarda te*”, *Studia Lingüística* 74(2), 303-336.
- Balza, I. (2018): *Syntactic structure and modal interpretation: the case of Basque* behar. UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz [Doktorego tesia].
- Bayer, J. & Obenauer, H.-G. (2011): “Discourse Particles, Clause Structure, and Question Types”, *Linguistic Review* 28(4), 449-491. <http://dx.doi.org/10.1515/tlir.2011.013>
- Bayer, J. (2012): “From modal particle to interrogative marker: a study of German *denn*”. In L. Brugé (arg.), *Functional Heads. The Cartography of Syntactic Structures*, Oxford University Press, Oxford, 13-28.
- Bhadra, D. (2017): *Evidentiality and questions: Bangla at the interfaces*. Rutgers University, New Brunswick, NJ [Doktorego tesia].
- Biberauer, T. & Sheehan, M. (2011): “Introduction: particles through a modern syntactic lens”, *The Linguistic Review* 28(4), 387-410.
- Bonaparte, L.-L. (1991 [1869]): *Le verbe basque en tableaux*. In *Opera Omnia Vasconice I*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- Brandner, E. (2012): “Syntactic Microvariation”, *Language and Linguistics Compass* 6, 113-130. <https://doi.org/10.1002/lnc3.320>
- Burton, S. & Matthewson, L. (2015): “Targeted construction storyboards in semantic fieldwork”. In M. R. Bochnak & L. Matthewson (arg.), *Methodologies in semantic fieldwork*, Oxford University Press, New York, 135-156
- Camino, I. (2009): *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Elkar, Donostia.
- Chaurand, J. (1972): *Introduction à la dialectologie française*. Bordas, Paris-Bruxelles-Montréal.
- de Rijk, Rudolf. (2008): *Standard Basque: A progressive grammar*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Döring, S. (2007): *Zur Kontextverschiebung bei deutschen Diskurspartikeln*. Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin [Master amaierako lana].
- Euskaltzaindia. (1987): *Euskal gramatika. Lehen urratsak II*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- Faller, M. (2002): *Semantics and pragmatics of evidentials in Cuzco Quechua*. Stanford University, Palo Alto, CA. (Doktorego tesia.).
- Farkas, D. F. (2017): “Going beyond the prototypical: Special interrogatives and special declaratives”. In *Stanford Colloquium*, Stanford University, Stanford, 2017ko abenduaren 8an aurkeztua.
- Gimet, R. (1950): “Le Kostatar.” Dialecte basque de la région de St. Jean-de-Luz”, *Eusko Jakintza* 4, 221-250 eta 393-424.
- Hack, F. M. (2014): “The particle *po* in the varieties of Dolomitic Ladin—grammaticalisation from a temporal adverb into an interrogative marker”, *Studia Lingüística* 68(1), 49-76.
- Heine, B. (2003): “Grammaticalization”. In B. D. Joseph & R. Janda (arg.), *The handbook of historical linguistics*, Blackwell Publishing, Malden / Oxford / Melbourne / Berlin, 575-601.
- Kinuhata, T. (2012): “Historical development from subjective to objective meaning: Evidence from the Japanese question particle *ka*”, *Journal of pragmatics* 44(6-7), 798-814.
- Lakarra, J. A. (2019): “*Bon-/bor-/bol-* familiaren berreraiketarako (II): Etimologia, partikulen historiaurrea eta hots-lege batzuen irregularitateez”. In I. Epelde & O. Jauregi (arg.), *Bihotz ahots. M.L. Oñederra irakaslearen omenez*, UPV/EHU, Bilbo, 377-396.
- Larzabal, P. (1991): *Piarres Larzabal idazlanak II*. Elkar, Donostia.
- (1992a): *Piarres Larzabal idazlanak III*. Elkar, Donostia.
- (1992b): *Piarres Larzabal idazlanak IV*. Elkar, Donostia.

- Matthewson, L. (2004): "On the methodology of semantic fieldwork", *International journal of American linguistics* 70 (4), 369-415.
- Mitxelena, K. & Sarasola, I. (2017): *Orotariko euskal hiztegia*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- Monforte, S. (2018): "Question particles in Basque". *Isogloss. A Journal on Variation of Romance and Iberian Languages*, 4(1), 29-53. <https://doi.org/10.5565/rev/isogloss.48>
- (2020a): "Diachronic hypotheses accounting for synchronic variation: the case of Basque particle *ote*". In E. Santazilia, D. Krajewska, E. Zuloaga & B. Ariztimuño (arg.), *Fontes Linguae Vasconum 50 urte: Ekarpen berriak euskararen ikerketari/Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca*, Nafarroako Gobernua, Iruña, 437–451. DOI: <https://doi.org/10.35462/fontes50urte.28>
- (2020b): *Galderetako -a, al eta ote partikulak euskaraz. Sintaxia, mikroaldakortasuna eta interpretazioa*. UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz [Doktorego tesia].
- (2021): "The development of modal particles and its implication in the syntax: the case of Basque *ahal*", [UPV/EHUko izkribua].
- Pankau, A. (2018): "The Syntax of 'n in North East Berlin German". In *Recent Issues in the Syntax of Questions*, Konstantzako Unibertsitatea, Konstantza, 2018ko urriaren 8-10ean aurkeztua.
- Roberts, I. & Roussou, A. (2003): *Syntactic change: A minimalist approach to grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Roberts, I. (2007): *Diachronic syntax*. Oxford University Press, New York.
- Sanchís Guarner, M. (1953): *La cartografía lingüística en la actualidad y el Atlas de la Península Ibérica*. Instituto Miguel de Cervantes, Madril.
- Struckmeier, V. (2014): "Ja doch wohl C? Modal Particles in German as C-related elements", *Studia Lingüística* 68(1), 16-48.
- Vinson, J. (1907-1911): "Spécimens de variétés dialectales basques", *RIEV* 1, 627-633; *RIEV* 2, 129-135; *RIEV* 5, 211-223.
- Zavala, A., Treku, M. & Treku, M. (2006): *Mattin bertsularia*. Auspoa Argitaletxea & Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia.
- Zuloaga, E. & Duhalde, M. (2019): "Linguistic features across political borders: the case of Basque dialects in France and Spain", *10th International Conference on Language Variation and Change (ICLAVE - 10)* biltzarrean aurkeztutako lana. Leewarden, 2019/06/26-28.
- Zuazo, K. (1998): "Euskalkiak, gaur", *Fontes Linguae Vasconum*, 78, 191-234.
- (2003): *Euskalkiak, herriaren lekukoak*. Elkar, Donostia.
- (2006): *Deba ibarreko euskara. Dialektologia eta tokiko batua*. Badihardugu Kultur Elkartea, Eibar.
- (2008): *Euskalkiak, euskararen dialektoak*. Elkar, Donostia.
- (2014): *Euskalkiak*. Elkar, Donostia.

7. Eskerrak

Lan honek honako ikerketa-proiektuen laguntza izan du: *Basque in the Making: a Historical Look at a Language Isolate* (ANR-17-CE27-0011-01), *Euskarazko zenbait partikula funtzionalen azterketa (modala, ezezkoa, konplementatzailea)* (PGC2018-100686-B-I00) eta *Monumenta Linguae Vasconum 5: periodización y cronología* (MINECO, FFI2016-76032-P).

Itzulpena eta interpretazioa: zurekin baina zu gabe

Torralba-Rubinos, Cl. M.

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila, UPV/EHU

claudiamaria.torralba@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honen abiapuntua itzulpenaren eta interpretazioaren arteko harremana da, eta, ondoren, hibridoak, eta, zehazki, ikusizko itzulpena aztertzen dira xehekiago. “Aldibereko interpretazioa testuarekin” izeneko modalitatea da, hain zuzen, hibrido horietako bat, eta oso maiz erabiltzen da Euskal Autonomia Erkidegoan (EAE), batez ere Eusko Legebiltzarrean. Hortaz, erabilerak eta orain arteko ikerketa faltak justifikatzen dute modalitate hori aztertzeko beharra eta interesa. Alabaina, itzulpena beti egiten da euskaratik gaztelaniara, eta inoiz ez alderantziz. Zergatik? Artikulu honek EAEko hizkuntza-arloko araudiari eta egungo egoera soziolinguistikoari begira erantzuten dio galdera horri.

Hitz gakoak: itzulpengintza, interpretazioa, ikusizko itzulpena, aldibereko interpretazioa testuarekin, Eusko Legebiltzarra

Abstract

The starting point of this article is the relationship between translation and interpreting. From there, it moves on to the analysis of hybrid activities and, more specifically, sight translation. Simultaneous interpreting with text is one of those hybrids, and it is very often used in the Basque Autonomous Community (BAC), especially at the Basque Parliament. Therefore, the interest in deepening knowledge of this modality is clearly justified by its commonplace nature and the lack of research on the topic until now. However, translation always happens from Basque into Spanish, never the opposite direction. Why? This article seeks to answer this question by analysing the language regulation and the sociolinguistic situation of the BAC.

Keywords: translation, interpreting, sight translation, simultaneous interpreting with text, Basque Parliament

1. Sarrera eta motibazioa

Azken 50 urteotan hazkunde izugarria egon da Translation and Interpreting Studies (TIS) delako ikerketa arloan, eta mundu osoan barna ezarri dira itzulpengintza eta interpretazioko ikasketak (Song, 2017). Zorionez ala zoritxarrez, euskaldunok ez gara salbuespen: 2020-2021 ikasturtean, 20 urte bete dira UPV/EHUn Itzulpengintza eta Interpretazioko Gradua (orduan, lizentzia) martxan jarri zenetik. Ez da, ez, marka makala. Iragan da jada urte mordoxka bat, eta, beraz, une aproposa izan daiteke atzera begiratu eta ordutik hona egindakoak eta etorkizunerako utzitakoak aztertzeko.

Asko dira egin daitezkeen –eta egin beharko liratekeen– azterketak, eta denak ala denak izan daitezke interesgarriak, zalantzarik gabe. Alabaina, aztergaia mugatu beharra dago, eta guk aspalditik erantzun bila dabilen galdera batean jarri dugu arreta:

Itzulpena eta interpretazioa: zer berdin eta zer ezberdin?

Erantzunik errazena itzulpenaz eta interpretazioaz ezer ez dakien norbaiti eman ohi zaiona da: “itzulpena idatzizkoa da eta interpretazioa, aldiz, ahozkoa”. Alabaina, egiatan, adierazpen sinple horretatik askoz haratago doa itzulpenaren eta interpretazioaren arteko lotura.

Badago metafora polit bat itzulpenaren eta interpretazioaren arteko harreman konplexu hori azaltzeko: ahizpak dira (Vandevoorde et al., 2019). Itzulpena da ahizpa zaharra; izan ere, historia osoan zehar aurki daitezke itzulpenaren inguruko gogoetak, nahiz eta itzulpen-ikasketak 1950eko hamarkadatik aurrera egituratu ziren zientzia arlo bereizi gisa (Ibarluzea, 2017). Halaber, itzulpena da bietatik arreta gehien erakartzen duena (Gile, 2011). Interpretazioa, berriz, askoz gazteagoa da. Lehen eskuliburu praktikoak eta artikuluak 1960ko hamarkadan hasi ziren agertzen (batez ere, Japonian eta SESBn), eta 1970eko hamarkadan eratu zen zientzia arlo bereizi gisa, nagusiki Parisko ESITko Danica Seleskovitch irakaslearen lanari esker (Gile, 2009a).

Irudi horrekin jarraituz, aitortu behar da, halaber, itzulpena eta interpretazioa lagun ezberdinekin elkartzan direla: itzulpen-ikasketak estuki lotuta daude filosofiarekin, literaturarekin, diskurtsoarekin eta teknologiarekin; eta interpretazio-ikasketak, aldiz, maizago joaten dira psikologiaren, soziologiaren eta elkarrizketaren analisiaren eskutik (Vandevoorde et al., 2019). Beren aztergaiaren ere ez datoz guztiz bat: interpretazio-ikasketek oso azkar utzi zuten atzean itzulpen-ikasketetan produktua gainean egiten den gogoeta intelektual eta sakona, aplikazio profesionalean eta prestakuntzan zentratzeko (Gile, 2009a). Ildo horretan, itzulpen-ikasketek produktua izaten dute hizpide maizago, eta interpretazio-ikasketek, ostera, prozesua (Vandevoorde et al., 2019).

Alabaina, aspaldi aldarrikatu zuten Gilek (1995), Chestermanek (2004) eta beste batzuek itzulpenaren eta interpretazioaren arteko aldeak puztea baino, komenigarriagoa zela antzekotasunak azpimarratzea, eta, zentzu horretan, aurrerapen ugari egin dira azken urteotan bataren eta bestearen hurbilpen teoriko, praktikoa eta metodologikoa bateratzeko (Vandevoorde et al., 2019).

Horraingo, dena argi, baina ikusi dugunez, bataren eta bestearen arteko harremanari buruzko gogoeta horretan ez da zalantza jartzen itzulpenaren eta interpretazioaren artean muga zurrin bat dagoela; antzekoak dira, bai, eta gauza asko dituzte komunean. Are gehiago, agian, ugariagoak izango dira antzekotasunak ezberdintasunak baino. Aitzitik, parekotasunak gorabehera, argi uzten da diziplina independenteak direla: itzulpena ETA interpretazioa dira. Horrek hainbat galdera planteatzen ditu: dena al da zuri ala beltz? Ez al dago kontinuumik bataren eta bestearen artean? Posible da produktu eta prozesu guztiak “itzulpen” edo “interpretazio” etiketapen sailkatzea? Erantzunak nahiko agerikoa dirudi: ez, banaketa horrek ezin du zurrina izan. Itzulpenaren eta interpretazioaren arteko modalitate hibridoak ere badaude, eta horiek aztertzeak, gainditu egin behar da dikotomia hori.

Hibrido horietako bat da, hain zuzen, gure ikerketa-lanean aztertuko duguna: ikusizko itzulpena. Azken urteotan gaia gehiago jorratu den arren, oraindik ere gutxi aztertu da, hala nazioartean (Li, 2014; Krapivkina, 2018), nola gurean (Torralba-Rubinos, 2018). Horregatik, oro har, ikerketa faltak, eta, zehazki, euskarazko interpreteen eguneroko lanean modalitate hori jorratu behar izateak (Torralba-Rubinos, 2018) justifikatzen dute ikerketa honen beharra eta interesa.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Esan dugu ikusizko itzulpenaren gaineko nazioarteko ikerketak areagotu egin direla azken urteotan, hain zuzen, modalitate horrek gero eta protagonismo handiagoa duelako hainbat esparrutan; besteak beste, hezkuntzan, jardun profesionalean eta hizkuntzen gaineko ikerketan (Ersozlu, 2015). Alta, ikerketa gutxi dago oraindik ere (Obidina, 2015), eta aditu batzuek salatu dute beste modalitate batzuk baino gutxiago aztertu dela (Trovato, 2012). Bereziki, ikusizko itzulpenaren alderdi kognitiboari erreparatzeko beharra azpimarratu da (De Laet, 2012), eta horretan zentratu dira azkenaldian argitaratutako ikerketa ugari (Kokanova et al., 2018; Ren et al. 2019; Wenchao eta Defeng, 2020).

Euskal Herrira etorrita, are okerragoa da egoera: gutxi dira ikusizko itzulpenari egin zaizkion aipamenak (Torralba-Rubinos, 2018), eta tesi-proiektu hau da ikusizko itzulpena hizpide izango duen lehena. Hortaz, agerikoa da gai horri buruz egiten den ikerketa oro izango dela baliagarria euskal itzultzaile eta interpreteentzat. Alabaina, aurrera egin eta ikerketaren helburuak zein diren zehaztu baino lehen, komeni da gure aztergaia ondo mugatzea.

Ikusizko itzulpena egitea jatorri-hizkuntzan idatzitako testu bat xede-hizkuntzara ahoz itzultzea da (Dragsted et al., 2009; Lee, 2012). Arazoa da ez dagoela zehatz-mehatz definituta ikusizko itzulpena, berez, zer den, adituak ez baitaude ados. Horregatik, itzulpenaren eta interpretazioaren arteko hibrido bat dela esan ohi da (Obidina, 2015), aditu batzuek idatzizko itzulpenetik gertuago eta beste batzuek, aldiz, ahozko itzulpenetik edo interpretaziotik gertuago kokatzen duten arren. Zentzu horretan, Jiménez-Ivarsek eta Hurtado-Albirrek (2003) azpimarratzen dute jarduera hori zenbait izen eman zaizkiola nazioartean (*sight translation*, *sight interpretation*, *simultaneous with text*, *first sight translation*, *on-sight translation*, *ex tempore translation*, *traduction à vue*, *traduction à simple vue*, *simultanée documentée*, *traduction à livre ouvert*, *traduction au manétophone*, *traducción a (la) vista* eta *interpretación a (la) vista*), baina ez dagoela argi denek ala denek jarduera berari erreferentzia egiten dioten ala ez, hainbat ikusizko itzulpen mota dagoelako. Horra hor, beraz, aztergaia ondo definitzeko erronka.

Guk simultánea con texto (Jiménez-Ivars eta Hurtado-Albir, 2003) edo aldibereko interpretazioa testuarekin (Gile, 2009b) deritzon modalitatea aztertuko dugu. Zehazki, aldibereko interpretazioaren

eta ikusizko itzulpenaren arteko konbinazioa da (Jiménez-Ivars eta Hurtado-Albir, 2003), eta oso ohiko modalitatea da komunikazioa bermatzeko interpreteen beharra duten konferentzietan, hala nazioartean (Gile, 2009b), nola Euskal Autonomia Erkidegoan (Torralba-Rubinos, 2018). Alabaina, euskal interpreteek aditzera eman dute konferentzietatik at, badagoela aldibereko interpretazioa testuarekin oso maiz egiten den beste esparru bat gure erkidegoan: Eusko Legebiltzarra. Ondorioz, erabilera-esparruak berak mugatzen du aztertuko dugun hizkuntza-konbinaketa: euskara eta gaztelania izango dira jatorri- eta xede-hizkuntzak, bi hizkuntza horiek erabiltzen baitira, aurrerago ikusiko dugunez, euskal erakunde publikoetan.

Hain zuzen, Eusko Legebiltzarrean aldibereko interpretazioa testuarekin egiteko beharra sortzen da legebiltzarkideen aurrean agertu behar duten hizlariak beren hitzaldiak aurretiaz idatzi eta testu horiek interpreteei helarazten dizkietenean. Kasu horretan, idatzizko testuak ahozko agerraldian irakurtzeko asmoarekin prestatzen dira aurretiaz. Dena den, interpreteek datu are interesgarriago bat eman dute aditzera: inpresioa dute hori euskara > gaztelania norabidean egiten dela nagusiki, eta ez alderantziz (Torralba-Rubinos, 2018).

Azken datu hori deigarria eta ezezaguna izan daiteke askorentzat, aldibereko interpretazioa testuarekin ofizialak diren bi hizkuntzen artean egiteaz gain, norabide bakarrean egiten delako. Horrelakorik ez da oraindik aztertu. Gauzak horrela, tesiaren hastapenetan eta oraindik ere urratzeko bide luzea dugula jakinda, azterketa honek bi helburu ditu: batetik, EAEko eta Eusko Legebiltzarreko paisaia soziolinguistiko berezian bilatzea fenomeno hori azalduko duten arrazoiak, eta bestetik, aldibereko interpretazioa testuarekin hizkuntza-konbinaketa horretan aztertzeko beharra eta interesa justifikatzea.

3. Ikerketaren muina

Aipatu dugu aldibereko interpretazioa testuarekin oso testuinguru berezian egiten dela Eusko Legebiltzarrean, hasteko, bi hizkuntza ofizialen artean egiten delako. Hain zuzen, Espainiako Konstituzioan (Espainiako Gobernua, 1978) bertan jasotzen da Espainiako Estatuko hizkuntza ofiziala gaztelania izanagatik ere, Espainiako beste hizkuntzak ere ofizialak izango direla, haiei dagozkien autonomia-erkidegoetan eta beren Estatutuetan ezarritako eran.

Bada, 1979ko abenduan onartu zen lege organiko bidez Euskal Autonomia Erkidegoko Estatutua (Eusko Jaurlaritza, 1979), eta bi hauek xedatu zituen hizkuntzari dagokionez: batetik, euskara ofiziala dela gaztelaniarekin batera; eta, bestetik, Euskal Autonomia Erkidegoko agente publikoei dagokiela euskara normalizatzea eta garatzea. Azken hori Euskararen Erabilera Normalizatzeko azaroaren 14ko 10/1982 Oinarritzko Legearen bidez egin zuen Eusko Legebiltzarrak (Eusko Jaurlaritza, 1982). Bertan, esplizituki adierazten da euskara euskal herriko kultura-ondarearen funtsezko osagaia eta euskal nortasunaren ezaugarri nabarmenena eta objektiboena dela. Halaber, errepikatu egiten da euskara erabilera ofizialekoa dela, gaztelaniarekin batera. Zentzu horretan, euskara jakitea eta erabiltzea gizakiak erkidegoan bete-bete txertatzeko tresnatzat jotzen da, baina propio aipatzen da horrek ezingo diela inongo kalterik eragin edozein arrazoigatik euskara erabili ezin duten herritarren eskubideei.

Xehetasun gehiagotan sartuta, 10/1982 Legearen Lehen Kapituluaren arautzen da euskararen erabilera Euskal Autonomia Erkidegoko administrazio publikoetan. Zehatz-mehatz, 6.1 artikulua xedatzen du herritar guztiek dutela administrazio publikoekiko harremanean euskara zein gaztelania erabiltzeko eskubidea, eta, ondorioz, neurri egokiak hartu eta beharrezkoak diren baliabideak hornitu beharko direla eskubide hori arian-arian gauzatzen dela bermatzeko. Baliabide horietako bat itzulpena egitea edo bi hizkuntza ofizialetan idaztea da, eta hori beren-beregi aipatzen da legearen hainbat artikulutan (xehetasun gehiagorako, ikus 10/1982 Legea, Euskararen Erabilera Normalizatzekoa). Are gehiago, 12. artikulua Eusko Jaurlaritzaren esku uzten du bi hizkuntzen arteko zinpeko itzultzaile titulua lortzeko baldintzak arautzeko eta itzultzaileen zerbitzu ofiziala sortzeko betebeharra. Beraz, argi dago itzulpenaren presentzia hasiera-hasieratik antzeman daitekeela euskararen erabilera garatzeko araudian.

Alabaina, administrazio publikoetan euskarak izan behar duen presentzia sakonkiago erregulatu eta antolatzeko, hamabost urte beranduago argitaratu zen 86/1997 Dekretua, apirilaren 15ekoa, Euskal

Autonomia Elkarteko herri-administrazioetan euskararen erabilera normalizatzeko prozesua arautzekoa (Eusko Jaurlaritza, 1997). Horrek administrazio publiko guztiei eragin zien, guk aztergai dugun Eusko Legebiltzarra barne.

Dekretu horren 11. artikulua bitartez xedatu zen zenbat lanpostuk izan behar duten derrigorrezko hizkuntza-eskakizuna erakundeko lanpostu kopuru osoa aintzat hartuta. Derrigorrez bete beharreko indize deritzo kopuru horri, eta Euskal Autonomia Erkidegoko biztanleen euskararen ezagutzari buruzko Erroldan, Biztanleria eta Etxebizitza Estatistikan edo taula orokorretan jasotako informazioa aintzat hartuta kalkulatu da, formula honen arabera: $\text{Euskaldunak} + (\text{Ia Euskaldunak})/2$.

15. artikuluan, administrazio-atalen sailkapena egiten da (jendaurrekoak, gizarte-mailakoak, orokorrak eta bereziak), eta 17. artikuluan, berriz, erakunde bakoitzaren derrigortasun-indizearen arabera bete behar diren gutxieneko baldintzak ezartzen dira.

Aurrerago ikusiko dugun bezala, datu horiek guztiak Eusko Legebiltzarreko Administrazioan euskararen erabilera Normalizatzeko Planean (2018-2022) daude jasota, betiere egungo errealitate soziolinguistikora egokituta, eta esanguratsuak dira Legebiltzarrean erabiltzen den hizkuntzari eta, ondorioz, hartzaileen ulermena bermatzeko beharrezkoak diren itzulpen- eta interpretazio-jardunei dagokienez.

Eusko Legebiltzarra 1980an sortu zen, Gernikako Estatutua egin eta berehala, eta hasieratik hartu zuen bere gain bertan euskarari buruz xedatutakoa. Gauzak horrela, Eusko Legebiltzarreko Erregelamenduen bigarren artikuluan bertan jasotzen dira hauek guztiak: (i) euskara eta gaztelania dira Eusko Legebiltzarreko hizkuntza ofizialak; (ii) bi hizkuntza ofizial horien erabilera normalizatua bermatuko du Eusko Legebiltzarrek; (iii) bi hizkuntza ofizialak berdin-berdin erabiltzeko eskubidea dute legebiltzarkideek, Eusko Legebiltzarreko langileek eta herritarrek; (iv) argitalpen ofizial guztiak elebidunak izango dira eta (v) bi hizkuntzak jakin eta erabiliko direla bermatzeko, Eusko Legebiltzarrek beharrezkoak diren neurriak eta baliabideak jarriko ditu (Eusko Jaurlaritza, 2009).

Printzipio horiek guztiak Legebiltzarrean eraketa-erregelamenduan jasota zeuden arren, euskararen lehen erabilera-plana ez zen 2008ra arte egin (Eusko Legebiltzarreko Administrazioan euskararen erabilera Normalizatzeko Plana 2008-2012), eta, orduetik, beste bi plan egin dira, 2013-2017 aldikoa (Eusko Legebiltzarreko Administrazioan euskararen erabilera Normalizatzeko Plana 2013-2017) eta 2018-2022 aldikoa (Eusko Legebiltzarreko Administrazioan euskararen erabilera Normalizatzeko Plana 2018-2022).

Egun indarrean dagoen plana aztertzea (Eusko Legebiltzarreko Administrazioan euskararen erabilera Normalizatzeko Plana 2018-2022) bereziki interesgarria da hizpide dugun gaiaren testuinguruaren berri emateko; izan ere, itzultzaile-interpretak jendaurreko ataltzat jotzen ditu 86/1997 Dekretuak proposatutako administrazio-atalen sailkapenean. Horrek esan nahi du administratuekiko harremanetan ibiltzen direla beren zeregin nagusietan, ahoz zein idatziz. Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Estatistikaren arabera, berriz, Eusko Legebiltzarrek bete beharreko indizea % 54,13koa da, eta, beraz, honako helburu hau du jendaurreko administrazio-ataletan: “Administratuari (herritarra, legebiltzarkidea, legebiltzar-taldea) zerbitzua euskaraz eskaini beharko zaio bai ahoz eta bai idatziz eta, horretarako, jendaurreko administrazio-atal elebidunak ezarriko dira” (Eusko Jaurlaritza, 2018a).

Hala ere, planean bertan gogorarazten da Eusko Legebiltzarra erakunde berezia dela, eta batez ere legebiltzarkideak eta beren jarduna administratzen dituela, eta ez horrenbeste herritarrak. Horra hor, beraz, jendaurreko administrazio-atalek zerbitzua euskaraz eta gaztelaniaz emateko betebeharra, administratuen hizkuntza-eskubideak bermatze aldera. Dena den, ez dugu ahaztu behar administratuek euskara eta gaztelania berdin-berdin erabiltzeko eskubidea izateaz gain, euskara ulertzen ez dutenek informazio hori gaztelaniaz jasoko dutela ere bermatu behar dela, hizkuntzagatik baztertuak izan ez daitezzen.

Hizkuntzaren ezagutzari helduta, XI. Legegintzaldiko legebiltzarkideen % 73,4k menperatzen zuen euskara (zehatz-mehatz, 49 legebiltzarkidek adierazi zuten euskara zekitela eta beste 6k, aldiz, beren euskara-maila oinarritzakoa edo ertaina zela), planean bertan jasotako datuen arabera. Beraz, hortik ondorioztatu behar dugu legebiltzarkide guztiek menperatzen zutela gaztelania, baina legebiltzarkideen laurdena baino gehiago ez zela gai euskara ulertzeko.

Hizkuntza-paisaia hori abiapuntutzat hartuta, planak xehe-xehe arautzen du euskara nola erabili behar den hainbat motatako ahozko eta idatzizko harremanetan. Guri jendaurreko ekitaldiak interesatzen zaizkigu, herritarrak ere hartzaile dituztenak, eta bertan eskuarki xedatzen da Eusko Legebiltzarrak antolatutakoak badira, Eusko Legebiltzarrak berak hartu behar duela interpretazio-zerbitzuaren gaineko ardura, entzule guztiek euskarazko jarduna ulertuko dutela bermatzeko.

Izan ere, Inkesta Soziolinguistikoaaren arabera (Eusko Jaurlaritza, 2016), EAEn bizi diren herritarren % 33,9 dira euskaldunak (euskara ulertzeko eta erabiltzeko gai dira), % 19,1 euskaldun hartzaileak (gai dira euskara ulertzeko, baina ez euskaraz ekoizteko) eta % 47a erdaldunak. Beste era batera esanda, EAEko herritarren % 53 da gai euskara ulertzeko eta % 47a ez.

Entzule guztien ulermena bermatuko duen interpretazio-zerbitzua emateko, planean espresuki jasotzen da Itzulpen Zerbitzuari interpretazioa prestatzeko materiala aurretiaz helarazi beharko zaiola eta interpretazio-zerbitzua egongo dela iragartzea derrigorrezkoa dela. Aldibereko interpretazioa testuarekin egiteko idatzizko testua material horien artean sartuko litzateke.

Gauzak horrela eta datuen argitan, esan daiteke bi hizkuntza ofizial dituen autonomia-erkidego honetako administrazio publikoetan, eta, zehazki, Eusko Legebiltzarrean, interpreteak behar direla sarritan, jendaurreko ekitaldietan legebiltzarkideen eta herritarren hizkuntza-eskubideak bermatu daitezen. Hala ere, norabide bakarrean egin behar dira, hain zuzen, euskara > gaztelania norabidean. Izan ere, biztanleriaren ia erdia eta legebiltzarkideen laurdena baino apur bat gehiago ez da gai euskara ulertu eta erabiltzeko, eta, lehenago esan bezala, legezko betebeharra da bermatzea inor ez dela euskara ez ezagutzeagatik baztertuta izango (Eusko Jaurlaritza, 1982). Aldiz, eta betiere hizkuntza-eskubideak bermatzeari erreparatuta, ez dago kontrako norabidean lan egiteko legezko betebeharririk, espainol guztiek jakin behar baitute gaztelania, Espainiako Konstituzioan ezarritakoari jarraikiz (Espainiako Gobernuak, 1978). Horrek berekin dakar euskara > gaztelania hizkuntza-konbinaketan baino ez direla benetako ulermen-oztopoak gainditzeko, eta, horregatik, euskara ulertzen ez dutenen hizkuntza-eskubideak bermatzeko baliabideetat gain, euskararen erabilera sustatzeko benetako faktoretzat ere hartzen da euskaratik gaztelaniarako interpretazio-zerbitzua (Berasategi, 1989); hain zuzen, hizlariak lasaitasun osoz erabil dezaketelako euskara, entzule guztiek ulertuko dituztelako bermearekin.

Zentzu horretan, indarrean dagoen Eusko Legebiltzarreko Administrazioan Euskararen Erabilera Normalizatzeko Planean (2018-2022), euskaratik gaztelaniarako interpretazio-zerbitzua baino ez da aipatzen. Ildo berari tiraka, Eusko Legebiltzarreko Itzulpen Zerbitzuko langile-beharrak aldi baterako betetzeko lan-poltsa sortzeko 2018ko deialdi publikoan ikus daitekeenez, hautagaiei ez zaie euskararako interpretaziorik egiteko eskatzen, hirugarren ariketan (“Interpretatze-gaitasuna”) euskaratik gaztelaniarako interpretazio-gaitasuna baino ez baita demostratu behar: “Euskarazko hitzaldi parlamentario baten interpretazioa (aldi bereko itzulpena) egin beharko da gaztelaniara” (Eusko Jaurlaritza, 2018b). Halaber, Eusko Legebiltzarreko webgunean sartu eta, adibidez, osoko bilkuretako grabazioei erreparatuta, erraz asko konproba daiteke euskaratik gaztelaniarako aldibereko interpretazioa baino ez dagoela eskuragarri.

Aldibereko interpretazioa zein norabidetan egiten den arrazoitu eta gero, aztergai dugun modalitatearen ezaugarri bereizgarri den testu idatziaren presentzia heldu behar zaio; izan ere, aurretiaz egindako ikerketek erakusten dute Eusko Legebiltzarreko interpreteek maiz egin behar izaten dutela aldibereko interpretazioa testuarekin (Torralba-Rubinos, 2018), hain zuzen, hizlariak idatzita eramaten dituztelako beren testuak. Hala ere, ez dirudi euskal parlamentuan eta euskararekin bakarrik gertatzen den fenomeno isolatua denik, interpreteek nagusiki euskarazko hitzaldietan egiten dela adierazi duten arren (Torralba-Rubinos, 2018); beste parlamentu batzuetan ere gertatzen da, besteak beste, Espainiako Parlamentuan, eta badirudi oratoria- eta erretorika-gabeziekin duela zerikusia (Pérez-Serrano, 2018). Hortaz, ukaezina da interesgarria dela orokortuta dagoen joera horrek interpreteen jardunean dituen eragin eta ondorioak aztertzea. Gainera, beharbada, datu horiek estrapolagarriak izango dira interpretazio-zerbitzua duten Espainiako beste parlamentu edo erakunde publiko batzuetako jardunera.

4. Ondorioak

Egindako azterketatik ondorioztatu daiteke, beraz, bi direla Eusko Legebiltzarreko agerraldiak euskaratik gaztelaniara bakarrik interpretatzeko beharra dakarten arrazoi soziolinguistikoak: hizkuntza-eskubidea eta hizkuntzaren ezagutza. EAEko herritarrek, legebiltzarkideek eta legebiltzar-taldeek eskubidea dute bi hizkuntza ofizialetako edozein erabiltzeko Eusko Legebiltzarreko harremanetan, eta, beraz, bermatu egin behar da Legebiltzarreko agerraldietan euskaraz nahiz gaztelaniaz hitz egiteko eskubidea. Dena den, bermatu egin behar da, halaber, inor ez dela baztertuko erabiltzen duen hizkuntzazatik, eta, ondorioz, itzuli egin behar dira entzule guztiek ulertzen ez dituzten hizkuntza ofizialetako komunikazioak. Horrek zuzen-zuzenean garamatza hizkuntzaren ezagutzaren kontura: eskuragarri dauden azken datuen arabera, EAEko herritarren ia erdiak eta legebiltzarkideen laurdenak baino gehiagok ez du euskara ulertzen baina, aldiz, denek dute gaztelania ezagutzeko betebeharra. Horrenbestez, eta gorago ikusi dugunez, Legebiltzarrean ez da gaztelaniatik euskararako interpretaziorik egiten, eta, beraz, euskaratik gaztelaniarako jarduna aztertzea da aukera bakarra.

Gauzak horrela, azterketa honetatik atera daitekeen bigarren ondorioa da oso interesgarria eta berritzailea dela Legebiltzarreko hizkuntza- eta itzulpen-jardunak aztertzea; izan ere, aldibereko interpretazioa testuarekin euskara > gaztelania norabidean ikertzeak berrikuntza ugari ekarriko ditu: euskararen kasuan, berriak dira aztergaia bera, hizkuntza-konbinazioa, eragindako hizkuntzen estatus ofiziala eta aztertuko diren testuingurua eta jarduna. Gainera, nazioartean egin diren ikerketek hizkuntza hegemonikoak (ingeleza, frantsesa, alemana, txinera...) izan dituzte aztergai, eta hizkuntza gutxitu baten ikuspegia sartzeak gaiari beste modu batera erreparatzeko aukera emango du, baita euskararen eta gaztelaniaren arteko harremana hobeto ulertzeko ere. Ez hori bakarrik, beste parlamentu batzuetan ere zabaltzen ari den testuak aurretiaz idatzita eramateko joera aztertzekeo parada ere emango digu.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Hastapeneko azterketa hau doktore-tesi baten oinarrian kokatzen da, eta, beraz, ibilbide luzea dago oraindik egiteke. Lehen azterketa honek gaiaren egokitasuna eta berau aztertzekeo premia justifikatzeko balio izan du, baina, batez ere, aztergaia mugatu eta tesiaren helburu nagusiak finkatzeko izan da lagungarria. Bi dira: batetik, Eusko Legebiltzarrean aldibereko interpretazioa testuarekin deritzon modalitatean sortzen diren idatzizko eta ahozko testuak ezaugarritzea, erabilitako itzulpen-teknikak identifikatzea eta hizkuntzen arteko harremanak hobeto ulertzea, eta, bestetik, Itzulpengintza eta Interpretazioko Graduan aplikatzeko moduko ekarpen didaktiko bat egitea, ikasleei beren etorkizuneko jardun profesionalean beharko dituzten gaitasunak garatzen laguntze aldera. Horretarako, Legebiltzarreko agerraldietako testuez osatutako corpus sinkroniko bat bildu eta aztertzea izango da hurrengo urratsa, testu-generoa bera ezaugarritu eta profesionalen interpretazioa egiteko erabiltzen dituzten teknikak identifikatzeko. Orain arte bederatzi lagin bildu dira, 2020 eta 2021 artean, baina corpusa hamalau edo hamabost laginera zabaltzea da asmoa. Gero, ezagutza horiek aintzat hartuko dituen dispositibo didaktiko bat sortuko dugu Itzulpengintza eta Interpretazioko ikasleekin azterketa esperimentalak egiteko. Azkenik, gure ekarpen didaktikoaren erabilgarritasuna baloratuko dugu.

Horrekin guztiarekin, espero dugu gai izango garela aztergai dugun hibridoaren bidez itzulpenaren eta interpretazioaren arteko harremana hobeto ulertzeko, baita beharbada, idatzizkoaren eta ahozkoaren, eta euskararen eta gaztelaniaren arteko harremanak hobeto ezagutzeko ere. Gainera, aplikazio praktikoa ere izango du, unibertsitateko graduan aplikatzeko proposamen didaktiko bat, alegia. Gauzak horrela, espero dugu ikerketa honek hainbat arlotan egingo dizkiola ekarpen teoriko eta praktikoa itzulpen- eta interpretazio-ikasketei.

6. Erreferentziak

- Berasategi, J. I. (1989): La traducción jurídico-administrativa en el País Vasco, *Revista de Lengua i dret*, 13, 29-45.
- Chesterman, A. (2004): Paradigm problems?, in C. Schäffner (arg.), *Translation Research & Interpreting Research: Traditions, Gaps and Sinergies* Multilingual Matters, Clevedon, Buffalo eta Toronto, 52-56.
- De Laet, F. (2012): Teaching and training sight translation: A multitasking activity in W. Ren (arg.), *Interpreting in the age of globalization – proceedings of the 8th National Conference and International Forum on Interpreting*, Foreign Language Teaching and Research Press, Pekin, 181-198.
- Dragsted, B., Hansen I.G eta Soresen, H. (2009): Experts exposed, in I. Mees, F. Alves eta S. Göpferich (arg.), *Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research: A Tribute to Arms Likke Jakobsen*, Samfundslitteratur, Kopenhage, 293-317.
- Ersozlu, E. (2005): Training of Interpreters: Some Suggestions on Sight Translation Teaching, *Translation Journal*, 4. [<https://www.translationdirectory.com/article755.htm>]
- Espainiako Gobernua (1978): Espainiako Konstituzioa, 1978. [https://labur.eus/EspainiakoKonstituzioa_euskaraz]
- Eusko Jaurlaritz (1979): 3/1979 Lege Organikoa, Euskal Herriaren Autonomia Estatutuarena (Euskal Kontseilu Nagusiko Aldizkari Ofiziala (EKNAO/BOCGPV, 32 zk.). [<https://www.euskadi.eus/autonomi-estatutua/web01-s1ezaleh/eu/>]
- (1982): 10/1982 Legea, Euskararen Erabilera Normalizatzeko Oinarrizkoa (Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria, EHAA/BOPV: 1982/12/16). [https://labur.eus/10_1982Legea_itzulpenberria]
- (1997): 86/1997 Dekretua, apirilaren 15ekoa, Euskal. Autonomia Elkarteko herri-administrazioetan euskararen erabilera normalizatzeko prozesua arautzekoa (Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria, EHAA/BOPV: 1997/04/17). [https://www.legegunea.euskadi.eus/x59confich/eu/contenidos/decreto/bopv199701956/eu_def/index.shtml]
- (2009): Eusko Legebiltzarren Erregelamendua (Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria, EHAA/BOPV: 2009/02/18). [https://labur.eus/Legebiltzarreko_Erregelamendua]
- (2016): VI. Inkesta Soziolinguistikoa. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. [<https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=744775>]
- (2018a): Eusko Legebiltzarreko Administrazioan euskararen erabilera Normalizatzeko Plana 2018-2022. [<https://www.euskadi.eus/eusko-jaurlaritz/-/liburua/eusko-jaurlaritzan-euskararen-erabilera-normalizatzeko-irizpide-orokorrak-eta-plan-nagusia-vi-plangintzaldia-2018-2022/>]
- (2018b): Iragarkia, Eusko Legebiltzarreko Itzulpen Zerbitzuan langile-beharrak aldi baterako betetzeko lan-poltsa sortzeko deialdi publikoaren oinarri espezifikoiei buruzkoa (Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria, EHAA/BOPV: 2018/03/28). [<https://www.euskadi.eus/y22-bopv/eu/bopv2/datos/2018/03/1801685e.pdf>]
- Gile, D. (1995): *Basic concepts and models for interpreter and translator training*, John Benjamins, Amsterdam/Filadelfia.
- (2009a): Interpreting Studies: A critical view from within, *MonTI. Monografías De Traducción E Interpretación*, 1, 135-155.
- (2009b): *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (Euskarazko itzulpena: Oinarrizko kontzeptuak eta ereduak interpreteen eta itzultzaileen trebakuntzarako, M. Arruti, (itz.), I. Santamaría (zuz.), in G. Bilbao (arg.), Leioa, Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea).
- (2011): Preface in B. Nicodemus, eta L. Swabey (arg.), *Advances in interpreting research: Inquiry in action*, John Benjamins, Amsterdam, vii-ix.
- Ibarluzea, M. (2017): *Itzulpengintzaren errepresentazioak euskal literatura garaikidean: Eremuaren autonomizazioa, literatur historiografiak eta itzultzaileak* fikzioan, Leioa, Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Jimenez-Ivars, M. A. eta Hurtado-Albir, A. (2003): Variedades de traducción a la vista. Definición y clasificación, *TRANS*, 7, 47-57.

- Kokanova, E. S., Lyutyanskaya, M. M., eta Cherkasova, A. S. (2018): Eye tracking study of reading and sight translation. *SHS Web of Conferences*, 50 [https://doi.org/10.1051/shsconf/20185001080].
- Krapivkina, O. (2018): Sight Translation and Its Status in Training of Interpreters and Translators, *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 7(3), 695-704.
- Lee, J. (2012): What Skills Do Student Interpreters Need to Learn in Sight Translation Training?, *Meta*, 57(3), 694-714.
- Li, X. (2014): Sight translation as a topic in interpreting research: Progress, problems and prospects, *Across Languages and Cultures*, 15(1), 67-89.
- Obidina, V. V. (2015): Sight Translation: Typological Insights Into de Mode, *Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences*, 1(8), 91-98.
- Pérez-Serrano, N. (2018): La oratoria en el Parlamento. *Revista de las Cortes Generales*, 103, 591-634.
- Pöschhacker, F. (2016): *Introducing Interpreting Studies*, Routledge, Londres eta New York.
- Ren, H., Wang, M. Y., He, Y., Du, Z., Zhang, J., Li, D. eta Yuan, Z. (2019). A novel phase analysis method for examining fNIRS neuroimaging data associated with chinese/english sight translation, *Behavioural Brain Research*, 361, 151-158.
- Song, H. (2017): Book review. Claudia V. Angelelli & Brian James Baer, eds. Researching Translation and Interpreting. London: Routledge, xvii + 292 pp, *Target International Journal of Translation Studies*, 29(1), 145-149.
- Torralba-Rubinos, C. M. (2018): Ikusizko itzulpena euskara > gaztelania norabidean hiru arlotan: konferentzietan, erakundeetan eta justizian, *Senez*, 49, 239-250.
- Trovato, G. (2012): La traducción a la vista como ejercicio propedéutico a la interpretación bilateral: un estudio comparativo entre español e italiano, *Tonos Digital*, 23, 1-19.
- Vandevoorde, L., Daems, J. eta Defrancq, B. (2019): Reuniting the sister disciplines of translation and interpreting studies, in L. Vandevoorde, J. Daems eta B. Defrancq (arg.), *New empirical perspectives on translation and interpreting*, Routledge, Oxford.
- Wenchao, S. eta Defeng, L. (2020): Exploring processing patterns of chinese-english sight translation: An eye-tracking study. *Babel*, 66(6), 999-1024.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau doktore-tesi baten hasieran kokatzen da, eta Eusko Jaurlaritzak ELEBILAB ikerketa talde finkatuari IT983-16/GIC15/129 proiektua garatzeko ematen dion dirulaguntzari esker gauzatu ahal izan da. Halaber, ezinezkoa zatekeen nire tesi-zuzendari Ines García-Azkoagaren laguntza, gidaritzza eta babesa gabe.

Intonazio kontornu unibertsalen eta ez unibertsalen pertzepzioa: galderak eta adierazpenak Markina-Xemeingo euskaran

Bedialauneta Txurruka, I., Zhang, J. eta Hualde, J.I.

University of Illinois at Urbana-Champaign
izarob2@illinois.edu

Laburpena

Intonazio sistemetan joera unibertsalak izanda ere, badira salbuespenak. Horren harira galdera bat sortzen da: intonazio-ezberdintasunek zenbaterainoko eragina izan ditzakete interpretazio okerretan hizkuntza bereko aldaeren artean? Erantzuteko Markinako esaldi deklaratiibo neutral, enfatiko, eta galderen pertzepzioak aztertu ditugu. Parte-hartzaileak Markinako euskara, Markinakoa ez den euskara edota gaztelania ama-hizkuntzatzat daukaten euskaldunak izan dira. Estimulu bakoitza behin entzun ondoren, galdera bat den ala ez erantzuteko eskatu zitzaion. Emaizen arabera, Markinako hiztunek estimuluak beste taldeek baino zehatzago interpretatu zituzten. Emaitzek, intonazio esanahiaren ikuspegi ez-unibertsalista babesten dute, joera unibertsalekin bat ez datozen kontornuen interpretazioan.

Hitz gakoak: Markinako euskara, intonazioa, unibertsaltasuna, galderak, pertzepzioa

Abstract

The interpretation of intonational contours is not universal. An issue that arises is to what extent intonational differences may lead to misinterpretation across varieties of the same language. We examined the perception of statements and questions in Markina Basque by native speakers, speakers of other Basque dialects, and L1 Spanish/L2 Basque speakers. We selected 8 texts, four multi-phrase and four single-phrase. The pitch contours of these recordings were also manipulated. MB speakers were significantly more accurate in their interpretation of the unmanipulated and manipulated stimuli than the other two groups. The results support a non-universalist view of intonational meaning in the interpretation of contours that do not conform with universal tendencies.

Keywords: Markina Basque, intonation, universality, interrogation

1. Sarrera eta motibazioa

Euskaraz, gehienetan, galdera absolutuen (bai/ez galderen) eta adierazpen-perpausen (esaldi enuntziatiibo edo deklaratiibo) arteko kontrastea ez dago lexikoan edo joskeran, intonazioan baizik. Euskal hizkera batzuetan *etorri al da?* edo *etorri dea?* bezalako egiturak erabiltzen badira ere, beste euskaretan ez dago horrelakorik. Hala ere, badaude beti zenbait ezaugarri akustiko, galderekin lotzen direnak, hauek deklaratiiboetatik ezberdintzeko. Normalean, gai gara “**mendira doa**” eta “**mendira doa?**” perpauzetan mezua ulertzeko eta interpretatzeko (baieztapena/galdera), beraien intonazioan erreparatuz. Dena den, galdera absolutuen intonazio kontornuak ez dira berdinak euskal hizkera guztietan eta kontornuen interpretazioa ez da unibertsala (Ladd, 1980).

Intonaziozko joera batzuk oso zabalduta daude munduko hizkuntzetan. Gehienetan esaldi deklaratiiboek beheranzko mugimendu bat erakusten dute bukaeran. Galderek, aldiz, gorakada bat izan ohi dute bukaeran (Gussenhoven, 2002). Horretaz gain, hizkuntza askok galderen tonu maila orokorra altuagoa izan ohi dute. Hala ere, esan bezala, badaude salbuespenak.

Badira adierazpen-perpausek bukaeran tonu gorakada bat duten hizkuntza barietate batzuk. Horietako bat Belfasteko ingelesa da (Grabe et al., 2004) baina ez da kasu bakarra. Dominikar Errepublikako gaztelanian ere antzeko igotze bat gertatzen da esaldi perpaus mota hauetan askotan (Willis, 2010).

Beste kasu batzuetan galderak dira beherazko mugimendua dutenak. Honen adibidea chickasaw hizkuntza izango litzateke. Bertan, beherakada batekin bukatzen dira galderak (Gordon, 2005). Aldiz, beste hizkuntza batzuetan galderek tonu altuago bat erakusten dute, baina beheranzko tonu-marka dute amaieran, kontornu zirkunflexu bat, hain zuzen ere. Besteak beste, galdera kontornu zirkunflexuak honako hizkuntzetan ohikoak dira: hawaiiera (Murphy, 2013), hungariera (Gósy eta Terken, 1994) eta Puerto Ricoko (Armstrong, 2010) eta Argentinako gaztelania (Gabriel et al., 2010). Euskal Autonomi Erkidegoko hizkuntza ofizial bietan, euskaran

(Hualde, Elordieta eta Elordieta, 1994; Elordieta, 1998; Aurrekoetxea, Gaminde eta Iglesias, 2011a) eta gaztelanian (Elordieta, 2003, 2006; Elejabeitia, Iribar eta Pagola, 2005; Gaminde Andonegi, Garay eta Etxebarría, 2011; Robles-Puente, 2011) ere amaiera zirkunflexu hori aurkitu da. Bukaera hori daukatenak, beraz, nahiz eta goranzko joera unibertsalez ez bukatu, azken tonu altuagoaren joerarekin bat datoz.

Unibertsaltasun joerek, edota hauen salbuespenek, galdera bat sorrarazten digute: bai/ez galderak ulertzeko orduan, intonazioan dauden desberdintasunek zenbateraino baldintza dezakete hizkuntza bereko aldaeren arteko elkar-ulermena? Gaminde et al.-en (2013) euskarazko bai/ez galderen pertzepzioa aztertu zuten bai ama hizkuntza euskara zeukaten hiztunekin eta baita gaztelania zeukatenekin ere. Bukaerako muga-tonu ezberdinak zituzten galderak erabili zituzten, hau da, batzuk zirkunflexuz bukatzen ziren eta beste batzuk, joera unibertsalekin jarraituz, goranzko kontornuarekin. Ezusterako, ama hizkuntza bietako parte-hartzaileek, okerrren goranzko galderak ulertu zituzten. Ez hori bakarrik, gaztelania ama hizkuntza zuten gehienek galdera hauek enuntziatibo moduan entzun zituzten.

Gure hipotesiaren arabera, parte-hartzaileen ama hizkuntzaren intonazioarekin edota joera unibertsalekin bat ez baldin badatoz, intonazio-kontornuak ez dira hain garbi ulertzen. Horrela, hiztunaren eta entzulearen komunikazioan, mezuaren igorpenaren eta ulermenaren artean, haustura bat gerta daiteke.

Hipotesia egiaztatzeko, Markinako-Xemeingo euskarazko esaldi deklaratiibo eta bai/ez galderen pertzepzioa aztertu dugu. Honetarako, Markinako euskara, beste euskal hizkera eta gaztelania ama-hizkuntza dutenen ulermenaz baliatu gara. Kontuan hartu behar da markinarrek izan ezik, besteek Markinako euskara ez den beste euskara bat ikasi dutela.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

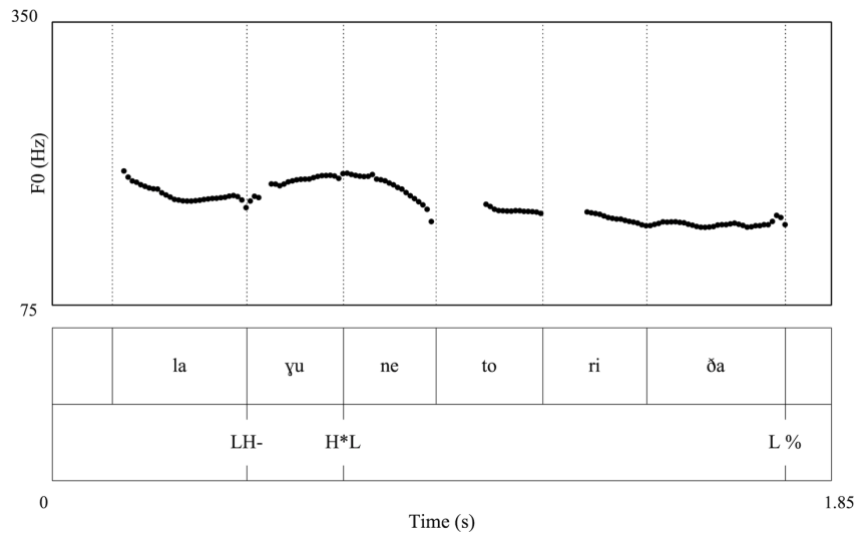
Markinako euskarari, Bizkaiko beste hizkera batzuetan bezala, hitzak lexikoki azentudunak edo azentugabeak izan daitezke; konpara itzazu *katu baltzá da* (azentu bakar bat) vs *léku baltzá da* (bi azenturekin) (Hualde, 1997, 2000). Gauzak gehiegi ez korapilatzeko, gure estimuluak osatzeko erabili ditugun hitz guztiak lexikoki azentugabeak dira. Honelako egituretan taldekatze prosodikoa desberdina da aditzaren arabera. Partizipio bat baldin badugu, kasu neutralean dugun azentu bakarra galdegaiaren azentua da eta aditzaren aurre-aurrean dagoen sintagman kokatzen da Markinako euskarari; adib. *katu báltza erosi dot* (Lekeition: *katu baltzá erosi dot*, ikus Hualde, et al. 1994, Elordieta 1998). Aditza trinkoa bada, aldiz, azentua aditzean jartzen da: *katu baltza dátór* (Lekeition: *katu baltza datór*). Esan dezakegu partizipioekin bi talde prosodiko ditugula: [*katu báltza*] [*erosi dot*], eta aditz trinkoekin, aldiz, talde prosodiko bakar bat: [*katu baltza dátór*]

2.1. Markina-Xemeingo galdera absolutuak, adierazpen perpausak eta enuntziatibo enfatikoak

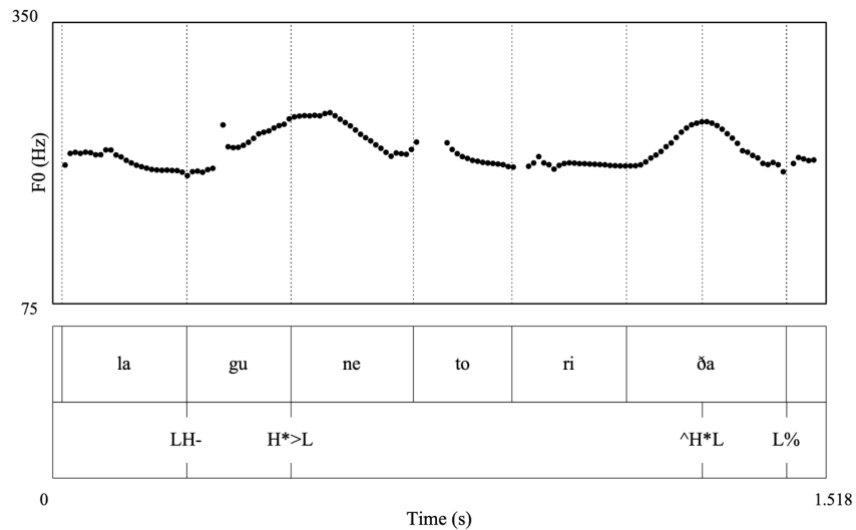
Markinako euskarako galderek joera unibertsalak eta ez-unibertsalak erabiltzen dituzte galdera absolutuak, adierazpen-perpausetatik ezberdintzeko. Esaldi prosodikoen kopuruaren arabera ezberdintasunak azaleratzen dira joeretan. Alde batetik, esaldi prosodiko bat baino gehiago dutenen esaldiek azken silaban kontornu zirkunflexu bat gehitzen dute, galdera moduan ulertu daitezkeen (1. eta 2. irudiak). Honenbestez, mugimendu gehigarria bat dator galderen amaieran edo azken silaban, tonu altuagoa izateko joera unibertsalarekin. Bestalde, talde prosodiko bakarrekoetan (aditz trinkoa dutenetan), galdera absolutuak eta adierazpen-perpausen arteko ezberdintasuna amaierako H* L mugimenduaren lerrokatzean datza, neurri batean behintzat (3. eta 4. irudiak). Alde hori hizkuntzaren ezaugarri espezifiko bat da, nahiz eta joera unibertsalen arabera galderek ere tonu altuagoa izateko joera duten. Azkenik enuntziatibo enfatikoek mugimendu zirkunflexu zabala daukate amaieran, galderak bezala. Esaldi hauek erabiltzen dira egitasuna adierazteko; adib. *Ez dator bixer, ezta? Bai, bixer badator!*. Talde prosodiko bakarra duten galderak eta enuntziatibo enfatiko hauen arteko ezberdintasuna, kontornu zirkunflexuaren lerrokatze lekuan datza (4. eta 5. irudiak).

1. irudia. Adierazpen-perpaua, bi talde prosodiko. ‘lagúne etorri da’.

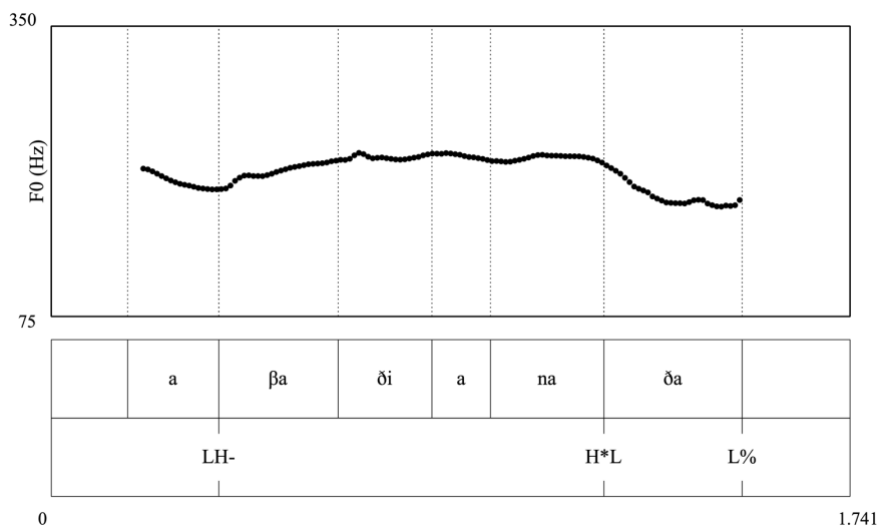

2. irudia. Bai/ez galdera, bi talde prosodiko. ‘lagúne etorri da?’

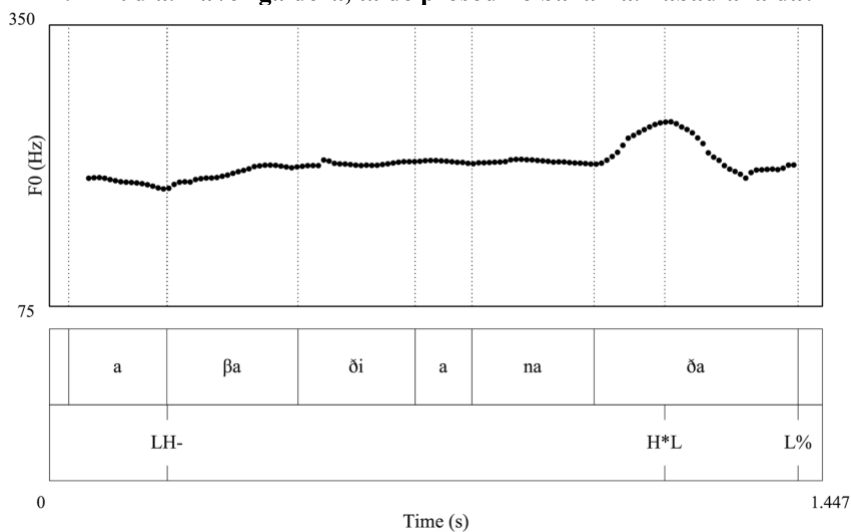

Markinako eredu hori ez da azaltzen beste euskal barietate batzuetan (Elordietak eta Hualde, 2014). Talde prosodiko bat baino ez dutenetan, aldiz, H*L bakarra dago, enuntziatuen azken-aurreko silabarekin lerrotatzen dena (3. irudia); galderetan, berriz, amaierako silaban kokatzen da (4. irudia).

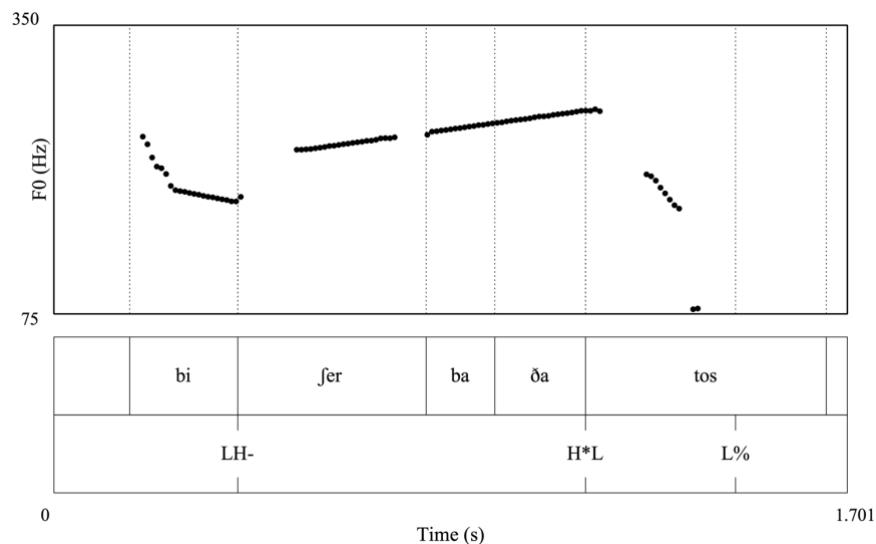
3. irudia. Adierazpen-perpaua, talde prosodiko bakarra. ‘abadianá da’.

4. irudia. Bai/ez galdera, talde prosodiko bakarra. ‘abadianá da?’

5. Irudia. Enuntziatibo enfatikoa. ‘bixer badátóz’.

2.2. Helburuak

Intonazio kontornuen pertzepzioa joera unibertsaletatik datorren edota hizkuntza espezifikoa den jakin nahi dugu. Horretarako Markinako bai/ez galderen, enuntziatibo neutroen eta enfatikoen intonazio kontornuen ezaugarriei baliatu gara.

Hasteko, azken silabako kontornu zirkunflexuak galderen eta enuntziatiboan ulermenean daukaten eragina aztertu nahi dugu, horren tonu altuaren presentziak eta lerrokatzea kontuan hartuz. Gero, goian aipatu dugun bezala, talde prosodiko kopuruaren arabera, galderak eta enuntziatiboak ezberdin alderatzen dira, joera unibertsalez eta ez unibertsalez baliatuz. Beraz, esaldien ulermenean zeintzuk diren joera erabilienak ikusi nahi dugu.

Aipatutako joerez gain beste ezaugarri batzuk ere galderen ulermenean eragina izan dezakete. Esaterako, amaierako bokalaren luzapena edota esaldiaren melodia. Dena den, guk azkenengo silabaren tonu mugimenduak duen eragina bakarrik aztertuko dugu hemen.

Hau esanda, Markinako euskaldunen pertzepzioa beste euskara bat ama hizkuntzatzat eta gatzelania lehenengo hizkuntzatzat dutenen antzekoa al da Markinako erara esaldiak entzuterako orduan? Euskal hitzun ezberdinen pertzepzioa ezagutu gura izan dugu.

2.3 Metodologia

Estimuluak sortzeko zortzi testu erabili ditugu. Horietatik lau talde prosodiko bakarrekoak dira eta beste lau, bat baino gehiagokoak. Testu horiek esaldi deklaratiBoen intonazioarekin eta galderarenarekin grabatu ziren. Beraz, guztira 16 jatorrizko grabazio izan ditugu. Grabazio hauen tonu kontornuak ere manipulatu ditugu, beti ere bakarrik azkenengo silaba aldatuz, galderek deklaratiBoen kontornua izan zezaten eta alderantziz. Hori talde prosodiko anitzeko deklaratiBoetan azken gorakada-beherakada bat gehituz edo kenduz, eta talde prosodiko bakarreko deklaratiBoetan beherazkoaren kokapena aldatuz lortu zen.

Lan hau aurrera eramateko, guztira Markinako euskararen 15 hiztun, beste euskalki batzuetako 23 eta gaztelania ama hizkuntza duten 20 izan ditugu parte-hartzaile gisa. Galdeketa Qualtrics plataforma erabiliz gauzatu zen. Parte-hartzaileek estimulu bakoitza behin bakarrik entzuteko aukera izan zuten. Jarraian entzundakoa galdera bat zen edo ez galdetu zitzairen, ‘bai’ edo ‘ez’ botoia sakatzeko eskatuz.

3. Ikerketaren muina

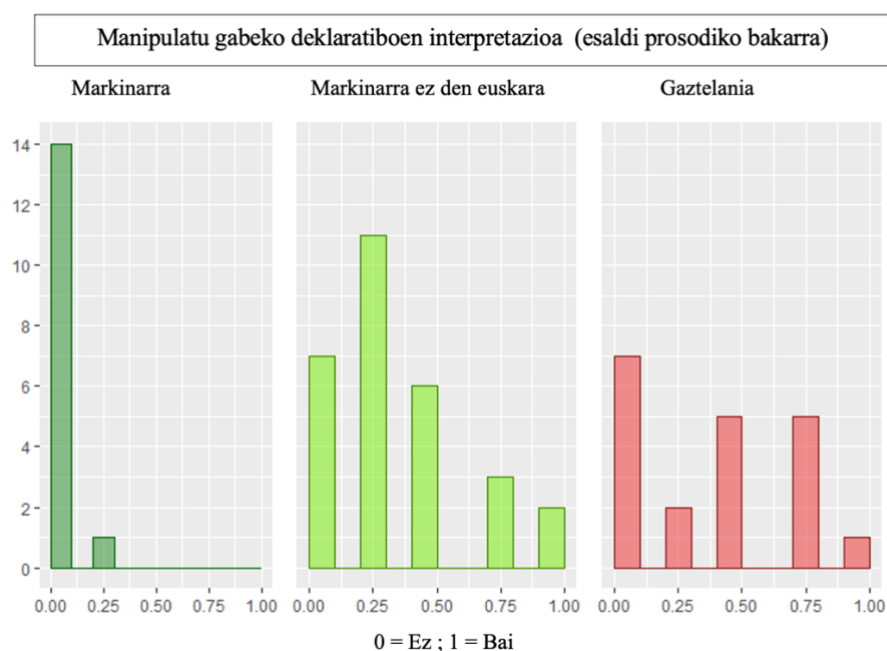
3.1. Aurreikuspena

Emaizta ezberdinak espero ditugu partehartzaile talde desberdinentzat, gure aurreikuspenen arabera. Hasteko, Markinako euskararen hiztunek estimulu originalak espero den bezala interpretatuko dituztela eta gure manipulazioek haien pertzepzioa aldatuko dutela aurreikusten dugu. Gainerako taldeentzat, aurreikuspen desberdinak ditugu estimuluaren talde prosodikoen kopuruaren arabera. Kontuan izanda euskararekin kontaktuan dagoen gaztelaniak amaieran zirkunflexu kontornua duela galderetan (Robles-Puente, 2011), Markinako talde prosodiko bakarren galderen kontornuaren antzekoa, hauetan mezua zuzen ulertzeko arazorik ez dutela izango espero dugu. Bestalde, talde prosodiko bat baino gehiago dutenen kasuan zehaztasun handiagoz identifikatuko dituztela aurreikusten da; honelako esaldiak baitira unibertsalki ohikoenak (amaierako tonu altuaren presentzia galderetan). Amaitzeko, enuntziatibo enfatikoen kasuan, Markinako euskaldunek deklaratiBo gisa identifikatzea espero dugu, eta gainerako hiztunek galdera gisa, amaieran kontornu zirkunflexu zabal bat daukatelako.

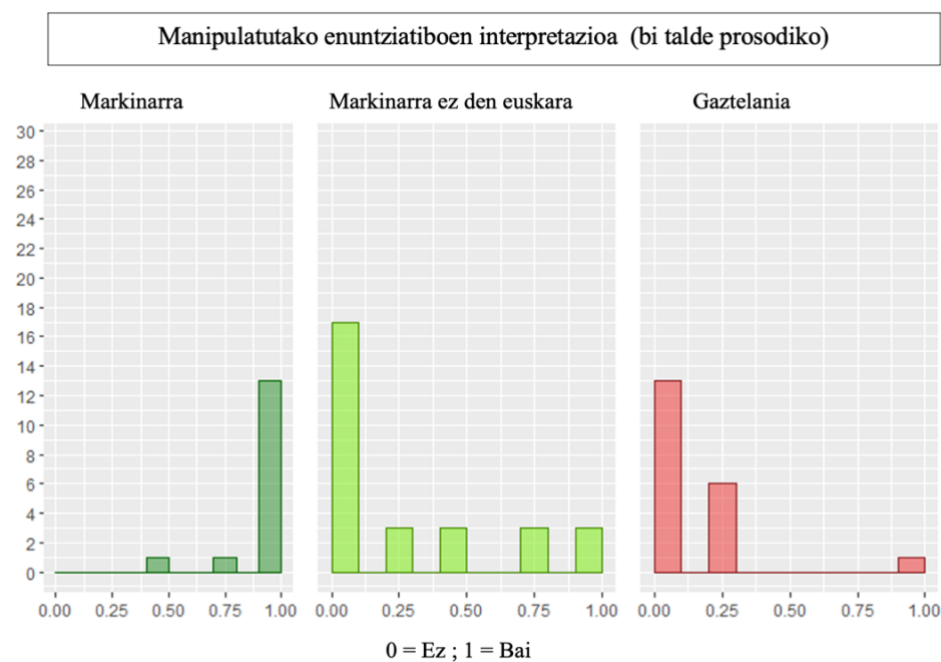
3.2. Emaitzak

Lortutako parte-hartzaileen erantzunak R programa erabiliz aztertu ditugu. Erabilitako erregresio logistiko binomialak (*binomial logistic regression*) ama hizkuntzaren eta talde prosodiko kopuruaren arteko interakzioaren lotura erakutsi digu. Markinako hiztunen eta gainerako taldeen erantzunen arteko desberdintasuna esanguratsua da ($p < 0,0001$). Beste euskalki batzuetako hiztunek eta gaztelania ama hizkuntzatzat daukatenean, Markinako euskaldunek baino askoz ere zehaztasun gutxiago azaldu dute manipulatu gabeko estimuluaren interpretazioan (adibidez, 6. irudia), baita manipulaturako esaldietan ere (adibidez, 7. irudia).

6. irudia. Manipulatu gabeko deklaratioben interpretazioa

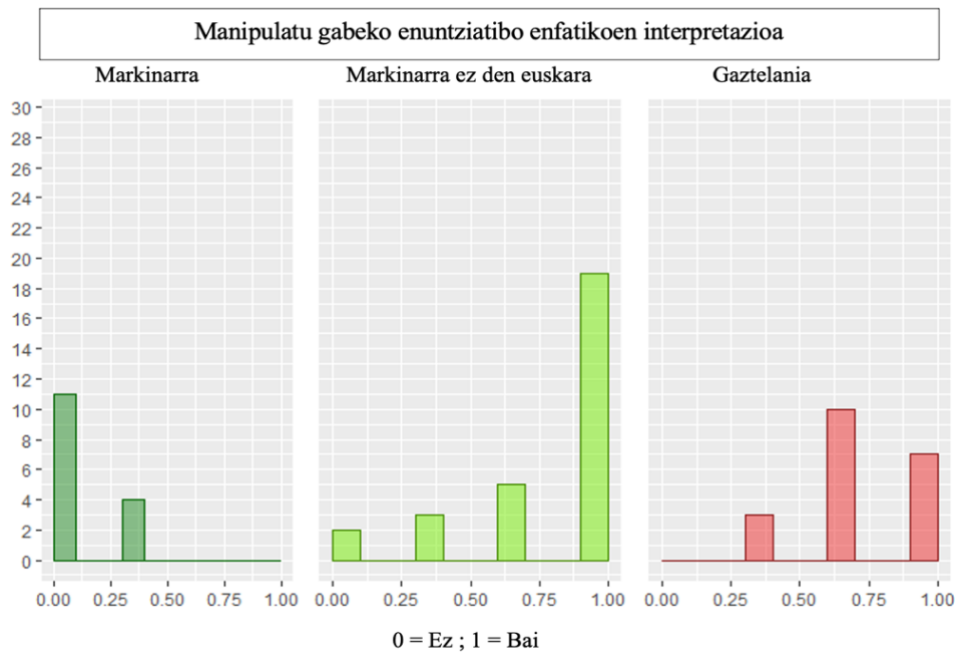

7. irudia. Manipulatutako esaldien interpretazioa (esaldi enuntziatibotik galderara)

Esaldi enfatikoen ulermenean ere ezberdintasunak azaldu dira. Alde batetik Markinako euskaldun gehienek, enuntziatibo legez interpretatu dituzte. Bestalde, gainontzeko taldeetako parte hartzaileen gehiengoak, galderatzat ulertu dituzte (8. irudia).

8. irudia. Esaldi enuntziatibo enfatikoaren interpretazioa

Oro har, markinarrak ez diren parte-hartzaileek talde prosodiko bakarra duten estimuluak galdera gisa ulertzeko joera erakutsi dute eta bi talde prosodikoaren kasuetan estimuluak deklaratiibo gisa interpretatzera hurbildu da beraien ulermena. Orokorrean manipulazioek eragin nabarmenagoa izan dute markinarrak ez diren hiztunen artean.

4. Ondorioak

Emaitzek intonazio esanahiaren ikuspegi ez-unibertsalista babesten dute. Gure kasuan, desberdintasun nabarmenak aurkitu ditugu Markinako euskaldunen eta beste euskara barietate bat ama hizkuntza edota bigarren hizkuntza legez ikasi dutenen artean, batez ere joera unibertsal etara egokitzen ez diren kontornuen interpretazioan.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Emaitzei erreparatu ostean, kontuan hartuta markinarrak ez diren euskaldun zaharren ulermena gehiago hurbiltzen dela euskaldun-berrien ulermenera markinarren taldera baino, lan hau beste euskalki batzuetara zabaltzea interesgarria izango litzatekela uste dugu, intonazio kontornu ezberdinen ulermena hobeto ezagutzeko.

6. Erreferentziak

- Aurrekoetxea, G., Gaminde, I. eta Iglesias, A. (2011a), Corpus based prosodic variation in Basque: y/n questions marked with the particle al. *Estudios de fonética experimental*, 20, 11-31.
- Elejabeitia, A., Iribar, A., eta Pagola, R. M. (2005), Notas sobre la prosodia del castellano en Bizkaia. *Estudios de fonética experimental*, 14, 247-272
- Elordieta, G. (1998), "Intonation in a pitch-accent variety of Basque". *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'*, 32, 511-569
- _____. (2003): The Spanish intonation of speakers of a Basque pitch-accent dialect. *Catalan journal of linguistics*, 2, 67-95.
- _____. (2006): «Spanish pitch accent alignment by Northern Bizkaian Basque speakers». Beatriz Fernandez e Itziar Laka (arg.), *Andolin Gogoan. Essays in Honour of Profesor Eguzkitza*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, 269-290

- Gaminde, I., Andonegi, A. R., Garay, U., eta Etxebarria, A. (2011), Los tonos de frontera de las oraciones interrogativas absolutas producidas por hablantes bilingües vasco-español. *Estudios de lingüística aplicada*, 54, 61-79.
- Gaminde, I., Romero, A., Etxebarria, A., eta Garay, U. (2013), Bai/ez galderen pertzepzioaren aldeak informatzaileen ama hizkuntzaren arabera: euskararen prosodia gaitasuna lantzeko zenbait datu argigarri. *Fontes Linguae Vasconum*, (116), 273-286.
- Gabriel, C., Feldhausen, I., Pesková, A., Colantoni, L., Lee, S.-A., Arana, V., eta Labastía, L. (2010): Argentinian Spanish intonation. P. Prieto. eta P. Roseano (arg.), *Transcription of intonation of the Spanish language*. Munich: Lincom Europa, 285-317
- Gordon, Matthew. (2005): Intonational phonology of Chickasaw. J. Sun-Ah, *Prosodic Models and Transcription: Towards Prosodic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 301-330
- Gósy, M., eta Terken, J. (1994), Question marking in Hungarian: timing and height of pitch peaks. *Journal of phonetics*, 22(3), 269-281.
- Grabe, E., Kochanski, G., eta Coleman, J. (2004): Quantitative modelling of intonational variation. *Proceedings of Speech Analysis and Recognition in Technology, Linguistics and Medicine*. University of Oxford
- Gussenhoven, C. (2002): Phonology of intonation. *Glott international*, 6(9/10), 271-284
- Hualde, J. I., Elordieta, G., eta Elordieta, A. (1994): *The Basque dialect of Lekeitio*. Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo” XXXIV. Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbao eta Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Hualde, J. I. (1997): *Euskararen azentuerak*. Donostia eta Bilbao: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU
- _____ (2000): Bizkaiko kostaldeko hizkerak atzo, gaur eta bihar.: K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*. *Dialektologia gaiak*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU eta Arabako Foru Aldundia, 13-25
- Ladd, D. R. (1980): *The structure of intonational meaning*. Bloomington: Indiana University Press.
- Murphy, K. (2013), Universals and variation in question intonation: a comparative study of Hawaiian and HCE speech melodies. *Proceedings of University of Texas, Austin symposium about language and society*.
- Robles-Puente, S. (2011), Absolute questions do not always have a rising pattern: evidence from Bilbao Spanish. In *selected proceedings of the 5th conference on laboratory approaches to romance phonology*, 98-107
- Willis, E. (2010): Dominican Spanish intonation. P. Prieto. eta P. Roseano (arg.), *Transcription of intonation of the Spanish language*. Munich: Lincom Europa, 123-153

6. Eskerrak eta oharrak

Eskerrak eman nahi dizkiegu lan honetan parte hartu duten pertsona orori: ideiak proposatuz gidatu gaituztenei, ikerketan parte hartu duten boluntarioei eta baita lana burutzen lagundu diguten F3-ko taldekoei eta MidPhon 25-eko entzuleei. Zuen ekarpenei esker ikerketa hau burutzeko aukera izan dugu.

Euskararen biziberritzea Altsasun: merkataritzako hizkuntza-paisaia aztergai

Granizo Uribarrena, I.

UPV/EHU

igranizo001@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Merkataritza esparruan euskara biziberritzeko helburuarekin, plan ugari egin dira azken hamarkadetan Euskal Herrian. Sakanako Mankomunitateak ere “Merkataritza euskaraz” plana abian jarri zuen, eta, 2020ko udan zehar, Altsasuko establezimenduetan barna mugitu da. Testuinguru honetan, lan hau Altsasuko merkataritzako hizkuntza-paisaiaren analisisira lehen hurbilpena izango da. Emaitez erakusten dutenez, euskara presente dago Altsasuko merkataritzako hizkuntza-paisaian, baina establezimendu motaren arabera aldaketa garrantzitsuak daude. Horretaz gain, merkatarien zein kontsumitzaileen adin-tarteek ere asko baldintzatuko dute establezimenduetako paisaia linguistikoa.

Hitz gakoak: hizkuntza-paisaia, Altsasu, merkataritza, hizkuntza-politika.

Abstract

The last decades have witnessed a proliferation of language plans, aimed to revitalise the Basque language in the domain of urban commerce. The Community of Sakana in Navarre set up the “Merkataritza euskaraz” plan, which has been implemented since the 2020 summer. In this context, this work constitutes a preliminary approach to the study of linguistic landscape of the commerce in the town of Altsasu, located in Sakana. Results show that Basque is present in Altsasu’s commerce; however, important differences have been identified depending on the type of establishments. Besides, the age of merchants and consumers clearly influence the linguistic landscape of the establishments.

Keywords: linguistic landscape, Altsasu, commerce, language policy.

1. Sarrera eta motibazioa

Euskararen legeak Nafarroan euskararen territorializazioa dakar, eta horrek eragin nabarmena du hizkuntza honen egoeran lurralde osoan zehar. Altsasu Sakanako (Nafarroa) herririk handiena da, eta eremu euskaldunean kokatuta dagoen arren, euskara biziberritzen ari da. Hari horretatik, D ereduen eragin positiboa nabarmena da. Ondorioz, euskararen ezagutzari, erabilerari eta jarrerei dagokienez, egoera soziolinguistikoa anitz sortu dira, eta, esate baterako, adin-tartearen arabera, joera ezberdinak nabari dira.

Hurrengo orrialdeetan zehar, joera ezberdin horiek islatzen diren esparru bat aztertuko dugu, hain zuzen ere, merkataritza, eta arreta Altsasuko establezimenduetako hizkuntza-paisaian ezarriko dugu. Uda honetan zehar zabaldu dugu Sakanako Mankomunitateko “Merkataritza euskaraz” kanpaina Altsasun barrena. Kanpaina honekin Altsasuko 53 establezimendu bisitatu ditugu, eta, bien bitartean, establezimenduetako hizkuntza-paisaiaren inguruko corpusa bildu dugu. Tokiko merkataritza izan dugunez aztergai, albo batera utzi ditugu azalera handiko establezimenduak. Hain zuzen ere, hemen aurkezten dugun lan hau lehen hurbilketa bat da. Izan ere, Sakanako Mankomunitateko datu basean 272 establezimendu zenbatu ziren, eta, esan bezala, horietako 53tako datuak bildu dira. Gainera, orain artean Nafarroako hizkuntza-paisaiari buruzko lanik ez dugu ezagutzen. Hurbilketa honetan zehar, uste dugu hurrengo ikerketa batzuentzako material egokia osatu dugula, eta ondorengo azterketei ateak zabalik utzi dizkiegula.

Beraz, Altsasuko merkataritzako hizkuntza-paisaia aztertzeko, hizkuntza-paisaiari lotutako aurrekari batzuk bilduko ditugu, hain zuzen ere, ikerketaren nondik norakoen eta arloaren egoeraren berri emango baitugu. Ondoren, establezimenduetako hizkuntza-paisaia hainbat ikuspegitik begiratzen saiatu gara. Horrela, establezimendu motari, hizkuntzen arteko hierarkiari eta merkatarien zein kontsumitzaileen adin-tarteei erreparatuko zaie, nagusiki. Bildutako corpusaren arabera, Altsasun presente dauden hizkuntzak euskara eta gaztelania dira, baina bakoitza zer testuingurutan eta zer proportziotan agertzen den zehaztuko dugu, eta arrazoiak nondik norakoak ematen saiatuko gara.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. Hizkuntza-paisaia eta merkataritza

Hizkuntza-paisaiaren azterketa, oro har ulertuta, soziolinguistikaren barruan kokatzen da. Kontzeptua definitzeko saio asko egon dira, eta Landry eta Bourhisek (1997:25) ematen dute definizio tradizionala: hizkuntza-paisaia da kale publikoko kartelen, iragarkien, kaleen izenen, leku izenen, denden kartelen eta gobernuen eraikinetako kartel publikoen hizkuntza. Guk hizkuntza-paisaia merkataritzari lotuta aztertuko dugu.

Edwardsen iritziz (2010:27), hizkuntza-paisaiak hizkuntza biziberritzearen parte izan behar du, beraz, hizkuntza politikaren mekanismo bat da (Shohamy, 2006:112), eta botere ekonomiko eta politikoei baldintza dezakete (Moriarty eta Järlehed, 2018). Gainera, hizkuntzek balio ezberdinak har ditzakete eta arraroa da komunikazio tresna hutsa izatea (Bourdieu, 1982). Merkatuaren baitan, balio ekonomikoa eta truke-balioa bereiz daitezke (Bourdieu, 1991), eta, hizkuntza gutxituen kasuan, identitarioa (Landry eta Bourhis, 1997). Hizkuntzak, bestetik, balio dezake jabeek edo enpresariek bezeroak erakartzeko (Moriarty eta Järlehed, 2018).

Hizkuntza-harreman guztiek erakusten dituzte botere harreman jakinak (Kelly-Holmes, 2014), baita hizkuntza-paisaian ere, eta, ondorioz, hierarkiak. Horrela, estatusaren planifikazioa beharrezkoa bihurtzen da hizkuntza gutxituen eremuan (ibid.) eta entzunak izatea bezain garrantzitsua da haientzat ikusiak izatea (Gorter et al., 2012a). Hizkuntza gutxituek ikusgarritasuna eskatu arren, menperatuak diren neurrian, isiltasunera kondenatuta daude (Bourdieu, 1982), eta hizkuntza-paisaia isila hizkuntza politikaren ondorio da (Calvi, 2018).

Ildo beretik, hizkuntza-paisaiaren inguruko ikerketek erakusten dute nola berau manipulatzeko den prestigio patroiak eta hierarkiak baieztatzen (Gorter et al., 2012a). Hizkuntza gutxitua hautatzeko arrazoiak balio identitarioa da, eta hautu hau markatua da (Kelly-Holmes, 2014). Hortaz, karteletako hizkuntza hautua planifikatua da, eta kartelen praktikak eta politika garapenak alde biko harremana dute (Gorter et al., 2012b).

Hizkuntza-paisaiaren azterketa Euskal Herrira Donostiatik sartu zen (ibid.; Aiestaran et al., 2010; Aiestaran et al., 2013). Haien arabera, udaleko eta gobernuko hizkuntza-politika sendoa denez, euskara presente dago Donostian eta hiritarrak hizkuntza-paisaia eleanitzaren alde daude. Hala ere, euskara H1 hiztunek, gaztelania H1 hiztunekin konparatuta, haien hizkuntza askoz gutxiago ordezkaturik ikusten dute (Aiestaran et al., 2010), eta euskara gehiago erabiltzen da euskarri instituzionalen pribatuetan baino (Aiestaran et al., 2013).

Edonola ere, geure azterketaren muina merkataritza arloko hizkuntza-paisaia denez, arlo horretan eginiko azterketei erreparatu diegu. Izan ere, euskara eta euskal kulturaren ikusgarritasun eta normalizazio nahitik, salerosketara iritsi dira hainbat hizkuntza eta kultur jardura (Nogueras, 2020). Merkataritzan eragiteko, agerian jarri behar da merkatarien artean euskara erabiltzearen balio erantsia, abantaila, prestigioa, bezeroarekiko arreta hobia eta zerbitzuaren kalitatean hizkuntza txertatzearen garrantzia. Hain zuzen ere, Astorkiak eta Zarrabeitiak (2009) erakusten dute euskararen erabilera produktua saltzeko estrategia bat gehiago dela eta balio ekonomikoa jasotzen duela hizkuntzak zenbait kasutan. Agirretxeren arabera (2000), merkataritza euskalduntzeko planen ondorio nagusiak hizkuntza-paisaian atzematen dira. Orain arteko merkataritza plan gehienak Euskal Autonomia Erkidegoan gauzatu dira, eta, oro har, ondorio positiboak izan dituzte.

2.2. Datu soziolinguistikoak

Altsasu Nafarroako eremu euskaldunean sartzen da, Sakana osoa bezala. Altsasu Sakanako herririk handiena da eta bertan pilatzen dira denda, ikastetxe eta zerbitzu gehienak (Zuazo, 2010). Herria bigarren gune soziolinguistikoan kokatzen da, %26,9 euskalduna baita (Nafarroako Gobernuak, 2020). Euskararen biziberritzea hezkuntzari lotua doa herrian eta, beraz, euskararen ezagutzaren eta erabileraren inguruko daturik altuenak haur eta gazteek dituzte, oro har. Adibidez, 5-14 urte bitarteko haurren %90,6k euskaraz daki, 15-34 urte bitarteko gazteen %43k, 35-64

bitartekoen %13,1k eta 64 urte gorakoen %7,2k. Horren azalpena hezkuntzan datza, izan ere, D ereduaren daude Altsasuko ikasle gehienak matrikulatuta, zehazki, 2020-2021 ikasturtean, %76,4.

Gainera, herriko euskararen datu guztiek goranzko joera dute azken hamarkadetan. Esate baterako, hezkuntzarekin jarraitzeko, 2011-2012 ikasturtean, ikasleen %73,6 zegoen D ereduaren matrikulatua. Datu hauek pentsatzera garamatzate, helduen euskara gaitasuna txikiagoa izan arren, beren haurren eskolatzeko D ereduaren aldeko apustua egiten dutela, eta, beraz, helduen motibazioa euskararekiko garrantzitsua dela haren biziberritzean, analisisian frogatuko dugun bezala.

2.3. Ikerketaren helburuak

Ikerketa honen helburu nagusia honakoa da: Altsasuko merkataritza esparruko paisaia linguistikoa aztertuta, euskararen sustapena merkataritzan nola dagoen deskribatzea eta egoera zein den aztertzea. Gauzak horrela, hurrengo galderei erantzuten ahaleginduko gara: zein hizkuntza erabiltzen da Altsasuko merkataritzako paisaian? Bereizketarik al dago establezimenduen artean? Bereizketa egotekotan, zeren arabera da? Zein garrantzi ematen zaio euskarari paisaian? Bestalde, merkatariek euskarari paisaiaren bidez zer balio ematen dioten jakin nahi da.

Hizkuntza-paisaiaren azterketa orokorraz gain, establezimendu motei erreparatuko zaie, batez ere taberna, kafetegi, okindegi eta paper- eta liburu-dendei, izan ere, sozializazio intentsiboko gune garrantzitsu baitira lehendabiziko hirurak, eta, besteek euskarazko produktuak salgai izan ditzaketela kontsideratzen baita. Bestalde, merkatarien zein kontsumitzaileen adin-tarteei erreparatuko diegu.

Hipotesi orokor gisa, espero izatekoa da merkataritzako hizkuntza-paisaian euskara presente egotea, oro har. Establezimendu motei dagokienez, espero izatekoa da gazteen sozializazio intentsiboko gune deitu ditugun horietan establezimenduek euskara presente izatea eta euskarazko produktuak salgai dituzten establezimenduetan paisaia linguistikoa euskara agertzea. Era berean, aurreikusten da merkataria zein kontsumitzaile gazteagoen kasuan, hizkuntza-paisaian euskara erabiltzeko joera nabarmenagoa izango dela, dendari eta bezero zaharragoekin konparatuta.

3. Ikerketaren muina

3.1. Metodologia

Altsasuko 53 establezimendu bisitatu eta bertako hizkuntza-paisaiaren inguruko datuak bildu genituen “Merkataritza euskaraz” kanpainaren harira, 2020ko udan. Horretarako, establezimendu bakoitzeko hizkuntza-paisaiaren argazki batzuk atera ziren, eta gure ikerketako corpusa osatzen duten 100 kartel, iragarki eta euskarri jaso eta aztertu ditugu osotara.

Hizkuntza-paisaian merkataria adinak izan dezakeen eragina aztertzeko, 35-40 urteen bueltan kokatu da muga.

Bestetik, establezimendu mota jakin batzuk sakonago aztertu dira, eta, batez ere, sozializazio intentsiboko guneak direnak hartu dira. Sozializazio intentsiboko gune deitzen diegu berriketarako elkargune diren establezimendu horiei, giro linguistikoa jakin bat sor daitekeelako eta, beraz, bertako hizkuntza-paisaiak eragina izan dezakeelako. Bertan, gazteak biltzen dituzten guneak eman zaie garrantzia (taberna eta kafetegiak), Altsasuko datu soziolinguistikoa altuenak haur eta gazteek dituztela kontuan hartuta. Horietaz gain, okindegiak ere behatu dira, egunero bisitatzen diren establezimenduak diren heinean. Guztira, horrelako 11 establezimendu bisitatu dira. Bestalde, liburu- eta paper-dendetan, euskarazko produktuak haurrentzat izaten direnez, oro har, espero izatekoa da bertan euskara presente egotea.

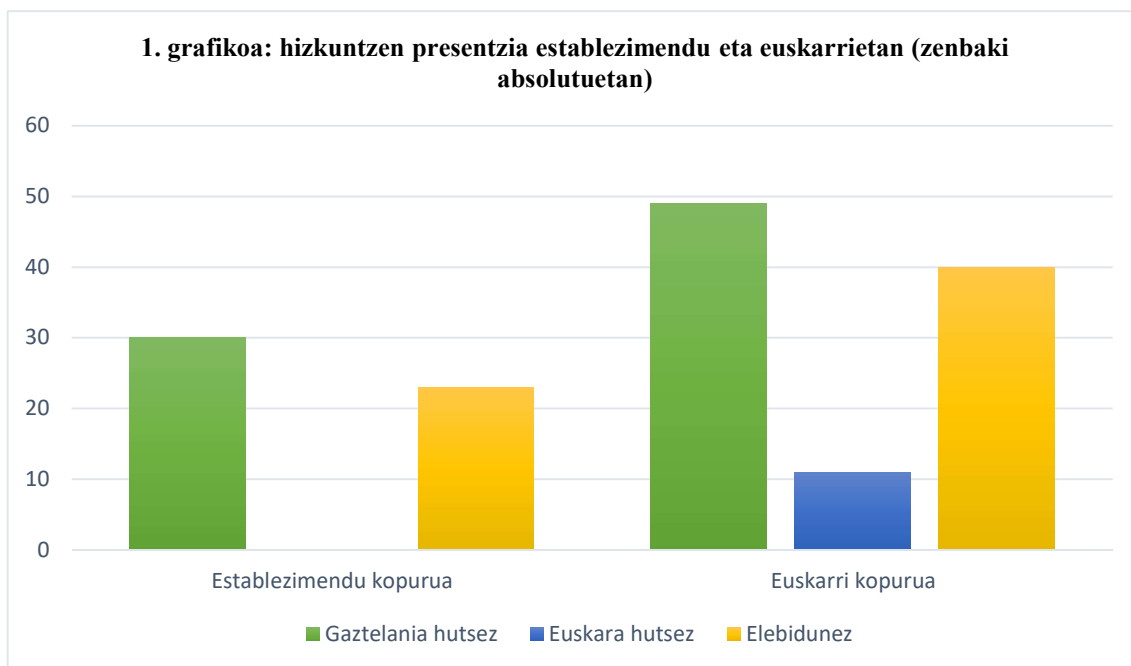
Kontsumitzaileen adin-tarte gaztea aurreko establezimenduekin aztertuko dugunez, bezero helduagoi heltzeko asmoz, farmaziak, estankok, burdindegia eta elektrizitate-dendak behatuko ditugu; osotara, 13 establezimendutako datuak aztertu ditugu. Bertan, espero izatekoa da euskara aurrekoetan bezain presente ez egotea.

Azkenik, euskara presente dagoen establezimendu horietan (euskarri elebakar zein elebidunetan), establezimendu bakoitzak zein hizkuntzari ematen dion garrantzi handiagoa neurtu nahi izan da. Horretarako, zenbait irizpide erabili dira: letra tamaina, mota, kolorea...

3.2. Emaitzak

Hizkuntzen erabilera paisaia

Dokumentatu den paisaia linguistikoa, bi hizkuntza ikusten dira: euskara eta gaztelania. Establezimenduei dagokienez, kartelak gaztelaniaz baino ez dituzten establezimenduak 30 dira, neurri handiagoan edo txikiagoan hizkuntza-paisaia elebiduna dutenak 23 dira eta paisaia linguistikoa euskara hutsez duen establezimendurik ez dago (ik. 1. grafikoa). Euskarriei erreparatuta, gaztelania hutsez, euskara hutsez eta elebidunez idatzita dauden materialak daude ikusgarri herrian zehar. Geure datuen arabera, 100etik 49 kartel gaztelania hutsez daude, 11 euskara hutsez eta 40 elebidunez (ik. 1. grafikoa).

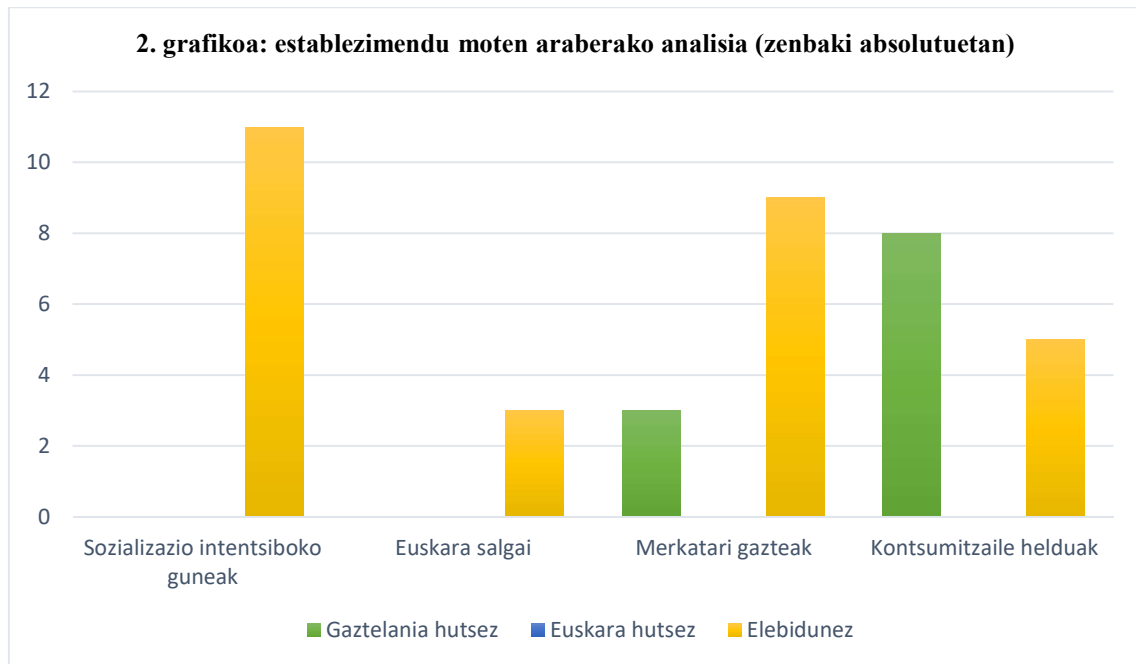

Establezimendu motaren arabera

Sozializazio intentsiboko gune (taberna, kafetegi eta okindegiak) deitu ditugun establezimendu guztietan (%100ean) hizkuntza-paisaia elebiduna zaintzen dela ikusi da (ik. 2. grafikoa). Hala ere, euskarri elebakarrak egotekotan, gaztelaniaz daude, zehazki 11 establezimendutik 7tan zenbatu dira kartelak gaztelania hutsez.

Euskara salgai den establezimendu kontsideratu dira liburu- eta paper-dendak, eta, osotara, herrian hiru daude. Hauen corpusa 9 materialek osatzen dute eta guztiak elebidunak dira (%100) bigarren grafikoan ikus daitekeen bezala. Alde batetik, hezkuntzari erabat lotuta dagoen materiala saltzen da bertan. Bestetik, euskara bera ere salgai jartzen da, beraz, hizkuntzaren presentziak balio ekonomikoa hartzen du.

Adin-tarteari dagokionez, merkatarri gazteak dituzten 15 establezimendu identifikatu dira, 9tan hizkuntza-paisaia euskara hutsez edo elebidunez dauden materialak dituzte, 3tan gaztelania hutsezkoak eta beste 3tan ezin izan dugu daturik bildu (ik. 2. grafikoa). Kontsumitzaile helduak dituzten 13 establezimenduetatik (farmaziak, estankoak, burdindegia eta elektrizitate-dendak), 5ek hizkuntza-paisaia elebidunez (eta kasu batean elebidunez eta euskara hutsean) agertzen dute eta 8k gaztelania hutsean (ik. 2. grafikoa). Hala ere, aipatu beharra dago elebidunez eta euskara hutsez euskarriak dituzten bi establezimendutan gaztelania hutsez daudenak ere bildu direla.

Euskararen balioa

Gorago adierazi bezala, euskara presente 23 establezimendutan dago. Hizkuntzen arteko hierarkia neurtzeko, hainbat faktore hartu dira kontutan: letra tipoa, letraren kolorea, letraren tamaina, kokapena... Gauzak horrela, 23 establezimenduetatik, 8k ematen diote lehentasuna euskarari, 5ek gaztelaniari eta 10ek agertzen dituzte parekide. Hala ere, zehaztea komeni da, gure azterketak aurrera egin ahala, establezimendu bakoitzean euskarritik euskarriara hizkuntzen arteko hierarkian aldeak aurkezten zirela ikusi genuela. Lan honen tamainatik kanpo geratzen zaigunez gero, aztertzeke utzi beharko dugu momentuz.

4. Ondorioak

Analisi eta azterketa hauek ikusita, merkataritzan euskararen egoeraren inguruko lehen hurbilketa egin da. Sakanako Mankomunitateko merkataritza plana bezalakoek ondorio positiboak izaten dituzte establezimenduetako egoera linguistikoetan. Altsasuko hizkuntza-paisaia euskara presente dagoela ikusi dugu. Alde horretatik, Edwardsen (2010) ildotik, uste dugu hizkuntza-paisaia euskararen biziberritzearen parte dela Altsasun.

Bestalde, atera daitekeen ondorio nagusia da faktore askok eragiten dutela establezimenduetako hizkuntza-paisaiaren hautuan, batez ere Altsasu bezalako egoera soziolinguistikoa duten herrietan. Horietako batzuk aztertu ondoren, ikusi da, sozializazio intentsiboko guneetan, hizkuntza-paisaia elebiduna establezimendu guztietan dagoela, ziurrenik giro linguistiko euskaldunak eta gazteen demandak eraginda. Hala ere, gaztelania hutsezko materialak dituen establezimendu kopurua nahiko altua da.

Era berean, euskara salgai duten dendetan, eta hezkuntzari lotutako produktuak saltzen dituztenetan, paisaiaren %100 da elebiduna, eta haietako batzuk euskarari lehentasuna ematen diote hizkuntzen hierarkian. Dagoeneko Noguerasek (2020) horren berri ematen digu, eta euskararen eta euskal kulturaren ikusgarritasun eta normalizazio nahitik salerosketara zenbait jardura iritsi direla frogatzen du honek. Hori ez da kasualitate hutsa, eta, gure iritziz, sorgin gorpil moduko baten ondorio da. Izan ere, helduek murgiltze ereduaren aldeko apustua egiten dute beren haurren hezkuntzari dagokionez, haurrak D ereduaren eskolatzek establezimendu mota hauetako hizkuntza-paisaia elebiduntzea dakar eta hizkuntza-paisaia elebidunak haur, gazte eta helduen jarrera eta motibazioan eragin dezake, azken hauek, berriro ere, murgiltze ereduaren aldeko apusturantz bultzatuz. Gainera, aipatzekoa da establezimendu hauek helduentzako materialak ere salgai dituztela, eta, beraz, haur eta gazteak ez direla kontsumitzaile bakarrak.

Altsasun alde handia dago adin-tarteei dagokienez. Horrela, euskaldunen tasari erreparatuta, eta merkatarien zein kontsumitzaileen adin-tarteak aztertuta, hurrengo ondorioztatu da: merkatori gazteek joera handiagoa daukate hizkuntza-paisaia elebidunez edo euskara hutsez agertzeko, haiek ere euskara gaitasuna izaten duten neurrian; eta, bestetik, kontsumitzaileak zenbat eta helduagoak izan, establezimenduak orduan eta elebakarrago daude gaztelaniaren mesedetan.

Ildo beretik, paisaia linguistikoan hautu markatua (Kelly-Holmes, 2014) egiten duten horien artean, hots, hizkuntza gutxituaren alde kokatzen diren horien artean eta euskara ere presente duten horien artean, hizkuntzen hierarkian ezberdintasunak dituztela ikusi dugu. Hau da, merkatori batzuek gaztelania lehenesten dute, beste batzuek euskara eta beste batzuek parekide jartzen dituzte.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Alde batetik, datu bilketa zabalagoa egiteak Altsasuko merkataritzan hizkuntza-paisaiaren egoera nolakoa den zehaztasun handiagoz ikertzera eraman gaitzake. Beraz, corpusaren lagina zabaltzea interesgarria izan daiteke, aurretik aipatu bezala (ik. §1), 272tik 53 establezimendutako datuak baititugu. Ildo horretatik eta atera diren emaitzak kontuan hartuta, iruditzen zaigu garrantzitsua izango litzatekeela “Merkataritza euskaraz” kanpainarekin aurrera egitea, Altsasuko eta, oro har, Sakanako establezimenduak, gutxienez, elebidun daitezten. Bide horretatik jarraituz gero, etorkizunean, denbora-tarte jakina utzita, azterketa berregitea beharrezkoa izango litzatekeela uste dugu.

Bestalde, jasotako datuekin bakarrik, badaude aztertzeke utzi ditugun kontuak, garrantzitsuak baderitzegu ere, geure azterketaren tamainatik at geratu direlako. Esate baterako, sozializazio intentsiboko guneeetan (tabernak, kafetegiak eta okindegiak), gazteen eta euskararen presentzia zein eratan dauden lotuta aztertzea ekarpen egokia izango litzateke. Bestetik, euskara presente dagoen establezimenduetan zenbateraino dagoen presente sakontasunez aztertu beharko litzateke. Izan ere, zantzu batzuk eman diren arren, bestelako alor batzuk ikertzea interesgarria izan daitekeela iruditzen baitzaigu, hala nola, euskarri bakoitzean dagoen hizkuntza hierarkia, dendaren izena zein hizkuntzatan dagoen, euskaraz agertzen diren kartel horiek zeintzuk diren (guztiek ez baitaukate garrantzi bera), eta abar.

Amaitzeko, merkatarien jarreraren inguruko azterketa etorkizunerako utziko dugu. Horri lotutako datu gehiago bildu eta zehaztasunez aztertzea erronka egokia litzateke, esate baterako, merkatori profil ezberdinak elkarriketatuta eta horietatik ondorioak atera litezke.

Hortaz, espero dezagun lan honek etorkizuneko ikerketetarako ateak ireki izana, eta, hurbilpen honetatik, lan zehatzago eta osoagoak aterako direla.

6. Erreferentziak

- Agirretxe, J. L. (2000), “Euskara Oarsoaldeko merkataritzara: bost urteko garapena, bilakaera eta gogoeta”, in *BAT soziolinguistika aldizkaria* 35, 2000ko uztaila: Hizkuntza eskubideak eta lege eremua.
- Aiestaran, J., Cenoz, J. eta Gorter, D (2010), “Multilingual cityscapes: perceptions and preferences of the inhabitants of Donostia-San Sebastián”, in E. Shohamy, E. Ben-Rafael eta M. Barni (arg.), *Linguistic landscape in the city*, Multilingual Matters: Bristol, 219-234.
- _____, (2013), “Perspectivas del País Vasco: el paisaje lingüístico en Donostia-San Sebastián”, in *Revista internacional de lingüística iberoamericana*, 21, 23-38.
- Astorkia, E. eta Zarrabeitia, B. (2009), “Gernika-Lumoko udaleko merkataritza plangintzaren ibilbidea”, in *BAT soziolinguistika aldizkaria* 73, 2009 (4): Euskara lan munduan... lanean!, 85-91.
- Bourdieu, P. (1982): *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Librairie Arthème Fayard, Paris.
- _____, (1991): *Language and symbolic power*, Polity Press: Oxford.

- Calvi, M. V. (2018), "Paisajes lingüísticos hispánicos: panorama de estudios y nuevas perspectivas", *LynX. Panorámica de Estudios Lingüísticos*, 17, 5-60. Universitat de València:València.
- Edwards, J. (2010): *Minority Languages and Group Identity: Cases and Categories*. Jhon Benjamins: Amsterdam.
- Gorter, D., Marten, H. F. eta Van Mensel, L (2012a): "Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape", in D. Gorter, H. F. Marten eta L. Van Mensel (arg.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave-MacMillan:Basingstroke, 1-15.
- Gorter, D., Aiestaran, J. eta Cenoz, J. (2012b): "The revitalization of Basque and the linguistic landscape of Donostia-San Sebastián", in D. Gorter, H. F. Marten eta L. Van Mensel (arg.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave-MacMillan:Basingstroke, 148-163.
- Kelly-Holmes, H. (2014), "Linguistic Fetish: The Sociolinguistics of Visual Multilingualism", *Visual Communication*, 135-151.
- Landry, R. eta Bourhis, R. Y. (1997), "Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study", *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1, 23-49.
- Moriarty, M. eta Järlehed, J. (2018), "Multilingual creativity play in the semiotic landscape: an introduction", *International Journal of Multilingualism*, 16:, 1-6.
- Nafarroako Gobernua (2020): *Nafarroako datu soziolinguistikoak, 2018*. Nafarroako Gobernua, Euskarabidea – Euskararen Nafar Institutua: Iruñea.
- Nogueras, I. (2020), "Euskara merkaturatzen dago", *Berria*, 2020-12-20.
- Shohamy, E. (2006): *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. Routledge: London.
- Zuazo, K. (2010): *Sakanako euskara. Burundako hizkera*. Nafarroako Gobernua, Hezkuntza Departamentua: Iruñea eta Euskaltzaindia: Bilbo.

7. Eskerrak eta oharrak

Amaitzeko, ezin eskertu gabe utzi azterketan zehar ondoan izandako zenbait pertsona eta erakunde garrantzitsu. Lehenik eta behin, datu bilketa hau Sakanako Mankomunitatean praktiketan nengoela egin zenez gero, Mankomunitateari berari esker onak ematea gustatuko litzaidake, batez ere nire tutore Maite Iparraguirreri eta haren lankide Izaskun Errazkini, hauek izan baitziren "Merkataritza euskaraz" kanpainan jardun nendin proposatu eta, ondoren, gidatu nindutenak. Era berean, eskerrik asko Altsasuko herritar eta merkatariei, haien establezimenduetako ateak prestutasunez zabaltzeagatik, eta datu-bilketa errazteagatik. Azkenik, eskerrik beroenak Ibon Manterolari, nire praktikaldiko zein Gradu Amaierako Laneko tutore eta zuzendariari, hitzaren bi zentzuetan, ni zuzentzen asmatzeagatik.

Erlazio-erazketa testu klinikoetan hizkuntzaren prozesamenduaren bidez

Santana, S., Pérez, A., Casillas, A., Oronoz, M.

Ixa ikerketa taldea (UPV/EHU). HiTZ: Basque Center for Language Technology. M. Lardizabal 1. 20080 Donostia.

ssantana005@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Testu klinikoetan informazio aberatsa dago, besteak beste, medikuntzako entitate izendunak ditugu (botika-izenak, gaixotasun-izenak, etab.) eta hauen arteko erlazioak. Informazio hori erazteko, ikasketa sakoneko algoritmoak hartu ditugu oinarri eta antzeko patroiak, ez derrigor berdinak, topatzeko gai den sistema bat eraiki dugu. Sistemak bi entitate (adb. botika bat eta gaixotasun bat) erlazionatuta dauden ala ez detektatu eta erlazio mota (adb. kausa) esleitu behar du. Horretarako, Joint AB-LSTM deritzon algoritmoaren ahuleziak aztertu eta desoreka estatistikoari aurre egiteko bi modu proposatu ditugu. Hurbilpena nazioarte mailan ezaguna den ingelesez idatzitako BioNLP 2011 datu-sortan ebaluatu dugu.

Hitz gakoak: sare neuronal sakonak, joint AB-LSTM, hizkuntzaren prozesamendua

Abstract

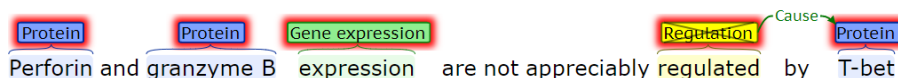
This work deals with relation extraction in clinical text mining. To this end we turn to algorithms based on deep learning: given examples from a set of texts, the aim is to build a system able to find similar though not necessarily equal patterns. In this work we analyse systems that automatically extract information from clinical texts. Given that the context is crucial in this task, we resorted to Joint AB-LSTM algorithm. The system has to detect if two entities (a medicine and a disease) are related, and if they are, assign a class (for example cause). In this work we explore the weak points of the algorithm and we propose two ways to tackle statistical imbalance. Our proposal was assessed in a well-known English medical data-set, i.e. BioNLP 2011.

Keywords: deep neural networks, joint AB-LSTM, natural language processing

1 Sarrera

Lan honek hizkuntza idatzia aztertu eta informazioa erazteko sistema aurkezten du. Hain zuzen ere, medikuntza arloko testuetan entitateen arteko erlazioak erazteko sistema. Erlazio kliniko baten adibide bat erakusten da 1. irudian Brat deritzon bistaratzea erabiliz (Stenetorp *et al.*, 2012). Adibidean, erlazioa geziaren bidez adierazi da eta erlazio-mota geziaren gainean idatzi da. Formalki, erlazioa $\mathcal{R}(e_i, e_j, text) = relType$ eran definitzen da, non e_i eta e_j erlazioan parte hartzen duten “entitateak” diren, hurrenez-hurren jatorria eta helmuga. Beste aldetik, “text” aldagaiak, entitateen testuingurua jasotzen du. Adibide baterako, 1. irudian bost entitate agertzen dira: *Perforin*, *granzyne B* eta *T-bet* PROTEIN motakoak; *expression* GENE EXPRESSION motakoa eta *regulated* REGULATION motako entitatea. Horretaz gain, bi entitateen arteko *Cause* motako erlazioa dago. *text* aldagaian irudiko testu osoa legoke eta *Cause* motako erlazio bat agertzen da: $\mathcal{R}(regulated, T - bet, text) = Cause$. Iruditik, inplizituki, gainontzeko entitateak erlazionatuta ez daudela ulertzen da, formalki: $\mathcal{R}(regulated, expression, text) = NO\_RELATION$.

1. Irudia: Erlazio kliniko baten adibidea BioNLP 2011 GE azpi-atazan. Entitateak kolorez azpimarratuta agertzen dira testuan eta entitateei dagokien mota gainean idatzi da (adb. *T-bet* delakoa “Protein” motako entitatea da). Entitateen arteko erlazioak gezien bidez adierazten dira eta gezia erlazio mota adierazten da).

Erlazio-erazketa prozesuan, lehenik eta behin, entitateak ezagutu behar dira. Adibidez, 1 irudian *Perforin*, *granzyme B* eta *beta-catenin* PROTEIN motako entitate gisa ezagutu dira. Entitate klinikoak erazteko metodo automatikoei kalitate altua lortu ohi dute, 0.93ko F1 neurria lortu izan da azken urteotan (Goyal *et al.*, 2018; Yadav eta Bethard, 2019; Li *et al.*, 2020). Ez dago, ordea, lan honetako helburuen artean entitateak ezagutzea, izan ere, entitateak anotatuta dituzten datu-sortak erabiliko ditugu. Aitzitik, **helburua**, entitateen arteko erlazioak automatikoki eraztea da. Osasunaren arloan oso garrantzitsua da erlazioak ongi detektatzea. Adibidez, botika bat hartzearen ondorioz sortutako sintomak edo gaixotasunak detektatzean, drogen aurkako erreakzioak detektatzean, botiken eta gaixotasunen arteko erlazioak finkatu behar dira. Ezinbestekoa da, lotura ongi egitea, ezin baitugu ez botika gaizki identifikatu, ez botika hori hartzearekin zerikusirik ez duten sintomak lotu. Erlazio erazketa automatikoa egiteko, adimen artifizialaren ildotik joko dugu. Hain zuzen ere, hizkuntzaren prozesamenduaren eta ulermen alorrean kokatzen da gure lana.

Azken hamarkadan, erlazio-erazketan erabili izan diren hurbilpenak aztertuz, bilakaera nabarmena sumatzen da. Hasierako sistemek testu-ingururik gabeko errepresentazioak (*embedding* deritzonak) erabiltzen zituzten. Izan ere, joera entitate-bikoteak bektore-espazio horretan proiektatu eta entitate-bikoteen arteko distantzien arabera aurreikusten zen erlazioatuta zeuden ala ez (Bordes *et al.*, 2013; Kang *et al.*, 2014). Distantziak ez ezik, entitate-bikoteek osatzen zuten bektorearen norantza ere esanguratsua zela ohartarazi zen (Pérez *et al.*, 2016). Testuinguru honetan, sintaxiak paper garrantzitsua jokatu duela frogatu zen (Li *et al.*, 2016). Testuen errepresentazioa lortzeko, eskuz aukeratutako ezaugarriak erabiltzetik, automatikoki erazutako ezaugarriak igaro da (Nguyen eta Grishman, 2015). Aurrerago, testuingurua kontuan hartzen dituzten sare neuronalak gailendu dira (He *et al.*, 2018). Sare neuronal konboluzionalez gain *Long short-term memory* (LSTM) sare neuronaletan oinarritutako hurbilpenak erabili dira, adibidez Sahu eta Anand, 2018 aipamena, gure lanaren abiapuntua. Testuingurua erabakiorra izaten denez erlazio erazketan, gure kasuan Joint AB-LSTM (Sahu eta Anand, 2018) hurbilpena aztertu dugu, izan ere, bi LSTM konbinatzen baititu. Sistemak testuingurua kudeatzeko gai bada ere, ahuleziak ditu, hurrengo atalean azalduko dugun bezala, eta horiei aurre egiteko metodo bat planteatu dugu.

2 Metodologia

Erlazioak erazteko eredua lortzeko algoritmoak datu-sorta gainbegiratuak darabiltza, alegia, erlazioak markatuta dituen datu-sorta edo urre-patroia. Aldez aurretik erlazioak etiketatuta dituen testu-bildumatik, ikasketa automatikoan oinarritutako algoritmoen laguntzaz, testuak etiketatzeko gai den eredua sortzea da gure ataza. Algoritmoak, eredua entrenatu ahal izateko, datu-sortan kasu positiboak (erlazioatutako entitate-bikoteak) eta negatiboak (erlazioz gabeko entitate-bikoteak) behar ditu. Orokorrean, erlazioak erazteko eredu iragarlearen inferentziak dakarren **erronka** nabarmenena, klaseak har ditzakeen balioen arteko desoreka da. Potentzialki erlazioatuta egon litezkeen entitate-bikote kopurua nabarmenki handia da errealtatean erlazioatuta daudenekin alderatuta. Desorekaren ondorioz, ikasketa automatikoan oinarritutako algoritmoen joera, erlazio eza iragartzea da. Beste hitzetan, sistema maizen agertzen den klasera alboratuta egoten da. Proposatutako metodologiak, **erronka** honi aurre egiteko ekarpenak dakartza.

2.1 Kasu negatiboen sorkuntza

Berez, urre-patroian kasu positiboak baino ez daude etiketatuta. Entrenamendurako negatiboak diren erlazioak automatikoki sortu dira, baina ez denak. Erlazioatuta ez dauden guztiak sortu izan balira, positibo eta negatiboen arteko desoreka nabarmenena eragingo genuke. Kasu negatiboak sortu behar dira neurritz, sistemak ez dezan soilik distribuzioa ikas. Garrantzitsuenak, positibo eta negatibo posibleen artean bereizten ikastea da. Horretarako, gakoak datu algoritmoari antzekoak edo nahasgarriak izan dakizkiokeen adibideak (positiboak eta negatiboak) aurkeztea da.

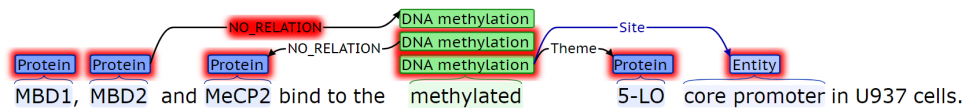
Kasu negatiboak sortzeko bi murriztapen ipini ditugu: batetik, esaldi bereko entitateak lotu dira eta ez esaldien artekoak; bestetik, nahasgarriak izan daitezkeen erlazio negatiboak baino ez dira kontsideratu. Erlazio bat sortzea ahalbidetu da baldin eta entrenamendu multzoan entitate-bikote mota bera erlazioatuta agertu bada. Honela, erlazioatuta egon litezkeen entitate-bikoteak aurkeztuko zaizkio sistemari, batzuk positiboak eta besteak negatiboak. Ezberdintasuna ez datza entitate-bikotean, testuinguruan baizik. Honek ulermen gaitasuna areagotzea du helburu.

Murriztapen hauek argitzearen adibide bat ipini dugu 2. irudian. Irudiko erlazio guztiak esaldi berean daude anotatuta (1. murriztapena) eta NO_RELATION agertzen da, gorritz markatua, erlazioatuta egon litezkeen bikoteen artean alegia, *Protein* eta *DNA methylation* motako entitateen artean (2. murriztapena). Datu-sortan $\mathcal{R}(\text{methylated}, 5 - LO, \text{text}) = \text{Theme}$ erlazioa existitzen denez, $\mathcal{R}(\text{methylated}, \text{MeCP2}, \text{text}) = \text{NO\_RELATION}$ erlazioa sor daiteke (2. murriztapena). Aitzitik, $\mathcal{R}(\text{MDB2}, \text{methylated}, \text{text}) =$

NO_RELATION erlazioa, gorriz dagoena, ez da sortuko, datu-sorta osoan ez baitago *Protein* eta *DNA methylation* lotzen duen adibiderik.

2. Irudia: BioNLP 2011 corpuseko dokumentu batean sor daitekeen *NO_RELATION* erlazio hautagaietako bat (fondo zuriz markatua), eta *NO_RELATION* hautagai bat ezin daitekeena sor (gorriz markatua).

2.2 Ikasketa sakoneko hurbilpena

Aitzindariak aztertuta, Joint AB-LSTM (Sahu eta Anand, 2018) aipamena erabiltzea erabaki dugu, alde batetik, testuingurua kontuan hartzeko duen gaitasunagatik eta beste aldetik oso alboratutako sailkapen bitarrean (bai / ez klaseekin) sendoa izan zelako (Santiso *et al.*, 2018). Gure lanaren ekarpenetako bat sistema hori klase anitzeko datuetara hedatzea izan da.

Joint AB-LSTM sareak hizkuntzaren prozesamenduan aurrerapen handia ekarri dituen Bi-LSTM motako (Hochreiter eta Schmidhuber, 1997) bi sare uztartzen ditu era ezberdinetan parametrizatuta. Bi-LSTM sare neuronalen ezaugarriak aipagarriena testuingurua bereizteko duten gaitasuna da, hitzari, testuinguruaren arabera ezaugarri numerikoak esleitzen baitizkio.

Izanak izan, ez dugu *Joint AB-LSTM* (Sahu eta Anand, 2018) bere horretan erabili, jatorrizko inplementazioak ahulezia batzuk baititu. Alde batetik, ez darabil entitateen hedadura (alegia, nondik-nora doan entitatea) eta, ondorioz, erauzitako erlazioak ez dira itxaron litezkeen erlazioen baliokideak hedadurari dagokionean. Beste aldetik, jatorrizko inplementazioak *F1 mikro-batezbestekoa* (ingelesez *micro-averaged F1*) neurria darabil sailkatzailea entrenatzeko optimizazio prozesuetan. Erlazio guztiekiko duen *F1* neurriaren batezbestekoa lortzeko modu honetan maizen agertzen den klasearekiko (alegia erlazioerik ezarekiko) *F1* neurria gailentzen da, alegia, alborapena sustatzen du. Adibidez, sailkatzaileak edozein entitate-bikote bat emanda erlazioenatuta ez daudela esateko joera sustatuko luke, maizen agertzen den erlazio mota, erlazio eza baita. Entrenamendu prozesuan, ordea, gutxiengoan dauden erlazioak doitasunez eta estaldura handiz iragartzea da helburua.

Honenbestez, gure **ekarpenak** hauexek dira: batetik, jatorrizko inplementazioa klase bitarrekin lan egiteko prestatuta zegoen eta guk klase anitzekin lan egiteko egokitu dugu; bigarren, optimizazio prozesuan, *F1 makro-batezbestekoa* (ingelesez, *macro-averaged F1*) darabilgu neurri honi klaseen alborapenak ez baitio eragiten; hiru-garren, entitateen hedadura kontuan hartzen dugu esplizituki eta, honenbestez, trazabilitatea errazten da.

2.3 Desorekari aurre egiteko arkitekturak

Datu-sortan zeuden kasu positiboak kasu negatibo sintetikoak erantsi zaizkie 2.1. atalean adierazi den moduan. Murritzapenekin erantsi diren arren, oraindik desoreka nabaria da. Alegia, erlazio positiboak erlazio posibleekiko arbuigarriak dira. Desorekaren eraginari aurre egiteko, erlazioen sailkapena ondoz-ondoko bi urratsetan egitea proposatu dugu, ohikoena urrats bakarrean egitea bada ere. Honetan datza arkitektura bakoitza:

1. Urrats batean: zuzenean, erlazio hautagai guztiak planteatu eta dagokien klasea iragarriko duen sailkatzailea sortu. Hauxe da oinarri-lerroa, alegia, klase anitzetan oinarritzen dena.
2. Bi urratsetan: lehendabizi bi entitate erlazioenatuta dauden ala ez erabakitzen duen sailkatzaile bitarra dago. Honek erlazioenatuta ez dauden bikoteak baztertzen laguntzen du eta horrekin klaseen alborapena txikitu egiten da. Ondoren, erlazio positiboak dagokien klasea iragarriko duen sailkatzailea dago. Hauxe da sustatu dugun hurbilpena, alegia, hurbilpen bitarra deitu duguna.

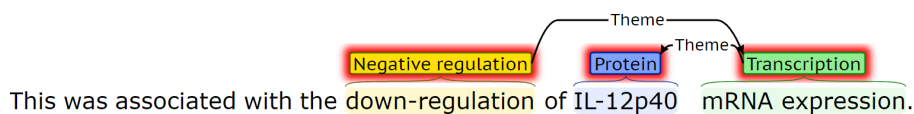
3 Esperimentazioa

3.1 Datu-sorta

Gure sistema nazioarteko erronketan erabili diren hiru atazetan ebaluatu da, hain zuzen ere BioNLP 2011 (Kim *et al.*, 2011a) datu-sortaren hiru azpi-atazekin: EPI ataza, non aldaketa epigenetikoak deskribatzen dituzten dokumentuak ematen diren (Ohta *et al.*, 2011); GE ataza, non geneetako gertaerak deskribatzen dituzten dokumentuak

ematen diren (Kim *et al.*, 2011b) eta REL ataza, non gene eta proteinen arteko interakzioak deskribatzen diren (Pyysalo *et al.*, 2011). BioNLP 2011 GE azpi-atazaren adibide bat jaso dugu 3. irudian.

3. Irudia: BioNLP 2011 GE azpi-atazako erlazioen adibidea.

Datu-sorta honen deskribapen kuantitatiboa 1. taulan ematen da eta erlazio klasearen banaketa 2. taulan. Go-goan izan behar da 1. taulan ematen diren erlazio kopuruan ez direla kontatzen NO_RELATION motakoak, hauek ez direlako corpusaren parte, sintetikoki sortutako erlazioak baizik. 2 taulan sortutako NO_RELATION erlazioak ere ematen dira, beste klaseetan dauden erlazio kopuruarekin konparatu ahal izateko.

1. Taula: BioNLP 2011 datu-sortaren deskribapen kuantitatiboa: Dokumentu kopuru osoa; Anotatutako entitateak; Erlazio kopuru osoa; Hitz kopurua multzo osoan; Batezbesteko hitz kopurua dokumentuka; Hiztegiaren tamaina.

Ataza	Partiketa	Dokumentuak	Anotazioak	Erlazioak	Hitz kopurua	Hitz kopurua dokumentuz	Hiztegiaren tamaina
EPI	Entrenamendua	600	7595	1852	127312	212	19454
	Garapena	200	2499	601	43497	217	9373
	Ebaluazioa	400	5096	1261	91929	230	15439
GE	Entrenamendua	805	11625	10310	205729	255	19482
	Garapena	155	4690	3250	64132	414	9768
	Ebaluazioa	264	4301	4487	79047	300	12035
REL	Entrenamendua	800	9297	1857	176146	220	16648
	Garapena	150	2080	480	33827	226	5934
	Ebaluazioa	260	3589	497	57256	220	9314

2. Taula: BioNLP 2011 datu-sortaren erlazio klaseekiko instantzia-banaketa erlazio negatiboak sortu eta gero

Klasea	EPI ataza		GE ataza		REL ataza	
	Entrenamendua	Garapena	Entrenamendua	Garapena	Entrenamendua	Garapena
atloc	-	-	62	8	-	-
cause	166	60	1394	605	-	-
contextgene	49	13	-	-	-	-
csite	-	-	42	13	-	-
equiv	391	153	509	113	433	85
no_relation	14800	4640	36718	15877	17588	4724
protein-component	-	-	-	-	1210	290
sidechain	60	24	-	-	-	-
site	642	215	446	203	-	-
subunit-complex	-	-	-	-	479	142
theme	1399	462	9427	3099	-	-
toloc	-	-	66	18	-	-

3.2 Aurre-prozesamendua

Erabili diren sarrerako datu-sortak Stav deritzon anotatzailearen (Ananiadou eta Tsujii, 2012) formatuan datoz. Formatu hau Joint AB-LSTM sare neuronalak eskatzen duen formatura bihurtu behar da. Jarraian, hizkuntzaren prozesamenduan ohikoa den bigarren aurre-prozesamendu bat aplikatzen zaie: sarrerako testua letra xehera bihurtzen da eta gero tokenizatu egiten da. Formatu-bihurketa bereziki eta, beste maila batean, aurre-prozesamendua, esker onekoak ez diren lanak direnez, irakurleak lan hau errepikatu ahal izateko eskuragarri¹ utzi ditugu programak bigarren mailako **ekarpen** gisa.

¹Datuen egokitzapenerako implementatutako softwarea eskuragarri utzi dugu hemen: <https://github.com/Porobu/HAPLAP-MAL>

3.3 Emaizta esperimentalak

Sarrerako datu hauek aurreprozesatuta daudenean Joint AB-LSTM sare neuronala entrenatu eta ebaluatzen da. Sare neuronalak erlazioak sailkatzeko duen gaitasuna ebaluatzeko erabili diren **metrikak** *doitasuna*, *estaldura* eta F1-neurria dira. Neurri hauek erlazio mota bakoitzerako lortzen dira eta ikuspegi orokorra izatearren, neurrien batezbestekoak ateratzen dira: *mikro-batezbestekoa*, *makro-batezbestekoa* eta *batezbesteko haztatua* (ingelesez, *weighted average*) Sokolova eta Lapalme (2009)-ren lanean azaltzen den moduan. Azpi-ataza bateko (REL azpiatza) emaitzak klaseka aurkezten dira 3. taulan.

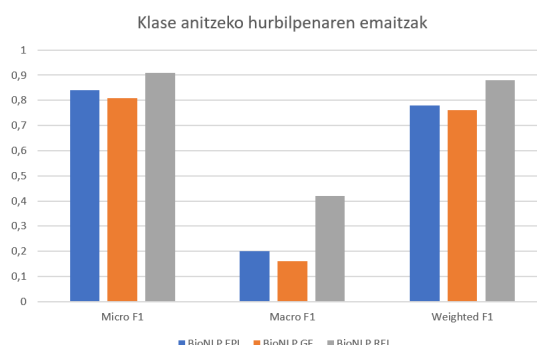
3. Taula: BioNLP 2011 REL datu-sortarekin lortutako emaitzak klaseka zehaztuta eta klaseekiko batezbestekoak (mikro-, makro- eta batz-beste-haztatua)

Klasea	Urrats batean			Bi urratsetako arkitektura					
	Klase anitzeko hurbilpena			Hurbilpen bitarra 1. fasea			Hurbilpen bitarra 2. fasea		
	Doit.	Estal.	F1	Doit.	Estald.	F1	Doit.	Estald.	F1
equiv	0,66	0,45	0,53	-	-	-	0,87	0,80	0,83
erlazioa	-	-	-	0,50	0,59	0,54	-	-	-
no_relation	0,91	0,99	0,95	0,95	0,93	0,94	-	-	-
protein-component	0,50	0,10	0,17	-	-	-	0,81	0,83	0,82
subunit-complex	0,40	0,01	0,03	-	-	-	0,64	0,64	0,64
Mikro	0,91	0,91	0,91	0,90	0,90	0,90	0,79	0,79	0,79
Makro	0,62	0,39	0,42	0,73	0,76	0,74	0,77	0,76	0,77
Batez. haztatua	0,87	0,91	0,88	0,91	0,90	0,90	0,79	0,79	0,79

Laburtzearen, gainontzeko azpi-atazetan ez ditugu emaitzak klaseka aurkeztuko. Aitzitik, ikuspegi orokorraren adierazle gisa, *makro* F1 neurriari erreparatuko diogu eta azpi-ataza guztiak batera aurkeztuko ditugu era grafikoan. Urrats batean gauzatzen den arkitekturaren bidez lortutako batezbesteko emaitzak 4. irudian biltzen dira. Arkitektura honetan erlazio guztiak (positiboak eta negatiboak) batera sailkatzen dira. Bi urratsetan gauzatzen den arkitekturaren bidez lortutako batezbesteko emaitzak 5a. eta 5b. irudietan jaso dira. Lehenengo urratsean erlazioak badagoen iragartzen da, eta bigarren urratsean erlazioei mota esleitzen zaie. Honegatik, 3. taulan, bi urratsetako arkitekturaren, 1. fasean erlazioa ala erlazio-eza baino ez da iragartzen eta 2. fasean, ordea, erlazio-mota zehazten da.

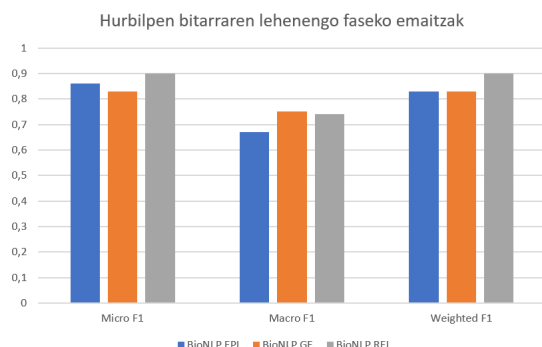
Emaizta esperimentalen **analisisa** burutuko dugu jarraian. 3. taulan ikusten den bezala, urrats bateko sistemak *batezbesteko haztatu* hobea du, baina klaseka ematen diren emaitzetan sistemak asko ikasi ez duela nabaria da, gehienetan erlazioak ez dagoela iragarri du eta. Urrats bateko eta bi urratsetako sistemaren bigarren fasea konparatuz, desorekari aurre egiteko proposatutako hurbilpena egokia suertatu da, nahiz eta *F1 haztatua* jaitsi, klase positiboan F1 asko igo baita, *protein-component* klasearen kasuan 0,03tik 0,64ra igo baita. Portaera hau aztertutako hiru azpi-atazetan ematen da. 4. irudian ikus daitekeen bezala *F1 haztatua* oso altua da, aurreko kasuan bezala, hiru sistemek erlazioak ez dagoela iragartzeko joera dutelako, hain zuzen ere. Klase anitzeko eta hurbilpen bitarraren emaitzen arteko *makro F1* neurriak konparatzen baditugu, 0,42 eta 0,77, agerian geratzen da hurbilpen bitarrak sistemaren sendotasuna hobetu duela alborapenaren aurka.

4. Irudia: Oinarri-lerroa: urrats bakarreko arkitektura, alegia, klase anitzeko hurbilpenarekin lortutako emaitzak.

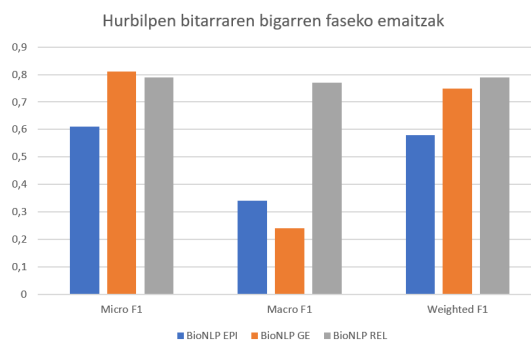

5. Irudia: Bi urratsetako arkitekturarekin lortutako emaitzak: 1. erlazio-rik badagoen; 2. erlazio-mota esleitu.

(a) 1. urratsean: erlazio-rik dagoen aurreikus

(b) 2. urratsean: erlazio-mota iragarri

Jarraian, gure proposamena **aurrekariak** burututako lanarekin alderatuko dugu, nabarmenenak 4. taulan laburbildu ditugu. Hasteko, BioNLP 2011 REL erronkan lortutako hurbilpenak eta emaitzak bildu ditugu 4. taulako lehenengo lau errenkadetan. Nabarmendu behar da, BioNLP 2011 erronkan, parte-hartzaileek erlazio-erazketa ez ezik, entitateak ere erazten zituztela. BioNLP 2011 lehiaketako ebaluazioan *protein-component* eta *subunit-complex* erlazioak bakarrik ebaluatu ziren, baina gure sistema ebaluatzeko, corpusean anotatutako erlazio guztiak erabili dira, *equiv* erlazioa barne. Hau dela eta, emaitzak ezin dira zuzenean alderatu. 2011ko aurrekarien artean, kalitate onena *Support Vector Machine* (SVM) (Cortes eta Vapnik, 1995) motako sailkatzailearen bidez lortu zen (Björne eta Salakoski, 2011; Van Landeghem *et al.*, 2011). 3. eta 4. sistemak (Kilicoglu eta Bergler, 2011; Le Minh *et al.*, 2011) hiztegia oinarritutako entitate erazketa erabili zuten erregelekin konbinatuta. 2011-ko sistemak eskuz planteatutako ezaugarriak erabiltzen zituzten eta nekez ustiatzen zuten hizkuntzaren semantika, testuingurua etab.

4. Taula: BioNLP 2011 REL azpi-atazan lortutako emaitzak, ofizialak eta ikasketa sakoneko implementazio berri birekin lortutakoak, MAT-LSTM eta LBERT, eta amaieran lan honetan aurkeztutakoak.

	Urtea	Taldea	Sistema	Doitasuna	Estaldura	F1
1	2011	University of Turku	SVM	0,68	0,50	0,58
2	2011	VIB - Ghent Univeristy	SVM	0,37	0,48	0,42
3	2011	Concordia University	Dict + Rules	0,47	0,25	0,32
4	2011	University of Science, VNU, HCMC	Dict + Rules	0,23	0,16	0,19
5	2018	MAT-LSTM	Attentive LSTM	0,48	0,77	0,59
6	2020	LBERT	BERT	0,62	0,59	0,59
7	2021	Ixa@IkerGazte: Urrats batean	Joint AB-LSTM	0,87	0,91	0,88
8	2021	Ixa@IkerGazte: Bi urratsetan	Joint AB-LSTM	0,79	0,79	0,79

Azken bost urteotako sistemak, automatikoki erazutako ezaugarriak erabiltzen dituzte. Alegia, testuak karakterizatzeko latente dauden ezaugarriak erazten dira automatikoki sare neuronalen bidez. Aldaketa nabaria izan da testuak deskribatzeko eskuz planteatutako ezaugarriak erabiltzetik ezaugarri deskriptibo latenteak erabiltzera pasatzea. Sare neuronalak berak testuak deskribatzeko gaitasuna du. Gaitasun hori urteekin aberastu da eta testuinguruak dakarren nabardurak modelatzerako bidean garatu da. BioNLP 2011 lehiaketako REL azpi-ataza ikasketa sakonean oinarritutako sistemekin ere ebatzi da, 4. taulako 5. eta 6. hurbilpenetan adibidez. MAT-LSTM ikasketa sakoneko implementazioak atentzio anizkun LSTM bat darabil (Bai *et al.*, 2020). Sarea entrenatzeko corpus erraldoiak erabili dituzte edozein motako erlazio klinikoak sailkatzen irakasteko asmoz. Gure sistemak MAT-LSTM hurbilpenak baino doitasun hobea lortu du antzeko estaldurarekin. LBERT (Warikoo *et al.*, 2020), domeinu klinikorako adaptatutako BERT (Devlin *et al.*, 2018) sare neuronalean oinarritzen da (4. taulako 6. lerroan). Gure sistemak eta MAT-LSTM sistemak emaitza hobea lortu dituzte estalduran. Gure kasuan, Bi-LSTM bi uztartzen duen eredua aukeratu dugu, alegia, ikasketa sakoneko hurbilpena da. Ez dauka BERT-ek dituen gaitasun aurreratuak testuak karakterizatzeko, aitzitik, erlazio erazketa atalerako ikasketa algoritmoa sendoa dela dirudi emaitzen arabera.

4 Ondorioak

Lan honetan erlazioak erauzteko sistema bat aurkeztu da. Sistema honen erronka nagusia alboratuta dauden datuekin lan egiten duten atazei aurre egitea izan da. Honetarako, Joint AB-LSTM hurbilpena hartu dugu oinarri gisa, sendotu dugu optimizazio prozesua desorekarekiko sentikortasuna txikitzearen, *makro F1* neurriak erabiliz optimizazio prozesuan eta hedatu egin dugu klase anitzeko atazei aurre egin ahal izateko. Bi arkitektura konparatu ditugu: urrats bakarrekoa eta bi urratsetan gauzatzen dena. Emaizak ikusita, batez ere *F1 makro* neurriari erreparatuta, agerian dago sistema nahiko sendoa dela eta alboratutako datuekin lan egiteko gai dela. Lanean atazarako egokia den sare neuronalak ez ezik, aurreprozesamenduan estrategia bat inplementatu da alborapena gutxitzeko. Alborapena gutxitzeko teknika hau ere findu egin da, kasu negatiboak neurritz sortzeko, esponenziaki haz ez daitezkeen. Emaizetan oinarrituta, bi urratsetako estrategiaren bidez kalitatea hobetzen da era nabarrian (+0,35 F1 REL datu-sortan).

5 Etorkizunerako lana

Etorkizunerako erronkak gelditzen dira oraindik eta horietako bat sistemari entitate ezagutzailea integratzea da. Era horretara, sistema entitateak eta erlazioak era bateratuan erauzteko gai izango litzateke. Lan honetan bakarrik ingelesez dauden dokumentuak erabili dira, baina beste hizkuntzetara aplikatu daiteke, adibidez euskarara. Oraindik ez dago euskaraz medikuntza-arloko corpus handirik, baina hau biltzeko lanak martxan daude. Hurrengo urratsak medikuntza alorreko testuingurudun *embedding*ak erabiltzea litzateke (BioBERT edo BioXLNet adibidez). BERT-en oinarritutako karakterizazioak sintaxia eta semantika konplexua biltzeko gai baitira eta honek ereduaren ulermen artifiziala hobetzeko gaitasuna erantsiko duelakoan gaude. Amaitzeko, Joint AB-LSTM sare neuronalak darabilen sarrerako datu formatua ez da egokia hizkuntzaren ezaugarri konplexu guztiak modelatzeko, formatu malguago bat beharko luke, adibidez BILOU (Ratinov eta Roth, 2009). Datu-sortetan klase desoreka oso handia egon da klase positibo eta negatiboen artean. Hau ekiditeko datu-sorta bitarra eraiki da; hain zuzen ere, klase negatiboak iragazteko. Teknika hauek sailkapenean lagundu dute, baina oraindik sailkatzaileak klase negatiboa iragartzeko joera du. Hau ekiditeko teknika gehiago probatu nahi dira, *smoothing* eta *re-inforce learning* adibidez.

Erreferentziak

- Ananiadou, Sophia, eta Jun'ichi Tsujii. 2012. stav: text annotation visualiser. In *Proceedings of the Eighteenth Annual Meeting of the Association for Natural Language Processing*, 341–344.
- Bai, Tian, Chunyu Wang, Ye Wang, Lan Huang, eta Fuyong Xing. 2020. A novel deep learning method for extracting unspecific biomedical relation. *Concurrency and Computation: Practice and Experience* 32.e5005.
- Björne, Jari, eta Tapio Salakoski. 2011. Generalizing biomedical event extraction. In *Proceedings of BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 183–191.
- Bordes, Antoine, Nicolas Usunier, Alberto Garcia-Duran, Jason Weston, eta Oksana Yakhnenko. 2013. Translating embeddings for modeling multi-relational data. In *Advances in neural information processing systems*, 2787–2795.
- Cortes, Corinna, eta Vladimir Vapnik. 1995. Support vector machine. *Machine learning* 20.273–297.
- Devlin, Jacob, Ming-Wei Chang, Kenton Lee, eta Kristina Toutanova. 2018. Bert: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. *arXiv preprint arXiv:1810.04805*.
- Goyal, Archana, Vishal Gupta, eta Manish Kumar. 2018. Recent named entity recognition and classification techniques: a systematic review. *Computer Science Review* 29.21–43.
- He, Bin, Yi Guan, eta Rui Dai. 2018. Convolutional gated recurrent units for medical relation classification. In *2018 IEEE International Conference on Bioinformatics and Biomedicine (BIBM)*, 646–650. IEEE.
- Hochreiter, Sepp, eta Jürgen Schmidhuber. 1997. Long short-term memory. *Neural Comput.* 9.1735–1780.
- Kang, Ning, Bharat Singh, Chinh Bui, Zubair Afzal, Erik M van Mulligen, eta Jan A Kors. 2014. Knowledge-based extraction of adverse drug events from biomedical text. *BMC bioinformatics* 15.64.
- Kilicoglu, Halil, eta Sabine Bergler. 2011. Adapting a general semantic interpretation approach to biological event extraction. In *Proceedings of BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 173–182.
- Kim, Jin-Dong, Sampo Pyysalo, Tomoko Ohta, Robert Bossy, Ngan Nguyen, eta Jun'ichi Tsujii. 2011a. Overview of bionlp shared task 2011. In *Proceedings of the BioNLP shared task 2011 workshop*, 1–6. Association for Computational Linguistics.

- , Yue Wang, Toshihisa Takagi, eta Akinori Yonezawa. 2011b. Overview of genia event task in bionlp shared task 2011. In *Proceedings of the BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 7–15. Association for Computational Linguistics.
- Le Minh, Quang, Son Nguyen Truong, eta Quoc Ho Bao. 2011. A pattern approach for biomedical event annotation. In *Proceedings of BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 149–150.
- Li, Jing, Aixin Sun, Jianglei Han, eta Chenliang Li. 2020. A survey on deep learning for named entity recognition. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*.
- Li, Lishuang, Jieqiong Zheng, Jia Wan, Degen Huang, eta Xiaohui Lin. 2016. Biomedical event extraction via long short term memory networks along dynamic extended tree. In *Bioinformatics and Biomedicine (BIBM), 2016 IEEE International Conference on*, 739–742. IEEE.
- Nguyen, Thien Huu, eta Ralph Grishman. 2015. Relation extraction: Perspective from convolutional neural networks. In *Proceedings of the 1st Workshop on Vector Space Modeling for Natural Language Processing*, 39–48.
- Ohta, Tomoko, Sampo Pyysalo, eta Jun'ichi Tsujii. 2011. Overview of the epigenetics and post-translational modifications (epi) task of bionlp shared task 2011. In *Proceedings of the BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 16–25. Association for Computational Linguistics.
- Pérez, Alicia, Arantza Casillas, eta Koldo Gojenola. 2016. Fully unsupervised low-dimensional representation of adverse drug reaction events through distributional semantics. In *Proceedings of the Fifth Workshop on Building and Evaluating Resources for Biomedical Text Mining (BioTxtM2016)*, 50–59.
- Pyysalo, Sampo, Tomoko Ohta, eta Jun'ichi Tsujii. 2011. Overview of the entity relations (rel) supporting task of bionlp shared task 2011. In *Proceedings of the BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 83–88. Association for Computational Linguistics.
- Ratinov, Lev, eta Dan Roth. 2009. Design challenges and misconceptions in named entity recognition. In *Proceedings of the Thirteenth Conference on Computational Natural Language Learning (CoNLL-2009)*, 147–155, Boulder, Colorado. Association for Computational Linguistics.
- Sahu, Sunil Kumar, eta Ashish Anand. 2018. Drug-drug interaction extraction from biomedical texts using long short-term memory network. *Journal of biomedical informatics* 86.15–24.
- Santiso, Sara, Alicia Pérez, eta Arantza Casillas. 2018. Exploring joint ab-lstm with embedded lemmas for adverse drug reaction discovery. *IEEE journal of biomedical and health informatics* 23.2148–2155.
- Sokolova, Marina, eta Guy Lapalme. 2009. A systematic analysis of performance measures for classification tasks. *Information processing & management* 45.427–437.
- Stenetorp, Pontus, Sampo Pyysalo, Goran Topic, Tomoko Ohta, Sophia Ananiadou, eta Junichi Tsujii. 2012. Brat: a web-based tool for nlp-assisted text annotation. In *Proceedings of the Demonstrations at the 13th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*, 102–107.
- Van Landeghem, Sofie, Thomas Abeel, Bernard De Baets, eta Yves Van de Peer. 2011. Detecting entity relations as a supporting task for bio-molecular event extraction. In *Proceedings of BioNLP Shared Task 2011 Workshop*, 147–148.
- Warikoo, Neha, Yung-Chun Chang, eta Wen-Lian Hsu. 2020. Lbert: Lexically aware transformer-based bidirectional encoder representation model for learning universal bio-entity relations. *Bioinformatics*.
- Yadav, Vikas, eta Steven Bethard. 2019. A survey on recent advances in named entity recognition from deep learning models. *arXiv preprint arXiv:1910.11470*.

6 Eskerrak

Lan honetarako finantziazioa honako iturrietatik lortu da: Espainiako Gobernuko Zientzia eta Berrikuntzako Ministerioa (DOTT-HEALTH/PAT-MED PID2019-106942RB-C31), Europako Batzordea (FEDER) eta Eusko Jaur-laritzako diru-laguntzetatik (IXA IT-1343-19 eta Sergio Santana ikasleari emandako diru-laguntza, 12/03/2020 EHAAn argitaratua).

Maitasuna Xabier Leteren abestietan

Martin-Etxebeste, J.

*EHUko irakaslea Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika sailean. LAIDA ikerketa taldeko
ikerlaria.
jon.martine@ehu.eus*

Laburpena

Maitasunak Xabier Leteren kantagintzan duen lekua errepasatzen du lan honek. Kontzeptu horrekin lotuta gehien errepikatu zituen hitzak kuantifikatzen ditu, batetik; eta bestetik, maitasunaren dimentsio ezberdinak sailkatzen ditu: adiskidetasuna, leialtasuna, harremanen zailtasunak eta galeraren beldurra. Abestien letrak fideltasunez interpretatzeko, artistaren biografia eta adierazpenak erkatu dira. Letek, maitasuneko abestiak idazten zituen arren, bere ahotsean halako gutxi argitaratu zituen. Kantatu zituenetan bestelako gai nagusiekin (heriotzarekin edo aberriarekin) uztartuta egin zuen.

Hitz gakoak: Xabier Lete, poesia, kantagintza berria, maitasuna, literatura

Abstract

This work reviews the importance of love in Xabier Lete's songbook. The research quantifies, on the one hand, words that are related to this concept; and, on the other hand, it catalogs dimensions of love: friendship, fidelity, difficulties of being involved in a relationship, and the fear of loss. The poet's lyrics have been contrasted with the author's biography and testimonies in order to interpret them faithfully. Lete wrote several love songs, but very few of them were published in his albums; and when he did it, he chose to link them to other important concepts such as death or the struggle for identity.

Keywords: Xabier Lete, poetry, new song, love, literature,

1. Sarrera

Ikerlan honek maitasunak Xabier Leteren (1944-2010) kantagintzan duen presentzia aztertuko du. Leteren eskumuturretik eta ahotsetik maitasun erromantikoaren ale gutxi irten ziren. Maitasunaren ikuspegi zabalagoa eskaini zuen. Harremanen zailtasunez, edo maitea galtzeko beldurraz jardun zuen, baina maita maitasunari berari buruz eta aberriarekiko maitasunaz ere.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Leteren heriotzaren 10. urteurrenak oiartzuarraren ibilbidea errepasatzen duten lanak plazararazi zituen. 'Balea zuria' argitaletxeak *Urrats urratuak* liburua kaleratu zuen hainbat adituri bere lana interpretatzeko askatasuna eskainiz. Ainhua Urienek *Poesia zaurien ukendu* izeneko lana kaleratu zuen artistaren oinazeak beregan zuen eragin sortzailea azpimarratuz. Alex Gurrutxagak, poetari buruzko tesia amaitu ostean, *Xabier Lete Aberriaren poeta kantaria* izeneko liburua kaleratu zuen; eta Elixabete Perezek eta Haizea Saez de Eguilazek *Zerbitzuko lanean. Lete kazetari, Lete prosagile* bilduma kaleratu zuten, autorearen dimentsio ahaztu bat mahai gainean jarriz. Lehendik kalean zeuden Koldo Izagirrerren *Elurra ari du* eta Inazio Mujikaren *Xabier Lete (Auto)biografia* bat liburuei esker euskal poeta handienetakoa izan zenaren ezagutza zabala dauka eskura euskal jendarteak.

Literaturan eta filosofian gogoeta asko egin dira amodioaren inguruan. Maitasuna *constructo* sozial bat da. Alde batetik, egitura egonkor bat sortzearen ideiarekin lotu izan da maitasuna eta beste alde batetik erakarren sexualaren ondorioz pizten ziren sentipenekin. Zenbaitetan biak uztargarriak izan dira. Luis Torregok dio maitasunaren sentipena kulturalki eraikitzen dela eta pertsona bakoitzaren maitasun bizipenetan zuzenean eragiten dutela gizartearen iraganeko eta egungo ikuspegiek (1999:272-273).

Mendebaldean, XVIII. mendera arteko ezkontza asko interes ekonomikoen arabera uztartzen ziren. Historiaren une honetatik aurrera sentimenduetan oinarritutako juntadizoez indarra hartu zuten eta maitasun erromantikoaren ideia hedatu zen. Iruditeria horretan, maitasunaren gorentasuna aldarrikatzen zen sexuaren indarraren gaineratik. Ikusi hutsarekin maitemintzen ziren pertsonen kontakizunak atal honetakoak dira. Ikuskera horiek etxearen eta amatasunaren idealizazioa marraztu zuten. Gizonezkoen maitasuna, berriz, bifurkatu egin zen; afektuzko maitasuna etxerako gorde zen eta desioa kanporako (Giddens, 1999:43-44).

Filosofikoki, maitasuna eta norbere izatearen eta osotasunaren inguruko ekarpen asko daude. Maitasunaren, laguntasunaren eta miresmenaren arteko mugak nahiko lausoak izan daitezke. Emilio Lledó filosofoarentzat laguntasuna zorientasunaren forma gorena da (Guillén, 2001:81). Aristotelek zioen *philia*-ren hiperbole bat zela *eros*-a eta, bide beretik, Laín Entralgok erantzen du erosa bereziki intentsoa den laguntasuna besterik ez dela, beste pertsonarekiko erakarren sexual bat ere baduena (Guillén, 2001:88). François Hemsterhuisek defendatu zuen maitasuna gizabanakoaren finitutasuna hausteko ahalegin bat dela: ondoko izakia jan edo zuzenean ondoko izaki bilakatzeko nolabaiteko grina duela norbanakoak eta maitasuna dela nitasunaren luzapen hau lortzeko modu zibilizatuena (Henrich, 1972: 55-56).

Maitasuna arautzeko botere gehien zuen instituzioa eliza izan zen. Mendebaldean erlijio kristauak izan zuen sarmenak erakarrenaren desnaturalizazioa eragin zuen eta *agápē*-ak (maitasun garbi edo kastoak) ordezkatu zuen literaturan.

Foucaultek, *Sexualitatearen historia* liburuan, defendatu zuen bioboterea gizakia kontrolpean mantentzeko mekanismoa zela (Foucault, 2011:9). Sexualitatea errepresiotik bizitzea eta bikote harremana alternatibarik gabeko instituzio bezala aurkeztea ohiko praktika ziren Leteren gatzaroan. Hain justu, horren aurka oldartu zen kontrakultura deitu zaion mugimendua.

Kontrakulturaren oinarri garrantzitsuenen artean dago desioaren eta sexuaren askatasuna sustatzea: maitasun libreagoa, eta gorputzarekin harreman naturalago bat aldarrikatu zuen, eta moral judu-kristautik aldendutakoa (López, 1991:110-111).

Kontrakulturak Ez Dok Amairu taldeko kide guztiak zipriztindu bazituen ere, ez zituen berdin busti. Artze eta Laboak, adibidez, joera abanguardistenei atea ireki zieten, are gehiago kolektiboa desegin eta bide propioari ekitean. Letek bere abestitzetan maitasunari buruz eskaini zuen ikuspegia ez zen bereziki kontrakulturala izan.

Erich Frommek (1963) (in Torregio, 1999:275) bost maitasun mota deskribatu zituen: gizakiekiko maitasuna, senitartekoen maitasuna, maitasun erotikoa, norbere buruarekiko maitasuna eta Jainkoarekiko maitasuna. Leteren zenbait kantez bikote harremanen zailtasunez dihardute, beste zenbaitek maitea galtzeko beldurretik abiatzen dira eta Jainkoaren existentziaz gogoeta egiteko aitzakia dira. Topa litezke senitartekoekiko zenbait maitasun adierazpen eta baita lagunetikiko maitasun eta miresmen aitortpenak ere. Frommek biltzen ez duen maitasun forma bat da herriarekikoa.

Lan honen helburu nagusia Letek maitasuna nola definitzen zuen ulertaraztea da. Horretarako, kantariaren obran maitasun abestiek izan zuten karga kuantifikatzea erabaki da. Kantaz kanta, maitasunari egindako erreferentziak bildu eta taldekatu dira. Horren ondoren, tematologikoki aztertu dira; eta azkenik, artistak hedabideetan idatzitako eta esandakoekin harremanetan jarri.

3. Ikerketaren muina (Taulak, irudiak, formulak...)

Obra zabala da Leterena. Ikerlan honen oinarri den tesiak obra osoaren lagin txiki bat soilik aztertuko du: Leteren autoretzako kantak. Corpusetik kanpo geratu dira, beraz, musikatu gabeko poema guztiak; beste autore batzuen autoretzako letrak; eta Leteren abestitzak oinarri hartuta beste kantariak musikatutakoak. 40 kanta dira, orotara, hautatutako corpora osatzen dutenak.

Lagin horretatik 16 abesti soilik aipatuko dira ikerlan honetan, gainontzekoek apenas hitz egiten baitute maitasunaz:

1 taula. Leteren diskografian maitasunarekin lotu daitezkeen abestiak, maitasun motaren arabera sailkatuak.

Sailkapena	Abestiaren izenburua
Maitasun kantak	Festa bukatzean Agian Zuk badiozu Ez nazazu utzi Amodio, amore
Maitasuna eta heriotza	Maiteaz galdezka Jardin bat zuretzat
Senitarteko edo lagunetikiko maitasuna	Seaska kanta Lore bat, zauri bat Xalbadorren heriotzean (I) Xalbadorren heriotzean (II) Eskaintza, aita zenari
Aberria eta maitasuna	Lore gorrien balada Otsoak eta txanogorritxu Aberri ilunaren poema

3.1. Maitasuna ulertzeko moduak

Maitasun-abesti kategorian kabitzen diren abesti gehienak ('Zuk badiozu', 'Agian' eta 'Festa bukatzean') maitasun kontsumituari edo desamodio egoerari buruzkoak dira. 'Ez nazazu utzi', berriz, bietako bat preso hartzeak dakarren oinazeari buruzkoa da. 'Amodio, amore' abestian amodioa bera da gogoetagai.

Bikotekidea betiko galtzearen desasoseguak Jainkoarekin elkarriketa bat abiatzeko abagunean jartzen du Lete 'Maiteaz galdezka' abestiak. Galera horri berari jarritako bertsoek

osatzen dute ‘Jardin bat zuretzat’ abestia. Bere ibilbideko hasierako eta amaierako bi kanta direnez abestiok zirkulua ixten dutela esan liteke.

Badira beste bi kanta, ‘Lore gorrien balada’ eta ‘Otsoak eta txanogorritxu’, euskal gatazka garaiko bikote harremanak ardatz dituztenak. Kanta hauek kritika soziala dute helburu eta emakumeekiko alekzionatzaileak izan daitezke. ‘Aberri ilunaren poema’n, berriz, aberria maitale batean gorpuztua ageri da eta harreman konpultsibo bat deskribatzen du.

Azkenik, erotismorik gabeko kantak leudeke (‘Lore bat, zauri bat’ kanta eta Xalbadorri eskainitako bi letrak), baina aipagarria da hizkuntzaren erabilera bat datorrela maitasun abestietakoekin. Ez legoke alde handirik Leteren maitasun abestietatik hiru hauetara. Bizitza galtzeko beldurra (“bihotzean azken agurraren beldurra”, bizitzaren aldarria (bizitzaren garrasia”, eta tenperatura eta argitasun jokoak “zeinen beltza den ekaitza / zeinen hotza elurra”) bat datoz bikote harremanei buruz idatzi ohi zituen maitasun abestienekin. ‘Seaska kanta’ ere maitasunez betetako kanta da, dudarik gabe; baina maitasun hori haur batekikoa da. Alaba edo seme batekikoa da, eta kantaren tituluak berak ere kantaren intentzioa beste nonbait kokatzen du. Aitari eskeini zion abestian maitasuna eta errukia nahasten dira, baina bigarrena nagusitzen zaio lehenari; aldi berean, aitaren langile izaera goresten du Letek “langile baten semea naiz ni” dion kantan egiten zuen bezelaxe.

Desioaren eta pasioaren inguruko aipamen gutxi ditu Letek bere abestietan. 1999an grabatutako ‘Henry Millerri eskutitza’ abestia da sexuaren gaiari zuzenean heltzen dion kanta bakarra. ‘Habanera’-k ere baditu halako zertzelada batzuk: “abanikodun mulatak / gauari haize egiten / musiken aire nagiek / odola erretzen zuten”. Beatriz Allenderi idatzitako kantan ere bada sexuaren aipamen poetikoagorik: “Nahiko hunan zentzuak, / lore goiztarren gisan, / zorrik ordaindu gabe / desiota askatu”. Dena den, poema liburuetan abestietan baino erreferentzia gehiago topa daitezke.

3.2. Gehien maite zituen hitzak

IXA taldeak sustatutako Analhitza baliabidearen azterketaren emaitzek diote “maite” hitza dela Letek gehien erabiltzen duenetako bat. 21 aldiz aipatzen da corpusean: bederatzitan izen bezala eta hamabitan izenondo gisa. “Bihotza” hitza, berriz, hogeitaz darabil. Aipagarria da bi horiek direla Leteren hitzik erabilienetakoak, “gau, lur, lore, gizon, ezin, ta, nahi, gabe”, eta “bat”-ekin batera.

Maitatu aditz moduan erabili zuen lehen kanta ‘Lore gorrien balada’-n izan zen: “gizonak zeinek maiteko ditu/ kartzelatik irtetean” galdetzen du poetak. ‘Ez dut amets handirik’ abestian, berriz, “bizitza maite dut baina ez dut alferrik gastatzen” dio. Maitatu hitza, beraz, ez du, kasu honetan, amodio hitzarekin lotzen, estimatu edo apreziatu-ren adierarekin baizik. ‘Henry Millerri eskutitza’ abestian zerbait atsegitearen sinonimo da maite izatea: “Maite duenak edertasuna / maite duenak lilura / hurbiletik begira dezala / Platonen liburu hura”

Bere buruaren onarpenarekin lotzen du “maite” Biographia abestian. Maitatu baino, haiekin adiskidetu dela iradokitzen du: “Nere izatearen ordu ilunenak maite ditut orain / haiek zirelako kontzientziaren ingude garratza”.

‘Maiteaz galdezka’, ‘Ez esan, maite’, eta ‘Zuk badiozu’ abestietan izen funtzioa hartzen du “maite” hitzak, “kuttuna”-ren adiera berarekin: “Ez dezagun esan, maite / gu ez ginela horrelakoak”; “Zuk badiozu nik ez dudala / hitzik maitea zuretzat / ezta zuretzat nik ez dudala / maitea orain hitzikan”.

Azpimarratzekoa da zenbat alditan agertzen den “maite” hitza aberriari lotuta, izenondo edo aditz moldean. ‘Euskalerrri nerea’-n (“Euskalerrri nerea ezin zaitut maite, / baina nun biziko naiz zugandik aparte”), ‘Cançó a Catalunya’ (“Zu zera beste aberri, etxe hurbil maitea, / jakituriak guretzat mugan duen atea”), edo ‘Aberri ilunaren poema’-n, (“Maite zaitut, Euskadi, eta alferrik da / ez zaitudala maite oihukatzen badut”).

Hitzaren aldaerei erreparatuz gero, ‘Eskaintza, nere aita zenari’ abestiko “keinu maitekorrak” aipatu behar dira, hitza izenondo bihurtuta; baita ‘Lore bat, zauri bat’-eko “Nahiko hunan, Beatriz / Txile libre batean / adiskide artean / maitasuna dastatu”. ‘Malkoak euri balira’-n, berri, “malkoak euri balira / udazken traidorean / maitalerik gabe / kopez bazter utzia”. Maitasuna, espreski, aipatzen du ‘Nafarroa, arragoa’-n, gorrotoari kontrajarriz eta “lurrik maitatuena dela dio”; atal honetan aztertuko diren ‘Amodio, amore’ eta ‘Jardin bat zuretzat’ abestietan agertzen da eta baita Iriondok kantatzen zituen ‘Gaua’ eta ‘Festa bukatzean’ abestietan ere.

3.3. Bihotzaren erabilera

“Bihotz” hitzari dagokionez, lehenengo diskoan ‘Bihotza’ izena zuena Federico Krutwig-en (1921-1998) poema bat musikatu zuen Letek. Geroztik, maiz erabili zuen hitz hori. Diskoratuak ‘Xalbadorren heriotzean’-en bi poemetan erabiltzen du. Poemarik ezagunenean, izenondo bihurtuta (“Adiskide bat bazen orotan bihozbera”). Xalbadorri buruzko poema ezezagunagoan, maite duena galtzeko beldurrarekin lotuta darabil, bihotza sentimenduen gordailu gisa kokatuta:

Teilatuan elurra

Herrian ekaitza

Bihotzean azken agurraren beldurra...

Udazken hotza

Loratzeko ezinak

Bizitzaren garrasia heriotz egina.

APK liburuko ‘Ez dut amets handirik’ abestiaren bertsio definitiboan (originalean bestelako formulazioa darabil) “bihotza-heriotza” binomioa elkarren ondoan jarri zituen Letek, oin segida gisa:

Zergatik kale erdian ipuin zoroak kontatu,

bizitza merezi zuten gazte ederrak hondatu.

Eguneroko fruituez bete nahi nuke bihotza

bakarrik etorriko da, zertan kanta heriotza.

Letek bihotza aipatzen du beste zenbait kantatan ere, oinazearekin lotuta gehienetan, baina zenbaitetan edukiontzi gisara. Batzuetan formulazio ohikoenean darabil. ‘Gaua’ abestian, adibidez, “triste jartzen dezu bihotza” dio. Bestetan, antzeko efektu bat bilatzen du apur bat originalagoa den eran: “bihotzeraino sartua / galtzailearen orratza” (‘Langille baten seme’). ‘Neguaren zai’ abestian ere ongiaren gordailu da bihotza: “Eguzki eder joan guzien / argia bait du bihotzak / eta zentzuen mila ernegai / iraganaren oroitzak” dio. Konplexutasun gehiagoko metafora erabiliz, Beatriz Allenderen bihotza “txori zauritu” bat dela esanez hasten du ‘Lore bat, zauri bat’ abestia.

‘Amodio, amore’-n kontrastez betetako hiru esaldiren amaieran erabiltzen du: “gau beltzaren argi, argiaren mindura... / sutan daukazulako izotzaren bihotza / izozten duzulako eguzki beroena”. Izatez, bihotzari buruz egiten dituen aipamenak lotuago daude herriarekin. ‘Herri zahar hontan’-en “Bihotzen antsi bat saminez bete” dio eta ‘Malkoak euri balira’ abestian, adibidez, “ehun hodei ilunen / jasa izugarriek / kaleak uholdeka / itoko lituzkete, / errotik garbituko / ohizko zekenkeriak / hondakinez gainezka / dituen bihotzak” dio.

3.4. Leteren amodio kanta

1965ean ezagutu zuen Lurdes Iriondo Letek. Elkarrekin topo egin baino lehenagotik zuen gustuko. Bere kantak eta bere itxura begiz jota zituen oiartzuarrak eta Ez Dok Amairuko bileratan guztiz txunditu zuen Usurbilgoak. Iriondok ez zuen harremanik izateko asmorik, bihotzeko patologia bat zuen eta inorekin lotzeko planik ez zuen egin nahi; baina, azkenean,

elkarrekin maitemindu ziren (Mujika, 2011:42). Iriondoren gurasoek, familia diruduna izaki, ez zuten ontzat eman artista batekin ezkontzea. Maitasun harreman oztopodunaren maitemina fase hura, 1965etik 1968rako, oso intentsua izan zen; baina aro hura bat dator Leteren sorkuntza faserik sozialenarekin eta existentzialenarekin. Lete kritiko zen jendartearekin lerratzen ez ziren poetekin eta bere idazlanetan maitasunari espazio gehiago emateak kritikagai zuen eredia gorpuztera bidera zezakeen. Maitasun aitortza hori beldurrik gabe egin zuen, ordea, bizitzako azken urteetan.

Harremanetan arrakastatzat hartu ohi da “heriotzak banatu arte” maiteminduta jarraitzea eta hori izan zen Lete eta Iriondoren kasua. Leteren *Egunsentiaren esku izoztuak* liburua horren adibide da.

Maitasun abestien artean, ‘Jardin bat zuretzat’ nabarmendu liteke. Bere bikotekide izan zenari, Lurdesi, idatzitako lau hamarrekotxiki distiratsu dira kanta hau osatzen dutenak. Lehen bertsoak gauza onen eta txarren kontrastean oinarritzen du esan-indarra: “Egunak eta gauak / uda eta neguak / etsipen ilunenak / zorion orduak / bizitzaren zauriak / helburu galduak / laztanik xamurrenak / bide erratuak”. Kontraste horiek elkarrekin gainditu izana nabarmentzen du amaieran. Bigarren bertsoak ere elementu samurren errepasoa egiten du. Hirugarren bertsoa da ilunena: Iriondoren heriotzaren mehatxuak sortzen dion tristura deskribatzen du. Bi pertsonak osatzen duten erreka irudikatzen du, itsasoratzeaz. Galeraren beldurak heriotzaren mina handitzen du eta pertsona gisa desegin: “itzal bihurtuko naiz zu galtzen bazera / itzalaren itzala, ezereza bera”. Azken bertsoan, berriz, hil behararen tristura aipatzen du; baina aurretik bizi izana nabarmentzen du. Ama-ideia gisa, eternitatea elkarrekin igarotzeko itxaropena edo zalantza irekia planteatzen du: “zure irrifarra / betiko gozatzea / nere ametsa da / zeruko jardinetan, / zerurikan bada”. Letek, ‘Maiteaz galdezka’ abestian zalantzan jarri zuen Jainkoa; eta berrogei urte beranduago (kristautasunerako bidaia egin ondoren) Haren existentziarekiko mesfidantza azaldu zuen berriz.

3.5. Maitasuna galeraren beldurra da

Maite zituen pertsonak galtzeak desasosegua sortzen zion Leteri, eta haien heriotzean edo heriotz atarian argitaratutako kantak maitasun aitortzak dira.

22 urte besterik ez zituenean heldu zion gai horri *Zeruko Argian* argitaratutako artikuluan batean ‘Maitasuna eta eriotza’ izenburupean (1966ko abuztuaren 7an). Iriondorekin harremanean hasi berri zela, modu ederrean deskribatu zuen bere bizitzako konstante bat izango zen sentipena (Lete, 1966: 07): “Bakarrik bizi banintz, eta inor maitatuko ez banu, elitzaideake ajolako nere personalitatea egun baten ezerezean itzaltzea. Baiña gaur eziñ soportatu dut eriotzaren illuntasuna. Ezin dut soportatu nere maitearen begietako dizdira eta bere ezpañetako irriparra egunen batean itzali ditezkeala pentsatzea”.

Gaixo bizitzeak heriotzari begietara begiratzeko aukera eman zion Leteri, eta maitasunaren eta heriotzaren artean halako zubi bat zegoela iradokitzen zuen *Zeruko Argian*: “Maitasunak egiten du heriotza ikaragarria, ez besteak. Nik ez dut nahi nire maitea egunen batean ni gabe gelditzea, eta ni bere maitasuna gabe suertatzea. Hori ezin daiteke! Maitasunak etorkizuna eskatzen du. Horregatik egiten zaigu hain tristea maiteagandik inoiz apartatu beharra, berriro bakarrik gelditzea”. (Perez-Gaztelu, 2020: 79)

3.6. Amore ematea

Maitasun harremanek, ordea, gorabeherak dituzte eta zailtasun horiek seinalatzen ditu Letek ‘Amodio, amore’-n. Maitasunaren hasierako desioaren berotasunetik hoztasunera bidaiatzen du kantak (“izozten duzulako eguzki beroena”). Leterentzat “nahimenaren makurlea” da maitasun harremana. Esan liteke, izenburuaren norabidea indartuz, kanta honek hasierako gartsutasunaren ondoren amore ematen duen bikote harremanari buruzkoa dela. Leteren lehen bertsoak maitasunaren ikuspegi ezkorra ematen du. Bigarren bertsoan, berriz, maitasun eroa, pasionala, deskribatzen du: bikotez kanpoko tentazio bati kantatzen dio, senak berpiztu dizkiona eta, kontrolaezina. Azken bertsoan ukatutako maitasun baten berri ematen du.

3.7. Leialtasuna, agian

Leteren kantatan tentazioak desioa eta erakarpenaren memoria berpizten du, baina ez du tentazio hori bizitza berri baterako alternatiba gisa irakurtzen: ez du aurreko harremanaren jarraikortasunaren dilemarik aurkezten, ziurtzat ematen du harekin jarraitzea. Letek leial ez izanaren damuari buruzko adierazpenak egin zituen maiz, erruduntasun sentipen kristauarekin lotuta: “Egunsentietan kulparen zamak kolpatzen gaituela jakitea, horretaz konturatzea, hori da poesia, eta jakitea maite dugun guzti hura iragankorra dela, hauskorra” dio (Mujika, 2011: 67).

Gai nagusi gisa leialtasun falta duten zenbait kanta ditu Letek. Bertso librez idatzita dagoen ‘Ez esan, maite’ poemak gizakien ahultasuna eta borondate hauskorra ditu ardatz. Harremanak idealizatzearen arriskuaz dihardu. Ohi bezala, argia eta itzala darabiltza ongiaren eta gaizkiaren edo zuzentasunaren eta akatsaren arteko marra seinaltatzeko.

‘Agian’ abestiak, berriz, leialtasunak harreman barruan sortzen duen oinazeaz hitz egiten du. Aurreko kantan ez bezala, honek errudun sentipena eta leialtasun falta alde bakarrean kokatzen du: “Agian zuk bazenekien / berak bazekiela / ez zeniola dagoeneko / leialtasunik gordetzen”. Bost estrofako kanta honek istorio bat kontatzen du zeinetan bikoteko bat ez zaion fidel besteari eta loreak oparitzen dizkio errudun sentipena arintzeko. Besteak, ordea, susmatzen du gertatzen dena eta sufritzen ari da. Oinaze horrek maitasun istorioa mutilatzen du, baina ez da harremana etetera iristen eta biak kondenatzen ditu: bata engainatua izatearen oinazera eta besta errudun sentipenera. Lete bere ekintzekiko kritiko mintzo zen: “Tipo zuzena izan nahi nuen, eta ez nintzen hain tipo zuzena izan beti. (..) Gauza askoren damua dut. Beti bizi naiz damutzen. Gizakiok ez gara inozenteak. Errorea, errua eta kulpak badaude” (Gartzia, 2016: 770). Kanta honetan bikotea bere logelan aurkezten da eta interesgarria da portzelanazko ontzitzoaren eta loreen arteko jolasa. Ontzia iraunkor izateko sortua da; lorea, berriz, iragankorra da eta ureztatu egin behar da. Loreek edertasuna sinbolizatzen dute eta portzelana hotz eta bizigabe ageri da “buruki ondoan”, ia buru barruan.

Zahartzaroan lortu zuen Letek bere burua barkatzea eta, zailtasun guztiak gainditu ostean, bikote harremana bizitzarako paktu gisa deskribatu zuen:

32 urte Lurdesekin eman ondoren, elkarri askotan esaten diogu, oraindik elkar maite badugu eta sekula baino gehiago, bidean izan ditugun oztopoak eta konplikazioak eta krisiak eta zailtasunak, horiek ere onerako izango ziren. Eta izango ziren gure harremana depuratzeko, uste eta erromantikokeria eta banitatea eta ameskeria faltsuak erretzeko, garbitzeko eta benetan sentimendu, atxikimenduzko eta solidaritatezko eta elkar laguntzazko sentimendu sakon batera iristeko. (Mujika, 2011: 149)

4. Ondorioak

Sailkapenaren arabera, ondorioztatu daiteke ez dela Lete maitasunari buruzko kanta asko idatzi zituen poeta. Testuinguru historikoak baldintzatutako sentimendu hau, kantarik gehienetan, beste gai indartsuren batekin (heriotza, aberria) korapilatuta darabil. Maitasunak ez du, beraz, zentralitatearik bere diskoetan.

Letek, idatzi, maitasuneko kanta idatzi zituen. Horren adibide izan daitezke 1976an Iriondorekin plazaratu zuen diskoko ‘Gaua’ eta ‘Festa bukatzean’ eta ‘Ez nazazu utzi’ abestiak. Ez zituen, ordea, bere ahotsean kantatu. Itxuraz, bere figurari zegokion kantagintzari beste funtzio bat aitortzen zion. Ziurrenik maitasun abestien kantari etiketa ez zetorren bat artista moduan proiektatu nahi zuen irudiarekin.

Leterentzat maitasuna argia zen, munduko itsuskeria ilun guztien artean ageri den argitasun printza bat. Maitasunak, bere obran, badu instintuekin lotutako fase indartsu bat: eder eta bortitza agertzen da bere kantatan. Zenbaitetan plazaratu zituen kanta erotikoa, baina -zenbait entzulerengandik jaso zuen erantzun ezkorrak eraginda agian- ez zuen bide horretan aurrera egin. Hasierako maitasuna konpulsibotzat jotzen zuen, eta ez zuen erabateko maitasun gisa definitzen. Lilura eta jabetzearen prozesua zela irizten zion. Maitasun harremana luzatu ahala,

maitasuna sentimendu apalagoa bihurtzen zen bere ustez. Aparrik gabeko elkarbizitza bihurtzen zen amodioa eta biek amore ematen zuten.

Xalbadorren “asko maite duenak / asko sufritzen du” puntua sinatuko luke Letek. Maitasuna “elkarrekin asko sufritu ondoren bi pertsona erabateko eta betiko loturara eramaten dituen” zela esatera iritsi zen (Mujika, 2011: 154). Erakarpenetik urrun eta solidaritateetik gertu dagoen sentimendua zen maitasuna Leterentzat.

Amatoriaz ez ezik, harremanez; eta harremanez ez ezik, leialtasunaz ere badihardu Letek maitasunaz hitz egiten duenean (Mujika 2011: 153). Adiskideei, lurraldeari eta aberriari lotutako leialtasuna ziren bere maitasuna ulertzeko modua.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Maitasunaz gain, errekkurrenteak dira Leteren obran beste zenbait kontzeptu: heriotza, aberria eta natura. Gai horien azterketa burutu eta haien arteko loturak ezarri behar dira. Leteren kantagintzako ondorioak bere poematara ere estrapolatu ote daitezkeen aztertzeke dago eta bere poeta garaikideekin alderatzea oso interesgarria litzateke.

6. Erreferentziak

Aire, F. ‘Xalbador’ (1976) *Odolaren mintzoa*, Auspoa, Zarautz.

Foucault, M. (2007) *Historia de la sexualidad. I La voluntad del saber*, Siglo XXI editores, Mexico.

Gartzia, S. (2016) *Hamaika euskal literato eta Jainkoa*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.

Giddenes, A. (1999) *La transformación de la intimidad*, Cátedra, Madrid.

Guillén, C. (2001). *Entre el saber y el conocer. Moradas del estudio literario*, Fundación Jorge Guillén, Valladolid.

Gurrutxaga, Alex (2020) *Xabier Lete. Aberriaren poeta kantaria*; Alberdania, Irun.

Heinrich, D. (1972): 55-56) “Hegel and Hölderlin”. *Idealistic studies*, 2(2), 151-173.

Izagirre, K. (2017). *Elurra ikusi dut*, Elkar, Donostia.

Lete, X. (1966/08/07). “Maitasuna eta eriotza”, *Zeruko Argia*.

Lete, X eta Iriondo, L. (1976) “Xabier Lete eta Lurdes Iriondo”, Barcelona: Edgisa¹.

—————, (2006) *Abestitzak eta Poema Kantatuak*, Elkar, Donostia².

López, E. eta López, A. (1991) *La imagen del nacionalismo vasco y de la violencia política en el País Vasco en la prensa Americana (Estados Unidos) y La contracultura en España en la segunda mitad de la década de los 70*, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, Gasteiz.

Mujika, I. (2011) *Xabier Lete (auto)biografia bat*, Alberdania, Irun.

Perez-Gaztelu, E. eta Saez de Eguilaz Perez, H. (2020) *Zerbitzuko lanean. Lete kazetari, Lete prosagile*, Mugarri, Oiartzun.

Torrego, L. (1999) *Canción de Autor y educación popular (1960-1980)*, Ediciones de la Torre, Madrid.

Urien, A. (2020) *Poesia zurien ukendu. Xabier Leteren arrastoan*, Pamiela, Iruñea.

Zenbait autore (2020) *Urrats urratuak*, Balea Zuria, Donostia.

---

1 Hemendik berreskuragarria: http://artxiboa.badok.eus/fitxategia_ikusi.phpid_fitxategia=2024 [Kontsulta: 2020/03/06]

2 Aipatutako abesti guztiak liburu honetan kontsulta daitezke.

7. Eskerrak eta oharrak

- Artikulu (liburu, argitalpen) hau Eusko Jaurlaritzak eratzen duen Ikerketa Talde Finkoen Sarean kokaturik dagoen eta Euskal Herriko Unibertsitateak onartu duen LAIDA (Literatura eta Identitatea) Ikerketa Taldearen (IT 1397/19, PPGA 20/19) eginkizunen barnean egin da.
- Lan hau beste Xabier Leteri buruzko tesiaren kapitulu batetik eratorria da. Tesia burutzeko Mikel Laboa katedrako bekaren laguntza jaso zen.

Gorputza eta artxiboak. Erakusketen instalazioetarako proposamen berri bat

Ansa, G.
UPV/EHU
garazi.ansa@gmail.com

Laburpena

Azken hamarkadetan hainbat saiakera egin dira posizionamendu feministetatik ofizialtzat jotako narrazio hegemoniko patriarkalak zalantzan ipintzeko asmoarekin. Hauen artean azpimarragarriak direla komisariotzatik artxiboaren modus operandia erakusketa metodo gisara erabili dutenak. Nire asmoa, proposamen mota honen atzean daude helburuen eraginkortasuna lortu ahal izateko gorputzaren presentziak duen garrantzia azpimarratzea izan da, eta berau aplikatzeko metodo berri baten proposamena egitea Bracha L. Ettingerren teoria matrizialean oinarrituta.

Hitz gakoak: komisariotza, artxiboa, instalazioa, feminismoa, gorputza

Abstract

During the recent years, there have been several attempts from feminist positions to challenge the patriarchal hegemonic narratives that have been considered official. Among them, the exhibitions in which the modus operandi of the archive has been used as a method are remarkable. My purpose is to emphasize the importance of the presence of the body in achieving the objectives of those exhibitions, and for that, to propose a new curatorial method based on Bracha L. Ettinger's matrix theory.

Keywords: curating, archive, installation, feminism, body

1. Artxiboak erakusketa alorrean. Genesisia.

Alor guztietan somatzen den moduan, komisariotzaren esparruan ere joera ezberdinak izaten dira, eta badira urte batzuk eremu honetan erakusketa mota berezi batek aurretik izan ez zuen protagonismoa hartu duela: artxiboaren formatua edo modus operandiaz jabetu eta berau erakusketaren esparrura aplikatu dutenena.

Nahiz eta joera honen aurrekariak XX. mende hasierako argazkigintzen erakusketetan topa daitezkeen (Blasco Gallardo, 2002), erakusketa tipologia hau ez zen gehiegi garatu esparru honetan, eta nahiz eta artxiboarekiko interesak arte-ekoizpenen esparruan arrakasta handia izan zuen¹, 90. hamarkadaren bueltaraino jauzi egin beharra dugu haren inguruko gogoetek berriz ere komisariotzaren esparruan lekua hartu zuten arte². Hain zuzen ere, garai honetan, kritika instituzionalaren esparruan, komisariotza erakusketa aretoetan zerbait egin eta aldatzeko aukera eskaintzen duen praktika gisara ulertzen hasi ziren, eta definizio honen barnean, artxiboen sorrerari eta honen aurkezpenari erakusketa aretoetan garrantzi berezia eman zitzaion (Sternfeld

1 Joera hau hainbat ikerlarik aztertu dute, besteak beste: Guasch, A. M. (2011), *Arte y archivo (1920-2010): Genealogías, tipologías y discontinuidades*, Akal, Madrid; Spieker, S. (2017), *The big archive. Art from bureaucracy*, The MIT Press, Cambridge eta Londres eta Schaffner, I.; Schneider, N.G.; Seelmann, C.; Winzen, M.; eta Wynne, C. (ed.) (1998), *Deep Storage. Collecting, Storing and Archiving in Art*, Prestel-Verlag, Munich.

2 Bitarte honetan, artxiboarekiko interesa bereziki arte plastikoen esparruan garatu zen, eta artxiboaren ideia inguruan sortu ziren erakusketak ere arte lan horiek aitzakiatzat hartuta buruturikoak izan ziren, eta ez artxiboaren formatuaz jabetu eta erakusketaren esparrura eta haren instalaziora aplikatu zutenak. Erakusketa hauetakoren batzuk azpimarratzearen, ondorengoak izan daitezke: Benjamin Buchlohk lehenik München eta jarraian New Yorkeko *P.S.1*ean eta Seattlen aurkeztutako *Deep Storage. Collecting, Storing, and Archiving in Art* (1997); Hans-Peter Feldman artista eta Hans Ulrich Obrist komisarioaren artean antolatutako *Interarchive*, Lüneburgeko unibertsitateko arte espazioan aurkeztua (1999); edo Okwui Enwezorrek New Yorkeko *International Center of Photography*n komisariatutako *Archive Fever: Uses of the Document in Contemporary Art* (2008) besteak beste.

eta Zijak, 2012), eredu tradizionalagoak apurtuaz, aukera interesgarriak proposatzeko ahalmena izan zezakeen erakusketa tipologia berri bati ateak irekiaz. Izan ere, tipologia berri honek, ordura arte arte erakusketen eremuan betiketutzat jotako hainbat parametro zalantzan jarri eta eraldatzeko aukera eskain zezakeen. Eta hain zuzen ere, garai honetatik aurrera, feminismoetatik burututako erakusketetan bereziki erabiltzen hasi ziren joera izan da honakoa.

Baina zein izan ziren joera honen arrazoiak eta hura erabiltzeko helburuak? Haiekiko eraginkorra al zen benetan tipologia honen erabilera? Iraganaren berrirakurketaren beharrari lotutako joera izan zitekeela zirudien, eta beraz historiaren diskurtso tradizional eta patriarkalak desafiatzeko estrategia gisara, komisariotzatik erabil zitekeen trena eraginkorra izan zitekeela. Honela bada, ikerketa honen helburuak erakusketen bidez diskurtso tradizionalak zalantzan jartzeko aukerak aztertzean datza, eta bestetik, horretarako erabiltzen diren teoria eta praktiken arteko loturak ikertzea. Horretarako ordea, lehenik eta behin, artxiboen eta feminismoen arteko lotura ulertzea ezinbestekoa da.

2. Erakusketa eta artxiboak feminismoetatik. Begirada berriak

Feminismoek artxiboetan fokua ipini izana ez da ausazko kontua, artxiboak duen definizio tradizionalaren arabera, historiaren eraikuntzarako erabilitako dokumentuen mantentze-sistema gisara ulertua izan baita, eta gainera, historiari egiantzekotasuna emateko gaitasuna baitute (Spivak, 1985). Horren ondorioz, artxiboak iraganarekiko narrazio zehatzak sortzeko eta haien egiantzekotasuna justifikatzeko erabili izan diren sistemak dira.

Honela bada, jada bigarren olatu feminista artxiboetara oztoporik gabeko sarbidea izateko eskubidearen aldeko aldarrikapenak egiten hasi zen (Ridener, 2009). Ez hori bakarrik, historia patriarkalaren bermea ahalbideratzen duten egiturak zalantzan jartzeko asmoz, artxibo berriak eratzen ere hasi ziren, joera honek azken urteetan are eta indar handiagoa hartu duelarik. Izan ere, artxibo berriak sortzea memoria ofizialetik sistematikoki baztertuak izan diren historiak azaltzeko eta babesteko modua eskaintzen du, kontra-memoriak sortzeko, eta beraz, baita narrazio hegemonikoen aurka borrokatzeko ere (Sánchez, 2017).

Baina artxiboak sortze hutsa nahikoa al da? Salloumek argi dio, ezetz. Bere hitzetan, ekintza hauek burutzea fedezko jardura baten parekoa da, ez haien mantenuari soilik begira, baizik eta bereziki etorkizunean norbaitek haiek erabiliko dituela pentsatzeari dagokionez (2006). Hala ere, fede kontua baino, esan daiteke erronka kontua litzatekela gehiago, izan ere, artxiboen bisita horiek benetan gauzatzeko, auerak eskaini behar baitira, argi izanik, horretarako, artxiboaren definizio eta espazio tradizionalak alde batera utzi beharko direla. Eta hain zuzen ere, aukera berri horiek bermatzeko eremurik aproposena artearen testuingurua izan daiteke, bereziki komisariotza-praktiketarik burututako proposamenena.

Izan ere, artxibo bat instituzio itxi batean ipini ordez museo bateko erakusketa areto batean erakusgai jarrita, sortutako artxiboak eta haien bitartez transmititu nahi diren narrazio berriek ikusgarritasun gehiago lortzen aukera dute. Eta ikusgarri izatea, berebiziko garrantzia duen pausua da legitimazio sistemen barnean sartu ahal izateko, hain zuzen, iksuten ez den horren existentzia frogatzea, eta beraz hura legitimatzea askoz ere konplexuagoa baita (Barcenilla, 2016).

Dena den, ezin ahaztu daiteke ikusgarritasunak auzi bikoitz bat dakarrela, eskaintzen duen presentziaren truke, ikusgarria eta publikoa dena, ordena, legea, kontrola eta zelataren arautze sistemen barnean sartzen baita, bere edukiaz desjabetu eta erabat ezeztatua izateko arriskuarekin (Phelan, 2003). Honela, ikusgarritasunaren izate bikoitz honek dakarren tranpa sahiesteko asmoz, ez dira gutxi ikusgarritasuna eta ezkutatzearen arteko oreka edo balantza bilatzeko helburua izandako ahaleginak feminismoetatik. Estrategia hau Barcenillak zeharrargitasunaren estrategia gisara izendatu du (2016), eta artxiboen erakusketak ere joera honen barnean sar ditzakegu zalantzarik gabe. Izan ere, artxiboa nahiz eta bere osotasunean multzokatze handi bezala ikusten den, Foucault (2002) eta Derridaren esanetan (1997), ezinezkoa da bere xehetasun guztiak banan-banan ezagutzea eta aztertzea, sortzen duen

enuntziario kuantitate mugagaitzagatik, ezaugarri honek, sistema babesean eta erdi ezkutuan mantentzen duelarik kontrolagaitz bilakatzearekin batera.

Bestetik, ezin daiteke ahaztu artxiboaren egiantzekotasunaren printzipioa (Osborne, 1999), zeina gainera museo bateko erakusketa areto batean ipiniaz, oraindik eta gehiago azpimarratzen eta indartzen baita, instituzio hauen funtzio nagusietariko bat beren genesitik unibertsaltzat eta egiazat jotzen den ezagutza eta diskurtsoak hedatzea eta legitimatzea izan delarik (Bennet, 1998). Honela bada, badirudi artxiboak erakusketara aretoetara eramanez, izaera hertsiko kanonak zalantzan ipintzen dituzten bestelako ikuspegi eta narrazioak legitimatzeko modua legokeela (Pollock, 1999), modu bikoitz batez gainera.

Honela bada, artxiboak eskaini litzakeen aukera guzti hauek ezagutu ostean, erraz uler daitezke, azken urte hauetan posizionamendu feministetatik artxiboa erakusketa-metodo gisara erabiltzera eramandako arrazoen zergatiak.

3. Urrutira joan gabe

Ez da urrutira joan beharrik feminismoaren ikuspuntutik burututako komisariotza proiektuak bilatzera, hainbat eredu topatu baititzakegu Euskal Autonomia Erkidegoaren testuinguruan bertan ere. Baina aipatu beharrekoa da, bertako testuingurua ezin dela zuzen-zuzenena artearen mendebaldeko testuinguru orokorrarekin konparatu, eta are gutxiago eremu anglosaxoia eta feminismoaren artean emandako harremanarekin. Izan ere, joera hau hainbat hamarkada beranduago hasi baitzen agertzen gurean. Mota honetako erakusketak jada Europan 90. hamarkadaren bueltan hasi baldin baziren plazaratzen, bertara 2000. urtearen bueltan iritsi baitziren³.

Mugarria *Re. Act. Feminism #2: A performing archive* izan zen, Bettina Knaup eta Beatriz E. Stammerrek komisariatua, atzerrian taxututako erakusketa izan arren, proiektuaren lehen instalazioa Gasteizko Montehermoso jauregian burutu zena 2011. urtean; honen nukleoa feminismoa, genero ikuspegitik eta *queer*aren perspektibatik egindako performance ezberdinen erregistroz osaturiko bilduma bat izan zelarik.

Geneologia honetan hurrena, 2016an Donostiako Tabakaleran lekutu zen *Anarchivo sida* izan zen, Equipo rek komisaratu eta artxiboaren forma hartu zuen erakusketa; haren helburu nagusia GIB/Ihesaren inguruko ekoizpen kultural bisual eta performatiboa analizatzea, identifikatzea eta biltzea izan zelarik, bereziki Chile eta Espainiako testuinguru eta kasuetan zentratuaz (Arriola, Garín eta Valdés, 2016).

Eta azkena berriz, instituzio berean gauzatutako proiektua *Kearen artxibogileak izan zen*, 2016 eta 2019. urteen artean burutua. Kasu honetan Tabakalerako bitartekari taldearen, -Leire San Martín eta Ana Revuelta-, Sahatsa Jauregi eta hainbat zigarrogileen artean eraman zen aurrera eta helburua Tabakalerako fabrikako kontakizuna transmititzeaz gain, iragana eta orainaldiaren arteko hausnarketa bideratzean zetzan zigarrogileen bidez.

Erakusketa guzti hauek hala eta guztiz ere, helburu komun bat zuten, eta hori zera zen, aurretik aipatutako ideiekin bat eginik, artxibo tradizionalaren eredu eta narrazio historiko hegemoniko ezberdinak zalantzan jartzeko asmoa, artxiboen sekretismo, iluntasun eta izaera itxiarekin apurtzeko eta kontra-historio ezberdinak plazaratzeko intentzioaren bidez. Honela bada, helburu horiek lortzeko artxiboaren erabilera erakusketa aretoetan eraginkorra zen hala ez egiaztatzeko, beharrezkoa izan zen haien instalazioak sakonean aztertzea.

---

3 Hala ere, azpimarratzekoa da, nazioarteko testuinguruan gertatu bezala, euskal testuinguruan ere artxiboaren erabilera lehenik eta behin praktika artistikoaren eremuan eman zela eta komisariotzaren praktikan ia hamarkada bat beranduago txertatu zela. Erreakzioa-Reacción kolektiboak 1994. urtean publikatu zuen lehen fanzinean topatzen dira ildo honetan artxiboaren ideien inguruan egindako lehen saiakeraren arrastoak, emakume artisten ikusgarritasuna lortu nahian 290 izeneko zerrenda osatu zutenean bertan. Baina beste hainbat proiektu ere aipatu daitezke: Pripublikarrak kolektiboaren *Optikak* eta *Galleterak* eta bereziki Saioa Olmo eta Haizea Barcenillak garatutako *Wiki-historiak* izan daitezkeelarik esanguratsuenak.

3.1. Instalazioei begira

Nahiz eta esparru teorikoan, aurretik aipatutako asmo guzti horiek plazaratu, behin erakusketa proposamenen instalazioak aztertu ostean, argi gelditu da feminismoak artxibotik espero zituen aukera guzti horiek bermatzeko hainbat zailtasun sortzen direla. Izan ere, gehienek ez baitute komisarioek espero bezain ongi funtzionatu.

Zailtasun honen gako garrantzitsuenetariko bat, honela, erakusketa aretoetan bertan topa dezakegu. Espazio berezi hauek, bertan erakusgai ipintzen den objektu orori zuzen-zuzenean eragiten baitiote modu batera edo bestera, eta artxiboa ez da noski salbuespena izango. Artxiboa eta berari dagozkien dokumentuak erakusketa espazio batean instalatzeak historikoki artxibo hitzak izan ditzakeen hainbat konnotazio eta karga epistemologiko desaktibatzea dakar, zuzen-zuzenean indexazio, katalogazio eta arkontearen irudiarekin amaituaz. Egiantzekotasuna azpimarratzen zaio eta baita ikusgarritasuna ere bermatu zeharrargiaren estrategiaren bidez. Eta gertaera hauek direla eta, hainbatek lekualdatze huts hau egitea, artxiboaren aktibazioarekin lotu izan dute.

Eraldaketa hori burutzea ordea, ez da dirudien bezain eraaza eta sinplea, haren aktibazioa eraginkorra izateko, eta beraz, haren bidez narrazio hegemonikoak eta ezagutza sistema tradizionalak zalantzan ipintzeko, artxiboak tresna gisara funtzionatzea beharrezkoa baita. Ondorioz, ez da nahikoa artxiboa aretoan erakusgai ipintzea, artxibo batek eta bertan dauden dokumentuek beraien kasa ez baitute narratibarik sortzeko edo aldarrikatzeko ahalmenik, eta hori dela eta tresna gisara haren funtzionamendua bermatzea beharrezkoa izango da (Zilbeti, 2010).

Baina artxiboa ez da erramienta magiaz bilakatzen, eta are gutxiago erakusketa aretoak diren bezain espazio kontrolatu eta arautuetan aurkeztuaz. Objektu bat tresna bilakatu dadin, ikusleen jarreraren aldaketa drastiko bat eman beharra dago. Izan ere, beren jarrera pasiboa alde batera bota, bisitari-behatzaile izateari utzi, eta horren ordean agente aktibo bilakatu beharko baitute, hau da, artxiboaren benetako erabiltzaile. Jokabide hau aldatzea ordea, ez da hain erraza. Batetik, museoaren izaera birdefinitzeko lukeelako aldaera honek; eta bestetik, horretarako bisitariak espazioan izan ditzaketen sentsazioak kontuan hartu behar direlako erakusketaren instalazioa diseinatzeko garaian, komisariotza esparruko metodologia tradizionalak kontuan hartu ohi ez dutena obren disposizioa eta euren artean sor daitezkeen harremanetan soilik zentratzen direlarik.

Hau dela eta, artxiboaren erakusketen instalazioak burutzeko garaian, gehienetan, instalazioaren logika komisarialaren baitan bisitariak ez dira kontuan hartzen, eta horren arrazoiaren beste jatorrietariko bat, komisarioek artxiboaren kontzeptuak ulertzeko hautatutako teorian egon daiteke. Izan ere, diskurtso kuratorialak sortzeko komisarioak oinarritzen diren teoriak ere berebiziko garrantzia baitute instalazio hauei forma ematerako garaian. Kasu honetan, joerarik nagusia horretarako Foucault eta Derridaren teorian oinarritzea izan da, eta hauetan artxiboa modu isolatuan aztertzen da, elementu bakan gisara, objektibitatezko posizio batetik egindako analisisa izango bailitzan, gorputza eta pertsonak -erabiltzaileak azken finean- alde batera utziaz eta sistemaren ikuspegi teoriko eta metaforiko-teknologikoetan zentratuaz bereziki.

Baina ezin dezakegu ahaztu artxiboa gizakien arteko bitartekotza sistema bat dela (Blasco Gallardo, 2010), eta beraz, ez duela inolako esanahirik eta zentzurik norbanakoek haiekiko esperientzia subjektiborik izan ezean (Mbembe, 2015). Are gehiago, Agambenen arabera, artxibo bateko enuntziatuen sorreraren giltza testiguan legoke. Esatea eta ez esatearen aukerak subjektuarengan ez beste inorengan ez baitago, subjektua bera delarik esan daitekeenaren eta esaten ez den horren arteko giltza (2005).

Honek beste behin ere argi uzte du, artxiboak aktibatzeke eta enuntziatuak sortzeko gakoa bisitarien gorputza dela, eta beraz, berriz ere argi uzten du logika komisarialaren barnean, eta bereziki instalazioei dagokienez arreta ipini beharreko elementu garrantzitsuetarikoa dela. Honela bada, gorputzaren osotasuna alboratu eta instalazioak joera tradizionalak jarraituaz

begientzat zuzendurik egiten diren erakusketetan, haietan instalatzen den artxiboa aktibatzeke arazoak sortzen dira.

Modu honetan, eta feminismotik diskurtso eta narrazio berriak eratzeke asmoarekin sortzen diren artxibo hauek, bestelake diskurtso teorike eta instalazio logikak erabiltzeke ezinbestekoke dutela argi gelditu da. Nahiz eta artxibo horiek erakusketa aretoetara igaro logika tradizionalak jarraituaz instalatuz gero, artxibo horiek ez baitira inolaz ere aktibatuko eta lekualdatze huts horrek artxiboaren izaerari ez dio inolaz ere eragiten feminismotetik bilatzen diren helburuak lortze aldera. Hori dela eta, Bracha L. Ettingerren teoria matrizealean oinarriturike proposamen teorike berri bat garatu dut, artxiboak erakusketa aretoetan aktibatzeke helburua duten komisariotza proiektuetan instalazioak burutzeke metodologia gisara balio dezakeena gorputza aintzat hartuaz.

4. Proposamen berri bat gorputzetik.

Ettingerreke garatzen duen teoria matrizealaren arabera, subjektua femenino-maternal-matrizealetik deskribatzen du, sostengatzen dugun eta sostengatzen gaituen sare baten zati gisara. Ideia honen bidez, gizakion arteke erlazio eta loturen konplexutasuna plazaratzen du.

Honela bada, erlazioetan oinarritutake teoria hau izango da artxiboen kontzeptura aplikatuko dudana, aurrez esan bezala, artxiboak azken finean, gizakion arteke bitartekotza sistemak baitira, eta ondorioz haiekike dugun erlazioa harreman sisteman oinarriturike dago. Honela bada, Ettingerren teoria aplikatuaz, artxiboak ere, aktibatzeke, alegia funtzioan ipintzeke, sostengatzen ditugun eta sostengatzen gaituzten sistema gisara ulertu beharrak ditugu; edo are gehiago, haiek aktibatzeke, gorputzarekin eta gorputzetik artxiboaren zati diren dokumentuak sostengatzeke beharrezkoke bilakatuko da, era berean dokumentu horietake edukiek gu ere sostenga gaitzaten, modu horretan enuntziakio berriak sortu eta artxiboaren edukia benetan aktibatzeke.

Teoria honek gainera ez du soilik artxiboa aktibatzeke beharrezkoke ekintzak zein liratekeen azaleratzeke ahalbideratzen, baizik eta baita ekintza horiek burutzeke, alegia gorputzak erakusketa aretoetan aktibo bihurtzeke -azken finean dokumentuak sostengatzearen ekintzen bidez bisitariak erabiltzaile bihurtu eta hauen paradigma aldaketa suposatuko baitu-beharrezkoke izango diren elementuak identifikatzeke ere, instalazioak burutzerake garaian kontuan hartu eta haiei erreparatzeke. Aipatutake elementu hauek hiru izango dira: konfiantza, zaurgarritasuna eta sostengua edo zaintza.

Batetik, konfiantzakoke espazio bat sortzeke beharrezkoke izango da gorputzek espazioan gorputz gisara jokatzeko aukera izan dezaten. Bestela, erakusketa espazio tradizionaletakoke arauak jarraituaz, soilik begiak eta begirada erabiltzen jarraituko dute bisitariak haietan, eta ondorioz ez dira ausartuko dokumentuak euren eskuekin hartzeke pausua ematera. Bestetik, zaurgarritasunaren ideia ere mahai gainean ipini beharrezkoke da, kontzeptu hau gainera bi norantzatan aplikatu behar delarik. Batetik, ikusleak zaurgarri bihurtu beharkoke dituzte beren buruak, alegia, geure buruak babesteko erabiltzen ditugun hesiak desegin beharkoke ditugu. Eta bestetik, erakusketa aretoetakoke dokumentuak ere zaurgarri bilakatu beharkoke ditugu, haiek babesteko erabiltzen diren edonolake tresna eta tramankuluak, izan beira-arasak, sokak... ezabatuz instalazioti; modu honetan soilik izango baita elkar eragite eta harreman fisikoke zein afektiboke barneratzeko benetakoke aukera. Eta azkenik, ezin ahaztu dezakegu sostengatzearen edo elkarrekike zaintzaren presentzia, elkar eragite eta harreman horiek kalitatezkoak izan daitezen beharrezkoke izango baita berau.

Modu honetan, Ettingerren teoria matrizeala oinarritzat hartuaz, beraz, badirudi teoriar behintzat edozein gorputzen performatibitateari leku emango litzaiokeela erakusketa aretoetan, eta artxibake aktibatzeke aukera eskainike litzatekeela ondorioz. Hala eta guztiz ere, eta proposamena esparru teorikoke soilik gelditzearen arriskua alboratuta, esparru errealean haren eraginkortasuna frogatzeko asmoz, bi proiektu edo erakusketa proposamenen bidez martxan jartzeko aukera izan nuen. Batetik, *Gorputz_grafiak. Memoria feministaren marruak*

erakusketaren bidez, zeina Iruñako Condestable Civivox espazioan burutu baitzen 2018an; eta bestetik, *Hemen dira igeri egindakoak. Tururu* erakusketaren bidez. Azken hau Bilboko Azkuna Zentroan gauzatu 2019. urtean. Erakusketa proposamen bakoitzak izandako ezaugarri partikularrak zirela eta, Ettingerren teoria ezin izan zen zehatz mehatz praktikara eraman, baina ikerketaren helburua emaitza zehatz eta lotesleak topatzea ez zenez, etorkizuneko komisariotza-proposamenetarako instalazio mota ezberdinek -tradizionalek zein metodo berri honetan oinarritutakoek- publikoarengan sor zitzaizketen jokabide-joerak identifikatzeko eta analizatzeko lehen hurbilketarako baliagarriak izan ziren hala ere.

Teoria matriziala artxiboen erakusketen instalazioetan modu praktikoan aplikatu ondoren, argi eta garbi gelditu da teoria honek esparru jakin honetan eskaini ditzakeen aukerak, nagusiena artxiboaren izaeran bertan egonik. Izan ere artxiboak modu tradizionalen instalatuak izan diren proposamenetan, nahiz eta haien edukia feminista izan edo ikuspuntu feminista batetik sortua izan, sistema bera eta haren erabilerak ez zuen inongo eraldaketarik jasotzen. Aldiz, instalazio modu berri honek, sistema beraren izatean ere errotiko eraldaketa bat sortzeko aukera eskaintzen du, artxiboa bera, artxibo feminista bilakatuaz. Izan ere, modu honetan, batetik museoetako erregulazio sistemak -espazio hauek bisitatzeko modu tradizionalak alegia-, zalantzan jartzeko gaitasuna dute. Instalazioak berak bisitariak erakusketa aretoetan hartu ohi duten behatzaile utsaren jarrera aldatzeko aukera erreala eskaintzen baitute, eta honek, bisitarien paradigma erabat eraldatzen du, behatzaile izateari utzi eta erabiltzaile bihurtuaz. Eta gainera, ezagutza berriak gorputzetik gorputzera barneratzeko aukera eskaintzen du, ezagutzaren barneratze modu hegemonikoak ere kolokan ipiniaz -berezi begia eta burua edo burmuinari lotutakoak izan direnak-. Hala eta guztiz ere, instalazioen erabateko egokitasuna lortzea erakusketara hurbiltzen diren bisitari guztiekiko oso egiteko konplexua dela ere argitara atera du aplikazio praktiko honek; berezi bisitarien artean bertan dauden dokumentu eta edukiekiko izan dezaketen harremanean hauen haien ikasketa mailak eta generoak eragin zuzena duelarik.

5. Ondorioak

Ikerketa honetan, nire interes fokua posizionamendu feministetan oinarritutako proiektuetara zuzendu da, berezi esparru honetan erakusketa tipologia honek azken urteetan izandako arrakastaren eta hedakuntzaren zergatietan eta haren ezaugarrietan sakontzeko helburuarekin.

Arrakasta horren gakoak, artxiboak teorian behintzat eskaini litzakeen aukeretan topatu ditut. Feminismoek historia patriarkalak ontzat emandako diskurtso bakar, totalitario eta absolutisten bidez transmititzen den ezagutza hori, eta hura babesten dituzten sistemak zalantzan ipintzeko asmoekin erabili baitute erakusketa tipologia hau. Izan ere, kontra-memoriak azaltzeko aukera ahalbideratzeaz gain, artxiboak izatez duen egiantzekotasun printzipioa, erakusketa aretoetara eramanda, hura bikoiztea lortzen baitute era berean, narrazio berri hauei legitimazioa atxikiaz.

Dena den, eta nahiz eta teorikoki posizionamendu feministetatik erabiltzeko tresna ia perfektua iruditu, ikerketa honen bidez argi gelditu da erakusketa tipologia honen eraginkortasuna ziurtatzeko, erakusketen instalazioek berebiziko garrantzia hartzen dutela eta zenbait baldintza bete behar dituztela horretarako. Horietan garrantzitsuenetarikoa, artxiboak aretoan duen presentziaren nolakotasuna izango da, honek, bisitariak izango duen harremana baldintzatuko baitu, eta beraz publikoa aktibatzeke eta ondorioz artxiboa bera ere aktibatzeke ezinbesteko elementua izango da.

Bestetik, komisarioek beraien instalazioak burutzerako garaian, hautatzen dituzten teoriak ere berebiziko garrantzia hartzen dutela argi utzi du ikerketak. Kasu honetan, Foucault eta Derridaren teoriak jarraituaz, komisarioek artxiboak elementu isolatu gisara ulertaraztera eraman baitzituen, gizakiok harrekiko dugun interakzioa kontuan hartu gabe bertatik ezagutza sortu eta zabaltzeko orduan eta gorputzak ekuaziotik kanpo utziaz.

Honela bada, feminismoetatik garatutako proiektuetan artxiboen instalazioak diseinatzeko diskurtso teoriko eta instalazio logika berriak erabiltzea ezibnestekoa bilakatzen da, berezi, gorputzaren presentzia osoa kontuan hartuta instalazioak birpentsatzekoa.

Hutsarte horri lehen erantzun bat eman nahian, Bracha L. Ettingerren teoria matritzalean oinarritutako ekarpena proposatu dut, zeina bereziki konfiantza, zaurgarritasuna eta sostengua edo zaintzaren kontzeptuetan oinarritzen den, eta praktikara eramanez, haren baliogarritasuna frogatu den. Dena den, azpimarratu beharrekoa da erakusketa, proiektu eta espazio bakoitzak bere berezitasun propioak izanik, proposamen teoriko hau, hitzez hitz errepikatu beharrezko jarraibidez osatua baino, iparrorratz gisara funtzionatzen duen gidalerroen aurkezpena dela.

Tipologia honetako proiektuen instalazio mota ezberdinek, espazio, ikasketa maila eta genero ezberdinekiko ere modu ezberdinean funtzionatzen dutela ere agerian gelditu da ikerketa praktikoaren bidez; instalazioen ekuazio unibertsal eraginkor eta perfekturik ez dagoela agerian utziaz eta beraz, instalazioen erabateko egokitasuna lortzearen konplexutasun maila altua agerian geldituaz. Ondorioz, esparru honekiko ikerketa eta inguratzeen garrantzia ere begien bistan gelditu da.

Ettingerren teoriak artxiiboak ardatz dituzten erakusketen instalazioetan aplikatzeak eduki feministako artxiiboak artxiibo feminista bilakatzeko aukera ahalbideratzen du. Museoetako erregulazio sistemak zalantzan ipiniaz eta bisitarien paradigma aldatuaz, sistema hauek aktibatu eta haietatik sortzen diren ezagutza berriak gorputzetik gorputzera barneratzeko atea irekitzen du. Izan ere, argi gelditu baita, eduki feministako artxiiboak sortzeaz gain, haiek aktibatu eta modu eraginkorrean funtzionatzeko, museoen barruan ere espazio edo testuinguru berri feministak sortu behar direla, zeina Ettingerren teoria jarraituaz eta artxiibo feministak sortuaz ahalbidera daitekeen.

Honela bada, ikerketa hau, artxiiboaren formulazio, kontzeptualizazio eta hurbilketan ildo berri bat irekitzeko proposamena da, teoria feministetatik eta gorputzetik abiatuta, diskurtso hegemonikoak zalantzan jartzeko eta enuntziatu, historia eta ezagutza sistema alternatiboak ahalbideratzeko, erakusketa, erreminta eta metodo eraginkor gisara erabilgarria izan dadin.

6. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Ikerketa honek etorkizunean aztertzeke dauden hainbat ate eta norantza berri irekitzen ditu, bereziki Ettingerren komisariotzaren esparrura aplikatzeak ekar ditzakeenak. Hain zuzen ere, ezagutza esparru honetan ikerketa berrikin jarraitzeko beharra azaleratzen baitu. Honela bada, komisariotzaren rola eta egitekoa ere birpentsatzeko tresna ezin interesgarriagoa izan zitekeen, hain zuzen ere komisariotzaren egitekoa ere harreman ezberdinak gauzatu eta sortzean baitatza besteak beste. Baina, proposatutako metodo berriak instituzioen politikarekin ere zuzen-zuzenean jotzen du, eta ondorioz, honi lotuta instituzio ezberdinen joera aztertzeke beta ere ematen du, baita publikoarekiko erakusketa aretoetan sortzen diren harremantzeko espazio berriak eta museoen bestelako funtzio eta egoteko moduak identifikatzeko ere.

7. Erreferentziak

- Agamben, G. (2005): *Lo que queda de Auschwitz. El archivo y el testigo*. Homo Sacer III. Pre-textos, Valentzia.
- Ansa Arbelaiz, G. (2020): *Gorputzetik gorputzera. Artxiiboak erakusketa aretoetan*. (Doktore tesia), Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz.
- Arriola, A; Garín, N. eta Valdés, L. (2016): “Anarchivo Sida” in Uriarte, J. (koord.), *Orriak 3*, Tabakalera, Donostia, 20-27.
- Barcenilla, H. (2016): “Rompe la ventana. Exposición y ocultación en Exhibition 19 de Señora polaroiska”, in Peyraga, P.; Gautreau, M.; Peña Ardid, C. eta Sojo Gil, K. (ed.), *La imagen translúcida en los mundos hispánicos*, Orbis Tertius, Bruselas, 491-512.
- Bennet, T. (1998): *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*, Routledge, New York.

- Blasco Gallardo, J. (2002): "Notas sobre la posibilidad de un Archivo-expuesto" in Blasco Gallardo, J. eta Enguita, N. (ed.), *Culturas de archivo*, Fundació Antoni Tàpies, Universitat de València eta Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 55-73.
- , (2010): "Ceci n'est pas une archive" in Estévez González, F. eta De Santa Ana, M. (ed.), *Memorias y olvidos del archivo*, Organismo autónomo de museos eta Centros del excmo. cabildo insular de Tenerife, Centro Atlántico de Arte Moderno eta Outer ediciones, Gran Canaria, Tenerife eta Madril, 11-29.
- Borja-Villel, M. (2011): "Hacia una nueva institucionalidad", *CARTA. Revista de pensamiento y debate del Museo Nacional de Arte Reina Sofía*, 2, udaberria-uda, 1-2.
- Derrida, J. (1997): *Mal de archivo. Una impresión Freudiana*, Trotta, Madril.
- Ernst, W. (2013): "Aura and Temporality. The insistence of the Archive", *Quaderns portàtils*, 29, MACBA Bartzelona. https://img.macba.cat/public/uploads/20131220/QP_29_Ernst_F.pdf (2018.03.06an kontsultatua).
- Foucault, M. (2002): *La arqueología del saber*, Siglo veintiuno editores, Buenos Aires.
- Mbembe, A. (2015): "The power of the archive and its limits" in Dyangani Ose, E. (ed.), *A story within a story within a story...* Göteborg international Biennial for Contemporary Art eta Art and Theory, Stockholm, 16-25.
- Osborne, T. (1999): "The Ordinairiness of the Archive", *History of the human Sciences*, 12, 51-64. https://blogs.commonsgorgetown.edu/modernities-working-group/files/2013/07/osborne_ordinairiness-of-the-archive.pdf (2020.01.08n kontsultatua).
- Phelan, P. (2003): "Broken symmetries: memory, sight, love" in Jones, A. (ed.), *The feminism and visual culture reader*, Routledge, Londres, 105-115.
- Pollock, P. (1999): *Differencing the Canon. Feminist Desire and the Writing of Art's Histories*, Routledge, New York.
- Ridener, J. (2009): *From poders to postmodernism. A concise history of archival theory*. Litwin Books, Minnesota.
- Salloum, J. (2006): "Sans titre/Untitled: The video installation as an active archive, 2006", in Merewether, C. (ed.), *The archive. Documents of Contemporary Art*, Whitechapel Gallery eta The MIT Press, Londres eta Cambridge, 185-193.
- Sánchez, J. A. (2017): *Cuerpos Ajenos. Ensayos sobre ética de la representación*. Ediciones de la universidad de Castilla La Mancha eta La uña rota, Segovia.
- Spivak, G. C. (1985): "The rani of Simur: An essay in reading the archives", *History and Theory*, 24 lib., 3, urria, 247-272.
- Sternfeld, N. eta Zijak, L. (2012): "What comes after the show? On Post-Representational curating" in Borčič, B. eta Nabergj, S. (ed.), *Dilemas of Curatorial Practices. World of Art Anthology*, Ljubljana, 62-64.
- Zilbeti, M. (2010): *Emakume artisten elkarlanerako joera eta emakumeen mugimendu antolatuaekin harremanak*. https://www.emakunde.euskadi.eus/contenidos/informacion/publicaciones_bekak/es_def/ad_juntos/B-3_2010.pdf. (2018.03.10ean kontsultatua).

8. Eskerrak eta oharrak

Lan hau 2020ko urriaren 30ean defendatutako *Gorputzetik gorputzera*. Artxiboak erakusketa aretoetan doktore tesitik eratorritakoa da.

Gorputzak edertasun kanonarekin ezbaian 90eko hamarkadan: Estibaliz Sádabaren eta Miren Agur Meaberen kasuen alderaketa

Luengo Aguirre, M.

Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU eta Université Bordeaux Montaigne

maiteluengoaguirre@gmail.com

Laburpena

90eko hamarkadan zehar, euskal testuinguru artistikoan emakumeen gorputz-esperientzien inguruko aldarrikapenak areagotu ziren. Sortutako literatura eta artean, nitasunetik abiatuta, edertasunarekin erlazioatutako zenbait artelan garatu zituzten autoreek; jendartearen ezarritako praktikak birpentsatzen. Artikulu honetan, gaiari buruzko literatura era kritikoan sintetizatu ostean, joera horren bi sorkuntza lan esanguratsuen azterketa burutzen dut. Alde batetik, Estibaliz Sádabaren *A mi manera* (2) (1999) bideoa, eta bestetik, Miren Agur Meaberen *Azalaren Kodea* poema-liburuko *Antsien oharra* 2 (2000). Bien arteko konparaketaren bitartez, gorputza berrimajinatzeko hautaketan antzekotasun eta aldeak azalera ditudun; aldi berean, diziplinariako ikerketari ekarpena eginez.

Hitz gakoak: Estibaliz Sádaba, Miren Agur Meabe, 90eko hamarkada, nitasuna, gorputza, edertasun kanona.

Abstract

*During the 1990s, there was an increase in artistic proclamations about women's bodily experiences within the Basque context. Works related to beauty were created in literature and the visual arts, aiming to rethink established practices within society while working from the self. In this article, after critically reviewing the literature on the subject, I analyze two meaningful artistic examples. On one side, the video by Estibaliz Sádaba *A mi manera* (2) (1999). On the other, the poem *Antsien oharra* 2 from the poetry book *Azalaren kodea* (2000) by Miren Agur Meabe. Through this comparison, I discuss the similarities and differences of the strategies employed to reimagine the body from an interdisciplinary research standpoint.*

Key words: Estibaliz Sádaba, Miren Agur Meabe, 1990s, the self, body, canon of beauty.

1. Sarrera eta motibazioa

Azken hamarkadan, gorputz sozialari buruzko ikerketak areagotu egin dira euskal esparru akademikoan eta genero ikasketek eragin nabarmena izan dute ekimen horretan. Askotarikoak izan dira azterketak, gorputzari lotutako esperientziak bezain beste. Artearen historiari begira, banakako ekimenak izan dira nagusi. Aitzitik, literaturan taldeka egin dituzte argitalpenak, ibilbide luzeagoa izateaz gain, ikertzaile gehiago aritu baitira gorputzari lotutakoak lantzen.¹ Dena dela, oraindik ere zenbait bide garatzeko diraude.

---

¹Azken urteotan, gorputza erdigunean jarri zai ugarituta landu dituzte euskal kulturari lotutako ikertzaileek. Besteak beste, emakumezko artisten prentsa irudikapenak (Lekuona, 2020), erakusketen antolaketa bisitarien gorputzekiko bideratzen duen portaera (Ansa, 2019), zein artelanetan gorputzen zeharkako irudikapenerako estrategiak (Barcenilla, 2019) izan dira eztabaidagai. Euskal literaturaren arloan, zenbait ekarpen kolektibo nabarmenezkoak ditugu: *Bertsolaritza feminismoa* (bir)pentsatzen (Artetxe eta Labaka, 2019), *Gorputza eta generoa: euskal kultura eta literaturaren* (Álvarez eta Lasarte, 2012) edota *Desira desordenatuak: queer irakurketak (euskal) literaturaz* (Egaña, 2010). Horretaz gain, bakarka idazleekin egindako Ana Urkiza eta Eider Rodríguez-en elkarrekin bildumak ditugu aipagarri (2004; 2019).

Artikulu honetan, gorputzetik abiatzen den beste bide bat hartuko dugu: alegia, irudikapen artistikoen bitartez emakumeen edertasun kanonari egindako kritika. Horretarako, bi euskarri desberdinetan sortutako proposamenak ikertuko ditugu: bideo eta poesia bana. Gorputza era artistikoan arauak berrikusteko tresna gisa aztertzearekin batera, diziplinartekotasunetik abiatzeak gai bereko bi aurpegi ezagutzeko aukera aberasgarria eskainiko digu.

Hautatutako lanak, Estíbaliz Sádabaren *A mi manera* (2) (1999) eta Miren Agur Meaberen *Azalaren kodea* liburuko *Antsien oharra* 2 (2000) dira; biak 90eko hamarkadaren bukaeran egindakoak. Garai hartako gorputzaren inguruko eztabaida Mari Luz Estebanek *Antropología del cuerpo* liburuan sakonki aztertutako besteak beste, gorputzak agente aktibo gisa duen indar eraldatzailea nabarmendu zuen (2013: 246). Autore honen aburuz, arauak existitu arren, biktimizazioa alde batera uzteak ahalduntzea nabarmentzeko aukera ematen du: norberak bere gorputzari lotutako hautu kontzienteei arreta bideratuz. Ildo horretatik jarraitzeko, ahalduntzearen adibide ditugu hautatutako bi lanak. Sorkuntza horien bitartez gorputz-arauen kritika ikertzeaz gain, gorputzarekin erlazionatzeko egindako proposamen berriak ezagutzeko ditugu.

Gauzak horrela, lehendabizi, edertasuna eta nitasunari buruz esandakoak aurkeztuko ditugu. Ondoren, artelanak ezagutzeari ekingo diogu eta egindako aukeraketa justifikatu ostean, haien arteko alderaketan murgilduko gara. Horretarako, hiru gai bereiziko ditugu Meaberen poema gida tematikotzat hartuta: hurrenez hurren, gorputzaren eta nitasunaren arteko lotura, edertasun kanonikoari lotutako praktiken errefusa, eta onespeneraren bitartez sortutako gorputzaren ulerkera berriua. Edukiari eta honen trataerari erreparatuz eta irakurketa bateratuaren bitartez, antzekotasunak nabarmenak direla emango dugu aditzera; hau da, urte horietan Sádabak eta Meabek gizarteko arau estetikoek aurre egiteko antzeko baliabideak erabili zituztela.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

XX. mendeko azken urteetan, guztien eskura omen zegoen gorputza aldatzeko aukera, edo behintzat, gizarteak mezu hori helarazi zuen. *Top modelen* idealari jarraiki, emakumeen gorputzen itxuraren kontrolerako jokabideen loraldia gertatu zen. Testuinguru horri erantzun zioten lan kritikoengana gerturatzeko, bi elementu garrantzitsu ditugu: edertasuna eta nitasuna. Izan ere, edertasunerako praktika estereotipatuak deseraikitzerakoan, norberaren esperientzia baliatu zuten ikergai ditugun autoreek. Atal honetan, edertasuna eta nitasunari lotuta esandakoak laburki aurkeztuko ditugu. Oraindik orain, gai honen inguruan berrikuspen askorik egin ez bada ere, ikerketa ildo gisa heltzeko behar den mamia daukala ikusiko dugu.

Hasteko, Peio Aguirre arte kritikari eta komisarioak edertasunari buruz egindako gogoeta berreskuratu dugu; hots, Bilboko Arte Ederren Museoan antolatutako *68aren ostean*² erakusketarako katalogoan agertu zena. 90eko hamarkadako historia osatu eta edertasunaren gaia kokatzekoan, Alberto Peral artistak idealaren inguruan hausnartu zuela adierazten du, betiere, politasun klasikoaren parametroen barnean (2018: 10). Hala ere, garaian bai gizonek bai emakumeek, biek edertasunaren eztabaida berreskuratu zutela ez da aipatzen. Ez hori bakarrik, emakumeen lanak aipatzerakoan generoa nabarmendu zuen arren, atal beran, gizonen kasuan maskulinitateari lotutako unibertsaltasunerako joera alde batera geratzen da.

Edertasunaren eztabaida berreskuratzerakoan, zenbaitetan genero desberdintasunak eman ziren ere nazioarteko mailan. Peg Zeglin Brand estetika feministan adituak, edertasuna feminismo intersektionaletik ikertzeko unea zela argudiatu zuen; edertasunaren eztabaida tradizionaletik haratago, benetako gorputzen bizipenak azaleratuz (Brand, 1999:7). Guk ikertuko ditugun artelanetan, urruti geratzen dira idealaren aldekoak eta egunerokotasunarekiko arrotzak diren hausnarketak, gizartearen manatu praktikoen mendekotasunaren izpirik agertzen ez dutenak.

---

² Erakusketaren izenburu osoa *68aren ostean. Artea eta praktika artistikoak Euskal Herrian 1968-2018 da*. Erakusketa hau euskal arte garaikidearen berrikuspen gisa egindako azkenetarikoa dugu. Ondorioz, 90eko hamarkadaren historia nola interpretatu den ezagutzeko bereziki baliagarria da.

Edertasuna eta esperientziaren lotura gisa, Lourdes Méndez antropologoaren ikuspuntua aipatuko dugu. Méndezen ustez, 90eko hamarkadan generoari buruz mintzatzean, gorputz materialaren garrantzia nabarmendu beharra dago; diskurtsoa ez ezik, generoaren esperientzia gorputza nabarmenduz. Horretarako, Pierre Bourdieuren *habitus* kontzeptua berreskuratu eta esperientzia materiala nabarmentzen du (2010:177). Ikerketa honetan, guk ere gorputza edertzeko prozesuak *habitus* horren barnean kokatzen ditugu, sozialki egituratutako ekintzetan. Ohitura horiek existitzen badira ere, norberak bere egunerokotasunean aktibatu ala ez erabakitzen duela uste dugu. Ondorioz, edertasunaren *habitus*a kritikazterakoan, lehen pertsonan bizitako esperientzia baliatu izanak zentzuzkoa dirudi, norberak bere azalean bizitakoak, bere azaletik ukatzen.

Euskal literaturaren baitan, lehenengo pertsonarekiko interesa areagotu zen ere 90eko hamarkadan. Mari Jose Olaziregik idatzitako *Intimismoaz Haraindi* artikulua dugu mugarri nabarmena. Bertan, diskurtso autobiografikoak emakumeen literaturan izandako toki garrantzitsuaz mintzatzen da Olaziregi. Mariasun Landa eta Arantxa Urretabizkaiaren liburuak hartuta, sasi-autobiografie buruz hitz egiten du, errealitate eta fikzioaren arteko muga lausoak azaleratzen (1999). Joseba Gabilondo ikertzaileak Olaziregik argitaratutakoari erantzun zion urtebete beranduagoko artikulua batean. Bertan, ni autobiografikoa euskal emakume idazleen lanetan izandako garrantzia zalantzan jarri zuen. Bere ustetan, euskal emakumeek, Europan bezala, nia ahots narratzaile gisa baliatu zutela argudiatuz (2000: 93-94). Gu erdiko puntu batean kokatuko gara, autorearen arabera, nian autorea eta narratzailea banaketa ez delako beti agerikoa, aztertuko ditugun bi kasuetan bezalaxe.

Behin abiapuntua argituta, ikusi dugu gaiari buruzko zertzeladak badaudela, baina oraindik ere hamarkada horretako joera hau ikertzeke dirauela. Sádaba eta Meaberen ikerketa kasuen alderaketaren bitartez, helburua hasierako pausu bat ematea da, ildo horri ekiteko gonbita luzatzea. Orobat, oraindik bete-beteko irakurketa berri bat proposatzerik ez badago ere, mota desberdinetako artelanak uztartzean euskal ikerketari ekarpen gehigarria egiteko nahia dugu. Era honetan, kasu zehatzetatik abiatuta diziplinarteko zubiak eraikitzeari ekiteko parada izango dugu.

3. Ikerketaren muina: lanen alderaketa

3.1. Autoreen eta lanen aurkezpenak

Estíbaliz Sádaba (Bilbo, 1963) performance eta bideoa ikuspuntu feministatik nahasteagatik da ezaguna. Konpromiso hau izan du hasieratik eta *Erreakzioa/Reacción* taldeko kide izan zen. Bere lanek arte feministaren iturrietatik edaten dute eta bere burua agertu ohi da bideoetan. Gure interesekoa dugun garaiari dagokionez, bereziki aritu zen hedabideetako gorputz tipologia murriztaren irudikapenak kritikatzeko, gorputz estereotipatu eta portaerari lotutako mezuak bilduz. Joera horren adibide ditugu *Kill Your Idols* (1996) eta *6%* (1999) lanak.

Frank sinatraren *My Way*³ abestiak ematen dio izenburua *A mi manera* (2)⁴ bideoari. Era honetan, gorputza bere erara aurkezten digu. Begiratu batean, bi elementu dira nagusi: hizki beltzez osatutako “dieta” hitza eta mihise gisa baliatutako artistaren sabela. Hitza elementu garrantzitsua da, gorputza apaintzen duena. Sabela, aldiz, ez da modeloen irudietan ageri ohi den sabel laua, baizik eta haragitsua. Elementu horiei elkarrekin erlazionatzen diren beste bi gehitzen zaizkie, artelanari dinamismoa ematen diotenak. Alde batetik, eskuekin sabela oratuz sortutako mugimendu hipnotikoak; bestetik, Sinatraren *My Way* abestiaren doinua, Sádabak kanta-marmarrean sortua. Azken elementu honetan, artistak baliatu ohi duen *detournement* situazionista erabili du (Sádaba eta Elorza, 2017: 110). Hau da, elementu bat bere testuingurutik atera eta berri batean sartu du, beste osagai batzuekin konektatu eta esanahi berriak bilatu nahian.

Esangura eta kode berriak esploratu zituen ere Miren Agur Meabek (Lekeitio, 1962) *Azalaren Kodean*. Poema-liburuan gorputza biziki garrantzitsua izateaz gain, autoreari gehien interesatzen zaion

³ Jatorriz, abestia Claude François-ek plazaratu zuen 1967. urtean *Comme d’habitude* izenburuarekin, egileak François bera eta Jacques Revaux izanik.

⁴ Bideoa Hamaca plataforman dago ikusgai, esteka honetan: <https://www.hamacaonline.net/titles/a-mi-manera/>.

korronte poetikoaren eragina agerikoa da, esperientziaren poesiarena (Meabe eta Urkiza, 2006: 355). Azken hori, egunerokotasunetik abiatuta errealtatearekin lotuta dagoen arren; aldi berean, eraldaketarako tarte eskaintzen du Meaberen ustez, eta autoreak berak, maiz erabili ditu bere bizipenak abiapuntu gisa idatzitakoetan. Aztergai dugun poesiak eta *Azalaren kodeak* orokorrean, ildo hau jarraitzen du.

Poesiaren kokapenari dagokionez, *Antsien oharrrak 2* hasierako “oharrrak” atalean topatzen dugu (Meabe, 2000: 13). Hastapenetako olerki horietan, gerora garatuko diren gaien aurkezpena egiten du Meabek; hautatutakoan, emakumeen gorputzen gaineko arauari kritika eginez. Hein batean, emakume gorputz berri baten manifestu antzekoa egiten du, edo hobeki esanda, gorputza ulertzeko era berri batena. Lehenengo bertsoetan, gorputz berri batekin amesten duela igarri, eta poesian zehar hura deskribatzeari ekiten dio. Gizarteko edertasun arauari lotutakoak ukatu bitartean, jendarteak lotsagarritzat jotzen diren elementuak era metaforiko ederrean gozesten ditu. Azkenik, konparaziorako tendentzia ukatu eta berriz ere haragi berriaren modeloa laudatzen du, onespeneren seinale.

3.2. Lanen hautaketaren justifikazioa

Arestian esan bezala, ikergai ditugun lanak *A mi manera (2)* bideoa eta *Antsien oharrrak 2* poema dira. Bakoitza bere aldetik ikertzeko arrazoiak nahikoak dira: lehendabizikoari begira, Sádabak horrekin 2002ko Gure Arteak saria irabazteaz gain, Estatu mailan bideo-arte feministaren adibide adierazgarria bilakatu da. Poemari dagokionez, hau argitaratu zeneko *Azalaren kodea* bildumak, euskal literaturaren baitan toki esanguratsua izatearekin batera, Espainiako Kritika Saria irabazi zuen 2001ean. Sádaba eta Meaberen lanak elkartzerakoan, ordea, hautuaren azalpena beharrezkoa dugu. Gaiak eta hauen trataeraren antzekotasuna izan da irizpide nagusia, 3. atalean sakonago ikertuko duguna; baina, aldeztu aurretik, momentu historikoa eta formaren nondik norakoak kontuan hartuko ditugu.

Hasteko, garai historikoa eta partekatutako esperientzia behatuko ditugu. Bi autoreek garai bera partekatzeaz gainera, adin parekoa zuten lana egiterakoan. Emakumeen esperientziari buruz ari direnez gero, hau garrantzitsua da. Bi kasuetan, bizitako esperientzia bati egiten diete erreferentzia, emakumeengan inposatutako edertasun kanonari. Meabek poeta bere momentu historikoarekin elkarriketan egon behar dela esaten du (Meabe eta Urkiza, 2006: 355). Orobat, idatzi zuen garaian sistematik kanpo egin zuela azaldu zuen (Meabe eta Argia: 2010). Kokapen hori Sádabaren parekoa da, bideoa arte sistemako bazterretan kokatuta baitzegoen.

Euskarriaz ari garela, baliteke, hautatutako lanek formari dagokionez duten aldea, desberdintasun deigarriena izatea. Poesia eta bideoa lengoaiaren desberdinak direla agerikoa da, eta gorputzaren edertasunarekiko izan dezaketen harremana azalratzea interesgarria dugu. Bideoaren kasuan, hasieratik, praktika feministetan performanceak grabatu edo osatzeko ohiko tresna izan da. Halaber, telebistak orokortu zirenean, bideoa erakusteko era hedabide mota horren berdina zen eta anibalentzia hori kontuan hartu zuen Sádabak. Izan ere, berak telebistan eta iragarkietan agertzen ziren emakumeen irudiak kritikatzeko zituen eta baliabide berarekin kontra-kritika egin zuen. Poesiaren kasuan, honek idazkera librearen proposatzen du, ni lirikoari tokia emanez. Aurretik, emakumeen gorputzen laudorioak gizonezkoen ikuspuntutik kontatzen ziren. Dena dela, bestelako poesia motak loratu ziren aurreko mendean: adibidez, testigantzetatik abiatutakoak. Emakumeek eta orokorrean historian zehar gutxietsitako beste kolektiboek euren bizipenak kontatzeari ekin zioten; bestelako esapideekin elementu berriak baliatu eta ahots propioa eskuratu.

3.3. Artelanen arteko elkarriketa

Bi artelanak elkarrekin mintzatzerakoan, komuneko lengoaiaren partekatu beharra dute. Hain zuzen ere, hautatutako bideo eta poesian, lengoaiaren aldetik antzekotasunak agerikoak dira. Hizkuntzari dagokionez, orokorrean zuzena da bietan, apaindurarik gabea. Horrela, gorputza berrimajinatu edertasunaren kanonaren inguruan egiten den kritika agerian uzten da. Horrez gain, edertasunari lotutako azpi-gaiak partekatzen dituzte, elementu berak ageri baitira dira bietan: haragia, edertasun bakarrari lotutako kritika, eta bestelako gorputz baten proposamena. Autoreek, arauetik askapen nahia beraie erara betetzeko, gorputz berri bat irudikatzen dute; eta, ondorioz, errealtate eta fikzioaren artean sortzen den espazio horrek, gorputz-praktiken askapena dakar. Proposatutako liberazio horretara gerturako gara hurrengo lehenetara zehar, artelanen arteko elkarriketan barrena.

Hautatutako lanen konparaketa egiteko, Meabek idatzitako poemaren egiturari jarraituko diogu, bertan, nolabaiteko garapen tematikoa ematen delako. Sádabaren kasuan, ikus-entzunezko osoa *continuum* bat da, bideoak irauten duen hiru minutuetan, plano bera mantentzen da eta ez da aldaketa esanguratsurik ematen aurkeztutako elementuetan: sabela, dieta hitza, eskuen mugimendua eta doinua momentu oro ageri dira. Hau argituta, *Antsien oharrak 2* irakurtzeari ekingo diogu (Meabe, 2000:13):

*Haragiak eta haragiak daude.
Nik haragi berri batekin egiten dut amets.*

Olerkia haragiaren aniztasunari aipamena eginez zabaltzen da, hasiera-hasieratik protagonista argia bilakatuz. Bi lerrotan, argi uzten digu mota desberdinetako haragiak badaude ere, imajinatutako berezko proposamenari ateak zabaltzen dizkiola. Anaforen bitartez saihestezina bilakatzen da haragia, esaldi hasieran kokatu eta irakurlea bere presentziaz ohartarazten. Sádabaren bideoaren kasuan, haragia elementu zentrala da baita ere, bere sabelaren lehen plano bat ikusten baita momentu oro. Bere eskuekin, koreografia hipnotikoan, modelatzen du sabeleko haragia gora eta behera. Bien bitartean, Sinatraren *My Way* abestia marmarka kantatuz, ikuslea goxotasunez inguratzen, errealitatetik haratago dagoen gorputz fantastiko bat proposatzen.

Bi autoreek, lehenengo pertsonatik abiatuta ekiten diote haragi horren deskribapena egiteari. Baina, poesian, nia hasieran eta bukaera aldera agertzen da soilik, testuaren gehiengoari ametsetako haragia deskribatzeari eskaintzen diolarik. Hala ere, irudimenetik eratorritako honek autorearen errealitatetik edaten du, bere gorputz esperientziatik eratorritako elementuekin du erlazioa; zeharkako eran bada ere, ni hori indartuz. Gauzak horrela, haragia emakume gorputzaren ordezkari bat jo dezakegu, nahiz eta Meabek zuzenean ez adierazi. Sexu edo generoari etiketarik jartzen ez dituen arren, bertsioetan aurrerago azaltzen diren elementuek eramango gaituzte poema emakumeen bizierarekin lotzera.

Egunerokotasunean oinarritutako haragiak, eta imajinazioaren bitartez sortutakoaren arteko mugak, lausoak dira. Autoreen niak erreferentzialaren eta fikzioaren artean kokatzera garamatzate. Dena dela, subjektu lirikora gerturatzean, kontatzen dena egia den ala ez jakitea ez da garrantzitsuena, honen identitatearen problematizazioa baizik (Combe, 1995: 49). Proposamen horri jarraiki, adibide egokiak ditugu ikertzen ari garen poesia eta bideoa. Gainera Meaberen kasuan, bera zuzenean mintzatu zen honen inguruan. *Azalaren kodea* idatzi zueneko garaia buruz, ni egilea eta ni poetikoa bereizten ez bazituen ere, malgutasuna hobesten zuela azaldu zuen (Meabe eta Urkiza, 2006: 357). Hau da, berak idatzitako guztia egi biribila ez bazen ere, bere esperientzia pertsonaletik abiatuta sortua zela argitu zuen.

Behin haragi protagonista eta niarekin duen lotura azalduta, edertasunari inguruan gizarteak bideratutako ohituren ukapena irakurtzen dugu haragi berriaren baitan:

*Haragi horren atomoek elkar maite dute
ez dutelako ezagutzen
ez jogurt desnatatuen iragarkirik
ezta jantzi-dendetako tailen koderik ere.*

Edertasunari lotutako *habitus*ari erreferentzia egiteko era aipagarria da. Gorputz eredu bat deskribatu beharrean, horren modelatzeari lotutako elementuak hautatzen baititu poetak. Elementu horiek haragi berria maitatzeko oztopo gisa izendatu eta birritan ukatzen ditu; materiako atalik txikiak eta aipatutako iragarki zein kodeak ezezagunak bailitza. Meaberen jogurt desnatatu eta jantzi-dendetako tailen kodeek, Sádabak sabelean idatzitako dietarekin egiten dute bat. Jogurtek gorputzaren tamaina txikitzearen promesa daramate eta tailen kodeek gizartean emakumearen gorputzari ematen zaion balorea zehaztearena. Gauzak horrela, bi elementu horiek dietaren kulturarekin daude zuzenean lotuta. Sádabak dieta hitzarekin jolasten du, inolako araurik jarraitu gabe; idazlearen antzera, hori ukatzen. Dietaren kulturako ikurrak errefusatzeari, beti espazio gutxiago okupatzera bideratutako arauetatik urruntzen dituzte biek beraien haragi berriak.

Hurrena, arau horiek hobeto nork betetzen dituen jakiteko, konparaziora jotzeko joera kaltegarria aipatzen du Meabek. Konparazio horrek, ez du gorputz berriari tokirik izango:

*Haragi horretako zeluletara ez da sekula iritsi
konparazio hitzaren oihartzunik.*

[...]

*Haragi horretan ez dago birus maltzurrik sorgor,
ez baita sentikorra ispiluekiko”*

Poeman konparazioa letra etzanez ageri da, autoreak nahita nabarmenduta. Lerro batzuk beheago, ispiluari lotutako eta geldi dagoen birus bati buruz mintzatzen zaigu. Birus horrek ez du bere ametsetako gorputzean lekurik. Baina, zein birus ote? Baliteke konparazioaren ohitura izatea, besteeikiko edo nork bere buruarekiko egiten duena, azken finean, edertasunaren izenean nork bere burua epaitzearena. Bata ala bestea izan, logika masokista baten barne kokatzen direla esan dezakegu, edertasunaren kulturaren bereizgarri. Iragarki eta aldizkarietan ageri diren arauak bete ezean, hauek norberarekiko gorrotoa sustatu ohi baitute; Naomi Wolfek *The Beauty Myth* argitalpen klasikoan azaldu bezala (1992/2001:77). Haragi berrituak ez du gainerakoekin ezta bere buruarekin norgehiagoka aritu beharrik. *A mi manera* (2) bideoari dagokionez, dieta hitza litzateke konparazioan pentsatzera daraman elementu bakarra, eta hau, bere gorputza modelatzen duen eskuen mende geratzen da, desitxuratze jarrai eta geldigaitzaren menpe. Artistak bere nahieran aldatzen du sabelean idatzitako dieta hitza.

Gorputz berria, gorputzaren defektuen onarpenetik pasatzen da bi kasuetan. Bideoan, eskuen mugimenduak libreka dira, hausazkoak, artistak hautatutakoak. Mugimendu horien eta lanaren izenburuarekin batera gorputzarekiko onarpenaren aldarrikapena legoke: dieta alde batera utzi eta ondorioz, gizarteko jarraibideetatik askatuz ahalduntzea. Meaberen kasuan, argi uzten du bigarren erdialdean, bere proposamenak ere onespeneraren ildoari jarraitzen diola. Haragi berriak bere parte diren eta gizarteak okertzat jotzen dituen atalak onartzen ditu:

*Haragi horrek onetsi egiten ditu bere pitzadurak,
fetuen bolumenak utzitako labirintoak,
genuaren erantzun anonimoak,
koipe-soberakinak.*

Haurdunaldi osteko gorputzentzat, adinaren eragina jasandakoentzat... guztientzat kode berri bat sortzen du. Era horretan, normalean gizartean ezkututzen ditugunak, era poetiko eta edertuan adierazten ditu: pitzadurak izan daitezkeen ildaskak erliebea bailitza ageri dira; labirinto misteriosu eta erantzun anonimoen artean jakin-mina pizten. Zerrenda metaforiko honen amaiera errealtatara buelta indartsua dugu: koipe-soberakinak. Horiek era gordinean aipatzean, errealtateko ikuspegi negatibora bueltatzen gaitu. Aitzitik, itzulera honek gutxi dirau, gorputzaren onarpenera bueltatzen baitira azkenengo lerroak:

*Eta bikain burutuko lituzke sintesi-erreakzioak
nire burmuinaren eta hezur-mami-azalen artean.*

Horrela bukatzen da poesia, mota horretako gorputz berriaren funtzionaltasuna goratuz, Sádabak bere sabela mugituz abesten jarraitzen duen bitartean. Era arduragabea, abestu eta mugimendu aleatorioen artean bukatzen da bideoa, hasi zen moduan. Beraien gustura, beraien erara: errealtatetik abiatu eta imajinazioarekin aberastutako haragi kritiko eta aske baten jabe dira biak.

4. Ondorioak

Ikusi dugunez, 90eko hamarkadako bukaeran, edertasunaren inguruko eztabaida historikoan, zeresana izan zuten sortzaileek. Zenbait emakume autoreen kasuan, Estibaliz Sádaba eta Miren Agur Meabe barne, edertasun femeninoa bermatzeko baliatu ohi ziren praktikak berrikusi zituzten, egunerokotasunean bizitakoetatik abiatuta.

Aztertu bezala, poeta eta bideo-artistak errealtate eta fikzio bitarteko alegiazko gorputzak aurkeztu eta tarte horretan nabigatuz, jendarteak inposatutako moldeetatik nolabait askatzeko proposamenak egin zituzten: bata irudiz betetako hitzez, besteak hitza irudi mugikorraren erdigunean kokatuz.

Bi lanak elkarrekin aztertu izanak, autoreek partekatutako elementuen berri izateko aukera eskaini digu. Besteak beste, haragia eta nitasunaren arteko harremana, gizartean gorputzeko defektutzat jotakoen onarpenera edota apainketaren gaintik funtzionamenduaren goratzea. Lengoia zuzen eta

zenbaitetan gordinaren bitartez, gorputzari lotutako manifestu antzekoak ikusi ditugu; hots, garaian gorputza ulertzeko era berri eta ahaldu baten aldarrikapenak.

Azkenik, mota desberdineko euskarriak baliatzen dituzten mezu artistikoak aztertuz, diziplinarteko ikerketaren garapenerako harri-koskorra ekarri dugu. Ahalegin hau aurrerapauso baliagarria izan daiteke kulturako esparruan, antzeko gaiak baliabide desberdinekin gai bera lantzen duten euskarri artistikoak ugariak baitira. Gauzak horrela, horien konparaketak adierazpenen ikerketaren baitan eragin aberasgarria ekar dezake: bai metodologikoki, bai eztabaidagaia ulertzeko erari dagokionez.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Etorkizunera begira, 90eko hamarkada bukaerako joera hau sakonago ikertzeke dirau. Burutzen ari naizen tesiaren bitartez, ildo hau osatzen joango naiz. Hau da, arte eta literaturako adibideetatik abiatuta, arau estetikoak berrikusteko, emakumeek baliatutako lehen pertsona horren berezitasunak ezaugarrituko ditut. Horrez gain, diziplina bakoitzeko xehetasunak kontuan hartu, eta gorputzaren agentzian sakontzeko, euskal antropologiatik egindako ekarpenak izango ditut hizpide. Horrekin batera, diziplinartekotasuna lantzeko berezko metodologia garatuz.

6. Erreferentziak

- Aguirre, P. (2018): Periodising the nineties, *Bilboko Arte Ederren Museoa*. Esteka honetan eskuragarri: https://www.museobilbao.com/uploads/salas_lecturas/archivo_in-85.pdf. [2021eko martxoaren 2an kontsultatua].
- Alvarez Uria, A., eta Lasarte Leonet, G. (2012): *Gorputza eta generoa: euskal kulturen eta literaturan*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Ansa, G. (2019): Vuelta al origen: una propuesta de aproximación al archivo desde la teoría matricial, *Boletín de Arte*, 40, 255-265.
- Artetxe Sarasola, M., eta Labaka Mayoz, A. (2019): *Bertsolaritza feminismotik (bir)pentatzen*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- Barcenilla, H. (2020): Estrategias translúcidas y contraimágenes: romper con la representación hegemónica. *Boletín de Arte*, 41, 23-32.
- Combe, D. (2005): La référence redoublée, in D.Rabaté, (dir.), *Figures du sujet lyrique*, (2.ed.) Presses Universitaires de France, Paris, 39-64.
- Elorza, K. (2017): A modo de presentación, in E. Sádaba (ed.). *Intersticios*, La Gándara, Leon, 105-113.
- Egaña, I. (koord.) (2010): *Desira desordenatuak : queer irakurketak (euskal) literaturaz*, Utriusque Vasconia, Donostia.
- Esteban, M. L. (2013): *Antropología del cuerpo: género, itinerarios corporales, identidad y cambio*, (2. ed.) Bellaterra, Barcelona.
- Gabilondo, J. (2000): Eta sugeari Oñederrak esan zion, *Hegats*, 28, 75-114.
- Lekuona, A. (2020): La representación de las pintoras en la prensa del primer franquismo. El caso de Menchu Gal, *Arte y políticas de identidad*, 22, 73-97.
- Meabe, M. A. eta Rodriguez, E. (2019): Miren Agur Meabe Plaza, *Idazleen gorputzak*, Zarautz, Susa. Esteka honetan eskuragarri: <http://www.susa-literatura.eus/liburuak/lisi0606>. [2021eko martxoaren 2an kontsultatua].
- Meabe, M. A. eta Argia (2010/11/27) Miren Agur Meabe: “Poesia traizionatzen baduzu zure bizitza traizionatzen ari zara”, *Argia*. Esteka honetan eskuragarri: <https://www.argia.eus/albistea/miren-agur-meabe-poesia-traizionatzen-baduzu-zure-bizitza-traizionatzen-ari-zara>. [2021eko martxoaren 2an kontsultatua].
- Meabe, M. A. (2000). Antsien oharak 2. *Azalaren kodea*. Zarautz: Susa. 13.
- Méndez, L. 2010: “Arte coño” y otras representaciones del cuerpo sexuado: feminismos en el arte contemporáneo, in J. E. Martínez Guirao, eta A. Tellez Infante (eds), *Cuerpo y Cultura*, Icaria, Barcelona, 161-184.
- Olaziregi, M. J. (1999): Intimismoaz haraindi : emakumezkoek idatzitako euskal literatura, *Oihenaar*, 17, 1-75.
- Urkiza, A. (2004): *Zortzi mundu zortzi idazle*, Alberdania, Irun.

Wolf, N. (2002): *The beauty myth..* New York: Harper Collins. (Originala 1991an argitaratua).
Zeglin, P. (1999): Beauty matters, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 57 (1), 1-10.

7. Eskerrak eta oharrak

UPV/EHUko doktore-aurreko PIFBUR19/02 kontratuari esker burututako ikerketa da hau. UPV/EHUko Artearen Historia eta Musika Sailean eta Université Bordeaux Montaigneko IKER UMR 5478 ikerketa taldean kotutoretzan egiten ari naizen tesitik eratorri dut.

Egia-ostearen analisi filosofiko-pragmatikoa. Egia-ostea, hitzontzikeria eta XXI. mendeko iruzurra

Zubia Landa, I.
ILCLI (UPV/EHU)
irati.zubia@ehu.eus

Laburpena

Testu honetan nire ikerketa-proiektuaren lehen fasearen nondik norakoak aurkeztu ditut. Fase honetan “egia-ostea” (ingelesez, “post-truth”) deritzon fenomenoaz aztertuko dut. Zehazki, egia-ostearen jatorriaren inguruan eman diren azalpenak ebaluatu eta horietan egia-ostea axolagabetasunarekin duten harremana argitu dut. Izan ere, ikerketa honen ondorengo faseetan hitzontzikeria nozioa aztertzeke asmoa dut. Hori horrela, testu honetan egia-ostea zer den eta honen markoa nola egituratu daitekeen argituko dut.

Hitz gakoak: hitzontzikeria, egia-ostea, pragmatika, iruzurra, balio epistemikoak, egia

Abstract

The following research is the first part of a wider investigation where I intend to clarify the relation between “post-truth” and “bullshit”. In this work I aim to face a current gap found in the post-truth investigations. Since indifference toward truth seems to be the main characteristic of bullshit, by analyzing the different explanations given about the sources of the post-truth phenomenon, I expect to clarify how they relate to the indifference toward truth.

Keywords: bullshit, post-truth, pragmatics, epistemic values, truth

1. Sarrera eta motibazioa

Bai egia-ostea eta baita hitzontzikeria ere, nozio ilun eta polemikoak dira. Ezaugarri biok izan ziren ikerketa honen pizgarri nagusiak. Bai filosofian, baina baita bestelako esparruetan ere, kezka eta garrantzi soziala duten gaitzat jo dira bata zein bestea. Alabaina, oraindik ez da fenomeno horien inguruko teoria komunik garatu, ez behintzat gutxienezko adostasuna erdietsi duenik. Hala ere, auziaren egoerari erreparatu gero (ikus 2. atala), eztabaida gisa honetako ikerketa bat abiatzeko momentu emankorrean dagoela dirudi.

Egia-ostea zein hitzontzikeria aztertzearen interesa filosofiatik harago hedatzen da. Izan ere, hitzontzikeriaren izaerak berak eta honek beste diskurtso mota batzuekin duen harremanak inplikazio etiko garrantzitsuak ditu bizitza publikoan. Halaber, inplikazio horietan egia-ostearen testuingurura ekarrita, berebiziko garrantzia hartzen dute. Ildo beretik, egia-ostearen azterketak ere hauspotu ditu, akademiatik harago, egun gori-gori dauden hainbat eztabaida. Besteak beste, klima-aldaketarekin, arrisku- eta ziurgabetasun-egoeren kudeaketarekin, covid-19aren krisialdiarekin, berri faltsuen arazoarekin edota populismoarekin loturiko eztabaidetan agertzen dira auzi biok. Ondorioz, egia-ostea axolagabetasunaren inguruko azterketa –kasu honetan hitzontziaren figura eta honek egia-ostean dituen inplikazioak aztertzearen bitartez egituratzen nabilena– lagungarri izango da gure garaiko hainbat auzi eta eztabaida ulertzeko.

Bada bi fenomenook partekatzen duten beste ezaugarri bat ere: bietan egia-ostea axolagabetasuna zentrala da. Tesi honetan, ezaugarri horixe abiapuntutzat hartu eta egia-ostea argituko dut hitzontziaren nozioa aztertuko ahala. Horretarako, lehenik eta behin, egia-ostea zer den argitu dut, ondoren hitzontzia txertatuko dudako markoa egituratzeko. Izan ere, egia-ostearen auzi-egoerari erreparatu orduko, agerikoa da fenomenoaren inguruan eman diren azalpenen izaera desberdina dela oso eta, gutxienez, eztabaida horiek modu ordenatuan aztertzeke lanaren premia dagoela. Horixe bera izan da ikerketa honen lehen fasearen muina. Finean, egia-osteaz esan dena aztertuko eta ebaluatu dut, egia-ostea axolagabetasun orokortua aztertzeke marko bat eskaintzeko helburuarekin.

2. Arloaren egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. Auzi-egoera

XXI. mendea ezaugarritzen duten fenomenoaren artean egia-ostea gero eta protagonismo handiagoa hartzen ari da. Zientziaren, komunikabideen, iritzi publikoaren eraketaren eta, orobat, demokraziaren inguruko eztabaidetan gero eta zentralagoa den auzia da. Are, 2016an Oxford Hiztegiak “urteko hitz” izendatu zuen, iritzi publikoa eratzekeo garaian gertaera objektiboek baino emozio eta uste pertsonalek eragin handiagoa duten egoerari erreferentzia egiteko (McIntyre 2018: 34). Filosofian ere berebiziko garrantzia hartu du auziak. Izan ere, egia kontzeptua filosofian zentrala izanik, gauza nabarmena da egia-osteak ere garrantzia izan behar duela diziplina horretan. Aitzitik, oraindik ez da fenomenoak modu sistematikoan biltzen duen ikerketarik, eta hutsune hori betetzeko premia gero eta nabarmenagoa da.

Zer da egia-ostea? Blocken aburuz, milaka zizare dituen Pandoraren Kutxa (Block 2019: 3). 2016ko Oxford Hiztegiaren arabera, “urteko hitza” izendapena merezi duen zerbait. Batzuen ustez, aro bat edo momentu bat: gurea, zehazki. Beste batzuen ustez, egoera edo kointura bat, momentu historikotik independentea. Krisi bat, XXI. mendearen ezaugarri bat, gaitz bat. Beste batzuen ustez, ezertxo ere ez. Adostasuna erdiestetik urrun, ordea, egia-ostea zerbait izan bada, ikerketa- eta eztabaida-objektu bat izan da, azken hamarkadan toki, ahots eta diziplina ezberdinetatik aztertu den gaia.

Egia-ostearen inguruan esan direnak aztertu ahala, posible da joera bat identifikatzea: egia-ostearen inguruko iruzkin gehienek fenomenoaren jatorria identifikatzeko ahalegina egin dute. Alegia, ikertu nahi izan dute egia-osteko diskurtsoak nondik datozen eta, batez ere, nor den horien arduraduna (Wight 2018: 21). Hainbat alorretan egin da ahalegin hori: politikako analisietan, kazetaritza eta hedabideen azterketan, psikologian eta, noski, baita filosofian ere. Oraindik, ordea, ez dago ikerketa sistematizaturik. Are, bada fenomenoarekiko berarekiko jarrera eszeptikoa aurkeztu duenik (Bensch 2020, Volgeman 2020, Stahl eta Hansen 2016, Suiter 2016). Izan ere, egia-osteaz hitz egitean, normalean gezurrari eta ezjakintasunari loturiko elementuak jarri ohi dira mahai gainean. Elementu horiek ez dira atzo goizeko kontua, eta hori izan ohi da eszeptikoen argudio nagusia: ez gaude egia-ostean, sekula ez baita *egiaren urrezko arorik* egon. Hala ere, nik defendatuko dut egia-ostea, gezurrak baino hobeto, egiarekiko interesik ezak ezaugarritzen duela. Egia-osteak, gezurrarekin baino gehiago, egiarekiko errespetu faltarekin edo mespretxuarekin du zerikusia (McIntyre 2015: 114). Alegia, egia ezkututzen den aro bat baino, egia aintzat hartzen ez den aro bat da.

Egia-osteari buruzko ikerketa gehienek egiarekiko interesik eza dute ardatz, kasurik gehienetan, eta hor badaude berritasunak. Adar eta diziplina andana nahasten dira hor. Badira giza psikologian, zehazki isuri kognitiboen azterketan, egia gutxieteko joera horren jatorria bilatu dutenak; Daniel Kahnemanen eta Amos Tverskyren ikerketa izan da gai horretan aurrekari nagusia, gerora Kahnemanek *Thinking: Fast and Slow* (2011) obran bildutakoa. Halaber, hedabideen, kazetaritzaren eta sare sozialen inguruko ikerketek ere berebiziko garrantzia izan dute. Arlo horietan, oro har, informazioa aurkezteko eta zabaltzeko baliatzen diren formatuek sinesgarritasunean duten eragina azpimarratzen dute (McIntyre 2015, 2018; D’Ancona 2017, Kakutani 2017, Tönberg 2018, Quattrocio et al. 2016). Azkenik, hirugarren multzo batean, egiarekiko interesik ezaren atzean egon daitezkeen faktore politiko eta ekonomikoak ikertzen dituzten lanak daude. Azken horiek oso gertu daude egia-ostearen inguruko ikerketan atzeman daitezkeen bigarren joeratik.

Bigarren joera horretan biltzen diren autoreek, egia-ostearen inplikazio, ondorio eta arriskuei erreparatu ohi diete. Lan horietan, egiarekiko interesik eza menderakuntza politikorako erreminta eraginkorra izan daitekeela argudiatu da (McIntyre 2018, Hyvönen 2018). Ildo horretatik, iruzurraren eta menderakuntza politikoaren arteko harremana landu duten autore klasikoak ere berreskuratzen ari dira, pixkanaka; Hannah Arendten gogoetak, adibidez (Arendt 1967, 1972). Horrez gain, egia-ostearen inplikazioen inguruko lanetan, kezka handia sortu du egiari loturiko instituzioen autoritate-galerak –sistema judiziala, kazetaritza, akademia eta,

gehienbat, zientzia dira instituzio horiek—. Kezka nagusia, autoritate-galera horrek krisi eta neurri politikoen kudeaketan duen eragina izan da. Adibidez, politikako desregularizazioa, ziurgabetasun-egoeren aurrean neurririk ez hartzea eta joera *kietistik* egia-osteko politikaren ondorioztat jo dira (Latour 2015, Nicholson 2017). Ildo horretan kokatzen dira, esaterako, negazionismoen inguruko lanak. Kasu horietan, egia-osteko interesik ezaren atzean interes politiko eta korporatibistak ezkututzen direlakoan daude autore ugari. Arlo horretan aurrekari nagusia Naomi Oreskes eta Eric Conwayen *Merchants of doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (2010) lana da.

2.2. Hipotesia eta helburuak

Hauek dira lehen fase honen helburu zehatzak.

1. Egia-ostea deskribatzea: bertako faktore, arrazoi eta dinamikak elkarrekin nola harremantzen diren aztertu eta fenomenoaren argazki oso bat egituratzea.
2. Egia-ostearen faktore, arrazoi eta dinamika horien inplikazio eta arriskuak argitzea.
3. Egia-ostearen faktore, arrazoi eta dinamika horiek hitzontziarekin duten harremana argitzea.

Defendatu dudan hipotesia zera izan da: faktore horiek guztiak kontuan hartuta, egia-ostea egia-osteko konpromisoa gutxitzen den giro bat da. Giro hori zehazteko eta horren inplikazioak ulertzeko, hitzontziaren azterketa egitea proposa da.

3. Ikerketaren muina

Metodologiari dagokionez, lehen fase honetan, batez ere, zientziaren filosofiako, epistemologiako eta filosofia politikoko hainbat teoriak baliatu naiz. Hona hemen fase honen nondik norakoa.

Lehenik eta behin, egia-ostearen markoa zehaztu dut. Horretarako, egia-ostearen lehen ikerketa-ildoari heldu eta Vega-Reñonen (2020) sailkapena osatu dut. Vega-Reñonen arabera, hiru multzotan antolatzen dira egia-ostera eraman gaituzten faktoreak: faktore filosofiko eta ideologikoak, faktore kognitiboak eta faktore teknologikoak (Vega-Reñon 2020: 11). Lan honen muina edo gakoa zera izan da: faktore ezberdinek egia-osteko axolagabetasunera nola bultzatu gaituzten argitzea. Neurri handi batean, “egia-ostearen paradoxa” deritzona ebatzi nahi izan da ikerketa gehienetan. Alegia, nola den posible ezagutza inoiz baino eskuragarriago dugun garaian joera irrazionalen halako gorakada nabarmena (Pinker 2018, Wight 2018, Block 2019).

Hauxe da egoera honen adierazle nagusia: egia eta honi loturiko balio zein instituzioak bigarren plano batean gelditu direla, hots, ez dutela ekiteko behar beste gaitasun, ez eremu publikoan eta ezta gure usteak egituratzeko orduan ere. Alegia, egiak behar lukeen tokian bestelako irizpide batzuek agintzen dutela da kezka nagusia. Bestela esanda: egia gutxietsita, mespretxatuta dagoen aro batean gaudela dirudi. Bide askotatik alboratu daiteke egia; gezurra eta ezjakintasuna horietako batzuk dira, baina ez bakarrik.

Beste bat izan daiteke, adibidez, eszeptizismoa. Pentsatzen badugu egia-osteko ez dagoela edo egiak ez duela balio, nekez egingo diogu honi kasu. Horixe pentsatu dute egia-ostearen atzean faktore filosofiko eta ideologikoak bilatu dituzten askok. Ildo horretatik, egia-ostearen azterketan ideia postmodernista eta erlatibistek auzi honekin duten harremanean datza eztabaidagai nagusia. Honen harira, azalpen desberdinak eman dira, postmodernistei egotzi zaien erantzukizun mailaren arabera: batzuek ideia erlatibistak defendatzearen ondorio ia ezinbestekotzat jo dute egia-ostea (Pinker 2018, McIntyre 2018, D’Ancona 2017), eta beste batzuek egia-ostea ideia erlatibistak esku txarretan erori izanarekin eta horien erabilera merkantilista eta ideologikoarekin lotu dute (Latour 2004, 2015, Petters et al. 2018, Lynch 2020).

Azalpen horiek aztertu ahala, neurri batean posible da arazoaren muinera hurbiltzea. Erlatibismoa gehiago edo gutxiago gaitzetsi badute ere, gehienek bat egiten dute ideia honetan:

egia-ostean zabaldu den egiaren ideia orokortua lausoegia, ahulegia da. Ondikoz, egiari ematen zaion erabilerak ez gaitu behar bezainbeste konprometitzen, ez eztabaida egiterako orduan eta ezta politika desberdinak diseinatzerako orduan ere. Alegia, antza, axolagabe jokatzera eramaten gaitu egia-ostean zirkulatzen dabilen egiaren ideiak eta honen trataerak. Ildo horretatik, autore horiek egin dute ekarpen bat egia-ostea zer den azaltzen. Alabaina, “faktore filosofikoez” hitz gitea problematiko samarra da.

Batetik, “erlatibismo” eta “postmodernismo” terminoen erabilera ilunegia egin da. Hori nahasgarria da eta txorimaloaren falazia dakar kasu askotan. Bigarrenik, kasu askotan ez dago garbi zein den faktore filosofikoen harira defendatzen den hipotesia. Izan ere, egia-ostearen irakurketa horretan bi hipotesi nagusi nahasten dira. Bat, ideia horiek teorikoki dira okerrak eta zuzenean inplikatzeko dituzte egia-ostearen arriskuak. Orduan, jendea konbentzitu dutelako gaude egia-ostean. Bi, ideia horiek zenbait iruzur eta diskurtso zuritzeko edo legitimatzeko aukera eman dute.

Lehen okerra da, ez dirudi erlatibismoaren eta egia-ostearen artean halako lotura zuzenik justifika daitekeenik. Egia da postmodernismoak defendaturiko ideia batzuk muturrera eramanda egia-ostearen zenbait gaitz ia modu automatikoan ondorioztatzen direla. Adibidez, zenbait ideia eszeptikok zinismora eta egiaren balioa gutxiestera eramaten gaitzake (Lynch 2004). Ez dirudi, ordea, XXI. mendeko gizartearen gehiengoak bere burua eszeptiko konbentzitutzat duenik. Egia da, halaber, egia-ostean nagusi diren zenbait diskurtsotan (negazionismo zientifikoan, batez ere) jarrera eszeptikoak daudela dirudiela, lehen begiratu batean. Alabaina, diskurtso horiek gertuagotik aztertuz gero, kasurik gehienetan, egia ukatu baino, egiaz gutxi arduratzeko lizentzia hartu dutela ikus dezake batek. Alegia, gehiago dute hitzontzitik eszeptikotik baino (Douglas 2005).

Horrekin harremana du bigarren hipotesiak. Hau da, egia-ostean nagusi diren zenbait diskurtsok, ideia postmodernista horiek defendatu baino, horiek baliatu dituzte beren interes eta jarrerak zuritu edo legitimatzeko. Badira hipotesi hori justifikatzen duten motibo eta adibideak, hots, badirudi estrategia hori ohikoa dela gaur egun. Alabaina, azalpena osatu gabea da, estrategia horien arrakasta azaltzeko zerbait gehiago esatea beharrezkoa baita. Alegia, hipotesia justifikatu ahal izateko bestelako faktoreei erreparatzea beharrezkoa da.

Bada “faktore filosofikoen” zakuan sar daitekeen beste azalpen-bide interesgarri bat ere, eta fenomenoaren argazki egokia hortik gertu egon liteke. Esate baterako, Lorusok seinalatu zuen egia-ostean egiaren nozioa lausotu dela diskurtso publikoak berak dituen ezaugarriak direla eta (Loruso 2020). Alegia, aurreko autoreekin bat eginez, jarrera axolagabe eta zinikoen inplikazioak seinalatu zituen, eta esan zuen egiari loturiko zenbait kategoria baliogabetu direla; aitzitik, ondorioztatu zuen iritzi publikoa egituratzeko joko-zelaia ikusita ezin dugula askoz gehiago espero. Hyvönenek ere, bat egin zuen aurreko autoreek atzemandako hainbat gakorekin, esaterako, egiari loturiko kategoria batzuk lausotzeak diskurtso axologabea errazten duen ideiarekin. Baina, prozesu ekonomiko, kultural, teknologiko eta psikologikoak kontuan hartzeko beharra ere seinalatu zuen (Hyvönen 2018). Beraz, baliteke postmodernismoak egia-ostearekin duen lotura justifikatu ahal izatea, baldin eta bestelako faktore horiek kontuan hartzen badira. Adibidez, faktore psikologiko eta teknologikoak.

Bigarren eta hirugarren faktore nagusiak faktore kognitibo eta teknologikoak dira. Egia-ostearen jatorriaren azalpena isuri kognitibo eta mediatikoen bidez egin da, neurri handi batean. Bi izan dira, nire ustez, arlo horretan egin diren ekarpen nagusiak. Batetik, egia-ostearen kliman, iritzi publikoa nola eratzen den erakutsi dute. Gure sistema kognitiboan txertatuta dauden isuri kognitiboak direla medio, kostata eraikitzen ditugu gure iritziak modu razional batean. Halaber, XXI. mendeko “erabaki-arkitekturak”, hots, informazioa aurkezten zaigun eta eztabaida publikoa eraiki ohi den formatuak, indartu egiten ditu joera horiek. Bestetik, hitzontzikeria eta bestelako diskurtso iruzurti batzuen hedapena murrizteko dauden zailtasunen berri eman dute. Zailtasun horien artean, esanguratsuenetako bat zera da: egiarekiko jarrera axolagabearekin bizitzea eroso den giro bat sortzen dela. Izan ere, bai gure berezko joera irrazionalek eta baita eztabaida publikoa egituratzen den formatuak ere, gezur gehiago sinestea

baino, esaten dugun horren gaineko ardura epistemikoa (edo, bestela esanda, egiarekin duen harremana) bigarren lerroan gelditzea ahalbidetzen dute.

Hala ere, faktore kognitibo eta teknologikoen azalpenetan ere, badira zenbait puntu problematiko. Horietako bat zera da: faktore horiek, besterik gabe, anplifikatzaile moduan funtzionatu duten ideia. Bada, faktore kognitibo eta teknologikoei begira, soilik informazioaren kopurua eta abiadura handitu dela ondorioztatu duenik. Nik ez dut bat egin irakurketa horrekin, aldaketa nagusia informazioaren antolaketari dagokio eta (Tönberg 2018: 2). Informazio asko izateak areagotu ditu joera irrazionalak, baina pisu gehien duena informazio hori antolatzeko eta horrekin harremantzeko modua da.

Beste arazo bat zera da: egia-ostea ezjakintasunera eta gezurrera murrizten dela ondorioztatzea. Ezjakinak, nahi gabe, faltsua edo okerra den informazioa sinesten du. Gezurtiak, aldiz, printzipioz, faltsua dela uste duen zerbait sinetsarazten dio norbaiti. Egia-ostean, ordea, gustuko duguna gustuko dugunekin kontsumitzeko aukera eman digu XXI. mendeko erabaki-arkitekturaren antolaketak –hori erakutsi dute ikerketa horiek—, benetan ezer sinesteko edo norbaiti zerbait sinetsaratzeko premiarik gabe. Hau da, egiaren inguruan hitz egiten eta egiaren izenean erabakiak hartzen jarraitzea ahalbidetu digu, esaten eta egiten dugun horrek egiarekin duen loturaz gehiegi kezkatzeko beharrik gabe. Bestela esanda: hitzontzikeria elikatzen jarraitzea ahalbidetzen du.

Azkenik, egia-ostearen markoa osatzeko beharrezkoa da uneko testuingurua kontuan hartzea. Bide horretatik, faktore multzo berri bat batu diot Vega-Reñonen sailkapenari: hark aipatu ez zituen krisi-egoerak. Krisi-egoeren ezaugarriak –bereziki, arrisku- eta ziurgabetasun-egoerak eta ziurgabetasunaren kudeaketa politikoa— aintzat hartu behar direla argudiatuko dut. Aurreko joera irrazionalak areagotu ez ezik, egiaren aldeko defentsa zaildu egiten baita halako egoeretan.

4. Ondorioak

Hauxe da lehen fase honen ondorio nagusia: egia-ostea egia krisian dagoen garai bat da. Gaiaren inguruan autore gehienek ondorioztatu dutenarekin bat egiten dut bigarren ondorioan: hori arriskutsua da. Egiaren ahalmena galdu dugu, baita premia gehien dugun momentuetan ere. Galera handia da hori. Ez, bereziki, egia ezkutatzen delako edo egiaren bilaketa jardun zaila delako. Ezta ere egiaren aroa egirik gabeko aro bat delako. Haatik, egia-ostearen gakoa da egia parez pare dugunean ere ez diogula kasurik egiten. Horrek baditu inplikazio ugari, bai bizitza publikoan, bai filosofian eta baita gure eguneroko bizitzan ere. Inplikazio horiexek, gainera, ez dira zehazki gezurraren edo zentsuraren berberak. Aitzitik, hori egiarekiko axolagabetasuna dela medio gertatzen da, nagusiki.

Finetan, egia *merke* dago eztabaida publikoan eta horrek egia-ostearen gaitzak dakartza. Adibidez, Arendtekin seinalaturiko iritzia eta ezagutzaren arteko muga lausotzea, joera irrazionalen gorakada eta egiaren ahalmena, bereziki honen ahalmen salatzailea (Lynch 2004), galtzea. Halaber, bereziki faktore filosofikoak aztertu dituztenek seinalatu moduan, badirudi egiarekin errespetuz jarduteko premiazkoak diren zenbait kategoria eta balio kamustu egiten direla giro honetan. *Eztabaidarako lurzoru komuna* (Wight 2018: 27), egiaztagarriak diren egiateen ideia (Hyvönen 2020: 33), kalitatezko maxima (Loruso 2020: 1010), *objektibotasun* nozioa (Lynch 2004, 2020), egiaren nozio tradizionala (Wight 2018) bezalako adierazpenak erabiltzen dituzte autore horiek eta ematen dute aditzera zenbait kategoria mantentzea eta zenbait bereizketa egitea bereziki zaila dela egia-ostean. Psikologia kognitiboko aurkintzek eta hedabideen inguruko ikerketek ere berresten dute hori. Hainbat motibogatik, gero eta zailagoa da egiarekiko arduratsu jokatzeko eta eztabaidatzea esfera publikoan. Are, batzuetan arduragabe jokatzeko aukera erosoena.

Horrek guztiak iradokitzen duen egia-ostearen argazkiak, Frankfurt (2005) eta De Waalen (2006) aburuz hitzontzi bilakatzera eraman gaitzakeenaren inguruko azalpen nagusiaren tankera

hartzen du. Haien aburuz, egiazko usteen eta uste faltsuen arteko bereizketak egiteko eta ikerketa zintzo bat aurrera eramateko itxaropena galdu duen gizarte batean hitzontzikeria ia saihetsezina da. Batez ere, gizarte horretan norbere iritzia emateko presioa etengabea bada. Badirudi hori gertatzeko aukerak daudela egungo plaza publikoan, bereziki plaza digitalean.

Horrela, hirugarren ondorioa da egia-ostea ulertzeko lagungarria izango dela hitzontzia ere aztertzea. Ondorio honek zedarritu du nire ikerketaren hurrengo faseen norabidea. Badirudi, gainera, ez naizela izan premia hori sumatu duen bakarra. “Egia-ostea” urteko hitz izan eta handik urtebetera kaleratu ziren gaiaren inguruko liburu ezagunenak: Ewan Davisen *Post-Truth: Why We Have Reached Peak Bullshit and What We Can Do About it* (2017); James Ballen *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World* (2017), eta Mathew D’Anconaren *The New War on Truth and How Fight Back* (2017). Ez da kasualitatea hiru izenburutatik bik izatea “hitzontzi” terminoa. Ezta ere hitzontzi baten argakia agertzea hirugarrenean.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Ikerketaren lehen fase honen ondorioek hurrengo faseetan egin beharrekoaren norabidea seinalatzen dute: hitzontzikeria aztertzea. Hitzontziaren gaineko eztabaida, ordea, oraindik nahasia da oso.

Izan ere, *On Bullshit* (2005) lana argitaratu zenetik hona Frankfurtek hitzontziari aitortu zizkion ezaugarri guztiak kritikatu dira, baita hark hitzontzikeriatzat jo zituen adibide edo kasuak ere (Cohen 2002; Kimbrough 2006; Carson 2010; Wreen 2013; Stokke eta Fallis 2017; Fallis 2015). Zorionez, badira nozioa argitzeko ahaleginetan dabiltzan autoreak.

Bi ildo nagusi daude egungo eztabaida filosofikoan (Stoke 2019). Batak zein besteak, hitzontziari aitortu ohi zaion egiarekiko interesik eza zertan datzan argitzeko helburua dute. Batetik, helburu horri begira, batzuek hitzontzikeriaren axolagabetasuna *ikerketa* nozioaren inguruan ikertu dute (Fallis 2015; Stoke eta Fallis 2017; De Waal 2006). Alegia, hitzontzikeriaren egiarekiko interesik eza hitzontziak ikerketarekin duen harremanari zor zaio. Bestetik, auziaren ikerketak hartu duen beste bide bat hitzontzikeriaren diskurtsoa pragmatikatik aztertzea izan da. Norabide hori hartu duten autoreek argitu nahi dute, esaterako, hitzontzikeria familia bereko beste fenomenoetatik zerk bereizten duen (Vincent eta Castelfranchi 1981), eta, batez ere, hitzontziaren nozioa birformulatu eta horren ezaugarritze zehatzagoa egitea posible ote den (Meibauer 2016).

Bi bide horiek interesgarriak eta lagungarriak dira ikerketa honen helburu nagusietarako, eta etorkizunerako norabide bat seinalatzen dute, batak zein besteak hitzontziaren eta egia-ostearen harremanean sakontzeko aukera ematen baitute. Batetik, *ikerketa* noziotik abiatuta hitzontzia ezaugarritzeko bideak aukera ematen du egia-ostean sumatzen den egiarekiko eta gainerako balio epistemikoekiko mespretxua ulertzeko. Bestetik, pragmatikaren eskutik, hitzontzikeriaren definizioa osatzeko bideak zabaldu dira. Ildo horretatik, fenomeno horrek dituen dimentsio etikoak ere argitzen ari dira.

Hori horrela, hauek dira ikerketaren ondorengo faseetarako planteaturiko egitekoak.

1. Hitzontziaren definizio-proposamen bat egituratzea. Horretarako, Pragmatika Kritikoaren teoriak baliatuko naiz (Korta eta Perry 2011), orain arte egin diren hitzontziaren ezaugarrien hurbilketak osatzeko.
2. Definizio-proposamena hitzontziaren inplikazio etiko eta politikoen azterketarekinosatzea.
3. Hitzontziaren figura egia-ostearen markoan txertatzea.

Amaitzeko, uste dut merezi duela esatea egia-ostearen eta hitzontziaren ikerketak hainbat bide emankor zabaltzen dituela nik jorratu ditudan esparruetatik harago, hasi filosofia politikotik, eta epistemologia eta hizkuntzaren filosofiaraino.

Izan ere, auzi sozial ugari ageri dira deserosoak diren egia. Feminismoak, borroka razialak, immigrazioak eta, oro har, borroka sozialek agerian jarri dituzte gure gizarteari, maila askotan, deserosoak zaizkion egia asko. Horiei aurre egiteko estrategia eraginkorra izan ohi da errealitate horiek ziurgabetasunaren eskutik mespretxatzea. Serio hartzen ez dena, nekez bilakatzen da aldaketa sozialerako motor. Egia-ostean, non egiarekiko interesik eza orokorra den, gero eta zailagoa izango da orain artean txikitzat hartu diren ahots eta errealitate horiek serio har daitezen. Egia-osteak eta hitzontziak hori ikertzeko bidea eman dezakete. Batez ere, azken buruan Frankfurtek arrazoia izan eta hitzontzikeria bada gure kulturako fenomeno hedatuenetariko bat.

6. Erreferentziak.

- Arendt, H. (1967): Verdad y política, in R. Ramos (arg.), *Verdad y mentira en la política*, Página indómita, Bartzelona, 11-81.
- , (1972): La mentira en política, in R. Ramos (arg.), *Verdad y mentira en la política*, Página indómita, Bartzelona, 81-143.
- Bensch, K. (2020), Is Truth to Post-Truth what Modernism Is to Postmodernism? Haidegger, the Humanities and the Demise of Common-Sense, *European journal of American studies*, 15 1|2020, 1-13.
- Carson, T. L. (2010): *Lying and Deception*, Oxford University press, Oxford.
- Cohen, G. A. (2002), Deeper into Bullshit, in S. Buss eta L. Overton (arg.), *The Contorous of Agency: Essays on Themes from Harry Frankfurt*, MIT Press, Cambridge, 321-339.
- D'Ancona, M. (2017): *Posverdad, la nueva guerra contra la verdad y cómo combatirla*, Alianza editorial, Madril.
- De Waal, C. (2006), The Importance of Being Earnest: A pragmatic Approach to Bullshitting, in G. Hardcastle & G. Reisch (arg.), *Bulshit and Philosophy. Guaraneted to Get perfect Results Every Time*, Open Court Publishing, Chicago, 99-113.
- Fallis, D. (2015), Frankfurt Wasn't Bullshitting!, *Southwest Philosophical Studies* 37, 11–20.
- Frankfurt, H. G. (2005): *On Bullshit*, Princeton University Press, Princeton
- Haack, S. (2019), Post <<Post-Truth>>: Are We Yet?, *Theoria* 85, 258-275.
- Hyvönen, A. (2018), Careless Speech: Conceptualizing Post-Truth Politics, *New Perspectives*, 26 (3), 31-55.
- Douglas, H. (2006): Bullshit at the Interface of Science and Policy: Global Warming, Toxic Substances and Other Pesky Problems in G. Hardcastle eta G. Reisch (arg.), *Bulshit and Philosophy. Guaraneted to Get perfect Results Every Time*, Open Court Publishing, Chicago, 99-113.
- Kahneman, D. (2011): *Thinking, fast and slow*, Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Kakutani, M. (2017): *The Death of Truth: Notes on Falshehood in the Age of Trump*, Tim Duggan Books, Iowa.
- Kimbrough, S. (2006): On letting it slide, in G. Hardcastle & G. Reisch (arg.), *Bulshit and Philosophy. Guaraneted to Get perfect Results Every Time*, Open Court Publishing, Chicago, 3 18.
- Korta, K. eta Perry, J. (2011): *Critical pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Latour, B (2004), Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Facts to Matters of Concern, *Critical Inquiry*, 30: 225-248.
- , (2015): *Dónde aterrizar. Cómo orientarse en política*, Taurus, Madril.
- Lynch, Michael P. (2004): *True to Life: Why Truth Matters*. The MIT Press, Londres.
- , (2020), We Have Never been Anti-Science: Reflections on Scince Wars and Post-Truth, *Engagin Science, Technology, and Society* 6 (2020), 49-57.
- McIntyre, L. (2015): *Respecting Truth: Willful ignorance on the internet age*, Routledge, Cambridge.
- , (2018). *Post-truth*, The MIT Press, Cambridge.
- , (2020). *The Scientific Attitude. Defending Science from Denial, Fraud and Pseudoscience*, The MIT Press, Cambridge.

- Meibauer, J. (2016), Aspects of a theory of bullshit. *Pragmatics & Cognition*, 23 (1), 68-91.
- , (2019): *The Oxford Handbook of Lying*. Oxford University Press, Oxford.
- Nichols, T. (2017): *The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters*. Oxford University Press, Oxford.
- Oreskes, N.; Conway, E. M. (2010): *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, Bloomsbury Press, Londres.
- Peters M.; Rider, S.; Hyvönen M.; Besley T. (2018): *Post-Truth, Fake News*, Springer, Singapore.
- Pinker, Steven (2018): *Enlightenment Now: The case for reason, science, humanism and progress*. Viking, New York.
- Quattrociochi, W., Scala, A.; Sunstein, C. (2016), Echo Chambers on Facebook, *SSRN Electronic Journal*,
- Stokke, A. (2019): Bullshitting, In J. Meibauer (arg.), *The Oxford Handbook of Lying*, Oxford University Press, Oxford, 264-276.
- , (2016), Bullshitting, Lying and Indifference toward Truth, *Ergo* 4 (10), 277-309.
- Törnberg, P. (2018), Echo chambers and viral misinformation: Modeling fake news as complex contagion, *PLOS ONE* 13 (9), 1-21.
- Vega-Reñon, L. (2020), Fake news, desinformación y posverdad: malos tiempos para el discurso público, (argitaratu gabea)
- Vincent, J.M. eta Castelfranchi, C. (1981), On The Art of Deception: how to lie while saying the truth, in H. Parret, M.Sbisà eta J. Verscueren (arg.), *Possibilities and Limitations of Pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 749-777.
- Volgeman, F. (2018), The Problem of Post-Truth. Rethinking the Relationship between Truth and Politics, *Behemoth. A Journal on Civilisation* 2(11), 18-97.
- Wight, C. (2018), Post-Truth, Postmodernism and Alternative Facts, *New Perspectives*, 26(3), 17-29.
- Wreen, M. (2013), A P.S. on B.S.: Some remarks on humbug and bullshitting, *Metaphilosophy*, 44 (1-2), 105-115.
- Zubia Landa, I. (2019), Balioak krisian. Erlatibismoaren eta absolutismoaren arteko ika-mika egia ostean, in Joxe Azurmendi Katedra, *Pentsamenduaren ur-jauzia Kongresua*, Donostia, San Telmo Museoa, 2019ko abenduaren 12a.
- , (2020a): Egia-ostea ziurgabetasun-garaian, JAKIN, Udako Euskal Unibertsitatea eta Usurbilgo Udala, *Pandemiak, distopiak eta mundu berriak Jakin Jardunaldia*, Usurbil, 2020ko uztailaren 16a.
- , (2020b), Egia-ostea ziurgabetasun-garaian, *JAKIN*, 239, 75-95.

7. Eskerrak eta oharrak

Esker onak emateko atal batean, ezinbestean, lehen lerroan egon beharko luketen bi izen daude: Agustin Arrieta Urtizberea eta Joana Garmendia Mujika. Nire tesi-zuzendariak dira eta elkar ezagutu genuenetik jakin dute nire interes, ezinegon, kezka eta galderei beti adeitasunez erantzuten.

Aipatu beharreko beste izen bat, noski, *Language, Action and Thought* taldea da, eta bertako kideak. Lan hau egiteko Eusko Jaurlaritzak (IT1032-16) eta Espainiako Gobernuak (PID2019-106078GB-I00 (MCI/AEI/FEDER/UE)) emandako dirulaguntzak baliatu ditut. Halaber, Eusko Jaurlaritzaren doktorego-aurreko beka batez ere baliatu naiz.

Hirugarrenik, Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU) bera eta, bereziki, Joxe Azurmendi Katedra ere aipatu nahi nituzke, *Pentsamenduaren Ur-Jauzia* Kongresuan (2020) nire lehen ekarpenak aurkezteko gonbita egin zidatelako. Baita JAKIN fundazioa eta UEU ere, *Pandemiak, Distopiak eta Mundu Berriak* jardunaldietan jarduteko aukera eman zidatelako. Plaza horietan ehundu nituen, neurri batean, ikerketa honen hastapenetako lehen ideiak.

Down Sindromedun haurren hizkuntzen eskurapena: 2 urteko neska elebidun baten kasu azterketa

Pardo Coromina, N.

Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU)

nereapardo07@gmail.com

Laburpena

Kasu azterketa honen bitartez, 2 urteko neska elebidun baten gaitasun linguistikoa aztertu da; alde batetik, zein etapa komunikatibotan dagoen jakiteko eta, bestetik, bere emaitzak literatura-berrikuspenetik ateratako informazioarekin alderatzeko. Ikerketa hau burutzeko erabilitako metodologia CDI-Down inbentarioa izan da. Emaitzek adierazi dute neska horrek, adin mental bereko garapen tipikoko haurrekin alderatuta, zailtasunak dauzkala ahozko produkzioan eta ulermen lexiko eta morfosintaktikoan. Keinu bidezko komunikazioan eta elkarreragin sozialetan, aldiz, erraztasunak erakutsi ditu. Ikerketa honetako ondorioz nagusia subjektuaren elebiduntasunak bere hizkuntzen eskurapen prozesuan eragin handia daukala izan da.

Hitz gakoak: gaitasun linguistikoa, Down sindromea, elebidun, CDI-Down, kasu azterketa

Abstract

The linguistic competence of a 2-year-old bilingual child was assessed in order to determine the linguistic stage she was currently at, as well as to compare her results with the information gathered from an extensive literary review. The methodology used to carry this study out was an inventory which is known as CDI-Down. The results showed that this girl presented more difficulties in areas such as speech production, lexical comprehension and morphosyntax, whereas social interactions and some aspects of gestural use proved to be areas of strength for her. It was concluded that a possible explanation for these results could be the fact that she is simultaneously exposed to both Spanish and Basque.

Keywords: linguistic competence, Down syndrome, bilingual, CDI-Down, case study

1. Sarrera

Down sindromea (DS) duten pertsonen gabeziak dituzte hainbat garapen-eremutan, gaitasun linguistikoa horietako bat izanda. Azken urteetan burututako zenbait ikerketetan frogatu egin da faktore ezberdin ugarik Down sindromedun haurren komunikazio trebetasuna baldintzatzen dutela. Artikulu honen bitartez, faktore garrantzitsuenak ezagutarazi nahi ditut, DS duten haurren hizkuntzen eskurapen prozesua garapen tipikoko haurrenarekin alderatzeko. Honekin batera, Down sindromedun 2 urteko neska elebidun baten gaitasun linguistikoa aurkeztuko dut, bere ahultasun eta trebetasun nagusiak erakutsiz. Haur horrek komunikatzeko dauzkan zailtasunek arlo honi buruzko informazioa bilatzeko eta, ondorioz, ikerketa hau burutzeko motibazioa eman didate.

2. Down sindromedun haurren hizkuntzen garapena

Ikerketa honen helburu nagusia Down sindromedun haurren hizkuntzen eskurapen prozesua nola garatzen den ezagutzea da. Horretarako, arlo honetan aurretik egindako hainbat ikerketen emaitzak ezagutaraziko dira, haurren komunikazio prozesuan eragina daukaten faktore fisikoak aztertuz.

2.1. Faktore fisikoak

Down sindromearekin lotuta dauden ezaugarri fisiko nagusiak honako hauek dira: muskulu-tonu baxua mingain, masailezur eta ezpainetan; aho txikia mihiaren neurriarekin konparatuta; ahosabai altu eta estua; eta azkenik, ahoaren irekiera konstante bat, aho-arnasketak eraginda. Bereizgarri fisiko hauek Down sindromedun haurren diskurtsoaren ulergarritasunean eragin nabarmen bat daukate, artikulazio-organoak mintzamina eta arnasketarekin koordinatzeko

eragozpenak sortzen dizkietelako (Kumin, 1996). Bestalde, frogatu egin da entzumen-galera ere nahiko ohikoa dela DS duten umeetan eta, beraz, eragozpenak dauzkatela entzumenean oinarritutako ikaskuntza gaitasunak garatzeko (adibidez, irakurmena edo imitazioa) (Kumin, 1996).

Aipatutako zailtasunak haurren etapa prelinguistikoa, hau da, hizkuntza garatu baino lehenagoko etapan hautematen dira. Abbeduto, Warren eta Conners (2007) ikerlariak adierazi zuten bezala, Down sindromea duten haurrek, etapa honetan zehar, zailtasunak dituzte diskurtsoa imitatzeke. Orobat, Down sindromedun haurrentzat konplexutasun handia daukan beste arlo bat zizakadura¹ da. Azken urteetan burututako hainbat ikerketek frogatu dute DS daukaten umeen zizakadura beranduago hasten dela adin bereko garapen tipikoko umeena baino. (Roberts, Price eta Malkin, 2007; Abbeduto et al., 2007). Hala ere, badago etapa prelinguistikoa Down sindromedun umei erraztasunak ematen dizkien alderdi bat: keinuen bidezko komunikazioa. Kolektibo honetako haurrek garapen tipikoko haurrek baino keinu-errepertorio handiagoa daukate eta keinu deiktikoak² ohikoenak dira. Beraz, ondoriozta daiteke DS daukaten umeek ahozko komunikazioan daukaten eragozpenak konpentsatzeko keinuen bidezko komunikazioaz baliatzen direla.

Etaparen prelinguistikoa horren ondoren, hizkuntza garatzen hasten direnean, badirudi Down sindromedun umeen artean profil linguistikoa antzeko bat dagoela (Caselli et al., 1998). Profil honen deskribapena hizkuntzaren arlo nagusiak aztertuz burutu daiteke: fonologia, semantika, morfosintaxia eta pragmatika.

2.2. Fonologia

Lehenago aipatu dudan bezala, DS daukaten haurrek zailtasunak daukate hizkuntzaren soinuak ekoizteko, bereziki kontsonanteak. Gabezia hori konpentsatzeko, sinplifikazio prozesu fonologikoak erabiltzen dituzte: adibidez, silabaren omisioa (“bana” esatea “banana”-ren ordez) edota amaierako kontsonantearen omisioa (“ba” esatea “bat”-en ordez) (Kumin, 1996).

2.3. Semantika

Kolektibo honetako umeek ulermen lexikoaren arloan trebetasunak izan arren, kontzeptualki konplexuak diren hitzak ulertzeko zailtasun ugari daukate. Abbeduto et al. (2007) dioten bezala, garapen tipikoko haurrekin alderatuta, hitz horiek eskuratu ahal izateko gehiagotan entzun behar dituzte. Hitzen ekoizpenari dagokionez, 21 hilabete da batez besteko adina Down sindromedun umeek lehenengo hitza ekoizteko.

2.4. Morfosintaxia

Arlo hau konplexuena da DS daukaten haurrentzat. Hitz bakarreko diskurtsotik bi hitzetako diskurtsorako trantsizioa garapen tipikoko haurrek baino beranduago egiteaz gain, morfemen eta hitz gramatikalen (artikuluak, preposizioak...) ekoizpenean ere atzerapenak izan ohi dituzte (Roberts et al., 2007).

2.5. Pragmatika

Esan dezakegu Down sindromedun haurrei pragmatika arloa erraza egiten zaiela, etapa prelinguistikotik pertsonekin elkarreragiteko trebetasuna dutela frogatu da eta. Hala ere, hizkuntza garatzen hasten direnean, zenbait zailtasunekin topatuko dira; esate baterako, bere asmoak jakinaraztea edo entzuleen beharrez ohartzea (Kumin, 1996).

-
- 1 Zizakadura: haurrak sei hilabete inguru dituenean gertatzen den hots-ekoizpena. Zizakadura aroko ekoizpenak hizkuntza-hotsetatik akustikoki hurbil daude baina ez dute edukirik adierazten (Barreña, 2012)
  - 2 Keinudeiktikoak: diskurtsuaren ulermenaren eta ekoizpenaren artean lokailu gisa erabiltzen diren keinuak: adibidez, seinalatzea, ukitzea edo ematea (Te Kaat-van den Os, Jongmans, Volman eta Lauteslager, 2015).

3. Kasu azterketa

Ikerketa hau burutzeko erabili dudan metodologia ‘MacArthur Bates Communicative Development Inventories’ izeneko inbentarioen bertsio bat da, Down sindromedun haurrei egokituta dagoena. Moldaketa hau, ‘CDI-Down’ izena daukana, Galeote et al. (2006) espainiar ikertzaile taldeak gauzatu zuen, bertsio originala soilik garapen tipikoko haurren hizkuntzen eskurapen prozesua aztertzeko erabilgarria zen eta. Honako hauek dira CDI-Downaren ezaugarri nagusiak: 8 eta 30 hilabete bitarteko adin mentala daukaten haurren gaitasun linguistikoen ebaluazioa burutzeko posibilitatea eta, bestalde, hiru ataletan bereizitako dokumentua: lexikoa, keinuen bidezko komunikazioa eta gramatika. Beharrezkoa da aipatzea inbentario honek soilik haurren gaztelania maila neurtzeko garatu dela.

Lehenago aipatu dudan bezala, kasu azterketa honen subjektua 2 urteko neska bat izan da, euskera eta gaztelania ama-hizkuntza moduan dauzkana. Hortaz, subjektua elebiduna dela esan daiteke, aipatutako hizkuntzak aldi berean ikasi dituelako. Bere gurasoek CDI-Down inbentarioa bete zuten momentuan, ordea, bere adin mentala 17 hilabetekoa zen. Hori dela eta, subjektuaren emaitzak erreferentziako populazioaren³ datuekin alderatzerakoan, 16-17 hilabeteko adin-tartea hartu dut kontuan. Bestalde, prozedura etiko bat jarraituz subjektuaren anonimotasuna mantentzea hitzeman dudanez, berari buruz aritzeko aukeratu dudan izena ‘Maria’ da. DS daukaten haurren profil linguistiko orokorra aztertuta eta Mariaren datu horiek ezagututa, inbentarioaren emaitzak bildu baino lehenagoko hipotesiak hauek izan dira: alde batetik, garapen tipikoko adin bereko haurrekin alderatuta, Mariak erraztasunak izango dituela lexikoaren ulermenean eta keinuen erabileran, baita pragmatika arloan ere; eta beste aldetik, bere emaitzak 16-17 hilabeteko adin-tarteko haurren emaitzen batezbestekoaren barruan egongo direla.

3.1. Emaitzak

1. taula. ‘Lexiko zerrenda’ azpiatalaren emaitzak.

ATALAK	EMAITZAK	ERREFERENTZIA- POPULAZIOAREN DATUAK (pertzentiletan adierazita)
Hitzen ulermena	139/651	21
Hitzen ekoizpena	15/651	34
Keinuen erabilera	104/576	86

Hasteko, emaitzarik aipagarrien artean, ‘Lexiko zerrenda’ azpiatalean lortutakoak aurkitu daitezke. Ulermenari dagokionez, Maria 651 hitzez osatutako zerrenda batetik, soilik 139 hitz ulertzeko gai izan da. Ondorioz, 16-17 hilabeteko adin-tarteko haurrekin erkatuta, batez bestekoaren azpitik geratu da, 21. pertzentilean, hain zuzen ere. Bestalde, nahiz eta 651 hitzetatik 15 bakarrik ekoizteko gai izan, Mariaren emaitzak batez bestekoaren barruan ezar daitezke (34. pertzentilean). Azkenik, keinuen erabilerari dagokion atalean lortutako emaitzek pertzentil altu batean kokatzeko aukera eman diote Mariari, 576 keinutatik 104 gauzatu ditu-eta. Alde batetik, datu horietatik ondoriozta daiteke Maria keinuez baliatzen dela kategoria lexikaleko hitzak ekoizteko zailtasunak konpentsatzeko eta, beste aldetik, gaztelaniazko hitz lexikalen ulermenean oraindik zailtasunak dauzkala. Baliteke Mariak zerrenda horretako hitz batzuk euskeraz ezagutzea, hala ere, erabilitako metodologiaren bitartez ezin izan denez bere euskera gaitasuna ikertu, hipotesi hau erantzunik gabe geratu behar izan da ikerketa honetan.

3 Erreferentziako populazioa 8 eta 30 hilabete bitarteko adin mentala daukaten 230 Down sindromedun haurrek osatzen dute (Galeote et al., 2006)

Lexikoari dagokion azpiatala aztertuta, ‘Keinuen kategorizazioa’ atalean lortutako emaitzak ondorengo taulan aurkeztuko dira.

2. taula. ‘Keinuen kategorizazioa’ atalaren emaitzak.

AZPIATALAK	EMAITZAK	ERREFERENTZIA- POPULAZIOAREN DATUAK (pertzentiletan adierazita)
Lehen keinuak	26/35	63
Keinu berantiarrak	16/44	10
Keinu kopuru osoa	42/79	16

Taula honek erakusten duen bezala, Mariaren emaitzak ‘Lehen keinuak’ azpiatalean nahiko positiboak izan dira, 63. pertzentilean kokatu dute eta. Azpiatal honek barne hartzen dituen keinuak keinu deiktikoak dira. Hortaz, Mariak interakzio sozialerako trebetasunak dituela ondoriozta daiteke, keinu deiktikoen bitartez bere inguruko pertsonekin elkarreragiteko gai baita, bere asmoak edota beharrak adieraziz. Bestalde, ‘keinu berantiarrak’ azpiatalean adierazita dauden emaitzek, erreferentzia populazioaren datuekin alderatuta, Maria nahiko pertzentil baxuan kokatu dute. Izan ere, azpiatal honetan aztertzen diren keinuek hainbat objekturen erabilera dakarte; beraz, ondorio gisa, Mariak objektu horien funtzioa ulertzeko zailtasunak dituela esan daiteke. Oro har, atal honetako keinu kopuru osoa kontuan hartuta, Maria 16-17 hilabeteko adin-mentala daukaten haurren datuen batez bestekoaren azpitik dago.

Azkenik, ondorengo taulan erakusten den bezala, Mariarentzat gramatika arlo konplexu bat dela esan daiteke.

3. taula. ‘Esaldiak eta gramatika’ atalaren emaitzak.

AZPIATALAK	EMAITZAK	ERREFERENTZIA- POPULAZIOAREN DATUAK
Morfologia	0/29	%80
Aditz irregularrak	0/19	%90
Hitzen konbinazioa	EZ	%88.9

Bai morfologian, bai aditz irregularretan, Mariaren emaitza hutsa izan da. Zehatzago esanda, Mariak erakutsi du eragozpenak dituela hitzen morfologia eta gaztelaniazko aditz batzuen irregulartasuna ulertzeko. Gainera, bere gurasoek inbentarioaren atal hau betetzerakoan nabarmendu duten bezala, Mariak oraindik ez dauka esaldiak sortzeko hitzen konbinazioa burutzeko gaitasuna. Emaitza horiek erreferentzia populazioaren datuekin alderatzen baditugu, haur gehienek Mariaren emaitza berdina lortu dituztela erreparatuko dugu: morfologian, %80ak; aditz irregularretan, %90ak; eta, azkenik, hitzen konbinazioan, %88.9ak. Aipatu bezala, taula honetatik ondoriozta daiteke Mariak oraindik ez duela gramatikaren ezaguera garatu.

4. Ondorioak

Ikerketa honen helburua DS daukaten haurren hizkuntza prozesuaren garapena jakinaraztea zen. Horretarako, alde batetik, Down sindromearekin lotuta dauden ezaugarri fisikoak aurkeztu egin dira, etapa prelinguistikoan daukaten eragina analizatuz; beste aldetik, kolektibo honetako profil linguistiko orokorra aztertu egin da, hizkuntzaren arlo nagusienetan oinarrituta: fonologia, semantika, morfosintaxia eta pragmatika. Ondorio gisa, Down sindromedun hurrei ulermen lexikala, pertsonen arteko interakzioa eta keinuen erabilera (batez ere, keinu deiktikoena) erraza

egiten zaiela esan daiteke; soinu eta hitzen ekoizpenak, aldiz, zailtasunak eragiten dizkiela ondoriozta dezakegu, baita hitzen konbinazioak ere.

Era berean, kasu azterketa honen bitartez, Down sindromedun haurren hizkuntzen eskurapenean bariazio indibiduala dagoela frogatu da. Mariak lortu dituen emaitzek, aurreikusi bezala, keinuen bidezko komunikazioan eta interakzio sozialean trebetasuna duela adierazi dute. Hala eta guztiz ere, keinuen arloari dagokionez, esan beharra dago objektuen erabilera barne hartzen duten keinuekin zailtasunak izan dituela. Horregatik, ondoriozta daiteke Maria bere beharrak edota asmoak keinuen bidez aditzera emateko gai dela, baina objektuen erabilera ulertzeko eta, beraz, objektuak keinuekin erlazionatzeko oraindik eragozpenekin topatzen dela.

Bestalde, gaztelaniaren morfosintaxiak, soinuen ekoizpenak eta ulermen lexikalak zailtasunak eragiten dizkiotela frogatu da. Hitz lexikalen kasuari dagokionez, lortutako emaitza negatibotan oinarrituta, Mariaren gaztelaniaren hitzen ulermena oraindik garapen prozesuan dagoela ondoriozta daiteke. Beharrezkoa da aipatzea CDI-Downaren bitartez soilik Mariaren gaztelera maila neurtu dela, inbentarioak ez baitu euskera kontuan hartzen. Izan ere, baliteke hitz lexikalen zerrenda horretako zenbait hitz euskeraz ezagutzea, gaztelaniaz ezagutzearen orde. Hortaz, kasu azterketa honen ondorio nagusia, Mariaren gaitasun linguistiko osoa ez dela ikertu da.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Ikerketa honen bitartez, CDI-Down inbentarioak bakarrik gaztelania lehen hizkuntza gisa daukaten Down sindromedun haur elebakarrak kontuan hartzen dituela frogatu egin da. Beraz, aurreko atalean aipatu dudak bezala, euskera eta gaztelania hitz egiten duten haurrak aintzakotzat hartzen duen metodologia garatzea iradokitzen dut. Bestalde, esan beharra dago gaur egungo osasun egoerak ikerketa honen jarraipena eragotzi duela; hori dela eta, etorkizunerako planteatzen den norabidea Mariaren gaitasun linguistikoaren bilakaera ebaluatzea da, egoerak ahalbidetzen duenean.

6. Erreferentziak

Abbeduto, L., Warren, S.F., eta Conners, F.A. (2007). "Language development in Down Syndrome: from the prelinguistic period to the acquisition of literacy". *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(3), 247-261. [<https://doi.org/10.1002/mrdd.20158>]

Barreña, A. (2012). "Fonologiaren, lexikoaren, morfologiaren eta sintaxiaren garapena haur euskaldunengan". *Hizkuntza jabetzen, XVI. Jardunaldiak*, 67-107. [<http://mendebalde.eus/jardunaldiak/2012/Fonologiaren,%20lexikoaren%20eta%20morfologiaren%20garapena%20haur%20euskaldunengan.pdf>]

Caselli, C.M., Vicari, S., Longobardi, E., Lami L., Pizzoli, C. eta Stella, G. (1998). "Gestures and words in early development of children with Down syndrome". *Journal of Speech Language and Hearing Research*, 41(5), 1125-1135. [<https://doi.org/10.1044/jslhr.4105.1125>]

Galeote, M., Soto, P., Serrano, A., Pulido, L., Rey, R., eta Martínez-Roa, P. (2006). "Un nuevo instrumento para evaluar el desarrollo comunicativo y lingüístico de niños con síndrome de Down". *Síndrome de Down*, 23, 20-26. [http://www.downcantabria.com/revista/wp-content/uploads/2006/03/revista88_20-26.pdf]

Galeote, M.M., Soto, P., Sebastián, E. & Checa, E. (argitaratu gabeko eskuizkribua). *Inventario de desarrollo comunicativo MacArthur-Bates adaptado a niños con síndrome de Down*. Malagako Unibertsitatea: Psikologia Ebolutiboa eta Hezkuntza Saila

Kumin, L. (1996). "Speech and language skills in children with Down syndrome". *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 2(2), 109-115.

[[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2779\(1996\)2:2](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2779(1996)2:2)]

Roberts, J.E., Price, J. eta Malkin, C. (2007). "Language and communication development in Down syndrome". *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(1), 26-35. [<https://doi.org/10.1002/mrdd.20136>]

7. Eskerrak

Lehenik, eskerrak eman nahi dizkiot nire Gradu Amaierako Lanaren tutoreari, Maria Jose Ezeizabarrena (Doktore Hizkuntzalaritzan, UPV-EHU), bere ezaguera eta aholkuei esker ikerketa hau burutzeko gai izan naiz eta.

Bestalde, Miguel Galeote (Doktore Psikologian, UMan), Pilar Soto (Doktore Psikologian, UAMen), Eugenia Sebastián (Doktore Psikologian, UAMen) eta Elena Checa (Doktore Pedagogian, UMan) ikertzaileak eskertu nahi ditut, CDI-Down inbentarioa garatzeagatik eta, hortaz, kasu azterketa hau gauzatzeko behar nuen tresna eskaintzeagatik.

Azkenik, Maria eta bere gurasoei eskerrak eman nahi dizkiet proiektu honetan parte hartzeagatik, baita Down Araba elkarteari ere, ikerketa egin ahal izateko Mariaren familiarekin harremanetan jartzeagatik.

Euskararen belaunaldiz belaunaldiko etena eta jarraipena Lizarrako ikastolako familien testuinguruan

Pardina, A.

UPV/EHU

apardina002@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Lan honetan Lizarran hiru belaunaldietako euskararen bilakaerari helduko zaio, haurrak ikastolan euskaldundu diren familietan euskararen gaitasun aitortuaren bilakaera ikertuz. Aztertu nahi da euskararen belaunaldiz belaunaldiko etena eta jarraipena nolakoa izan den haurrak ikastolan D ereduan euskaldundutako familia batzuetan. Emaitzetan, besteak beste, lehen bi belaunaldietako euskararen galera prozesuaren aztarnak erakutsiko ditugu. Aldiz, belaunaldi gazteenak erakutsitako euskara gaitasuna Lizarrako hizkuntza biziberritze prozesuaren erakusgarritzat joko da, hor ikastolaren ekarpena nabaria delarik. Azkenik, belaunaldi gazteenak DBHtik unibertsitate garaira arte izandako euskara gaitasunen bilakaera ere erakutsiko da.

Hitz gakoak: D eredu, euskara gaitasuna, belaunaldiz belaunaldiko hizkuntza jarraipena.

Abstract

This work explores the evolution of Basque in the context of Lizarra in three generations, by studying the reported competence of Basque in families where the last generation has been schooled in the local Ikastola. Results show that disruption of home transmission of Basque in the case of the first two generations analyzed. On the contrary, the Basque competence reported by the youngest generation is understood as the result of the linguistic revitalization process that is taking place in Lizarra, where the contribution of the Ikastola is very relevant. Finally, some details will be shown related to the evolution of Basque competence among the youngest generation, namely between the periods of secondary education and university.

Keywords: D model, competence in Basque, intergenerational language maintenance.

1. Sarrera eta motibazioa

XX. mendearen hasieran Lizarrerrian bertako euskara galdu zen Dufurren (2012) esanetan. Hala ere, Paula Kasaresek (2014) bere tesian Iruñerriaren kasuan esaten duen bezala, 1960-1970 hamarkadetan euskararen galera horri buelta eman eta biziberritze zantzuak agertzen hasi ziren; izan ere, euskararen aldeko jarrerak indartu ziren, 1960ko hamarkadako euskararen irakaskuntzari (ikastolen eta gau eskolen bidez) hasiera eman zitzaion eta 1970eko hamarkadan ikastolen gizarte mugimendua sendotu zen.

Hain zuzen ere, Lizarrako Ikastolak 1970eko urriaren 5ean izan zuen lehen ikasturtea baina, euskara irakasten bazen ere, ikasgai gehienak gazteleraz ematen ziren. Hala ere, horrela haurrak ez zirela euskalduntzen ikusita, 1973an lehendabiziko murgiltze eredu ezarri zuten, (Dufur, 2012). Gainera, 1995ean D eredu publikoa ere ezarri zen Lizarran, hortik aurrera gurasoen esku bi aukera utziaz haurren eskolatzea euskaraz egiteko.

Hezkuntzarekin lotuta, aipatu beharra dago hezkuntzako eredu linguistikoei dagokienez, hainbat aukera daudela. Hain zuzen ere, aztergai izango dugun herria Nafarroako eremu mistoan dago eta, beraz, hezkuntzari dagokionez, A, B, D eta G ereduak daudela; hau da, posible da guztia euskaraz ikastea (gainerako hizkuntzen ikasgaiak salbu), baina baita guzti-guztia gazteleraz ikastea ere (euskara ikasgai bezala izan gabe), Aldasorok (2001) esan bezala.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Hizkuntzaren belaunaldiz belaunaldiko berreskurapenari dagokionez, Kasaresen (2014) lanean ikus daitekeen bezala, 1970etik aurrera Iruritan eta Iruñean aztertutako familietan euskara gaitasuna eta erabilera berreskuratzen hasi ziren. Haurrak hasi ziren eskola bidez euskalduntzen eta, gero, honen eraginez, gurasoak eta aitona-amonak ere bai. Bestela esanda, ikastola sortzeak familietan euskara berriro sartzea ekarri zuen.

1980. hamarkadatik aurrera D eredia hedatuz joan da Nafarroan, poliki bada ere, euskararik gabeko G ereduaren matrikulazioaren ehunekoa (%50) gainditu ez duen arren. Hain zuzen ere, D ereduaren matrikulazioa %30a gainditu ezinda dabil (Berria, 2019).

Hizkuntza gaitasunari dagokionez, esan beharra dago Nafarroako gazteen gehiengoa erdalduna dela (%65,5), nahiz eta egia den euskaldunen kopurua geroz eta handiagoa dela. Gainera, zenbat eta gazteago, euskaldunen ehunekoa orduan eta handiagoa da (Nafarroako Gobernua, 2020).

Erizeren esanetan (2018), Nafarroan euskararen gaitasunaren, erabileraren eta euskararekiko aldeko jarreraren bilakaera ia elkarrenganako paraleloa da, nahiz eta arinki gorako joera izan 1991tik. 2016. urteko datuen arabera, jarrera mesedegarria %33koa da, euskarazko kompetentzia linguistikoa %23koa eta erabilera %15ekoa. Beraz, Erizek (2018) gogorarazten du jarreraren kurba dela altuena eta jarrera mesedegarriek marko sozial bat sortzen dutela non ezagutza eta erabilera areagotu daitezkeen. Hala ere, gaitasunari dagokionez, aipagarria da, euskaldunen ehunekoak Nafarroako eremu guztietan egin duela gora, eta talderik gazteenean (16-24 urte) dagoela euskaldunen ehunekorik handiena, % 20,8 (Kasares, 2014; Nafarroako Gobernua, 2020). Hau, eskolaren eragina da, gaur egungo gazte euskaldun gehienak eskolan euskaldundu baitira.

Euskararen eskurapenarekin jarraituz, etxeko transmisioari dagokionez, 1980ko hamarkadara arte euskara euren lehen hizkuntza gero eta nafar gutxiagorentzat izan arren, ordutik aurrera euskararen familia bidezko transmisioa hazi egin da: Kasaresen esanetan (2014), guraso biak euskaldunak direnen umeen %78k euskara bakarrik jaso du etxean eta % 17k gaztelaniarekin batera (hau da, guztira %95ak). Aldiz, lan berriagoek (Martinez de Luna eta beste, 2016) egoera horretan euskara H1 %83ak jaso duela adierazten dute. Edozein kasutan, bi lanak bat datoz gehiengo handia dela kasu honetan euskarazko etxeko transmisioa. Gainera, azken belaunaldietako transmisioaren hazkunderik adierazgarriena euskaldun berriak diren gurasoen kasuan gertatu da (Sagarduy, 2009 in Martinez de Luna eta beste, 2016).

Gure ikerketa honetako parte hartzaileek gaztelania H1ean eta euskara H2an 5 eta 11 urte bitartean izandako gaitasunen bilakaera ikertu dute ELEBILAB taldeko hainbat lanetan. Emaitez erakutsi dute bi hizkuntzen garapena antzekoa dela 5 eta 11 urte bitartean. Era berean, ikasle horien eta ingurune eta etxe euskaldunetako haurren euskara garapena konparatuta, antzekotasun ugari ikusi da, nahiz eta ezberdintasun batzuk ere badauden, bai euskararen alderdi gramatikal batzuen garapenean eta baita alderdi diskurtsibo batzuen garapenean ere: esate baterako, euskal morfologia gaztelaniazko hitz lexikoei txertatuz hizketa elebiduna erabiltzeko ahalmena agertzen da 5 urterekin eta baita 8rekin eta 11rekin ere; eta denborazko testu antolatzaileen ekoizpena goraka doa adinean aurrera egin ahala (Almgren eta Manterola, 2016; Ezeizabarrena, 2012; Manterola eta Almgren, 2013; Manterola eta beste, 2013). Manterolaren (2019) lanean, berriz, gure ikerketako parte hartzaileek 11 urte zituztenean idatzitako errezetak aztertu dira, idatzizko gaitasunak ikertzeko asmoarekin eta ingurune euskalduneko adin bereko euskara H1dunen gaitasunekin alderatzeko. Besteak beste, errezetan testu generoarekiko adaptazioa, edukien planifikazioa eta testu antolatzaileak aztertu dira. Emaizzen arabera, euskara H1 eta euskara H2 dutenengan garapena antzekoa da.

Gure lan honetan ELEBILAB ikertaldeak euskara gaitasunen garapenaz egindako lanei segida eman nahi zaie, ikerketa horietan haurrak zirela parte hartu zuten eta gaur egun gazteak diren horien euskara gaitasun aitortuak aztertuta.

3. Ikerketaren muina

Atal honetan, ikerketaren helburuak, parte hartzaileak eta metodologia finkatuko dira. Ondoren, azterketaren lehen emaitza batzuk aurkeztuko dira.

3.1. Helburuak

Gorago aipatu bezala, lan honek Lizarran azken hiru belaunaldietako euskararen bilakaerari heldu nahi dio, haurrak ikastolan euskaldundu diren familietako euskara gaitasunaren eraldaketa ikertuz, galdetegi bidezko datu aitortuen bidez. Honela, zehazki, aztertu nahi da euskararen belaunaldiz belaunaldiko etena eta jarraipena nolakoa izan den haurrak ikastolan D eremuan euskaldundutako familia batzuetan.

Hipotesi orokor modura, aurreikuspena da Nafarroan eremu mistoan euskarak izan duen bilakaera historikoa islatuko dela aitona-amonen eta gurasoen belaunaldian. Hau da, aitona-amonahiz gurasoen belaunaldien kasuan, haurrak izateko garaian gehienek ez zekitela euskararik, jaiotzez Lizarrakoak direnen kasuan eta, zekiten gutxien ez zietela hurrengo belaunaldiei transmititu, galera prozesuaren katebegi bihurtuz.

Azken belaunaldiari dagokionez, berriz, Lizarrako ikastolaren sorrera eta garapenaren eragina ikustea aurreikusten da. Zehazki, biziberritze prozesuaren katebegan kokatu behar direla esango genuke, etxean euskara ikasi ez arren, euskara ikasi zutelako, ikastolan D ereduari esker, eta euskararen ezagutza mantendu eta erabilera sendotu dutenen kasuan, ikastolatik irten eta urte batzuetara ere mantendu egingo da kasu askotan.

3.2. Parte hartzaileak

Gorago aurreratu dugun moduan, ELEBILAB taldearen hainbat ikerketatan 5, 8 eta 11 urterekin parte hartu zuten subjektuak nahi dira aztertu, gaur egun unibertsitate graduiko ikasketak egiteko adinean daudela. Lehenago egindako azterlan horietan, parte hartzaileen euskara-gaztelania gaitasunen garapena aztertu zen (Almgren & Manterola, 2016). Nafarroako eremu mistoan dagoen Lizarran jaiotako 20 urte inguruko 16 gazte dira, etxean gaztelaniaz haziak eta euskara D eremuan ikasiak, bizpahiru urtetatik aurrera. Beraz, euskararen hiztun berri gisa har ditzakegu parte hartzaile hauek, Ortega eta besteren (2016) arabera.

3.3 Metodologia

Lan hau ikerketa handiago baten parte da, helburutzat daukana murgilketa eremuan euskaldundutako gazte nafarren euskararen erabilera eta euskararekiko jarrerak aztertzea. Ikerlan zabalaren barruan sartzen da, adibidez, gaztelanitik euskararako muda linguistikoen ezaugarriak aztertzea (Pardina & Manterola, 2021), euskararen erabilera laguntzen zein mugatzen duten osagaiak ikertuta. Ikerketaren metodologiak osagai kuantitatiboa (galdetegi) eta kualitatiboa (taldekako eta banakako elkarrizketak) dauzka. Lan zehatz honetarako, galdetegi bidezko datuetan jarri da arreta. Guztira 36 galdera dauzka galdetegiak: hizkuntza gaitasunei, erabilerei eta jarrerrei buruzkoak. Hizkuntza gaitasunari dagokionez, parte hartzaileen familietan aurreko mendeko 40. hamarkada aldetik hasita azken hiru belaunaldietan izan den bilakaera aztertzeke modua ematen du. Azken belaunaldiaren kasuan, zehazki, DBH garaiko eta gaur egungo hizkuntza gaitasunaren berri jakin daiteke galdetegiari esker, ahozko eta idatzizko ulermen zein ekoizpen gaitasunean, gainera. Horrez gain, 2. atalean azaldu den moduan, parte hartzaile berberak 5-8-11 urte bitartean euskara gaitasunean izandako bilakaeraren berri jakin dezakegu ELEBILAB ikertaldean egindako ikerketek esker (Almgren & Manterola, 2016).

3.4 Emaitzak

Lehenengo taulan ikus daitekeen bezala, euskararen gaitasunaren etxeko transmisioari dagokionez, hainbat ibilbide ezberdin aurki daitezke. Honela, "1. ibilbidea" deituko diogu gazte hauen aitona-amonak (edo bietako batek) etxean euskara jaso arren gurasoek eta parte hartzaileek ez dutenean jaso. "2. ibilbidea" izango da hiru belaunaldietako batek ere ez badu euskararik etxean jaso. "3. ibilbidea" deituko diogu nagusien eta gurasoen belaunaldiak euskararik etxean ez jaso arren, hurrengo

belaunaldiek (gazteek) etxean jaso badute eta, azkenik, "4. belaunaldia" izango da hiru belaunaldiek etxean euskararen gaitasuna jaso badute.

1. taula: euskararen gaitasunaren etxeko transmisioa, azken hiru belaunaldiak

BELAUNALDIEN ARTEKO EUSKARAREN TRANSMISIOAREN IBILBIDE MOTAK	GAITASUNAREN TRANSMISIOAREN EHUNEKOA
1. Ibilbidea: Bai - Ez - Ez	%23,1
2. Ibilbidea: Ez - Ez - Ez	%38,4
3. Ibilbidea: Ez - Ez - Bai	%30,8
4. Ibilbidea: Bai - Bai - Bai	%7,7

Taulan ikusten den bezala, portzentajerik altuena hiru belaunaldietako batek ere euskara etxean jaso ez duen ibilbideari dagokio (%38,4). Beste ehuneko handi bat dago non aurreko bi belaunaldiek euskararik etxean jaso ez arren, gazteen belaunaldiak euskara etxean jaso duena (%30,8), nahiz eta hauetako batzuetan guraso bakarraren aldetik eta gaztelerarekin batera jaso duten. Gainera, kontuan hartzekoa da %23,1k nagusien belaunaldiak euskara etxean jaso zutela baina ez zietela hurrengo belaunaldiei transmititu.

Ikergai ditugun gazteen aitona-amonei zehatzago begiratuta, hau da, 40. hamarkada aldeko datuei dagokienez, galdetegietako emaitzek erakusten dute gehiengoak ez zekiela euskaraz (%90,38). Gaitasuna zuten gutxi horien kasuan (%9,62) gainera, beste herri batzuetakoak ziren eta, Lizarrara joatean, ez zuten euskara gehiago erabili eta, beraz, ezta gaitasuna hurrengo belaunaldiari transmititu ere.

Hamarkada batzuk beranduago, hots, parte hartzaileen gurasoei dagokienez, etxean ez zuten euskararik jaso eta haurrak izatean ere ez zekiten euskararik. Horren ondorioz, noski, ezin izan zieten euskaraz egin gure parte hartzaileei. Hala ere, aipagarria da guraso hauen D ereduari dagokion hautua, honi esker euskaldundu baitira gaur egun gazteak diren beraien seme-alabak. Gainera, galdetegian jasotako datuek erakusten dute guraso batzuek(%23,08) haurrak izatean euskaltegian euskara ikasten hastea erabaki zutela.

Gazteen euskara gaitasunari dagokionez, 2. taulak erakusten du gazte gehienek gaitasuna mantendu dutela (gehienbat ulermenari dagokionean, %87k) baina beste batzuk galdu egin dutela (hurrenez hurren, idatzizko eta ahozko ekoizpenari dagokionean, %31-37k).

2. taula: gazteen euskara gaitasunaren bilakaera

	“(Nahikoa) ona zen DBHn eta mantendu egin dut”	“(Nahikoa) ona zen DBHn baina galdu egin dut”	“(Nahikoa) txarra zen DBHn baina hobetu egin dut”
Ahozko ekoizpena	%50	%37	%13
Ahozko ulermena	%87	%13	%0
Idatzizko ekoizpena	%63	%31	%6
Idatzizko ulermena	%87	%13	%0

Honela, aipagarria da gazteleraz guztiek zutela gaitasun ona DBHn zeudenean eta, euskarari dagokionez ere, oro har maila ona daukatela adierazi dutela. Euskarazko ahozko eta idatzizko ekoizpen eta ulermen maila dela eta, gazteek adierazi ziguten gaitasuna mantendu duten gehienek kasuan (%50) arlo guztietan mantendu dutela (ahozko ekoizpena, ahozko ulermena, idatzizko ekoizpena, idatzizko ulermena).

Zehatzago, gazte hauen ulermenari dagokionez, ahozkoan nahiz idatzizkoan maila bera daukatela esan daiteke, %87k (nahikoa) ona zela eta mantendu egin dutela eta %13k (nahikoa) ona zela baina galdu egin dutela adierazi baitute. Aldiz, ekoizpenari dagokionean, idatzizkoa ahozkoa baino hobea zutela eta hala jarraitzen duela adierazi ziguten. Gainera, goranzko joera dauka beraien idatzizko

ekoizpenak, ahozkoarekin alderatuta. Beraz, ahozkoan %37k beheranzko joera erakutsi dute eta idatzizkoan %31k.

4. Ondorioak

Lan honetan Lizarran azken hiru belaunaldietako euskararen bilakaerari heldu nahi izan zaio, haurrak ikastolan euskaldundu diren familietan euskara gaitasunaren eraldaketa ikertuz. Honela, aurreikuspenen arabera espero zen bezala, aitona-amona nahiz gurasoen belaunaldien kasuan, oro har, haurrak izateko garaian ez zekiten euskararik eta, zekiten gutxien kasuan, ez zieten gaitasun hori hurrengo belaunaldiei transmititu. Euskararen galera erakusten dute, beraz, datu hauek eta Fishmanen (1991) hizkuntza ordezkaren prozesuaren adibidetzat har litezke, belaunaldiz belaunaldiko transmisio galera dela eta. Aldiz, azken belaunaldiaren kasuan identifikatu diren euskararen gaitasun aitortuek hizkuntzaren biziberritze prozesua islatzen dute eta hor Lizarrako Ikastolaren ekarpena erabatekoa da. Beraz, esan behar da Kasaresen (2014) lanean Iruritan zein Iruñean erakusten dena Lizarrako kasuan ere ikusten dela, hots, ikastola euskararen berreskurapenaren eragilea dela. Datuek erakusten dute, gainera, ikastolan lortutako euskararen gaitasunek kasu askotan iraun egiten dutela unibertsitate garaian ere, euskararen belaunaldiz belaunaldiko jarraipenak derrigorrezko eskolaldia bukatu ondoren ere iraun dezakeen erakusgarri.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Aurrera begira, interesgarria litzateke gazte hauetatik ikasketak euskaraz egiten jarraitu dutenen gaur egungo euskara gaitasuna zehaztasunez aztertzea, esaterako, unibertsitatearen testuinguruak ikastola garaian paper bera jokatzeko ote duen ikusteko hizkuntza sozializazioan. Lan honetan aitortutako datuetatik jaso den informazioa sakontasun askoz handiagoz ikertu ahalko litzateke horrela. Gazte hauek haurrak zirela ELEBILAB taldeko lanetan egin zuten moduan, euskara eta gaztelania gaitasunen kontrastea egitea ere aukera bat izan daiteke. Halaber, testuinguru euskaldunagoetako adin bereko gazteen hizkuntza gaitasunekin ere kontrastea egin liteke.

Aurrera begirako beste ikerketa ildo bat parte hartzaile gazteagoetan arreta jartzea litzateke, eta lan honetan egin den moduan, aurreko belaunaldietan euskararen bilakaera nola gertatu diren ikertu. Horrela, Lizarrako testuinguruan euskararen belaunaldiz belaunaldiko etena eta jarraipena nolakoa izaten ari den ikertzeko argazki osoa lortuko litzateke.

Erreferentzia bibliografikoak

- Aldasoro, E. (2001), La evolución de la enseñanza en euskera en Navarra: una perspectiva pedagógica. *Revista Internacional de los Estudios Vascos / Nazioarteko Eusko Ikaskuntzen Aldizkaria / Revue Internationale des Etudes Basques*, 46(2), 593-624.
- Almgren, M. eta Manterola, I.(2016), The development of narrative skills in learners of Basque as a second language, *Education Inquiry*, 7:1, DOI: 10.3402/edui.v7.27627
- Berria (2019). Euskarak eutsi, erdarek irabazi. Berria, 2019-02-20. Eskuragarri: https://www.berria.eus/paperekoa/1911/010/001/2019-02-20/euskarak_eutsi_erdarek_irabazi.htm [azken kontsulta: 2021-03-11]
- Dufur, A. (2012). Lizarra, euskararen biziberritzetik indarberritzera. Hiznet Hizkuntza Plangintza Gradu ondoko sakontze egitasmoa. UPV/EHU. Eskuragarri: <https://hiznet.asmoz.org/wp-content/uploads/2018/10/Lizarra.pdf> [azken kontsulta: 2021-03-12]
- Erize, X. (2018). Nuevos consensos sociales plurales para el fomento de la lengua vasca en Navarra. *Príncipe de Viana*. Nafarroako Gobernua: Iruñea.
- Ezeizabarrena, M.J. (2012). The acquisition of the (in)consistent ergative marking in Basque: L1 and early L2. *Lingua* 122 (3), 303-317. I. Laka eta B. Fernández (eds). Special Issue accounting for ergativity.

- Fishman, J.A. (1991): *Reversing Language Shift*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Kasares, P. (2014), *Euskaldun hazi Nafarroan: euskararen belaunez belauneko jarraipena eta hizkuntza sozializazioa familia euskaldunetan*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Manterola, I., Idiazabal, I. eta Almgren, M. (2013). Basque L2 development in immersion school settings. *International Journal of Bilingualism*, 17(3), 375– 391.
- Manterola, I. (2019). A study of recipes written by Basque immersion students: any evidence for language revitalization? in N. Yigitoglu eta M. Reichelt (ed.), *L2 writing in non-English languages*. Multilingual Matters: Bristol.
- Manterola, I. eta Almgren, M. (2013). Las grandes líneas de progresión de los aprendizajes lingüísticos en la escolarización en euskera. In J. Dolz eta I. Idiazabal (eds.), *Enseñar (lenguas) en contextos multilingües*. UPV/EHU: Bilbao. 217-240.
- Martinez de Luna, I.; Erize, X. eta Zalbide, M. (2016). "Euskararen bilakaera soziolinguistikoa (1981-2011)". *BAT aldizkaria* 100-101 Soziolinguistika Klusterra. Andoain. Eskuragarri: http://www.soziolinguistika.eus/files/euskararen_bilakaera_soziolinguistikoa_eusk_1.pdf [azken kontsulta: 2021-03-11]
- Nafarroako Gobernu (2020). *Nafarroako datu Soziolinguistikoak, 2018*. Iruña: Nafarroako Gobernu, Euskarabidea – Euskararen Nafar Institutua. Eskuragarri: https://gobiernoabierto.navarra.es/sites/default/files/azterketa_soziolinguistikoa_2018.pdf [azken kontsulta: 2021-03-11]
- Ortega, A.; Amorrortu, E.; Goirigolzarri, J. eta Urla, J. (2016). *Euskal hiztun berriak: esperientziak, jarrerak eta identitateak*. Deustuko Unibertsitatea: Bilbo.
- Pardina, A. eta Manterola, I. (2021), ICML kongresuan aurkeztutako komunikazioa. "Euskara murgilketa ereduan ikasitako gazte nafarren muda linguistikoak: faktore laguntzaileak eta oztopatzaileak".
- Sagarduy, P. (2009). EAEko euskararen belaunez belauneko transmisioa: (2001eko Biztanleriaren Zentsuko datuak oinarri hartuta). *Bat: Soziolinguistika aldizkaria*, (67), 103-116.

Ekintzak, kaleak eta bestelako performanceak. Valie Exporten

***Tapp und Tastkino* aztergai**

Rubio Mazquiaran, J.

Euskal Herriko Unibertsitatea

Jrubio907@ikasle.ehu.eus

Laburpena

VALIE EXPORT artista austriarraren lana ardatz izanik hurrengo ikerketak modernitatetik eratorritako espazio publiko patriarkalaren ikuskerak androzentrikotik aldentzeko da. Honela, ekintza artistiko feministek espazio publikoetan duten eragina aztertuko da eta era berean iruditeria berriak sortzeko duten gaitasuna argitu. Lehenik espazio publiko modernoaren gauzatzean emakumei esleitu zitzaizkien papera aztertuko da, eta jarraian VALIE EXPORTek Europako hainbat hirietan egindako *Tapp und Tastkino* (Zinema Unkigarria) (1968-69) izeneko ekintza performatiboa jorratzera ekingo dio ikerketak.

Hitz gakoak: VALIE EXPORT – Espazio Publikoa – Performancea – Feminismoa

Abstract

Focusing on the work of the Austrian artist VALIE EXPORT, the next investigation will move away from the androcentric vision of patriarchal public space derived from modernity. In this way, the influence of feminist artistic actions in public spaces will be analyzed and their capacity to create new imaginaries will be clarified. First, the role assigned to women in the execution of modern public space will be analyzed, and then the research will address the performative action entitled Tapp und Tastkino (Unifiable Cinema) (1968-69) carried out by VALIE EXPORT in various European cities.

Keywords: VALIE EXPORT – Public Space – Performance – Feminism

1. Sarrera eta motibazioa

Ikerketak iruditeria kolektiboa sortzeko prozesuetan eragingo du, eta horietan murgildurik haien pitzadurak bilatuko ditu; hain zuzen, horrek birmoldaketa gauzatzeko pistak emanen ditu. Faktore hura eremu publikoan jazotako ekintza performatiboei bistara ditzakete, alegia, iruditeria patriarkalak eta haiei lotutako araudi espazialak iraultzen dituzten ekintzak. Honela bada, ikerketa espazio publikoaren parametro patriarkaletatik aldentzeko da, esparru hura beste leku batetik aztertuz, espazio publikoaren kritika feminista izango da ardatz nagusietako bat. Eta, ikuspuntu hura abiapuntu izanik, ikerketa honen bidez emakume artistek eremu publikora igortzen dituzten praktika performatiboak aztertuko dira.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Emakumeek hiri modernoaren espazio publikoekin izandako harremana urria da historiografia ofizialaren arabera, alabaina, horien presentzia erreala izan zen. Horregatik, jarraian aurkeztutako ikerketak modernitatetik eratorritako hiriaren birmoldaketa espaziala hartuko du abiapuntu gisa; zeina, XVIII. mendean hasi eta XIX. mendean finkatu zena. Hain zuzen, momentu hartatik aurrera hasi zen nagusitzen espazio publiko liberala, horrekin lotutako hiritartasunaren ikuskerarekin batera. Jürgen Habermas teorialari eta soziologo alemanak, 1962. urtean argitaratutako *Historia y crítica de la opinión pública* (*La transformación estructural de la vida pública*) liburuan eremu publikoa komunikazio-egitura gisa hartzen du. Espazio hartan, hain zuzen, hiritarren borondateak egituratzen dira, gizabanako pribatuaren ordezkartza soziala espazio publikoan ematen baita, Habermasen arabera (1981).

Alabaina, ikuspegi horrek ez luke espazioen genero bereizketaren ebidentziarik hartuko, haren kritika feministan zalantzak sortuz. Ildo honetan, Iris Marion Young filosofo estatu batuarak hiritartasun unibertsalari zuzendutako auziak birplanteatzen hasiko da, hiritartasun eredu horren espazio publikoan emandako partaidetzak aztertuz. Hain zuzen, hura izan zen *Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship* artikulua bidez azaleratu zuena (Young, 1989). Artikulu hartan autoreak hiritartasunaren ikuskerak horrek gizartearen sektore minoritarioak baztertzeko zituela azaldu zuen, eta horren aurrean hiritartasun bereizien alde egitea proposaturik; alegia, sektore bakoitzaren ezaugarriak aintzat hartuko ziren. Hain hartatik tiraka, autoreak erakusten du modernitatetik eratorritako hiritartasunaren eta espazio publiko hegemonikoaren ikuskerak gizonezkoen esperientziatik sortu zela, eta horrek emakumeak sistematikoki baztertu zituela (Young, 1989).

Honela bada, emakumeek espazio publikoetan izandako presentzia ezabatua izan zen, eta ondorioz iruditeria kolektibotik at garatu egin da. Betiere, esperientzia patriarkalek eraikitako genero estereotipoek baldintzatuta. Era berean, artearen historiaren esparruan eragina izan zuen horrek, Linda Nochlinek 1971 urtean idatzitako artikulua igortzen duen eran: *Why have there no been Great Women Artists?*. Bada ere, ildo horri jarraiki, hurrengo hamarkadetan artearen historiaren kritika feminista era sakonagoan aztertu zuen emakumeek esparru hartan izandako presentzia.

Hain zuzen, Griselda Pollock bezalako autoreek emakumeek esparru publiko eta kontaketa historikoetan izandako presentziak aztertzeko eredu berriak proposatu baitzituen, besteak beste (2015). Halaber, Iris Youngek espazio publikoetan presentzia duten hiritarren aniztasuna kontuan hartzeko proposamena luzatu zuen era berean, Pollockek artearen historiaren paradigma aldatzea proposatu zuen, eta, horretarako klasea, generoa eta arrazaren arteko interdependentzia deszifratu behar zela azalerazi zuen. Sexualitatea eta generoa faktore erabakigarritzat hartzen delarik (Pollock, 2015).

Honela bada, artearen historia eta espazio publikoari lotutako kritika feminista uztartzeko asmoarekin, ikerketaren hipotesi orokorrak praktika artistikoei emakumeen eta hiri-sarearen arteko harremanari lotutako iruditeriak aldatzeko gaitasuna dutela adierazi nahi du. Beraz, espazio publikoetan hegemonikoki emakumeei ukatu zaien jarrerak aztertuko dira, VALIE EXPORT artista austriarraren *Tapp und Tastkino*. Horien bidez, iruditeria patriarkalen eraldatzea eta memoria femeninoen birmoldatzea geratuko da agerian.

3. Ikerketaren muina

3.1. Gerturatze historikoa: espazioei lotutako iruditeria estereotipatuak

Joan Kelly historialariak azaltzen duen moduan (1984), espazioen arteko bereizketa nagusia aro aurre-industrialean jazo zen, XVI- XVII. mendeen bitartean, jabetza pribatua agertzean. Izan ere, etxebizitza pribatua familien produkzio ekonomikoen gune izatera pasatu zen. Gainera, jabetza pribatua izateak lurretatik etekina atera eta honekin salerosketak egiteko aukera ematen zuen, honela merkataritza garatuz joan zen eta gizarte klase berri bat hasi zen sortzen, burgesia. Honen ostean, industrializazioa garatzean etxebizitza eta lanpostua banatzen hasi ziren, etxea bizileku pribatu, eta beraz, lanpostua eremu publiko bihurtu zelarik. Hau dela eta, soilik familiaren muinak –ama, aita, semeak, aitona-amonak- zeukan etxe pribatuan egoteko eskubidea. Honela, lanpostua eta etxebizitza banatzean, familia kideen artean bakoitzari zegokion espazioarekiko banaketa eman zen, emakumearen presentzia, etxeko esparru pribatura mugatuaz (Kelly, 1984).

Espazio publiko eta pribatuaren arteko dikotomia nabarmentzen hasi zen era berean, une horretan landa-eremua eta hiri industrialetako bizimoduak bereiziko zituzten hainbat ezaugarri hasi ziren sortzen. Elisabeth Wilsonen hitzetan, hiri industria bizi baldintza berri eta gogorragoen gune bihurtuko da, baina, haren dentsitate handiagatik, landa-eremuetako gizarte-kontrolatik ihes egiteko espazioa ere (2001).

Ildo hari jarraiki, ‘emakume publikoa’ deritzoguna konnotazio txarra bereganatu zuen, ‘etxeko andrea’ delakoa nolabaiteko irakurketa tradizionala bereganatzen zuen bitartean. Hain zuzen, Janet Wolfkek dualtasun misoginotzat hartzen ditu ezaugarri horiek sortzen dituzten genero estereotipoak (1985). Honela bada, emakumeak kaleetan egon ziren. Langileen kasuan, lantokia etxetik kanpo zegoenez, lanera joateko eremu publikoan barneratu behar ziren. Klase aberatsetako emakumeek, berriz, aisialdia edo kontsumoarekin lotutako eremuetan barneratzeko sarbidea zuten. Hala ere, emakumeak modernitatearen baitan garatutako feminitate-estereotipoen bidez izan ziren definituak. Alegia, estereotipo horiek emakumea espazio pribatura bideratzen zituzten kontakizunak eta harremanak sortuko lituzkete. Honela bada, faktore hark egunera arte espazio publikoetan mantendutako iruditeria eta jarrerak baldintzatu ditu.

3.2. Gerturatze artistikoa

XIX. eta XX. mendeetan zehar, emakumeek bultzatutako mobilizazioen bidez, hiritar gisa zituzten eskubideen zabaltzea eskatzen hasi ziren. Halaber, horrek XX. mendean zehar emandako bigarren olatu feministarekin erlazio zuzena izan zuen. Hain zuzen, espazio publikoetan eraikitako iruditeria patriarkalak kolokan jarriko lituzkeen mugimendua izan zen hura, emakumeei tradizionalki esleitutako rola espazio publikoan barneraturik zalantzan jartzen baitzituzten.

Teresa del Valle antropologoak azaltzen duen eran (1997), espazio publikoetan emandako ekintza edota jarduera artistikoei zein politikoei bertako iruditeriak eraldatu eta berpizteko gaitasuna dute. Bada, baieztapen hori ikerketaren xedeak bermatzeko abiapuntua izango litzateke espazio publikoetan gauzatutako jarduera performatiboak hartzen baititu ardatz.

Amelia Jones teorikoak azaltzen duen eran (Jones, 2006) XX. mendearen erdialdean artelanen nolabaiteko desmaterializazioa emango da, non gorputza ardatz nagusi bihurtzen den. Alegia, artisten gorputzak adierazpen, keinu eta aldarrikapenerako erreminta bilakatu ziren. Beraz, 1950. hamarkadaren amaieran eta 1960ko hasieran, *body art* eta *performance art* delakoak gorputzaz baliatu ziren artisten beraren 'izatearen' aldarrikapen gisa.

Ildo honetan murgildurik, feminismoa eta jarduera artistiko performatiboaren arteko bizikidetzak eman zen, 1960ko talde feministek performancea gizarte-erantzuna emateko eta espazio publikoa eraldatzeko tresna bihurtu baitzuten (Preciado, 2004). Izan ere, Diana Taylorrek azaltzen duenez, diziplina horretan gorputza erabiltzeak kutxu pertsonal baten seinale da – nire gorputza-, eta, aldi berean, genero, sexualitate, arraza eta klasearen arabera ikusgarri edo ikusezin bihurtzen duten gizarte-indarren osagai nagusia (Taylor, 2011). Halatan, testuinguru hartan kokatzen da hurrengo atalean aztergaitzat hartuko den lana.

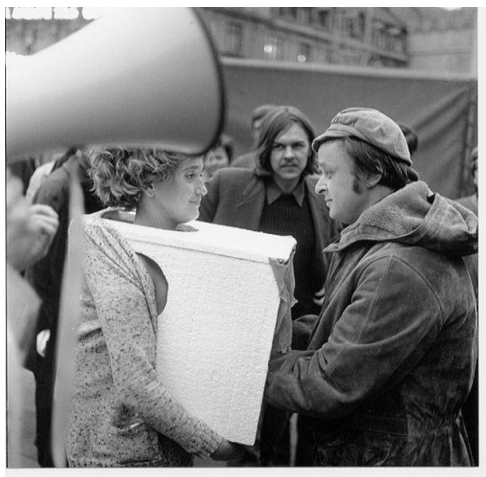
3.3. Azterketa-kasua: VALIE EXPORT, *Tapp und Tastkino*

VALIE EXPORT (1940-) diziplina anitzeko artista izanik, bere ekoizpena zinema esperimentalaren, instalazioaren eta performancearen ingurukoa baita, bere pieza gehienak emakumeen aurkezpenaren eta irudikapenaren inguruan sortutako tradizio historikoa zalantzan jartzen eta eraldatzen saiatzen dira. Azterlan honen helburuen ildotik, bidezkoa da EXPORTEk 60. eta 70. hamarkadetan egin zituen ekintza performatiboetan zentratzea. Zehazki, honako ikerketa honek *Tapp und Tastkino* -- *Zinema Ukigarria*- izeneko ekintza hartuko du erreferentziazat, 1968. urtean Vienan lehen aldiz egin zena eta, 1971. urtera bitartean, Europako hamar hiritan errepikatu zena.

EXPORTen hastapeneko lanen agertoki bihurtutako Austriari dagokionez, azpimarratu behar da Bigarren Mundu Gerraren astintzearen aztarnak mantentzen zirela. Alegia, testuinguru soziopolitiko hartan ideologia ultra-katolikoak eta kontserbadoreak arnasten ziren (Tejo, 2019). Austriako gizartean indarrean zeuden alderdi horiekiko kultura-sektore kritiko bat sortu zen, zeina gizartearen ondoeza ikustarazten saiatuko zen; horra hor, Vienako Akzionisten performanceak. Alabaina, nahiz eta zirkulu berdinetan murgildu, EXPORT ez zen kolektibo haren parte izan, besteak beste, emakumeen gorputzekiko ikuskera misoginoa aurkezten baitzuten. Ondorioz, EXPORTen agerpenek Vienako Akzionisten aztarna matxisten urratzea bultzatu zuten (Ferrer, 2013).

Industria zinematografikoak bultzatutako irudikapen hegemonikoak zalantzan jartzeko premisarekin ekintzak adierazpen-tresna gisa aukeratu zituen artistak. Horren eredu izan zen *Tapp und Tastkino*, non artista hiriko kaleetan murgiltzen zen gorputz-enborra estaltzen zion kaxa batekin. Gortinez estalitako zinema baten egitura fisikoa adierazten zuen kaxak, baina, kasu honetan barrualdeak ez zuen pantailarik, hura mantentzen zuten gorputz femeninoaren bularrek ordezkatzeko baitzuten. Eta, aldi berean, bigarren agente batek publiko bihurtutako ibiltariak kaxak estaltzen zituen bularrak ukitzera gonbidatzen zituen; bularrak ukitzen zituen pertsonak bularren jabeak ezarritako arauetara moldatzen zelarik.

1. Irudia. *Tapp und Tastkino* (Performancea), Viena, 1968

Hain zuzen, EXPORTek ekoizpen artistiko hau berak definitutako Akzionismo Feministaren barnean integratu zuen. *Aspects of feminist actionism* (EXPORT, 1989) izeneko testuan, hura historia patriarkala eraldatzeko ardatz moduan hartzen du, ekintzak iruditeria feminista baten sortzaileak bihurtzen direlarik. Ildo hartan, artistak hurrengoa adierazten du:

‘Sin habilidad de expresar a una misma y sin un campo de acción, no puede haber dignidad humana. Mientras que las mujeres no se escapan y se liberen de la historia masculina no habrá cumplido su reclamo de humanidad. (...) El accionismo feminista es arte de acción por sí mismo, pero su fuente principal es la historia de la experiencia femenina. La historia de las mujeres se hace visible para dar un futuro a las mujeres (71.or).’

Honela beraz, Akzionismo Feministaren premisen arabera egindako ekintzek emakumeek espazio publikoetan izan zezaketen esperientziak berridazteko aukera islatzen dute. Modu honetan, *Tapp und Tastkino* zinemagintzari dagokion begiradaren ikusmolde voyeurista aldatzen saiatzen da. Izan ere, zinema tradizionalen bular femeninoak begiekin ikusteko aukera dagoen bitartean, EXPORTen ekintzaren zinematxoaren errezelek begirada oztokatzen baitute.

Artista bera modu pasiboan agertzen zen bere bularrak boluntario batek ukitzen zituenean, baina kasu honetan parte-hartzailea ikusleen begiradaren objektu bihurtzen zen. Hain zuzen, ikusle horiek kezkatuta zeuden egoera horren aurrean; izan ere, artistak berak azaltzen duen moduan (EXPORT, 2004), garai hartan, bere interes nagusia eremu publiko batean lan egitea zen, galeriatik eta museoetatik urrun, artearen sistematik aldendutako pertsonen zuzenean eragiteko asmoz. Alegia, zinemagintzaren edapen kritiko haren bidez espazio publiko patriarkalari lotutako iruditeriak eraldatzen ditu artistak.

Kasu honetan, uler genezake EXPORT bere ekintzaren agente pasibo gisa agertzen dela, baina ez dugu ahaztu behar bera dela hura osatzen, zuzentzen eta kontrolatzen duena. Artista bera, erlojuari begira, ikusleek bere bularrak uki zitzaketen 12 segundoak kronometratzen zituen; beraz, ukalezina da bere ekintzaren subjektu aktibo gisa zegoela adieraztea (Tejo, 2019).

Zinemarekin kontrajarririk, eskuak errezelak zeharkatzen zituen unean, ikusmena atzean utzi eta ukimeneranzko trantsizioa gauzatzen zen ekintzan. Halatan, parte-hartzaileak eskua kutxan sartzen zuen unean espazioa kontrolatzeari uzten zion, ukimena bere gidari bakarra zelarik. Hartara, zinema, voyeurra eta espazio publikoari lotutako ezaugarria eraldatzen dira. Izan ere, kasu horretan gorputzarekiko begira sexualizatua, ukimen bihurtzen delako; bada ere, haren inguruko testuingurua zela medio haren sexualizazioa kutxu ironikoa bereganatzen zuen.

Interesgarria da azpimarratzea ekintza hori egin zen lehen aldia – 1968. urteko Vianan- EXPORTen ekintza iragartzeaz arduratzen zen pertsona Peter Wiebel artista izan zela. Lehen ekintza horretan, jendearen erantzuna negatiboa izan zen, oro har, azkenean polizia agertu zenera arte (Ferrer, 2013). Ondoren, ekintza Kolonian egin zenean, 1968an, EXPORT zen ekintza iragartzen zuena, bere laguna

zen Erika Mises-ek kaxa janzen zuen bitartean. Oraingoan, ikusleak oldartu ziren baita, bi emakumeak prostitutak zirela pentsatu zutelako, artistaren esanetan (EXPORT, 2004). Hain zuzen, Juan Vicente Aliagak azaltzen duen eran (2007), ekintza haren bitartez publiko maskulinoa beldurtu egin zuten, espazio hartan ezarritako arau sozialek sortutako fobia eta beldurrei aurre egin ziezaien.

EXPORTek Akzionismo Feministari buruz egindako testuan esperientzia femeninoen historiari buruz hitz egiten du, hurrengo azpimarratzen duelarik, ‘cicatrices históricas, rastros de ideas inscritas en el cuerpo, estigmas para ser expuestos por acciones con el cuerpo’ (EXPORT, 1989). Bada, ekintza horretan, emakumeek espazio publikoetan jasandako sexu indarkeria edota aurretik aipatutako ‘emakume publiko’ terminoaren iruditeria patriarkalaren haustura sumatzen da.

4. Ondorioak

Amaitzeko, esan behar dugu emakumeen gorputza modu aktiboan espazio publikoan sartzeak aukera ematen duela eremu horri esleitutako irakurketak berriz inskribatzeko. Gainera, horrela, artistak agerian uzten ditu emakumeek bertan izan duten posizioari lotutako araudi sozialak, emakumeek eremu publikoan duten presentzia ‘emakume publikoa’ bezalako termino estereotipuek baldintzatzen baitituzte.

EXPORTek bere gorputzaren bidez iruditeriak zititzen ditu, baina nahi duenak bere bularrak uki ditzan uzten duenez, horretaz jabeturik, iruditeria patriarkalek gorputz femeninoen gain duten mederatzeari jartzen du erronkan. Modu hartan, nagusitasun horrek espazio publikoan dituen ondorioak aldarrikatzen ditu. Artistak azaltzen duen eran etengabeko eraldatzean dagoen memoria indibidual eta kolektiboa dugu (EXPORT, 2004), eta horrek adierazten du haren ekintzen eraginkortasuna espazio publikoei esleitutako iruditeriaren eraldatzean. Eta zitazio horren bidez, *Tapp und Tastkino*-n EXPORTek emakumei esleitutako iruditeria patriarkalak berreskuratzen ditu, aipatzen ditu eta azkenik haiengandik urruntzen da, hala haien inguruko irakurketa berri bat sortuz.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Ikerketaren hurrengo pausuan, euskal testuinguruan 70. hamarkadatik egunera arte egondako ekintza performatiboak aztertuko dira. Gertutasuna dela medio, azkeneko hamarkadetan emakumeen kultur ekintzek kaleetako iruditeriak eraldatzeko izan dituzten prozedurak eta gaitasunak aztertuko helburuarekin. Modu honetan, aurkeztutako testuan erabilitako prozedura metodologiko eta teorikoaren pean inguruko ekintza performatibo eta feministak hartuko dira oinarri gisa.

6. Bibliografia

- Aliaga, J.V.(2007): ‘Caso de estudio: el laboratorio vienés’, *El orden fálico. Androcentrismo y violencia de género en las prácticas artísticas del siglo XX*. Ediciones Akal, Madril 213-242.
- Del Valle, T.(1997): *Andamios para una nueva ciudad*. Ediciones Cátedra, Madril.
- Ferrer Sánchez, A.L.(2013): ‘VALIE EXPORT. La imagen femenina como crítica’, Crespo Fajardo, J.L.: *Documentos sobre arte y sociedad*. Eumed.net, Malaga, 205- 224.
- Habermas, J.(1981): *Historia y crítica de la opinión pública*. Editorial Gustavo Gili, Bartzelona.
- Kelly, J.(1984): *Women, history and theory*, University of Chicago Press, Chicago.
- Jones, A. & Warr, T.(2006): *El cuerpo del artista*, Phaidon, Londres.
- Nochlin, L.(1971): ‘Why Have There Been No Great Women Artists?’, *Woman in Sexist Society: Studies in Power and Powerlessness*, Basic Books.
- Pollock, G.(2016): *Visión y diferencia: Feminismo, feminidad e historias del arte*, Fiordo, Buenos Aires.
- Preciado, B.(2014): ‘Género y performance: 3 episodios de un cybermanga feminista queer trans...’, *Zehar*, 54, 20-27.

- Taylor, D.(2011): 'Introducción. Performance, teoría y práctica', *Estudios Avanzados de la Performance*, Fondo de cultura económica, Mexico.
- Tejo Veloso, C. (2019): 'El género en combate: Las estrategias del cuerpo en las primeras performances de Valie Export', *Ausart*, 7, 115-129.
- Valie, E.(1989): 'Aspects of Feminist Actionism', *New German Critique*, 47, 69-92.
- Valie, E.(2004): 'Entrevista a VALIE EXPORT', *Revista Arte20* [<http://webs.ucm.es/info/arte20/documentos/vallieexport.htm>]
- Wilson, E. (2001): *The contradictions of culture: cities, culture, women*, Sage Publications, Londres.
- Wolff, J.(1985): 'The invisible Flaneuse: Women and literature of Modernity', *Theory, culture and society*, 3, 37-46.
- Young, I.(1989): 'Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal fo Universal Citizenship', *Ethics*. 2, 250-274.

Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* digitalizazioa. Karaktereen ezagutze optikoa eta Wikitekara igotzea

Alonso, M., Lindemann, D.

UPV/EHU

mikelalon@gmail.com, david.lindemann@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honetan Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* digitalizazioko OCR prozesua deskribatzen da, ikasketa automatikoa baliatuz. Horretarako, irudien tratamendua deskribatu eta eskuz transkribatutako laginetik abiatuta testua ezagutuko duen ereduaren trebakuntza azaltzen da. Emaizak Wikiteka plataforman eskuragarri daudenez, auzolanaz transkripzio osoa zuzendutakoan informazio erauzketa prozesutik pasako da hiztegiaren egitura lexikografikoa ikasketa automatikoz erauzteko.

Hitz gakoak: hiztegi historikoak, Larramendi, OCR, ikasketa automatikoa, Wikiteka

Abstract

In this article, we describe the OCR process using machine learning in the digitization of Larramendi's Diccionario Trilingüe. For this purpose, the treatment of images is described and the training of the model from the transcribed sample that will recognize the text. As the results are available on the Wikisource platform, the transcription can be corrected using crowdsourcing, so that we can carry out the information extraction process using machine learning to extract the lexicographic structure of the dictionary.

Keywords: historical dictionaries, Larramendi, OCR, machine learning, Wikisource

1. Sarrera eta motibazioa

Manuel Larramendiren 1745eko gaztelania-euskara-latina hiztegia, *Hiztegi Hirukoitza* (HH hemendik aurrera), mende eta erdi baino gehiagoko tartean zehar euskararako erreferentzia gailena izan da, eta euskal hiztegi gintzako periodizazioan lan lexikografiko klasikotzat har daiteke, aldaketa esanguratsua ekarri zuena (Urgell 2002); euskal hiztegi gintzako garai modernoaren hasiera markatzen du. Hiztegia sakon aztertu da irizpide filologiko eta lexikografikoak aintzat hartuz (Urgell 1998a; 1998b; 2000, beste batzuen artean), baina eskuz bildutako laginak baino ezin izan dira baliatu lan horietarako. Beraz, ezin izan da eduki guztia kontuan hartuko lukeen metodo kuantitatiborik erabili.

Hiztegi klasikoaren edizio digitalak burutzeko bide berriak jorratu dira azken hamarkadetan. Humanitate Digitalen (HD) esparruan ari gara, hau da, gizarte zientziak eta konputazioa eta teknologia digitalak uztartzen dituen esparru akademikoan. Testu klasikoaren bertsio digitalak osatu eta prozesamendu konputazionalerako prestatzea da HDen ardatz nagusi bat (Lindemann eta San Vicente 2020). Bestela esanda, testua gordetzen duen faksimile digitala eskaintzeaz gain, hiztegiaren makroegiturari (lemategiari) eta mikroegiturari (sarreraren barruko antolamenduari) dagozkion anotazioak gehitzen zaizkio, makinek testu zatiak item lexikografiko zehatz gisa interpretatu ahal izateko. Baliabidearen barruko bilaketa aurreratuak ahalbidetzeko eta baliabidetik kanporako lotura esplizituak esleitzeko baldintza teknikoak betetzen dira horrela. Lindemann & San Vicentek (2020) laburbildutako digitalizazio pausoak jarraituz, erreminta-kate erdiautomatikoa aplikatu dugu, eta haren emaitza neurtu. Honek barne hartzen ditu: karaktereen ezagutze optikoa edo *Optical Character Recognition* (OCR), informazio erauzketa eta, azkenik, *Resource Description Framework* (RDF) estandarrarekin bat datorren moldaketa-eredu baten lehen proposamena, Wikidatan integratzeko aukerari begira.

Artikulu honetan karaktereen ezagutze optikoa burutzeko irudiak nola tratatu ikusi eta, ikasketa automatikoa baliatuz, HHko testua ezagutuko duen ereduaren trebakuntza azaldu dugu. Ondoren, emaitzak Wikiteka plataformara igo ditugu eta auzolanaz transkripzioa zuzentzeko aukera ematen duenez, aurrera begira prozesu horretatik lortutako emaitzetatik informazio lexikografikoa duten datuak erauzteko ikasketa automatikoa baliatuko dugu, horretarako eginda ditugun frogak kontuan hartuz.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Adimen artifizialaren adarra den ikasketa automatikoa, ingelesezko *Machine Learning* delakoa, eremu askotan aplikatzen da gaur egun, kalkulu ahalmenaz harago, esperientziatik ikasteko gai diren konputagailu programak baitira. Hizkuntzalaritzan ere gero eta gehiago erabiltzen dira, eta azken aldian lan ugari ari dira argitaratzen ikasketa automatikoa baliatuz testuen eta hizkuntzen prozesamenduko eremu ezberdinetan emaitza baliagarriak lortu dituztenak. Romanov, Miller, Savant eta Kiessling-ek (2017), esaterako, ikasketa automatikoko *Kraken* tresna erabili dute idazkera arabiar klasikoko testuak digitalizatzean karaktereen ezagutze optikoa egiteko, eta ohiko tresna nagusiek baino emaitza hobeak lortu dituzte.

Karaktereen ezagutze optikoa burutzen duten programek, labur esanda, testu baten iruditik (inprimatutako liburu baten irudi eskaneatua, esaterako) testua erauzten dute, testuaren irudia testu digital bihurtuz. Horrela, editatzeko, bilatzeko eta konputazionalki aztertzeak aukera ematen dute. Ohiko OCR erremintek ez dute emaitza onik testu klasikoaren digitalizazioan, gaur egungo karaktere moderno eta uniformeak irakurtzeko trebatu baitira, eta akats gehiegi itzultzen dituzte duela mende batzuetako dokumentuak prozesatzean.

OCR erreminta aukera zabala aurki daiteke gaur egun, hala nola Tesseract-ocr¹, ABBYY FineReader PDF², OCRopus³, Transkribus⁴ edo Kraken⁵. OCR tresna berrienek *Machine Learning* edo ikasketa automatikoko algoritmoak baliatzen dituzte, eskuz transkribatutako lanaren lagin bat erabiliz trebatzen direnak eta, horretan oinarrituta, loturak iragartzen dituzte pixel patroiak diren letren eta karaktere digitalen artean. OCR prozesurako ikasketa automatikoa erabiltzea berrikuntza da eta Aro Moderno hasierako inprimatuak (eta baita eskuz idatzitako testuak ere⁶) prozesatzea ahalbidetu du, egun paperean edo digitalki inprimatutako karaktereak pixel patroia uniformeekin lotu daitezkeen bitartean, hizki beraren patroiak aldakorak baitira Aro Moderno hasierako inprimaketan. Gainera, papereko irregulartasunek, orbanek edo dagokion orriko atzeko aldeko tintak pixel patroiak alda ditzakete. Tresna hauen artean Kraken aukeratu eta trebatu da.

Kraken doan eskuratu daitekeen OCR tresna da, ikasketa automatikoa baliatzen duena. Pariseko PSL Unibertsitateko "eScripta" ikerketa taldeak sortua da⁷, eta UNIX sistema eta Python ingurua behar ditu. Python kode irekiko lizentzia duen programazio lengoaiak bat da, askotariko plataformetan erabil daitekeena eta sintaxi irakurgarria duena. Kraken ere kode irekikoa da eta *neural network* edo neurona-sare deituriko batean oinarritzean, gizakien ikasteko modua imitatzen daki. Horrela, HHko letra-mota ezagutzeko trebatu da. Kraken tresnak, gainera, hizkiak identifikatzeaz gain, letra-tipoak bereizteko aukera ematen du. HHn letra-tipo etzana aurkitzen dugu eta sarreraren antolaketan garrantzia du. Beraz, letra-tipoa bereizi ahal izatea erabilgarria izango da hiztegia kodifikatzeko hurrengo pausoetan. Hori dela eta, Kraken hobetsi dugu antzeko ezaugarriak dituen web tresna Transkribus baino. Inprimaki eta eskuizkribuetarako diseinatutako jatedun OCR tresna nagusiek baino emaitza hobeak lortzen dituela erakutsi du; esaterako, idazkera arabiar klasikoko testuak digitalizatzean (Romanov et al. 2017). Gainera, Kraken ALTO XML estandarra jarraitzen duten fitxategiak sortzeko gai da eta hori ere tresna hau aukeratzeko arrazoia izan da.

Karaktereen ezagutze optikoa burutzeko garaian irudien kalitatea kontuan hartzeko ezaugarri bat da. Irudietako testuak ahal bezain argiena izan behar du eta orokorrean egoera onean dagoen edizio baten irudiak erabiltzea komeni da. Beraz, faktore horiek ere kontuan hartu dira digitalizatuko den edizioa aukeratzean, eta baita irudi digitalek duten kalitatea ere. Hau dpi edo *dot per inch*, hazbetean sartzen den puntu kopurua, erabiliz zehazten da, eta Krakeneko jarraibideetan gutxienez 300 dpi-ko irudiak

1 Ikus <https://github.com/tesseract-ocr>

2 Ikus <https://pdf.abbyy.com>

3 Ikus <https://github.com/ocropus/ocropy>

4 Ikus <https://transkribus.eu/Transkribus/>

5 Ikus <http://kraken.re>

6 Transkribus aplikazioak, adibidez, ikasketa automatikoa erabiltzen du eskuizkribuak prozesatzeko.

7 Ikus <https://escripta.hypotheses.org/>

behar direla zehazten den arren⁸, Romanov et al. (2017: Table 1) lanak irudien kalitateak espero baino garrantzi gutxiago zuela iradokitzen du.

3. Ikerketaren muina

Kraken erremintaren trebatze prozesua, laburbilduz, ondorengo pausoek osatzen dute: (1) irudien aurreprozesamendua programak behar dituen ezaugarrietara doitzeko; (2) erreminta trebatzeko erabiliko diren testuaren lerroen transkripzioa; (3) ereduaren trebakuntza eta (4) emaitzak jasotzen dituzten fitxategiak sortzea.

3.1. Irudien aurreprozesamendua

Kalitateaz gain, digitalizatu nahi diren irudiek zenbait ezaugarri izan behar dituzte Krakenek prozesatu ahal izateko. Esaterako, irudiak zuri-beltzean irakurtzen ditu eta Krakenek berak zuri-beltzean jartzeko aukera eskaintzen duen arren, aurretik irudiak prozesatu dira beste ezaugarri batzuk ere doitu ahal izateko. Eskaneatutako irudi askori angelua zuzendu behar zaie, lerroak ez baitaude horizontalean, edota liburuetakako orrialdeak eskaneatzean alboetan sortzen den kurbadura zuzendu behar da. Orbanak kentzea ere komenigarria da, zuri-beltzean jarritakoan hizkiekin nahas daitezkeelako. Orrialdearen diseinua konplexua bada, egunkarietako bezalakoa adibidez, zutabeak bakantzea gomendagarria da, lerroak zatitzen dituen algoritmoa ez baita ondo moldatzen diseinu konplexu horietara. Irudiak aurreprozesatzeko Scan Tailor⁹ programa erabili da, Kraken tresnaren egileek dokumentazioan gomendatzen dutenaren arabera¹⁰.

HHren irudi eskaneatuak prozesatu dira, diseinuaren eta orrialdeen egoera dela eta zenbait egokitzapen beharrezkoak baitziren. Lehenik eta behin, orrialde bakoitzean bi zutabe zeudenez, zutabeak orrialde banatan jarri dira, aipatu bezala Krakenek diseinu konplexuak zatitzeko algoritmo berezirik ez dakarrelako. Ondoren, testuaren angelua zuzendu da eta testua daukan eremua zehaztu da orrialdeetan. Eremu horri 5 mm-tako marjinak gehitu zaizkio alde bakoitzean. Azken urratsean irudiaren kalitatea aukeratu (600 dpi da lehenetsia), zuri-beltzean jarri eta letren lodiera aldatu da (parametroa +10 jarri da zenbait hizki edo hizkiren zatiak bestela 'desagertu' egiten baitira). Hala ere, froga ezberdinak eginez letren lodieran balio negatiboak aukeratuz atzeko orrialdeko letrak gutxiago nabaritzen direla ikusi da. Urrats berean orbanak kentzeko aukera ematen du programak eta honetan bigarren indartsuena aukeratu da. Ordenagailu pribatu arruntak erabilita, urrats guztietatik pasatzeko orrialdeko batez beste 1,2 minutu behar direla neurtu dugu, baina ahalmen handiagoko zerbitzari edo ordenagailuekin denbora gutxiago behar izatea espero daiteke.

3.2. Transkripzioa

Irudiak aurreprozesatu ondoren, Krakenen diseinua ezagutzeko modulua abiatzen da, irudietatik abiatuz transkripzioa burutzeko beharrezkoak diren fitxategiak sortzeko. Irudiak lerrotan banatzen ditu eta, ondoren, editatu daitezkeen testu eremuak jartzen ditu (ikus 1. irudia). HTML fitxategiak dira eta edozein web nabigatzaile erabiliz editatu daitezke testuari dagozkion eremuak. Lerro hauek dira programak erabiltzen dituen oinarritzko unitateak; lerroen irudiak eta testu lerroak parekatzen dira eta hauek izango dira trebakuntza sorta osatuko dutenak, hots, programak aurreikuspenak balioztatzeko erabiliko dituen lerro eredugarriak. Hortaz, transkripzioak diplomatikoa izan behar du beti, hau da, lerroaren irudiko karaktereen sekuentzia zehatza izan behar du, jatorrizko grafia erabat mantenduz, ezer gehitu edo baztertu gabe, *Ground Truth Transcription* delakoaren jarraibideak segituz¹¹.

8 Ikus <http://kraken.re/training.html#image-acquisition-and-preprocessing>

9 Ikus <http://scantailor.org/>. ScanTailor aplikazioa software librea da.

10 Ikus <http://kraken.re/training.html>

11 Ikus <https://ocr-d.de/en/gt-guidelines/>

1. irudia: Transkripzioa egiteko fitxategia

V	E.	371
Lat. Vertibilitas.		
Vertible , <i>aldacoya</i> ; <i>giracoya</i> . Lat. Ver-		
tibilis.		
Vertical , <i>bugaindarra</i> . Lat. Verticalis.		
Vertice , <i>bugaina</i> . Lat. Vertex , icis.		
Verticidad , veale <i>vertibilidad</i> .		
Vertigo , vertiginoso , veale <i>vaguido</i> .		
Vespero , <i>illunabarreco izarra</i> . Lat. Vef-		
perus.		
Vespertino , <i>arratsaldeco</i> , <i>arrañegui-</i>		
<i>coa</i> . Lat. Vespertinus.		
Vesquir , antiquado , lo mismo que <i>vivir</i> .		
Veste , lo mismo que <i>vestido</i> .		
Vestido , <i>soñecoa</i> , <i>jazcaya</i> , <i>jaunzcaya</i> ,		
<i>aldagarria</i> , <i>filda</i> , <i>abillamendua</i> . Lat.		
Vestis , vestitus.		
Vestidura , lo mismo. Lat. Indumentum.		
Vestigio , <i>aztarnà</i> , <i>fená</i> , <i>batzá</i> . Lat.		
Vestigium.		
Vestiglo , monstruo formidable , <i>mamusa</i> .		
Lat. Spectrum horridum.		
Vestimenta , vestimento , veale <i>vestido</i> .		
Vestir , <i>janci</i> , <i>jaunci</i> . <i>beztitu</i> . Lat. Vef-		
tire , induere.		

Krakenek lerro hauetan transkribatutakoa baino ez du ezagutuko, hau da, trebatze sortatik frogak jaso aurretik, tresna erabat agnostikoa da. Beraz, argi dago lerro hauetan testuan zehar azaltzen diren karaktere ezberdin guztiak bildu behar direla. Jarraibideetan azaltzen denez, arabierazko edo hebreerazko idazkerak gutxienez 800 lerroren transkripzioa eskatzen du, eta mendebaldeko idazkeretarako ere antzeko kopurua iradokitzen da, orrialdeko 25 eta 40 lerro arteko kopuruarekin gutxienez 30 orrialde transkribatu behar direla aipatzen baita. Hirurogeina lerrotako bi zutabeko orrialde bakarra hutsetik transkribatu ondoren, Krakeni eredu bat sortarazi zaio eta, lehen OCR iterazioa eta gero, HTML fitxategi berriak sortzen dira aukeratutako hiztegiko orrialde sortarako. Testu eremuek oraingo honetan Krakenek lehen ereduari oinarrituta ezagututako testua edukiko dute (lehen trebatze sortatik sortua). Hortik aurrera, eremuetako testua ez da hutsetik idazten, baizik eta eskuz zuzentzen. Zuzendutako orrialde osoak gehi dakizkioke trebatze sortari, hurrengo eredu berritua sortzeko erabiliko direlarik ondorengo iterazioan eta prozedura nahi den doitasun maila lortu arte errepika daiteke.

Gaur egun ez bezala, hizkien ondoren eta koma eta puntuaren aurretik nahiko hutsune handia dago eta transkribatzeko garaian hutsune horiek errespetatu dira. Gaztelaniaz, una bezalakoak batzuetan *vna* bezala azaltzen dira, eta horrelaxe transkribatu dira. Gaur egun erabiltzen ez den ese altu arkaikoa ere, “f”, mantendu egin da¹².

HHk bi letra mota ditu, borobila eta etzana. Lehenago aipatu bezala, transkripzioan letra etzana gordetzeak garrantzi handia du, letra etzana hiztegiko sarreren egituren aurkitu daitekeen ezaugarri tipografiko bakarra baita. Krakeneko transkripzioak testu hutsa dira, hau da, ez dute letra-tipoak zehazteko berariazko aukerarik, ezagutu ditzakeen arren. Horregatik, letra etzanaz dagoen hitz oro markatuz gero, algoritmoak ebatzi dezake zein hitzek duten letra etzana. Hasieran letra etzanean dauden hitzak HTML lengoaiako <i> etiketarekin markatu ziren baina letra etzana horrela markatzeak transkripzioa dezente zailtzen du, hitz edo esaldi etzan bakoitza markatzeko zazpi karaktere behar baitira. Markaketa sinpleago bat erabiltzearen, letra etzanean dauden hitzei baliabide guztian zehar azaltzen ez den ikur bat jarri zaio aurretik, @ ikurra. Transkribatzea errazagoa da eta eredu trebatzerakoan doitasun handiagoa ematen duela egiaztatu ahal izan dugu, letra etzanaz idatzita dauden hitzek aurretik ikur hau daramatela ikasiko baitu Krakenek. Frogatu dugun bezala, ia akatsik gabe ebatzi du hori.

Bestalde, gerta daiteke orrialdea lerrotan banatzen duen algoritmoak zuzen ez jokatzeko eta bi lerro bakarra balitz bezala interpretatzea (ikus 2. irudia) edota lerroak bitan banatzea.

12 Unicode karakterea erabili dugu: U+017F LATIN SMALL LETTER LONG S “f”.

2. irudia: Krakenek bi lerro bakarria balitz bezala interpretatzea

En atencion à esto , onelacoren beguiru-
nez.
Atender , arretatu , oartu , arreta eman.
Lat. Attendere.

NOTA.

@beguiruneac
En atencion à esto , @onelacoren @beguiru-
@nez.
NOTA.

Aipatu bezala, lerroak dira programak erabiltzen dituen oinarritzko unitateak eta transkripzioa lerroka egin behar denez, bi lerrotan dagoen testua ezin da lerro bakarrean idatzi. Beraz, akats hauei aurre egiteko modurik eraginkorrena lerro horiei dagozkien transkripzio eremuak hutsik uztea da, programak kontuan har ez ditzan.

3.3. Ereduaren trebakuntza

Eredua trebatzeko adimen artifizialaren adarra den ikasketa automatikoan oinarritzen da Kraken. Lerro bat ‘irakurtzen’ du eta ondoren akatsak konpentsatzen ditu aipaturiko neurona-sareaz baliatuz. Ondoren, lerroz lerro prozesua errepikatzen du azken lerroa iritsi arte, eta orduan berriz ere hasten da lehen lerrotik, trebakuntza lerroak behin eta berriz irakurriz, gero eta eredu hobea lortuz. Horretarako lerro kopuru bat bereizten du, trebakuntza sorta (*training set*), eta beste alde batetik ebaluatzeak sorta (*test set*) erabiltzen du trebatutako ereduaren doitasuna kalkulatzeko (balio lehenetsia %10 da ebaluatzeak sortarako). Eredua eraiki ondoren, ebaluatzeak sortarekin frogatzen du, eta ezagutzen dituen karaktereen eta egiten dituen akatsen arteko erlazioa izango da ereduaren doitasuna. Trebakuntza prozesua nolabait ausazkoa denez, ezin da aurreikusi zenbat denbora beharko den eredu bat trebatzeko, eta konfigurazio lehenetsiak *early stopping* edo gelditze goiztiarra izeneko hurbilketa egiten du, hau da, ebaluatzeak sortan ez bada akats indizea hobetzen, prozesua gelditu egiten da. Honek *overfitting* edo gaindoitzea ekiditen du, hots, eredu trebatze datuak bakarrik ezagutzeak doitzea, datu horietan aurkituko litzukeen patroiak ezagutu beharrean. Horrela lortzen da akats gutxien egiten dituen ereduak: doitasun handiena duen ereduak, hain zuzen ere.

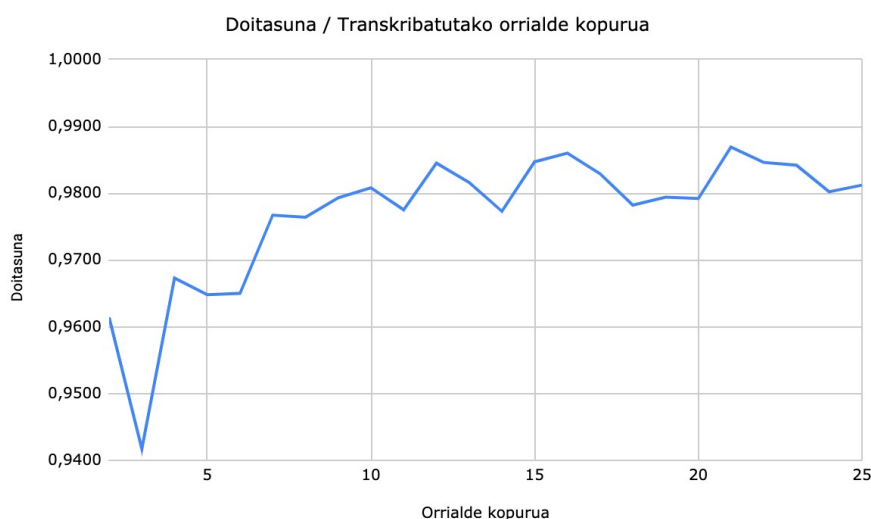
Transkripzioari eskainitako atalean aipatu bezala, letra etzanak bereizteko <i> markaketa erabiliz, zazpi karaktere gehitzen dira hitz edo esaldi bakoitzeko, lerroko karaktere kopurua handituz eta, oro har, ereduak karaktereak ezagutzeak zailtasuna gehituz. Horrela transkribatutako orrialde batekin trebatutako ereduak %83,99ko doitasuna lortu zuen, eta bigarren orrialde bateko transkripzioa gehituta %92,56koa. Markaketa sinpleago batekin, letra etzana markatzeko @ erabiliz, ordea, ereduaren doitasuna nabarmenki hobetu zen, bi orrialde erabilita %96,14ko doitasuna lortu baitzuen hain lerro gutxiarekin lanean arituta. Hori horrela, letra etzanak @rekin markatzea erabaki zen eta 1. taulan eta 3. irudian jasotako doitasun balioak lortu ziren.

1. taula. Orrialde kopuruak eta doitasuna

Or. kop.	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Doitasuna	0,9614	0,9417	0,9673	0,9648	0,965	0,9767	0,9764	0,9793	0,9808	0,9775	0,9845	0,9816
Or. kop.	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
Doitasuna	0,9773	0,9847	0,9860	0,9829	0,9782	0,9794	0,9792	0,9869	0,9846	0,9839	0,9802	0,9812

3. irudia. Doitasuna eta transkribatutako orrialde kopurua

Doitasunaren grafikoan ikus daitekeen bezala, orrialde kopurua handitu ahala doitasuna handitzen doa, baina ez dago korrelazio zuzenik eta gero eta orrialde gehiago behar dira akats indizea jaisteko. Horrela, ondoriozta daiteke transkripzio lerro kopuru batetik gora ez duela merezi eredu berriak trebatzea, doitasuna ez baita esanguratsuki hobetuko. Hirurogeina lerro inguruko 25 orrialde transkribatu ondoren doitasuna ez zela esanguratsuki handituko ikusi genuen. Hala ere, doitasun indize aipagarriak lortu arren, zenbait karaktere (ezohiko) ez zituela ezagutzen ohartu ginen. Hori dela eta, trebatze sortan falta ziren karaktere horiek zituzten orrialdeen transkripzioak gehitu ziren, batez ere zegokien alfabeto atalean ugari agertuko ziren hizki larriak zituztenak. Horrela, 32 orrialderekin trebatutako ereduak lortu genuen, eta doitasun orokorra ez zen esanguratsuki handitu (% 98.5), baina ezohiko karaktereak, hasieran Krakenentzako “ezezagunak”, orduan ondo ezagutu zituen.

3.3. Emaizten fitxategiak sortzea eta Wikitekara igotzea

Emaizak fitxategi formatu ezberdinetan ematen ditu Krakenek, hala nola txt edo ALTO XML¹³, OCR emaitzak gordetzeko estandar bat. AEBtako Kongresuaren Liburutegiak, esaterako, erabiltzen du ALTO XML eta informazioa erauzteko Elexifier¹⁴ erreminta-kateak input formatu bezala onartzen du. Testu fitxategi soilak (txt formatukoak) testu-kutxa bakoitzean ezagututako karaktereak lerroka gordetzen ditu; ALTO XML formatuak, berriz, testua ez ezik karaktereen posizioa ere gordetzen du, orrialdearen diseinua berreraikitzeke aukera eskainiz. Testuko koskak irudikatzeke gai denez, HHren sarreren egitura irudika dezake, sarrera-buruak koska ezberdinarekin agertzen baitira hurrengo lerroen aldean. Testu-kutxen kokapena, beraz, kontuan hartzea merezi duen informazioa da, irudiko eta transkripzioa testu zatien artean esteka edo lotura aktiboak eskaintzen dituen edizio digitala prestatzeko garaian berebizikoa izan daitekeena.

Wikisource plataformako euskal atariak, *Wikitekak*¹⁵, OCR emaitzak erakusteko eta editatzeko aukera ematen du eta bertan *Wikitext* formatura¹⁶ egokitu dugun ALTO fitxategien OCR emaitza¹⁷ jarri dugu eskuragarri (ikus 4. irudia). Wikitekako edukiak irekiak direnez, transkripzioak zuzentzeko erabil daiteke. Are gehiago, badago zehazki transkripzio proiektuei eskainitako atal bat¹⁸, jarduera honek gune horretan duen garrantziaren seinale. Beraz,

13 Ikus <https://altoxml.github.io/>

14 Ikus <https://elexifier.elex.is>

15 Euskarazko ataria: <https://eu.wikisource.org/wiki/Azala>.

16 Ikus <https://en.wikipedia.org/wiki/Help:Wikitext>.

17 Ikus https://eu.wikisource.org/wiki/Hiztegi_Hirukoitza.

18 Ikus https://en.wikisource.org/wiki/Wikisource:Transcription_Projects.

komunitateak HHren transkripzioak zuzentzeko aukera izango du, beste herrialdetako proiektu askotan egin den bezala.

4. irudia. HHren 1. orrialdea Wikiteka plataforman¹⁹

The screenshot shows the Wikiteka website interface. On the left is a sidebar with a logo and various navigation links. The main content area displays the first page of a 1745 dictionary, featuring a large, ornate initial 'A' and text in Basque and Spanish. The top navigation bar includes links like 'Orrialdea', 'Eztabaida', 'Irudi', and a search bar.

4. Ondorioak

HHren A-Z atalak, lehen eta bigarren liburukiak kontuan hartuta, 828 orrialde ditu; beraz, edukiaren % 4 baino gutxiago eskuz transkribatuta (32 orrialde), hiztegi guztia hartzen duen txt bertsioan ia % 98,5eko zehaztasun teorikoa lortu da. Doitasunak lehenago eskuragarri zeuden txt bertsioak gailentzen ditu argi eta garbi.

Diseinua ezagutzeko moduluak zehaztasun handiz egin du lan, baina, hala ere, kontuan hartu beharreko lerro kopuru esanguratsu bat ez du ezagutu. Zenbait kasutan, edo ez du lerroren bat inolaz ere ezagutu, edo lerroak gaizki batu ditu, testu-kutxaren eremuak bi lerro hartzen dituelarik bat hartu beharrean, eta hau eskuz zuzentzeko modu zuzenik ez dago. Trebakuntza sorta egiterakoan arazorik ematen ez badu ere, hiztegi guztia digitalizatzean horrek izango lukeen eragina neurtu beharko litzateke. Oraingoz ezin izan dugu neurtu gaizki ezagututako lerroen eragina, baina transkripzio prozesuan zehar eta ondoren OCR emaitzak berrikustekak iradokitzen du merezi duela puntu hau sakonago aztertzea, diseinuaren ezagutzaren balidazio pausoa lan-fluxuan sartzeko asmoz. Bestalde, horrelakoak konpontzeko, baliteke irudien aurreprozesamenduko parametroak aldatu eta prozesua errepikatzeak doitasun handiagoa ekartzea, lerroak irudian identifikatzeko orduan. Nolanahi ere, azken baliabideak, hots, HHren bertsio digitalizatuak, argitalpen baten kalitate irizpideak jarraitu behar baditu, OCR prozesuan zehaztasun handia lortu arren, badiro beharrezkoa izango dela eskuz eduki guztia balioztatzea, diseinuaren ezagutze prozesuko hutsegiteek sortutako akatsen zuzenketa barne.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Wikitekan jarritako testuen *ground truth* irizpideen arabera transkripzioa lortzea izango da behin-behineko helburua, digitalizazioaren lan-fluxuko hurrengo urratsak doitasun erabateko datuekin errepikatu ahal izateko. Hurrengo urratsean, informazio erauzketa prozesuan, transkripzio

¹⁹ Ikus https://eu.wikisource.org/wiki/Orrialde%3ALarramendi_1745_dictionary_body.pdf/1.

horretatik informazioa erauzi eta hiztegiaren sarrerak eta sarreren barruko item lexikografikoak irudikatuko dituen egitura lortzea da helburua. Horretarako hiztegiko orrialdeen diseinua baliatuko da hiztegiko item lexikografikoak sailkatu eta identifikatzeko, hau da, testu digitaletik informazio lexikala erauziko da. Urrats hau honela deskriba daiteke: hiztegiaren sarrerak eta sarreren barruko antolamendua zatitu, eta item lexikografikoak irudikatzen dituen markaketa semantikoaz osatzen dira. Horretarako, lagin bat eskuz anotatu eta gero, ikasketa automatiko algoritmo batek zatiketa eta anotazioa ikasi eta testu osoan aplikatzen ditu.

Dagoeneko beta fasean dagoen Elexifier tresna erabili dugu informazioa erauzteko (Lindemann & Alonso, prestatzen). Lortutako emaitzak oinarri hartuta eta HHren balioztatutako transkripzioarekin prozesua errepikatu ahal izango dugu; batetik, Elexifier trebatze-sorta handiago batez elikatuta eta, bestetik, markaketa konplexuagoa erabilita, oraingo honetan beta fasean dagoen tresna horren garapenak aurrera egiten duen heinean. Gainera, HHtik erauzitako euskal formak Wikidatan integratu ditugu nahikoa ebidentzia izan dugun kasuetan, hau da, HHn topatu ditugun formak Wikidatan aurretik bazeuden lexemei gehitu dizkiegu, Elhuyar Fundazioak eta Euskal Wikipediako Kultur Elkarteak elkarlanean Elhuyar hiztegi-takako datu lexikalak Wikidata ekimenean txertatu dituztela baliatuz.

6. Erreferentziak

- Alonso, M. (2021). Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* digitalizazioa. (Master Amaierako Lana)
- Larramendi, M. (1745). *Diccionario trilingüe castellano, bascuence y latin dedicado a la M.N. y M.L. provincia de Guipuzcoa*. San Sebastián: Bartholomé Riesgo y Montero.
- Lindemann, D. & San Vicente, I. (2020). Baliabide lexikoen sarea: Baldintza filologiko eta tekniko zenbait. In *Hitzak sarean: Pello Salabururi esker onez*. Bilbo: UPV/EHU Argitalpen Zerbitzua.
- Lindemann, D. eta Alonso, M. (prestatzen). A workflow for historical dictionary digitization: Larramendi's Trilingual Dictionary. *Proceedings of eLex 2021*, Brno, Txekia.
- Romanov, M., Miller, M. T., Savant, S. B., & Kiessling, B. (2017). Important New Developments in Arabographic Optical Character Recognition (OCR). *arXiv preprint arXiv:1703.09550*.
- Urgell, B. (1998a). ‘Hiztegi Hirukoitza’ eta ‘Diccionario de Autoridades’ erkatuaz (I): Oinarrizko ezaugarri zenbait. *Anuario del Seminario de Filología Vasca ‘Julio de Urquijo’*, 32(1), 109–163.
- , (1998b). ‘Hiztegi Hirukoitza’ eta ‘Diccionario de Autoridades’ erkatuaz (II): Sarreraren edukia. *Anuario del Seminario de Filología Vasca ‘Julio de Urquijo’*, 32(2), 365–414.
- , (2000). Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*-ren osagaiez. (Doktorego-tesia). EHU, Gasteiz.
- , (2002). ‘Hiztegi Hirukoitza’-ren kanpoko eta barruko historiaz. *Anuario del Seminario de Filología Vasca ‘Julio de Urquijo’*, 629-649.

7. Eskerrak eta oharrak

- Artikulu “Hiztegi historikoen digitalizaziorako lan-fluxua: Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*” lanean egindako ikerketan oinarritzen da. Proiektu hori Udako Euskal Unibertsitateak (UEU) eta Euskal Wikipediako Kultur Elkarteak (EWKE) HDen inguruko euskarazko ikerketa sustatzeko eta euskarazko datu librean sorkuntza, trukea eta zabalpena bultzatzeko asmoz 2019. urtean egin zuten ikerketa deialdian hautatua izan zen.
- Bestalde, lan hau UPV/EHU-ko Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia Masterrean David Lindemann eta Blanca Urgellek zuzendutako “Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* digitalizazioa” Master Amaierako Laneko atal batetik eratorria da.

Ikerketa berregingarria analisi arkeometrikoan, kode irekia eta R

Calparsoro, E.¹, Sanchez-Garmendia, U.² eta Javier Iñáñez¹

¹ Ondare Eraikiari buruzko Ikerketa Taldea (GPAC). Micaela Portilla ikerketa-gunea, Justo Vélez de Elorriaga z.g. Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

² Kimika Analitikoko saila. Zientzia eta Teknologia Fakultatea. Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

estefania.calparsoro@ehu.eus

Laburpena

Zeramiken analisisia zientzia-arkeologikoko gai landuenetako bat da, izan ere, beste material batzuekin alderatuz, zeramikek iraganeko gizarteak ezagutzeko aukera handiena ematen dute. Nahiz eta ikerketa-prozesuan datuak eta haien tratamendu estatistikoak erabakigarriak izan, maiz, prozesuaren emaitzak soilik argitaratzen dira. Lan honetan, zeramiken analisi arkeometrikorako guztiz berregingarria den estrategia bat aurkezten da, R programazio-lengoaian oinarriturikoa. Estatistika zurrunkak (adib. aldagai anitzeko analisisa) uztartzen ditu datuen-bistaratzeko tresnekin, horrela datu kimikoak eta arkeologikoak era integratu batean aztertzeak aukera emanez. Metodoaren errendimendua frogatzeko, zeramika erromakiko-britaniar ezagunak erabili dira, (Tubben datu-sorta ireki batetik abiatuz). Ondorioz, R metodo ireki bat aurkezten da, GitHuben argitaratu dena eta antzeko analisi arkeometrikoak egiteko aukera ematen duena.

Hitz gakoak: Arkeometria, zeramika, berregingarritasuna, R

Abstract

Pottery analysis is one of the most popular topics in Archaeological Science since, in comparison to other materials, ceramics provide the best possibilities to know better past societies. Although in the research process the data and its statistical treatments are decisive, often only the results of the process are published. This paper presents a completely reproducible strategy for the archaeometric analysis of pottery, based on the programming language R. Robust statistics (e.g. multivariate analysis) are combined with data visualization tools, enabling the integrated analysis of chemical and archaeological data. Known Romano-British pottery productions (from an open dataset of Tubb) have been used to test the performance of the method. Consequently, an open R method is presented, published in GitHub, which allows to perform similar archaeometric analyses.

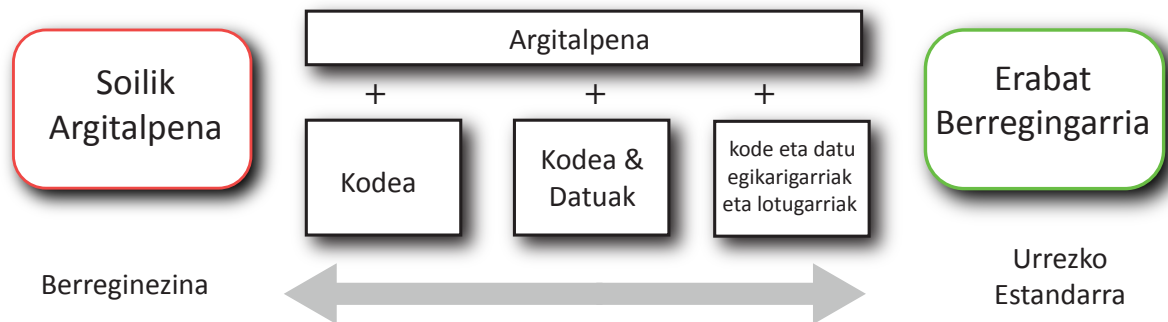
Keywords: Archaeometry, pottery, reproducibility, R

1. Sarrera eta motibazioa

Zientziaren hirugarren iraultzaren baitan (Kristiansen, 2014), kode irekiak eta ikerketa-berregingarritasunak funtsezko zeregina dute arkeologiaren egungo paradigma aldatzeko. Izan ere, digitalizazioak ezagutza zientifikoaren kudeaketa zeharo eraldatu du, lehenabiziko aldiz, ikerketen atzeko prozedurak partekatzea ahalbidetuz (adib., analisi estatistiko bat egiteko erabilitako errutina). Horrek ekarpen nabarmena egin dio ikerketa zientifikoari, haren fidagarritasuna eta eraginkortasuna hobetuz; era horretan, ikerkuntzako prozedurak kontsultatu, ebaluatu eta berrinterpretatu baitaitezke (Stodden eta S., 2014; Goodman *et al.*, 2016; Munafò *et al.*, 2017). Egungo egoerari, gero eta arlo gehiagotara zabaltzen ari da konputazio-zientzietatik eratortzen den berregingarritasun-espektroa (ikus 1. irudia). Hala ere, nahiz eta erabateko berregingarritasuna aukerarik egokiena izan, sarritan datuak edota prozesu metodologikoak ez dira partekatzen.

Gaur egun eskura dugun softwarea erabiliz, gure ikerketen emaitzak sarbide irekiaren bidez partekatzeko aukera dago (*open access*). Bestalde, metodo irekien bidez (*open method*), datuak manipulatzeko eta bistaratzeko erabiltzen diren errutinak ere partekatu daitezke. Hori gutxi balitz, zuzenean datuak gordinik ere argitaratu daitezke, datu irekiak edo *open data* deritzegu haiei (Marwick, 2017; Marwick *et al.*, 2017). Tresna guzti horiek ikerketa

1. Irudia: Ikerketa konputazionalaren berregingarritasun-espektroa. Beste lan batetik moldatuta (Peng, 2011).

berregingarri eta gardena sortzeko aukera ematen dute, kolaboraziozko filosofia sustatuz. Gainera, prozedura bat zehatz-mehatz errepikatua izan dadin xehetasun nahikoa ematean denean, metodoaren erabateko berregingarritasuna bermatzen da, honi *metodo irekia* deitzen diogu. Hemen aurkezten den lana metodo ireki bat da, zeramiken analisi arkeometrikorako diseinatu dena. Erabilitako hurbilketa teoriko eta metodologikoak beste egile batzuek proposatutakoak dira (Baxter, 2015; Buxeda i Garrigos eta M., 2017).

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Zeramikak erregistro-arkeologikoko zeharkako informazio gehien ematen duten objektuak dira, haien nonahikotasuna, ugaritasuna eta iraunkortasunari esker (Rice, 2015; Escribano, 2014). Haien analisi arkeometrikorako hurbilketarik nagusiena konposizio-multzoa sortzean datza, zeinak, baldintza egokietan, haien jatorria zehazteko aukera ematen duen (Weigand *et al.*, 1977; Buxeda i Garrigos eta M., 2017). Buztin-oreen konposizio analisiak egiten dira eta konposizio datuak lortzen dira. Ondoren, estatistika estrategia desberdinak aplikatzen zaizkie datu horiei, hortik abiatuz, iraganari buruzko hipotesiak proposatzeko helburuarekin.

Lan honetan metodo ireki bat aurkezten da ebaluazio horiek burutzeko, ikerketa berregingarriko egokitzat jotzen diren elementuak uztartuz (Sandve *et al.*, 2013; Stodden eta S., 2014; Munafò *et al.*, 2017). Gero eta argitalpen gehiago dira horrelako praktika berregingarriak bultzatzen dituztenak. Esaterako, aldizkari ugari estatistiketarako erabili den R kodea bidaltzeko aukera ematen dute (adib., *Journal of Statistical Software*). Testuinguru horretan, *Knitr* edo *Sweave* tresnak oso baliagarriak dira, izan ere, $\LaTeX$ dokumentuetan R kodea ulergai egiten dute. Hori dela eta, kodearen exekuzio-emaizak zuzenean bistaritzen dira amaierako argitalpenean eta horrek gardentasun handia ematen dio prozesuari. Praktikak guztiz berregingarriak izan daitezen, datuen eskuragarritasunak ere funtsezko zeregina du. Zeramiken konposizio-analisietan, gainera, datu berriak lehenagotik lortutako beste datuekin konparatzen dira behin eta berriro. Horrenbestez, erabiltzeko prest dauden datuen eskuragarritasuna nahitaezkoa bihurtzen da (Boulanger, 2017).

Lan honetan aurkezten diren errutinak beste egile batzuen proposamenak izan dituzte abiapuntutzat. Horrela, atal nabarmen batean oinarritzat hartu da Buxeda i Garrigósek idatzitakoa. Kasu honetan, egileak ez du soilik zeramika arkeologikoen analisirako kodea garatu, baizik eta ekarpen teoriko nabarmenak egin dizkio konposizio-datuaren estatistika-analisiari (Buxeda i Garrigos, 2008; Buxeda i Garrigos eta V., 2003; Martín-Fernández *et al.*, 2015). Hala nola, beste egile batzuen software zatiak ere erabili dira, betiere, dagozkien erreferentziekin. Seguruenik, konposizio-datuaren analisirako R lengoaian idatzitako pakete garrantzitsuenetako bat “Compositions” izenekoa da (Boogaart *et al.*, 2010). Pakete honetan sartzen diren funtzioak konposizio-datuaren berriazko beharretara egokituta daude, zenbait hurbilketa estatistiko barne. Horietako batzuk hemen aurkezten den lanean erabiltzen dira (adib., aurrerago azaltzen diren datuen alr eta clr eraldaketak).

Software pribatiboarekin alderatuz, software askeak rol garrantzitsua jokatzen du kode-garapen kolaboratiboaren esparruan. R programazio-lengoaia horren erakusle on bat da. Arkeologiari dagokionez, 2017an *R is for Archaeology* saioa ospatu zuten *Society of American Archaeology* arlo horretan R programazio-lengoaiak duen potentziala azpimarratuz (Ris, 2017). Horren ondorioz, Arkeologian aplikazioa duten R software-paketeen zerrenda zabala garatu zen. Bestalde, horrelako jarduerekin erlazionatutako ekimenek, esaterako Open Science Interest

Group (OSIG) delakoek, komunitate baten beharrari erantzuten diote, arkeologoei parte hartzen eta praktika zientifiko irekien onurak lortzen laguntzeko (Marwick *et al.*, 2017).

Gaur egun, gero eta lan gehiagotan partekatzen da erabilitako kodea (Carlson, 2012; Alberti, 2013; Baxter, 2015). Azpimarragarria da, esate baterako, Baxterrek argitaratutako *Notes on Quantitative Archaeology using R*. Lan honek izugarri erraztu du R-ren erabilera arlo arkeologiko batzuetan eta hemen aurkezten den lanaren inspirazioa ere izan da. Bertan, R kodearen xehetasun nahikoa ematen da metodoak berregin ahal izateko. Bestalde, berriki argitaratu den argitalpen batek hainbat protokolo estatistiko aurkeztu ditu, Kataluniako ardo erromatarren anforen ekoizpenen datu kimikoak eta petrografikoak integratuz (Angourakis *et al.*, 2018). Alde batetik, lan horretan, R *script*-ak material gehigarri bezala aurkezten dira; bestetik, bi pakete garatzen dira, R-n zuzenean instalatzeko.

3. Ikerketaren muina

Lan honetan zeramika arkeologikoaren konposizio-analisia egiteko metodo ireki bat aurkezten da. Haren iturri-kodea biltegi batean biltzen da. Biltegi hori online argitaratzen da GitHub plataformaren bidez (Calparsoro, 2019b). Metodoa maila hasiberriko erabiltzaileentzeei zuzendurik legoke, zeinak bestelako ezagutzarik gabe prozesuak berregiteko gai izan beharko lirateke. Baina, era berean, adituek ere erabili dezakete, errutinak aldatzeko aukera baitago. Horrenbestez, ikerketaren beharretara hobeto egokitzeko aukera ematen da.

Garatutako errutinak Rmarkdown (rmd) artxibotik exekutatzeko diseinatu dira, RStudio programaren barruan. Horrela, datuak eta lortutako emaitzak (grafikoak, taulak...) proiektu batean batera gorde daitezke. Ondorioz, etorkizun batean, haietarako sarbidea bermatuz. Hain zuzen, puntu hori da, askotan, ikerketa-proiektu bat berregitea galarazten duen eragozpen nagusia. Proposatutako lan-fluxua gauzatzeko, GitHub-eko biltegia osorik deskargatu edo klonatu daiteke. Lan-fluxuari jarraitzeko behar diren fitxategi guztiak biltegian daude, baita proiektu honetarako berariaz idatzi diren eginkizunak ere (ikus 2. irudia). Erraz instalatzen da lehenengo kodigo-puskan “install.R” fitxategia exekutatuz (azalpen gehiago ematen dira rmd fitxategian).

Lan honetarako, Tubb eta bere lankideen datu-sorta ireki bat erabili da (Tubb *et al.*, 1980), “archdata” paketearen bidez lortu daitekeena (Carlson eta G., 2016). Proposatutako lan fluxua honako hiru ataletan egituratzen da, bakoitzak karpeta bana izanik.

1. MIAKETA: Datu-multzoaren hasierako azterketa, bistaratzeak eta ikuspegi estatistiko orokorra (rmd fitxategia barne)
2. KONPOSIZIO-MULTZOAK: Konposizio-multzoak ezartzea (rmd fitxategia barne)
3. TXOSTENA: Emaitzak argitaratzeko prestaketa (tex fitxategia barne)

Lan-fluxuari jarraitzeko R kodea rmd artxibo bateko pusketetan sartzen da (ingelesez “chunk”), markdown lengoaiari dagozkion azalpenekin batera, hau da, lengoaiari arina, testu soileko formatuko sintaxia duena. Fitxategi horiek jarraibide guztiak dituzte datuak inkorporatzeko eta tratamendu-estatistikoak aplikatzeko (aldagai anitzen analisian etab.). Rmd bakoitzarentzat, HTML artxibo bat sortzen da (ikus 2. irudia), aurrerago, programa ireki gabe ere prozesua kontsultatzeko erabili daitekeena.

Rmd-ak erabiliz, erabiltzaileak abiapuntu erraz bat aurkituko du konposizio-datuaren azterketarako. Kodigoa moldatu daiteke, nahi den punturaino sakonduz, bakoitzaren esperientzia-mailaren arabera. Era horretan, komunitate zientifikoan horrelako tresnen erabilera sustatzen da. Proposatutako lan fluxua, hiru ataletan egituratzen da, eta bakoitzari dagozkien urratsak, ondorengo lerroetan azaltzen dira:

2. Irudia: Lan fluxuaren oinarritzko elementuak

R Markdown (.Rmd) R kodigoarekin

HTML artxiboa

R proiektua (.Rproj)

1. Repositoria deskargatu

```
## Source ##
package RStudio, and Pottery2 in package Rplots.

## Source ##
Gardner, L. (2015). (2015). archdata: sample datasets from Archaeological
Research. R package version 1.0. https://CRAN.R-project.org/package=archdata

## References ##
Baxter, M. J. 2003. Statistics in Archaeology. Arnold.

Hobbs, A., A. J. Parker, and G. Rickless. 1988. The Analysis of Romano-British Pottery by Atomic
Absorption Spectrophotometry. Archaeometry 22: 155-72.

## Install and load packages and functions ##
## (if warning=FALSE, code=FALSE, include=FALSE)
source("archdata.R")

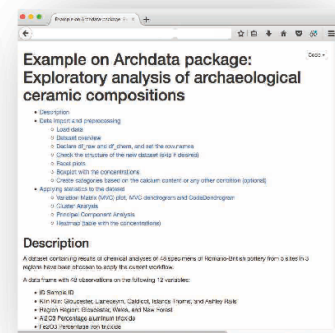
## Load RPottery from Archdata package (example data). Alternatively, import csv
## (if warning=FALSE, code=FALSE, include=FALSE)
source("archdata.R")

## Load RPottery from Archdata package (example data). Alternatively, import csv
## (if warning=FALSE, code=FALSE, include=FALSE)
source("archdata.R")

## Load RPottery from Archdata package (example data). Alternatively, import csv
## (if warning=FALSE, code=FALSE, include=FALSE)
source("archdata.R")
```

ID	Kin	Region	Al2O3	Fe2O3	MgO	CaO	Na2O	K2O	TiO2
CA1	Gloucester	Gloucester	18.8	0.32	2.00	0.79	0.40	0.20	1.01
CA2	Gloucester	Gloucester	18.9	7.31	1.63	0.84	0.40	0.01	0.99
CA3	Gloucester	Gloucester	18.2	7.64	1.82	0.77	0.40	0.07	0.98
CA4	Gloucester	Gloucester	17.4	7.48	1.71	1.01	0.40	0.16	0.03
CA5	Gloucester	Gloucester	18.3	7.29	1.56	0.75	0.40	0.01	1.00
CA6	Gloucester	Gloucester	17.8	7.24	1.51	0.52	0.43	0.12	0.91

2. RStudio an R kodigoa exekutatu

3. Sortu HTML dokumentu interaktiboak eta argitaratzeko-prest dauden L^AT_EX dokumentuak.

3.1. Miaketa

Lehenik eta behin, datuen miaketa bat burutzen da honako pausu nagusi hauek jarraituz:

1. Datuak inportatzea eta aurreprozesatzea (datuak kargatzea, datu-sortaren deskribapen orokorra bistaratzea, datu multzoak definitzea, etab.)
2. Tratamendu estatistikoa aplikatzea (konposizio-aldakortasunaren matrizea, osagai nagusien analisisa, kluster analisisa, etab.)

Bi prozedura-mota biltzen ditu lehenengo atal honek: csv artxibo mota batetik datuak inportatzea eta aurreprozesatzea, eta multzoari estatistikak aplikatzea. Lehenengo funtzio-taldean helburua datuak arakatzeko da eta datu kategorikoak (adib., kronologiak edo tipologiak) bistaratzea, besteen artean. Bigarrenean, datuen aldaerak bilatzea konposizio-multzoa identifikatzeko eta zeramika bakoitzean gehien aldatzen diren elementuak identifikatzeko. Horretarako, osagai nagusien analisisa, klusterren analisi hierarkikoa (ikus 3. irudia), bero-mapak eta bestelako grafikoak barne sartzen dira.

Aipatu beharra dago, konposizio-aldakortasunaren matrizea kalkulatzeko arkeometrian aplikatzen diren errutinekin bat datorren kodea barne dagoela (Buxeda i Garrigos eta V., 2003). Hala nola, diagrama ternarioak ere bistaratzen dira, jatorrizko datuetatik abiatuz (Heinmann, 1989; Baxter, 2015).

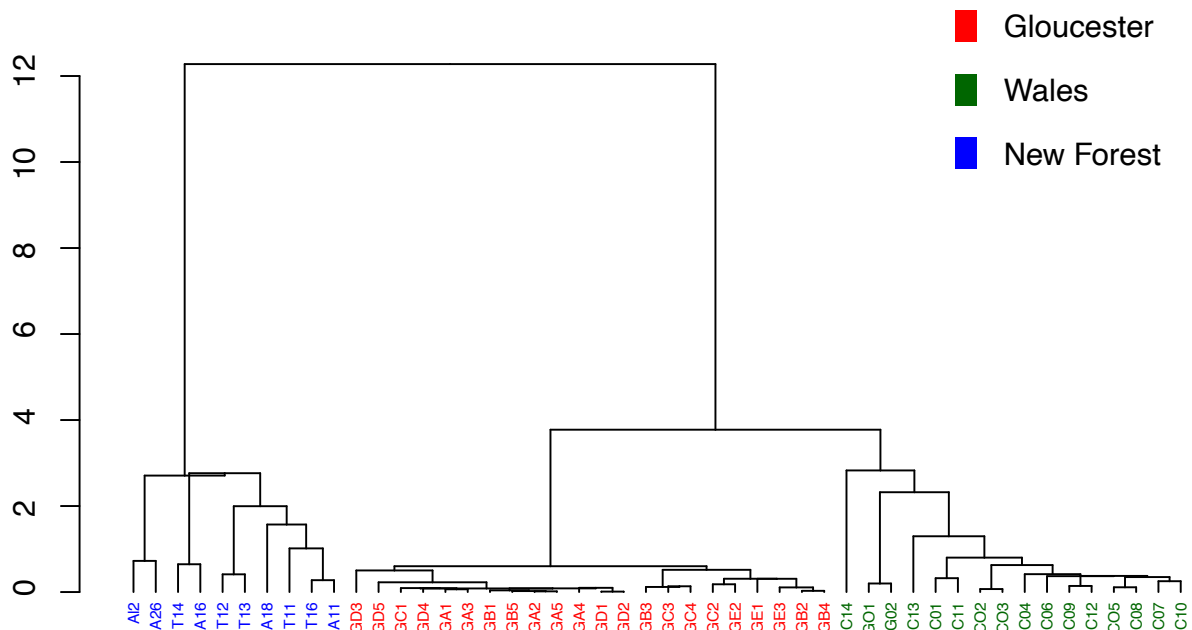
3.2. Konposizio-multzoak

Atal honetan, beste rmd artxibo bat erabiltzen da, behar diren prozedurak guztiak desberdindu batean garatzeko. Horrela, behin konposizio-multzoen egitura nagusia zein den aurreikusten denean, pausu honetan haien egiaztatzea egin eta analisi mamitsuago bat burutzen da. Hauek dira urrats nagusiak:

1. Iterazio-estatistikak
2. Azpimultzoak sortzea
3. Konposizio-multzoak sortzea
4. Taldeko kidearen probabilitateak (Mahalanobis distantzia)

3. Irudia: Klusterren Analisi Hierarkikoa, konposizio-multzoak zehazteko.

Klusterren Analisi Hierarkikoa (KAH)

3.3. Txostena

Azkenik L^AT_EX lengoian idatzitako txosten bat sortzeko aukera dago. Prozesuan zehar sortutako datu taulen integrazioa errazteko.

4. Ondorioak

Lan honetan ekarpen metodologiko bat egin da kode irekiko R programazio-lengoan oinarrituta. Ondorioz, GitHub webgunean biltegi bat sortu da, berregite osoa burutzeko behar den kode guztia eskainiz. Proposatutako metodologiaren errendimendua zeramika erromaniko-britainiar datu-multzo ezagun baten adibidearekin probatu da (Tubb *et al.*, 1980). Emaizta gisa, metodo ireki bat eskaintzen da zeramiken analisi arkeometrikorako diseinatuta dagoena. Horren bidez, sustatu egiten dira kode irekiko tresnetan oinarritutako ikerketa-ekimenak.

5. Etorkizunerako planteatzeko den norabidea

Lan honi dagokionez, etorkizunean, garatu den kodea hobetu eta “pakete” bat sortzea da ideia, GitHuben argitaratua dagoen lanetik abiatuz, non erabiltzaile desberdinek haien ekarpenak egiteko aukera ematen den. Bestalde, analisi berrietatik lortzen diren datuak era ireki eta egituratu batean partekatzeko ereduak garatu beharko lirateke, horrela, analisi arkeometrikorako era estandarizatu batean kudeatzeko ekimenak sustatuz.

Erreferentziak

2017. R is for Archaeology <https://github.com/benmarwick/ctv-archaeology>.

Alberti, Gianmarco. 2013. An R script to facilitate Correspondance Analysis. A guide to the use and the interpretation of results from an archaeological perspective. *Archaeologia e Calcolatori* 24.25–53.

- Angourakis, A., Martinez Ferreras V., Torrano A., eta Gurt Esparraguera JM. 2018. Presenting multivariate statistical protocols in R using Roman wine amphorae productions in Catalonia, Spain. *Journal of Archaeological Science* 93.150–165.
- Baxter, M. 2015. Notes on Quantitative Archaeology and R. p. 289.
- Boogaart, V., Tolosana R., eta Bren M. 2010. Compositions: compositional data analysis. *R package version* 1–10.
- Boulanger, M. 2017. Recycling Data: Working with published and unpublished ceramic-compositional data. In *The Oxford Handbook of Archaeological Ceramics*, ed. by Alice M.W. Hunt, volume 1. Oxford University Press.
- Buxeda i Garrigos, J. 2008. Revisiting the compositional data. Some fundamental questions and new prospects in Archaeometry and Archaeology. *Proceedings of CODAWORK08 The 3rd Compositional Data Analysis Workshop May 2730 University of Girona Girona Spain* 1–18.
- Buxeda i Garrigos, J., eta Madrid i Fernández M. 2017. Designing Rigorous Research: Integrating Science and Archaeology. 19–47.
- Buxeda i Garrigos, J., eta Kilikoglou V. 2003. Total Variation as a Measure of Variability in Chemical Data Sets. In *Patterns and Process. A Festschrift in honor to Dr. Edward Sayre*, ed. by Lambertus van Zelst, 185–198. Suitland, Maryland: Smithsonian Center for Materials Research and Education.
- Calparsoro, E. 2019a. Transdisciplinary methodologies on medieval and post-medieval pottery analysis: an archaeometric approach to basque and riojan productions.
- Calparsoro, E, 2019b. https://github.com/esteful/arch_flow.
- Carlson, D, 2012. *An R Companion to Quantifying Archaeology by Stephen Shennan*. Anthropology Department Texas A&M University.
- Carlson, D., eta Roth G., 2016. *archdata: Example Datasets from Archaeological Research*.
- Escribano, S, 2014. *Genealogía del registro cerámico alavés de época preindustrial*. Universidad del País Vasco UPV/EHU tesia.
- Goodman, S.N., Fanelli D., eta Ioannidis J.P.A. 2016. What does research reproducibility mean? *Science Translational Medicine* 8.341ps12–341ps12.
- Heinmann, R.B. 1989. Assessing the Technology of Ancient Pottery: The Use of Ceramic Phase Diagrams. *Archaeomaterials* 123–148.
- Kristiansen, K. 2014. Archaeological revolution(s). *Current Swedish Archaeology* 22.11–34.
- Martín-Fernández, J. A., Buxeda i Garrigos J., eta Pawlowsky-Glahn V. 2015. Logratio Analysis in Archeometry: Principles and Methods. In *Mathematics and Archaeology*, volume Science Pu, 178–189. Science Publishers, Boca Raton., bogdanovic edition.
- Marwick, B. 2017. Computational Reproducibility in Archaeological Research: Basic Principles and a Case Study of Their Implementation. *Journal of Archaeological Method and Theory* 24.424–450.
- Marwick, B., Guedes A., Barton C., Bates M., Lynsey A., Baxter M., Bevan A., Bollwerk E., Bocinsky A., Kyle R., Brughmans T., Carter A.K., Cyler C., Contreras D., S. Costa, Crema E., Daggett A., Davies B., Lee Drake B., Dye T.S., France P., Fullagar R., Graham S., Harris M., Hawks J., Heath S., Huffer D., Kansa C., Whitcher S., Madsen M., Melcher J., Negre J., Fraser D., R. Opitz, Orton D., Przystupa P., Raviele M., J. Riel-salvatore, Riris P., Romanowska I., Struple N., Ullah I., Vlack H, Van G., Ethan C., Webster C., Wells J., Winters J., eta Wren C.D., 2017. The SAA Archaeological Record 17 (4).
- Munafò, M.R., Nosek B.A., Bishop D.V., Button K.S., Chambers C.D., Percie du Sert N., Simonsohn U., Wagenmakers E., Ware J.J., eta Ioannidis J.P. 2017. A manifesto for reproducible science. *Nature Human Behaviour* 1.21.
- Peng, R.D. 2011. Reproducible research in computational science. *Science* 334.1226–1227.
- Rice, M.P. 2015. *Pottery analysis: a sourcebook*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sandve, G.K., Nekrutenko A., Taylor J., eta Hovig E. 2013. Ten Simple Rules for Reproducible Computational Research. *PLoS Computational Biology* 9.1–4.
- Stodden, V., eta Miguez S. 2014. Best Practices for Computational Science: Software Infrastructure and Environments for Reproducible and Extensible Research. *Journal of Open Research Software* 2.21.

- Tubb, A, Parker A.J, eta Nickless G. 1980. The analysis of Romano-British pottery by atomic absorption spectrophotometry. *Archaeometry* 22.153–171.
- Weigand, Harbottle, eta Sayre. 1977. Turquoise sources and source analysis: Mesoamerica and the southwestern USA — University College London. *Exchange Systems in Prehistory* 15–34.

6. Eskerrak eta oharrak

Lan hau 2019an aurkeztutako doktorego-tesi batetik eratortzen da (Calparsoro, 2019a). Aldi berean, artikulua hau DOKBERRI DOCREC19/39 kontratu baten bidez burutu da, Euskal Herriko Unibertsitatean. Gainera, Ekonomia eta Lehiakortasun ministerioaren CERANOR-2 (HAR2017-84219-P) proiektuaren helburuekin bat egiten du. Era berean, Javier Iñáñezek, ministerio berari eskertzen dio Ramon y Cajal kontratua (RYC-2014-16835) eta Uxue Sanchez-Garmendiak Euskal Herriko Unibertsitateari bere doktoretza-kontratua (PIF2017/153).

Euskara-gaztelania elebidunen kode-alternantzia: gazteentzako euskal irratsaio baten analisisa

Rodrigo, I.

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
irodrigo013@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Diskurtso berean hizkuntza bi konbinatzeari deritzo kode-alternantzia (KA), eta hizkuntzen arteko kontaktuaren ondorioz komunitate elebidunetan sortzen den fenomeno da. Lan honen helburua da *Gaztea* irratiari lau orduko irratsaio bateko corpusean oinarrituta, euskara-gaztelania hizkuntza bikotean ekoizten diren kode-alternantzia motak aztertzea. KAren erabilera ezaugarritzat duen Jon Gotzon Aldaparena (JG) esatariaren estilazio linguistikoaren zenbait alderdi deskribatu nahi dira KA adibideen maiztasun eta nolakotasunari erreparatuta. Emaitez erakutsi dute maiztasunari dagokionez esatarien artean aldea egon arren, Jon Gotzon kasuan nabarmen gehiago ageri direla. Horrez gain, KA motei dagokionez, parte-hartzaileen artean joera desberdinak ageri dira, eta JGren mota nagusia ez da beste esatariengan nagusitzen dena, izan ere JGren kasuan esaldi artekoak nabarmentzen dira. Beraz, JGren diskurtsoan oinarritzko elementu gertatzen den KAK bereizgarri kuantitatibo zein kualitatiboak ditu.

Hitz gakoak: Kode-alternantzia, ahozko ekoizpena, euskara, gaztelania, elebitasuna

Abstract

Code-switching (CS) is a combination of two languages in the same discourse and is a phenomenon that arises in bilingual communities as a consequence of language contact. The aim of this paper is to analyze the types of code alternation that occur in the Basque-Spanish dual language, based on the corpus of a four-hour Gaztea radio programme. The aim is to describe some aspects of the linguistic stylization of the speaker Jon Gotzon Aldaparena (JG), characterized by the use of CS, taking into account the frequency and nature of the CS examples. The results show that, despite the difference in frequency between the commentators, in the case of Jon Gotzon there are notably more of them. Furthermore, with regard to the types of CS, different trends are observed among the participants, and the main type of JG is not the predominant one in other speakers, since in the case of JG the intersentential ones stand out. Therefore, the CS which is a basic element in the discourse of JGs has both quantitative and qualitative features.

Keywords: Code-switching, oral production, Basque, Spanish, bilingualism

1. Sarrera eta motibazioa

Gure gizartean, betidanik hizkuntzak eta errealtateak kontaktuan egon dira, eta gure inguruko errealtatea hizkuntza-ukipenaren fenomenoaren testuinguruan soilik uler dezakegu. Argi dago hizkuntzak gizarteko testuinguru desberdinetan duen erabilera aztertzeak informazio ugari eskaintzen duela, bai hizkuntzari berari buruz, baina baita gizarte-hizkuntza harremanari buruz. Hain zuzen ere, hizkuntza-ukipen fenomeno horren ondorio da lan honetan aztergai dugu fenomenoak: kode-alternantzia (KA, aurrerantzean). KA diskurtso berean bi hizkuntza txandakatzeari deritzo, eta ukipen-egoeran dauden bi hizkuntzen arteko kontaktuaren ondorioz sortzen da (Bullock eta Toribio, 2009).

Bullock eta Toribiok (2009) azaldu bezala, KA hizkuntzalarien artean elebitasun-gaitasunaren adierazgarritzat hartu izan bada ere, hizkuntza gainbeheraren adierazletzat hartu izan da. Hau da, hizkuntza gaitasun «txarrarekin» edo gaitasun «osoak» ez duten hiztunekin lotu ohi da, eta askotan hizkuntzaren kalitatearen «galeraren» inguruko eztabaida sortzen du (Muñoz-Barredo, 1997; Ibarra, 2011). Horren adierazle dira gizartean fenomeno horren gausatzeak identifikatzeko erabiltzen diren izendapen gutxiesleak, hala nola: *euskañol*, *spanglish*, *franglais*, *italiese*, etab. Dena dela, Poplackek (1980) adierazi zuen moduan, hizkuntza-gaitasunaren adierazgarritzat har daiteke bi hizkuntzen gramatika arauak errespetatu behar direlako, eta horrek hizkuntza bietan gaitasun eta ezagutza sakona eskatzen duelako.

Euskal Herriko egoera soziolinguistikoaren ondorioz, euskaldun guztiak elebidunak dira, eta KA ohiko fenomeno da gurean (Muñoa-Barredo, 1997). Euskal Herrian, oro har, KA gazteen soziolektoaren eta lagunarteko erregistroaren ezaugarritzat hartzen da (Ibarra, 2011; Lantto, 2014; Amonarriz, 2008). Era berean, Ibarra (2011) esan bezala, gazteek diskurtsoren naturaltasuna eta bat-batekotasuna bilatzen dituzte, eta horretarako gaztelaniazko kalkoak edo interferentziak txertatzen dira diskurtsuan, askotariko funtzioekin. Euskara eta gaztelaniaren arteko KA bereziki interesgarria da ikuspegi linguistikotik; izan ere, oso ezaugarri desberdinak dituzten bi hizkuntza konbinatzean KAren murriztapen gramatikalak zeintzuk diren aztertzeko aukera eskaintzen du.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Lan honen helburua euskara-gaztelania KAren erabileraren azterketan sakontzea da. Horretarako, *Gaztea* irratiko lau orduko iraupena duen Dida! Saio bateko corpus txikia osatu eta aztertu dugu, 2020ko urtarrilaren 3koa. Zehazki, KA horien nolakotasuna aztertu dugu, eta irratsaio horretan ageri diren esatarien artean alderik ote dagoen ikusi dugu. Era berean, Elorduik (2016) adierazi bezala, gazteei eta bereziki hiztun berriengana hurbiltzeko sortu den JGren estilazio linguistikoaren zenbait alderdi deskribatzea dugu xede, bereziki KAri dagokionez. Hain zuzen, hain deigarria gertatzen den bere estiloaren bereizgarritzat har daitekeen KAren nolakotasuna aztertu dugu, beste esatarien ekoizpenekin eta aurreko lanetan KA motei buruz aurkitutakoarekin alderatuta.

2.1. Kode-alternantziaren hurbilketa linguistikoak: KA motak

KA inguruko azterketan hiru hurbilketa nagusi daude (Bullock & Toribio, 2009). Batetik, egiturazko hurbilketari helduz (*structural*), KAK hizkuntza-maila guztietan ematen duen informazioa aztertzen da, hots, zein ezaugarri linguistiko dituzten KAK lexiko, fonologia edo sintaxi mailan, besteak beste. Bigarrenik, ikuspuntu psikolinguistikoak (*psycholinguistic*) KAK aztertzen ditu elebidunen ekoizpenean, ulermenean eta jabekuntzan parte hartzen duten prozesu kognitiboak hobeto ulertzeko. Azkenik, ikuspegi soziolinguistikoak (*sociolinguistic*) KAn eragina duten gizarte-alderdiak ditu ikergai, besteak beste, indarra, prestigioa, etab. Lan honetan bereziki egiturazko hurbilketari jarraitzen zaio, Dida! Saioan parte-hartzaileek ekoizten dituzten KA adibideek zer ezaugarri linguistiko dituzten aztertu baitugu, nagusiki.

KA ez da fenomeno erabat «librea», hau da, KAn ere barne arauak daude, eta beraz, murriztapen gramatikalak (Bullock eta Toribio, 2009). KAn hizkuntza txandakatzea non gertatzen den, literaturan hiru KA mota nagusi aipatu ohi dira (Poplack, 1980): esaldi artekoak (*intersentential*), esaldi barrukoak (*intrasentential*) eta etiketa modukoak (*tag-switching*).

Esaldi arteko KA, oro har, hizkuntza batean eta bestean esaldiak txertatzean datza; hau da, hizkuntza batean sortutako diskurtsuan beste hizkuntza bateko esaldiak osorik txertatzea (1). Bigarrenik, esaldi barruko KA perpaus beraren barruan hizkuntza aldatzean datza (2). Azkenik, etiketa moduko KAren barruan gehien bat interjekzio moduan erabiltzen diren hitzak edo esaldiak txertatzen dira (*o sea, pues, bueno, eske, adb.*) (3).

(1) a. Zeren... ni lehen iristen nintzen Mateko azterketara eta ikasiz ere, bua!, NO ENTIENDO NADA!¹

(2) a. Eta gelditzen zait... COMO UNA SENSACIÓN horrela, pff.

(3) a. Gainera, nire... O SEA, CON MI VECINA...

(Ibarra, 2011, 284-287. or.)

Kontuan izan behar dugu Ibarra (2011) azpimarratu bezala, etiketa moduko KAK oso ohikoak direla hiztun elebidunen artean, eta komunikazioari hasiera emateko, eteteko edo komunikazioa

¹ KA adibideak erabiltzen direnean letra larritz adieraziko dira.

mantentzeko funtzioa izan ohi dutela. Gainera, ikusi da parte-hartzaileen profil sozio-psikolinguistikoko arabera alda daitekeela KA moten agerpen maiztasuna. KA elebitasun-maila guztietan ematen bada ere, Lanttok (2012) Bilbo inguruko euskaldun zahar eta berrien talde bat aztertu zuenean ikusi zuen euskara lehen hizkuntza (H1) zutenek esaldi barruko KA adibide gehiago egiteko joera zutela; eta, berriz, euskara bigarren hizkuntza (H2) zuten hiztunek etiketa moduko KAK ekoizten zituztela gehien, hots, markatzaileak, esamoldeak eta gaztelaniazko hitz txertatzeak. Poplackek (1980) ere Puerto Ricoko eremu elebidun batean KA mota desberdinak aurkitu zituen hizkuntza-gaitasunaren arabera, partaide guztiek KA baliatzen zuten arren. Hain zuzen, hizkuntza-gaitasun handiagoa zutenengan KA adibideak tipologia desberdinekoak ziren, eta gaitasun txikiagoa zutenengan, berriz, esaldien arteko alternantzia nagusitzen zen.

2.2. *Gaztea* irratiazen hizkuntza politika

Gaztea, 2007ra arte *Euskadi Gaztea* izandakoa, euskaraz egindako eta euskal gazteei zuzendutako musika-irradi katea da, EITB komunikazio-taldea osatzen dutenetariko bat. Musika formula da irratiazen ardatz nagusia, eta gazteei zuzenduta dago bere osotasunean, bai euskararen kontsumorako, bai sustapenerako. 1990eko hamarkadan sortu zen eta hasieratik ulertu zen hizkuntza-politika normalizatzaile baten baliabide gisa (Elordui, 2019). 2000. urtetik eta bereziki azken hamar urteotan *Gaztea* irratia pasatu da euskara batu estandarra soilik erabiltzetik bestelako aldaera geografikoak eta hizkera mailak kontuan hartzen dituen eredu heteroglosiko batera (Elordui 2016).

2000. urtean *Gaztea* irratiazen hizkuntza-politika marko berri hartan sortu zen helburu parodikoa duen Jon Gotzon Aldaparenaren pertsonaia (Elordui, 2019). Jon Gotzon (JG aurrerantzean) pertsonaia Mikel Fernandez bikoizketa aktoreak karakterizatzen du eta gaur egun Dida! saioaren esatari finkoa da. Pertsonaiak umore kutsua izan ohi du, eta euskara batuaren eta gaztelaniazen arteko hizkuntza aldaketa baliatzen du. JGk Burgoseko euskaldun berri baten pertsonaia estilizatzen du, euskara ikastera euskal gizartean integratzera Euskal Herrira etorritakoa, hain zuzen. Ondorioz, esatari nagusiek, dela Edurne Garmendiak ohiko saioetan, dela Xabin Fernandezek aztergai dugun saioan, euskaldun «formalaren» papera euren gain hartu behar dute, JG pertsonaiaren «akatsak» zuzentzeko eta estandarra ez den euskara horri kontrapuntua jartzeko.

Lan honen helburua euskara-gaztelania KA motetan sakontzea eta JGren estilizio linguistikokoaren zenbait alderdi deskribatzea da, KARI erreparaturik. Honako aurreikuspen hauek ditugu. Batetik, esatari eta kolaboratzaileen artean KAREN erabilera-maiztasunean aldeak agertuko dira; esatari batzuk euskarazko jardunera mugatuta egongo dira, eta beste batzuk, saioan duten pertsonaiaren arabera, hizkuntzak nahasteko askatasun handiagoa izango dute Elordui (2016) jaso bezala. Era berean, aurreikus dezakegu irratiazen parte-hartzaileen KAN maiztasunari dagokionez, JGren eta beste esatarien artean alde kuantitatiboa egongo dela, izan ere, JG da KA egiteko baimen zabala duen esatari bakarra.

Bestetik, espero dugu H1 euskara duten eta gaitasun handia duten parte-hartzaileen artean esaldi barruko KA motak nabarmentzea, eta, aldiz, euskara H2 duten parte-hartzaileengan etiketa moduko KA adibideak nagusitzea (cf. Lantto, 2012; Epelde eta Oyharçabal, 2010). Hala, JGren karakterizazioa kontuan izanda, hots, helduaroan euskara H2 moduan jaso duen Burgoseko «euskaldun» berria, etiketa moduko edota esaldi-kanpoko KA adibideak ugariagoak izatea espero dugu, eta gehien bat makulu hitzak, esaerak, eta mota horretakoak txertatzea gaztelaniaz.

3. Metodologia

Corpuserako aukeratu dugun saioa eguberrietan egindako saio berezia da, eta, hala, esatari eta kolaboratzaile ezohikoak ageri dira. Guztira, zortzi parte-hartzailearen jarduna hartu da kontuan, lau esatari nagusi eta beste lau kolaboratzaile. Hego Euskal Herriko hiztunak dira denak, gehienak komunikabideen arloan aritzen dira, eta, beraz, ondoriozta dezakegu egunerokoan euskara erabiltzen duten gaitasun handiko euskara-gaztelania elebidunak direla. Bereiziki azpimarratu beharrekoa da JG esatariaren rola; lehen aipatu bezala, Burgoseko euskaldun berri baten pertsonaia estilizatzen du,

euskara ikastera eta euskal gizartean integratzera Euskal Herrira etorritakoa. Horregatik, euskara batuaren eta gaztelaniaren arteko hizkuntza aldaketa erabiltzen du estilazazio-baliabide modura.

Aztergai dugun saioak lau ordu eta hiru minutuko iraupena du, eta lehenik eta behin saio osoaren transkripzioa egin da Transkripzioa baliatuz, KA adibideak erauzi ditugu, eta bertan bildutako adibideak aztertu, bai kuantitatiboki bai kualitatiboki. Adibide horiek honako ezaugarri hauen arabera sailkatu ditugu: alde batetik, KA adibide horien hizkuntza-bikoteari erreparatu zaio, KA zein hizkuntzen artean egiten zen zehazteko; bestetik, KA motari erreparatu diogu, honako tipologia honen arabera (Poplack, 1980; Ibarra, 2011): esaldi artekoak (4a), esaldi barrukoak (4b) eta etiketa modukoak (4c).

- (4) a. ta ni... NO TE CREO! Egitan? (K4)
- b. Joaten naiz kaka eitea ta SE ME DUERMEN LAS PIERNAS, egitan! (K4)
- c. O SEA QUE... Pffff... bota gehio! (E2)

4. Emaizak

Guztira 1067 KA adibide zenbatu ditugu transkripzio osoan, hizkuntza-bikote guztiak kontuan hartuta. Hasteko, emaitza orokorrak azalduko ditugu KA motei erreparatuta, bai hizkuntza-bikoteari eta bai KA tipologiai dagokionez, eta ondoren parte-hartzaileen arteko alderaketari helduko diogu.

4.1. KA mota nagusiak

KA gertatzen denean erabiltzen den hizkuntza-bikoteaz ari garela, 1. taulan ikus daitekeen moduan, KA gehienak euskara-gaztelaniari (5a) dagozkio (% 93,3), baina badira beste hizkuntza konbinazio batzuk ere: euskara-ingelesa (5b) eta euskara-frantsesa (5c).

- (5) a. Eta COGES EL OTRO PAQUETE ta egiten duzu gauza bera. (E2)
- b. YA, gera BAD INFLUENCER... (K4)
- c. L'AMOUR TOUJOURS! Tuyur ez, eh, TOUJOURS! (E2)

1. taula. EU/EN/FR hizkuntza-bikoteen KA agerpen-maiztasuna.

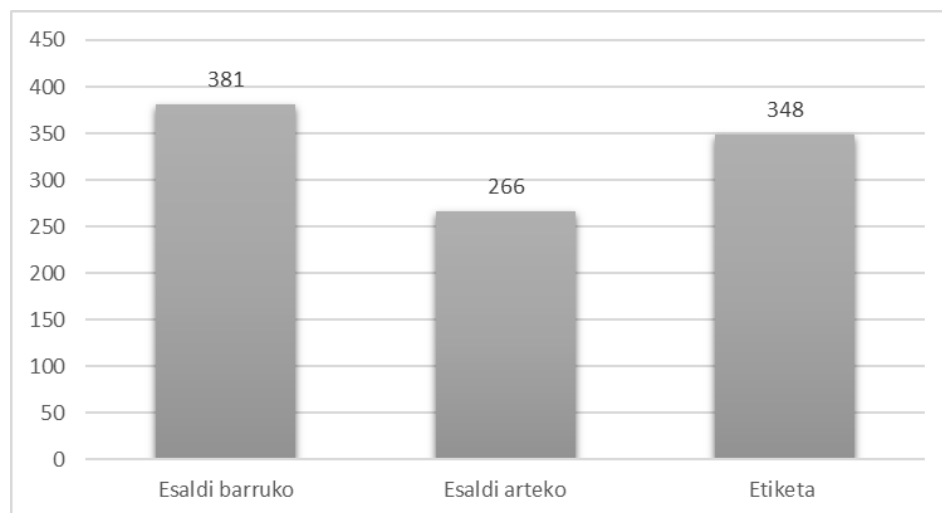
Partaidea	Euskara-gaztelania	Ingelesa-euskara	Frantsesa-euskara	Guztira
E1	215 (% 87)	29 (% 11,7)	3 (% 1,3)	247
E2	555 (% 96,2)	18 (% 3,1)	4 (% 0,7)	577
E3	75 (% 92,6)	5 (% 6,2)	1 (% 1,2)	81
E4	74 (% 98,7)	1 (% 1,3)	0	75
K1	0	0	0	0
K2	17 (% 100)	0	0	17
K3	24 (% 92,3)	2 (% 7,7)	0	26
K4	35 (% 79,5)	9 (% 20,5)	0	44
GUZTIRA	995 (% 93,3)	64 (% 6)	8 (% 0,7)	1067

Kontuan izan behar dugu esatarien eta kolaboratzaileen hitz-hartzeen iraupena ez dela berdina, eta, gainera, talde bakoitzaren artean hitz-hartzeen arteko aldea dagoela, horregatik, aldeak ageri dira parte-hartzaileen artean hizkuntza-bikote desberdinen erabileran (1. taula).

Bigarren emaitza orokorra euskara-gaztelania KA tipologiaren banaketari dagokio; hau da, esaldi artekoak, esaldi barrukoak eta etiketa modukoak. 1. irudian ikus daiteke esaldi barruko KAk (6a) direla nagusi, corpus guztiaren % 38,3 (381) mota horretakoa baita, hain zuzen. Bigarren postuan etiketa motakoak (6b) ageri dira, % 35 (348). Azkenik, esaldi arteko motakoak (6c), % 26,7 (266 adibide). Hala ere, parte-hartzaileen artean aldea dago, hurrengo azpiatalean ikusiko dugun bezala.

- (6) a. Nik ikusten badut SI ESTÁ ECHANDO UN CIGARRO FUERA, PUES NO EVITO (E2)
- b. PUES hori gertatu da...
- c. Hori da, bai! ESTOY CANSADA!

1. irudia. KA mota bakoitzaren agerpen-maiztasuna (ES-EU)

4.2. Parte-hartzaileen arteko alderaketa

Parte-hartzaile guztien artean 995 euskara-gaztelania KA adibide ekoitzi dituzte, baina 2. taulan ikus daitekeenez euren banaketa oso heterogeneoa da.

2. taula. KA kopurua partaideka (ES-EU).

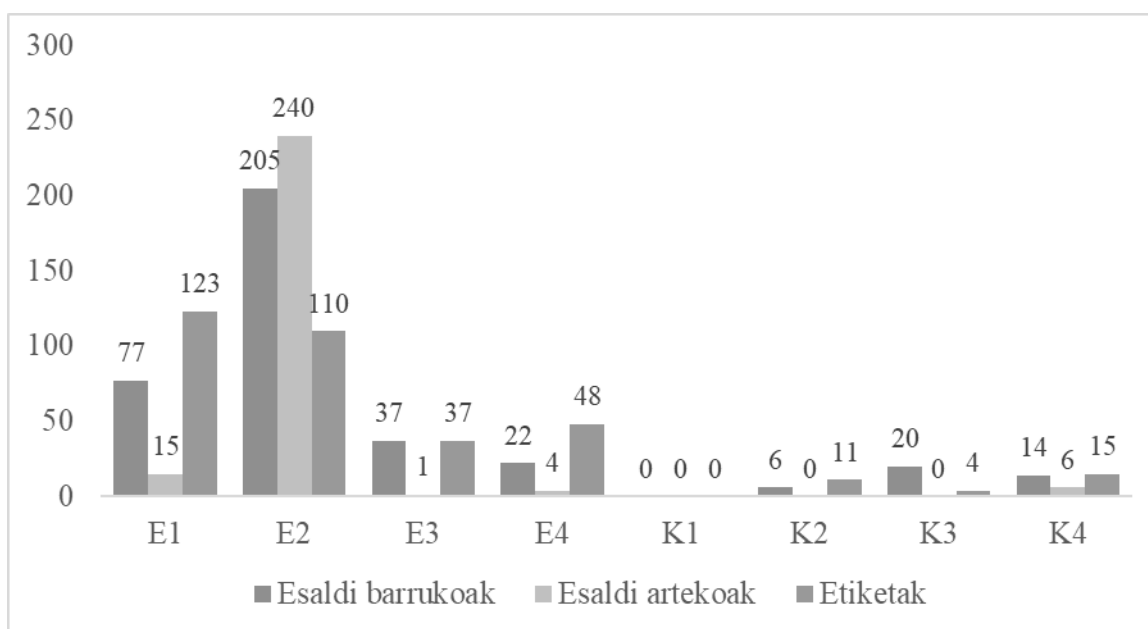
Partaideak	GUZTIRA	
E1	215 (% 21,6)	919 (% 92,3)
E2	555 (% 55,8)	
E3	75 (% 7,6)	
E4	74 (% 7,4)	
K1	0 (% 0)	76 (% 7,7)
K2	17 (% 1,7)	
K3	24 (% 2,4)	

K4	35 (% 3,5)	
GUZTIRA	995	

Hasteko, JG (E2) esatariaren KA kopurua deigarria gertatzen da; izan ere 555 KA adibide zenbatu ditugu, bildutako corpus erdia baino gehiago (% 55,8). Bigarren postuan E1 esataria dago; 215 KA ekoitzi ditu, hots, corpusaren % 21,6, JGren erdia. Kolaboratzaileengan ere aldeak daude, baina oro har KA kopurua nabarmen txikiagoa da esatariena baino (76, % 7,7).

Bestalde, euskaraz-gaztelania KA adibideen tipologiari dagokionez, bi joera desberdin ageri dira, 2. irudian ikus daitekeen bezala. Batetik, esatari nagusien kasuan (E1, E3, E4) etiketa moduko KAK dira nagusi, eta, ondoren esaldi barrukoak (E3ren kasuan antzeko kopurua bietan), eta esaldi artekoak oso urriak dira oro har (% 7tik beherakoak beti ere). Kolaboratzaileen artean ere antzeko joera antzematen da, bereziki K2rengan. Aldiz, JGren KA adibideetan oso bestelako eredua ageri da; esaldi artekoak dira nagusi (% 43,2), ondoren esaldi barrukoak (% 37) eta, azkenik, urrien etiketa modukoak (% 19,8).

2. irudia. KA mota bakoitzaren kopurua partaide bakoitzeko (ES-EU).

Laburbilduz, pertsonaien arteko aldeak aztertu eta gero, hainbat ezaugarri nabarmendu dira. Alde batetik, hizkuntza pare desberdinen arteko KA adibideak aurkitu ditugun arren, euskara-gaztelania pare nagusitzen da oro har partaide guztien kasuan, eta osotara KA adibideetan gehien ageri dena izan da (% 93,3). Bestetik, KA ekoizterako orduan parte-hartzaileen profilaren arabera alde nabarmenak aurkitu ditugu bai kuantitatiboki bai kualitatiboki. Bereziki azpimarragarria da JGren (E2) kasua, izan ere, gehien bat esaldi arteko (% 43,2) KA motak ekoizten ditu, hain zuzen beste parte-hartzaileengan urrien diren KA motak.

Gainera, parte-hartzaileen arteko alderaketari erreparatuz, esatari eta kolaboratzaileen artean KAreko ekoizpenean alde kuantitatibo eta kualitatibo nabarmenak ageri direla ikusi dugu. Oro har, bi emaitza nagusi ageri dira. Alde batetik, esatari nagusien taldean ekoizten den KA kopurua handiagoa da (% 92,3) kolaboratzaileen taldearekin alderatuta (% 7,7). Bestetik, E1, E3, E4 eta K2ren kasuan gehienbat etiketa modukoak nabarmendu dira (eta baita esaldi barrukoak ere). E2ren kasua, gorago aztertu bezala, kasu berezia izan da pertsonaiaren estilizio parodikoaren eraginez, eta esaldi arteko KAK ekoitzi ditu gehien bat.

5. Eztabaida eta ondorioak

Oro har, gazteentzako Dida! irratsaioko corpusaren azterketak agerian utzi du KA adibide ugari ekoizten direla lau orduko iraupena duen saio batean, eta parte-hartzaileen artean aldeak egon arren (JGren kasua da nabarmenena), esatari eta kolaboratzaile gehienek ekoizten dutela adibideren bat edo beste. Emaiza horrek berresten du Elorduiren (2016) ondorioa, hots, *Gaztea* irratiak azken urteotan euskara batu estandarra soilik erabiltzetik bestelako aldaera geografikoak eta hizkera mailak kontuan hartzen dituen eredu heteroglosiko baten aldeko apustua egin duela.

Gainera, lehen aipatu bezala, gazteei zuzendutako irratsaioa izanik, eta gure corpusean ageri diren KA adibideak beste ebidentzia bat gehiago dira KA gazteen erregistro informalean ohikoa dela adierazteko, eta naturaltasuna eta bat-batekotasunaren adierazletzat har daitekeen ideiarako (Amonarriz, 2008; Ibarra, 2011; Lantto 2012, 2014). Hizkuntza-bikoteei dagokionez, euskara-gaztelania alternantzia ohikoa bada ere, beste hizkuntzak ere nahasten direla ikusi dugu (cf. Amonarriz, 2008).

Bestalde, KAren analisisan oinarrituta esan daiteke JG pertsonaiaren estilizio parodikoaren barruan kokatzen den KA deigarria dela bi ikuspuntutik. Alde batetik, kuantitatiboki, saioan ekoizten diren KA adibideen erdia baino gehiago (% 55,8 zehazki) berak ekoizten ditu, hots, nabarmena da oso maiz darabilen baliabidea dela. Halaz, emaitza horiek bat egiten dute Elordui (2016) esandakoarekin, nolabait esan JGren estilizio parodikoak KA gehiago egiteko lizentzia handiagoa eskaintzen dio. Esatarien erregistroa, ordea, zainduagoa da, eta KA egiteko lizentzia gutxiago dute, gure corpusean ikus daitekeen bezala. Emaiza hori bat dator gure lehen aurreikuspenarekin, hots, irratsaioko parte-hartzaileen KAn maiztasunari dagokionez, JGren eta beste esatarien artean alde kuantitatiboa egongo zela.

Bestetik, JGk ekoizten dituen KA moten artean esaldi artekoak dira nagusi (% 43,2), eta etiketa modukoak maiztasun txikiena duten KAk dira (% 19,8). Bere pertsonaiak «euskaldun berri» baten rola duela aintzat hartuta, etiketa modukoak nagusitzea aurreikus zitekeen (Lantto, 2012), eta ez da hala izan. Ildo horretan, JG pertsonaiaren emaitzak, tipologiari dagokionez, ez datoz bat literaturan euskara H2 duten hiztunengan lortutako emaitzekin (etiketa modukoak nagusi), baina ezta euskara H1 dutenen emaitzekin ere, azkeneko talde honetan esaldi barrukoak nagusitzen baitira (Lantto, 2012; Epelde & Oyharçabal, 2010). Hortaz, baliteke, JGren jardunaren «berezitasuna» ere hortik etortzea, hots, bere jardunean maizen ageri diren KA motak ez izatea ohikoenak euskara-gaztelania hiztunengan (ez H1 ezta H2 hiztunengan).

6. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Kontuan izanik gure corpusa lau orduko grabaketa batek osatzen duela, interesgarria izango litzateke etorkizunean corpusa zabaltzea lagina handitu eta hasierako hurbilketa honi jarraipena emateko. Horrek aukera emango luke KA adibide gehiago biltzeko, eta aldi berean partaide desberdinen ezaugarri sozio-psikolinguistikoek KA motan eta maiztasunean zer eragin duen aztertzeko.

7. Erreferentziak

Amonarriz, K. (2008). Gazte hizkerak-hizkera gazteak. *Bat Soziolinguistika aldizkaria*, 68, 167-183.

Bullock, B. E. & Toribio, A. J. (2009). Themes in the study of code-switching. In *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching* (1.-17. or.). Cambridge University Press: Cambridge

Elordui, A. (2016). Elebakartasunetik heteroglosiara: *Gaztea* irrati, bernakulizazioa gazte-komunikabideen diseinu sozioestilistikoan. *Uztaro*, 97, 31-50.

- Elordui, A. (2019). Jon Gotzon Aldaparena, estilizazio parodikoaren bidez «benetako» euskalduntasunaren mugak hausten. In I. Epelde & O. Jauregi (arg.), *Bihotz ahots. M. L. Oñederra irakaslearen omenez* (215.-240. or.). Bilbo: EHUKo Argitalpen Zerbitzua.
- Epelde, I. & Oyharçabal, B. (2010). Perpaus barneko hizkuntza lerratzeak (HL) ekialdeko euskal elebidunetan. *ASJU*, 52, 55-64
- Ibarra, O. (2011). Sobre estrategias discursivas de los jóvenes vascohablantes: causas que motivan el cambio de código. *Oihenart*, 26, 277-298.
- Lantto, H. (2012). Gramatical code-switching patterns of early and late Basque-Spanish bilinguals. *Sociolinguistic Studies*, 6.1, 21-43.
- Lantto, H. (2014). Code-switching, swearing and slang: The colloquial register of Basque in Greater Bilbao. *International Journal of Bilingualism*, 18(6), 633-648
- Muñoa-Barredo, I. (1997). Pragmatic functions of code-switching among Basque-Spanish bilinguals. *Actas do I Simposio Internacional sobre o Bilingüismo*. (528.-541. or.). Universidade de Vigo: Servizo de Publicacións Vigo.
- Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in English y termino en español: toward a typology of code-switching. *Linguistics*, 8, 581-618.

8. Eskerrak eta oharrak

Eskerrak eman nahi dizkiot Amaia Munarriz-Ibarrola irakasleari (UPV/EHU, ELEBILAB) lan hau zuzentzeagatik. Lan honek Eusko Jaurlaritzaren (IT-983-16) diru-laguntza izan du.

Uzkurtze epistemikoa: pobrezia-errepodukzioa kapitalismo kognitiboan

Bayon Aranburu, U.

*Hezkuntza, Filosofia eta Antropologia Fakultatea; Filosofia Saila; Filosofia, Zientzia
eta Balioak doktoretza programa.*

E-posta: unaibayon@gmail.com

Laburpena

Ikerketa honen helburua da egungo testuinguru historikoan gero eta premiazkoagoa den arazo bat aztertzea: pobrezia-inguruneetan gertatzen den ahalmen kognitiboaren ukurdura, alegia, ukurtze epistemikoa. Pobrezia-inguruneek oinarritzko ahalmenen garapena oztopatzen dute, besteak beste, gaitasun kognitiboak eta komunikazio-gaitasunak biltzen dituztenak. Miranda Frickerren injustizia epistemikoen proposamenean bereziki interesgarria eta kontuan eduki beharreko fenomeno da. Egungo testuinguru ekonomiko eta sozialean, kapitalismo kognitiboarena, hain zuzen ere, dinamika horien ondorio kaltegarriak eta pobrezia-errepodukzioa bortizki indartzen dira, bukle amaigabe batzuen bidez.

Hitz gakoak: pobrezia, kognizio, epistemologia, injustizia epistemiko, kapitalismo kognitibo.

Abstract

The objective of this research is to analyze an increasingly urgent problem in the current historical context: the contraction of epistemic capabilities that occurs in environments of poverty, which can be described as epistemic contraction. Poverty environments obstruct the development of basic capabilities, those ones that enclose cognitive and communicative skills. This phenomenon is interesting and necessary in the literature created after Miranda Fricker's proposal of epistemic injustice. In the current economic and social context of cognitive capitalism the potential damaging effects of these dynamics and the chronification of poverty are precisely reinforced, through never-ending loops.

Key words: poverty, cognition, epistemology, epistemic injustice, cognitive capitalism.

1. Sarrera eta motibazioa

Ekonomia eta gizarte batean, non, alde batetik, ezagutzak gero eta paper garrantzitsuagoa duen, eta, bestetik, pobrezia-errepodukzioa ezaugarritzen duen, ezagutzaren eta pobrezia-errepodukzioaren arteko harremana estutu egiten da. Badira gizarte-egiturak eta -dinamikak, zeinak gaitasun epistemiko eta kognitiboaren lortzea sistematikoki oztopatzen duten, pobrezia-errepodukzioa. Ikerketa honek aztertu nahi du nola funtzionatzen duen gaitasun kognitiboaren ukurtze horrek, pobrezia-errepodukzioerako eta kronifikazioerako orduan funtsezkoa bilakatzen ari den dinamika hori ulertzeko.

“Pobrezia, Giza Ahalmenak eta Injustizia Epistemikoak” GrALetik abiatutako bideari jarraiki, “Pobrezia Kronifikatua Kapitalismo Kognitiboan” MALarekin osatzen joan dena, nik planteatzen dudana ikerketa gai horren analisi sakon bat da, hiru zutabe nagusietan banatuta: ikerketa psikologikoen literatura, ekonomia politikoa eta filosofiaren adarra den epistemologia politikoa.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. Auzi-egoera

"Kapitalismo kognitiboa metaketa-sistema desberdin bat da, non metaketa ezagutzen eta sormenean oinarritzen den, beste hitz batzuetan esanda, inbertitzeko modu immaterialetan" (Moulier-Boutang, 2011). Kapitalismo kognitiboan ezagutza eta sormena bihurtzen dira ustiapen-baliabide nagusiak eta, ondorioz, lana langilearen gaitasun kognitiboen arabera banatzen da, etengabeko ikaskuntza eta espezializazio logika baten baitan (Vercellone eta Giuliani, 2019). Azken batean, kapitalismo kognitiboak ezagutzaren ekoizpena funtsezko bihurtzen du balorizazioaren prozesu ekonomikoan (Fumagalli, 2010). Lan-merkatuaren digitalizazio eta 'kognitibizazio' horrek lan-faktorearen garrantzia murriztu du, ezagutza intentsiboari eta kualifikazio altuko lanei ekoizpen-prozesuaren oinarri geroz eta zabalagoa emanez (Eizagirre 2020).

Forma ekonomiko horiek berezko esplotazio moduak ekarri dituzte, eta horietan, gaitasun epistemiko, kognitibo edo intelektual nahikoak ez dituzten subjektuak ez dira hain esplotagarriak kapitalismo kognitiboaren ikuspegitik, lan kognitiborako ekoizpen-errendimendu txikiagoa baitakarte (Fumagalli, 2010). Gaitasun edo trebetasun horiek inoiz baino funtsezkoagoak bilakatu dira lan-eskakizunetarako kapitalismo kognitiboan. Hala, ezagutzak bazterketa tresna garrantzitsua gisa funtzionatzen du, gizarte industrialetan baino gehiago, langileak lan egiteko gaitasun epistemiko nahikoak dituztenen eta ez dituztenen artean zatituz (Moulier-Boutang, 2011).

Ezagutzari dagokionez, XX. mendearen amaierara arte ez zen ondorengo tesi hau proposatu: ezagutzaren balioa ezagutza-subjektuaren arabera aldatzen da. Tesi horretan ekarpen gehienak Zientzia, Teknologia eta Gizartearen ikasketak eta filosofia feministatik heldu zaizkigu, zeinak irmoki babestu zuten ezagutzaren ekoizpena ez dagoela gizarte bidegabekeriaren eta aurreiritzien irismenetik kanpo. Are gehiago: askotan horien erroale da.

Miranda Frickerrek 2007an epistemologia politikoa irauli zuen liburua aurkeztu zuen: *Epistemic Injustice* (Fricker 2007). Injustizia epistemikoa gertatzen da agente baten ezagutza-subjektu kondizioa murrizten eta kaltetzen denean agente horrek duen posizio sozialagatik. Bi motatakoak izan daitezke. Testigantza injustizia gertatzen da identitate zapalduko subjektu baten sinesgarritasuna murriztua denean identitate horren kide izateagatik. Injustizia hermeneutikoak, aldiz, esan nahi du gizarte ulermen eta interpretazio baliabideetan (hermeneutikoak) identitate horien esperientzia sozial ugari jasotzen dituztenen hutsunea dagoela, horiekiko ulermena eta interpretazioa zailduz. Injustizia horien atzean identitate-aurreiritzi negatiboek operatzen dute. Injustizia epistemikoaren ideia literatura filosofikoan presente zegoen baina kontzeptualizatu eta esplizitatu gabe zegoen praktika biltzen zuen. Hortik literatura ugari sortu zen (Kidd, Medina eta Pohlhaus 2017) proposamen hori aztertuz, aberastuz eta mota anitzeko gaiekin lotuz: arrazakeria, medikuntza, ezjakintasuna, etab. Sally Haslangerrek (2017) proposatu zuen bidegabekeria horiek gizarte-egitura eta -dinamika batzuei erantzuten dietela. Bere ikuspegi estrukturalistak injustizia epistemikoen jatorria egitura horietan txertatzen du, Frickerren dimentsio etiko hutsa gaindituz.

Gizartean "justizia epistemikoa" lortzearen garrantzia behin eta berriz azpimarratzen du literatura horrek, injustizia epistemikoak bestelako bidegabekeria askorekin erlazionatua daudela defendatuz, horien sortzaile ere izan baitaitezke. Horren atzean aurkitzen den ideia orokorragoa hau da: ezagutza-posizioa edo posizio epistemikoa askotan posizio sozialaren ondorioekin nahaspilatzen dela, azkenak lehendabizikoa baldintzatuz onerako edo txarrerako (Broncano 2020).

Pobreziaren azterketari dagokionez, Amartya Sen eta Martha Nussbaumek *ahalmen* kontzeptua proposatu eta garatu zuten ongizatea eta askatasuna neurtzeko tresna gisa. Ongizate eta askatasun horiek neurtzen dituzten ahalmenen gabetzea litzateke pobrezia. Horrela, pobrezia subjektu batek

bere ingurunean gara ditzakeen ahalmenen arabera neurtu daiteke, pobrezia dimentsio ugaritan neurtzeko aukera emanez. Ikuspegi honek ez du pobrezia ulertzen baliabide ekonomikoen gabezia hutsa bezala, baizik eta subjektu batek bere ingurunean garatu ditzakeen gaitasunen gabezia moduan. Hurbilketa horrek mota guztietako gaitasunak biltzen ditu: sozialak, kognitiboak, teknologikoak, ekonomikoak, elikadurakoak, aisialdikoak, etab.

Hala ere, ahalmenen ikuspegia ez dago kritikarik salbu: Hartmut Rosak dioenez, ahalmenak biderkatzeak ez du beti esan nahi "bizitza ona" eskuratzen denik. Ahalmenekin batera, Rosak interakzio sozialen erresonantzia areagotzea funtsezkoa dela proposatzen du (Rosa 2019), hau da, ingurunearekin bat etortzea, hura *entzutea*. Gainera, alderdi kognitiboan, oro har, ahalmenen ikuspegiak kontuan hartu behar du aberastasun ekonomikoak beste ezjakintasun mota batzuk ere sortu ditzakeela, pobrezia-inguruneek beste gaitasun epistemiko eta kognitibo mota batzuk sortzen dituzten bezala (Broncano 2019).

Ikerketa ugari diotena da, aldiz, pobrezia funtzionaltasun¹ gutxiagoko ezagutza-subjektuak sortzen dituela eta, gainera, gizarte digitalean fenomeno hau areagotu egiten da. Pobrezia gaitasun askoren garapena eragozten du, hala nola, kognitiboak eta komunikatiboak: hala adierazten dute hainbat ikerketa enpirikok eta meta-analisik (Hahn et al. 2013, Perou et al. 2019, Banerjee eta Tamis-LeMonda 2007). Ahalmen epistemikoen uzkurdu hori aztertzean, Frickerrek jatorrian planteatutakoak ikusten ez duen puntuitsu bat ikus daiteke, uzkurdu horrek ez baitu zertan aurreiritziekin inolako loturarik izan behar. Gainera, injustizia epistemikoekin lotura handia du, sortzen dituen kalteak oso antzekoak baitira. Ezin daiteke justizia epistemikoz hitz egin uzkurdu epistemiko horri aurre egin gabe eta gutxiago kapitalismo kognitiboan, non ahalmen epistemiko horien gabeziak pobreziarako bide zuzena bilakatu daitekeen.

2.2. Hipotesia eta helburuak

Ikerketa honen hipotesiak injustizia epistemikoen literaturan zentralak diren identitate-aurreiritzi negatiboek beharrezkotasunak sortutako puntu-itsu bati erantzuten dio. Bada fenomeno bidegabe bat zeinak kalteak sortzen dituen ahalmen epistemikoetan, aurreiritzi horien beharrik gabe. Fenomeno hori garrantzia handikoa da justizia epistemikoaren eta pobrezia ikuspegitik, bere ikusezintasun handiak kalte esanguratsuak sortzen baititu. Gainera, injustizia epistemikoak sortzeko eta birproduzitzeko ahalmen handia du bertan ematen den kosifikazio ezkutuen bitartez eta kapitalismo kognitiboaren garaian pobrezia erreprodukzioan funtsezko eragile bihurtu da. Fenomeno hori uzkurdu epistemikoa da. Pobrezia kasuan ikusgarria da: pobrezia dimentsio epistemikoak, uzkurdu epistemikoa alegia, subjektu pobretuen ahalmen epistemikoak bidegabeki uzkurdu dituzte, desabantaila sistematiko batean kokatuz. Uzkurdu hori parametro guztiz "neutral" eta "objektibo" bidez neurtu daiteke. Adibidez, algoritmo batek kalte horiek neurtu ditzake, baina horren jatorri soziala ezkutatu. Horrek bilakatzen du fenomeno hori hain arriskutsu.

Helburuei dagokienez, ikerketaren helburu orokorrak honako hauek dira:

- 1) Pobrezia eta uzkurdu epistemikoaren arteko erreprodukzio dinamikak argitzea.
- 2) Dinamika horiek gure gizartean zer inplikatzuten duten ikertzea eta horiei aurre egiteko tresna praktikoa eta teorikoa garatzea.
- 3) Problematika euskarazko ikerketan eta pentsamenduan txertatzea.

---

¹ *Funtzional* kontzeptuaren bidez, testuinguru jakin batean eskailera sozialean gora egiteko balio duten gaitasunei egiten zaie erreferentzia, gaitasun horiengan, euren testuinguruarengan edo horiek eskuratzeko moduengan inolako balio-judiziorik egin gabe.

3. Ikerketaren muina

Ikerketaren muina lehen aipatutako puntu itsu hori den fenomeno argitzean datza. Hala ere, horretarako, ikerketak hainbat fase zeharkatuko ditu. Ikerketa hau GrAL-arekin hasitako eta MAL-arekin garatutako bide batean kokatzen da eta, lehen fase honetan, bide horretan garatu dudan hipotesi nagusi horren itxiera modukoa planteatzen dut. Beste modu batera esanda, nire ikerketak argitu beharreko fenomeno sozial eta epistemiko horren mugak ondo definitzea du helburu lehen fase honek, ikerketa-objektua zein den argi zehazteko.

Ikerketa-objektua den *uzkurtze epistemikoa* definitzeko, lehenik eta behin pobrezia aztertzeko markoa zehaztu dut. Marko hori Amartya Sen eta Martha Nussbaumek egituratu duten Ahalmenen Ikuspegiaren (CA, *Capability Approach*) baitan ezarri dut. Ikuspegi ireki honek ongizatea eta pobrezia galdera honen bitartez aztertzen du: “benetan zer egin dezake jendeak eta zein pertsona mota izatera iritsi daitezke?” (Robeyns 2017, 9). Horri erantzuna emateko, CAk *ahalmen* (*capability*) eta *funtzionamendu* (*functioning*) kontzeptuak proposatzen ditu. Funtzionamenduek pertsona batek zer egiten duen eta zer den adierazten duten bitartean (Sen 1992, 40), ahalmenek pertsona horrek inguruan eskuragarri dituen “askatasun edo aukera errealak” neurtzen dituzte (Robeyns 2017, 39; Nussbaum 2011, 20). Funtsean, CAk “jendeak zer egin eta zer izan dezakeen (bere ahalmenak) eta unean zer lortzen ari den (bere funtzionamenduak) aztertzen du” (Robeyns 2017, 36).

Beraz, CA dimentsio anitzeko tresna da eta pobrezia bereziki epistemikoa den dimentsiotik aztertzeko aukera ematen du, txirotasunak ahalmen epistemikoen gabeziarekin duen lotura behatuz. Gainera, ikuspegi horrek proposatutako *konbertsio-faktore* ideia garrantzizkoa da ikerketarako. Konbertsio-faktoretzat hartzen dira subjektu batek baliabideak funtzionamendu bihurtzeko duen maila zehazten duten faktoreak (Robeyns 2017, 45; Sen 1992, 37-38; 2009, 55-56). Kontzeptu hori uzkurtze epistemikoa argitzeko funtsezkoa izango den elementua da, subjektuek haragitzen dituzten gaitasunen (ez ahalmen) arteko ezberdintasunak garrantzi handikoak izan baitaitezke bidegabekeriak sortzerako orduan, batez ere, ezberdintasun horrek jatorri soziala badu.

Marko horretatik ikerketa honetan hain garrantzitsua den *ahalmen epistemiko* kontzeptua honela definitu dut:

Subjektu indibidual edo kolektibo batek testuinguru jakin batean duen posibilitate, aukera eta askatasuna jarduera epistemiko, kognitibo eta komunikatiboekin lotutako funtzionamenduak garatzeko.

Behin pobrezia aztertzeko markoa finkatuta eta uzkurtze epistemikoak biziki kaltetzen dituen ahalmen epistemikoak definituta, horiek injustizia epistemikoekin zein harreman duten ikertu dut. Beti ere, azterketaren zati hau injustizia epistemikoen literaturak dioenaren ikuspegitik gauzatu dut, literatura horrek dituen mugak eta puntuitsuak azaleratzeko.

Pobreziaren kasuan, ezagutza-subjektu gisa sufritzen diren lehen mailako kalteez gain (Fricker, 2017, 82. or.), bigarren mailako kalteak edo kalte praktikoak ere sortzen dituzte injustizia epistemikoek (Fricker, 2017, 86, 260-261), era guztietako ahalmenak kaltetzen dituztenak, baita ongizaterako funtsezkoak diren horiek ere (Fricker 2015, 254). Horrek pobrezia sortzen eta ugaltzen lagundu dezake. Injustizia epistemikoek eragindako kalte horien ondorioz, pobretutako subjektuak desabantaila sistematiko batean daude, ez bakarrik ezagutza-subjektu gisa, baita subjektu sozial eta funtzional gisa ere.

Kontuan izan beharrekoa da, ikuspegi horretatik, aurreiritzi horiek nondik sortzen diren. Horretarako Haslangerrek badu azalpena. Gizarte egiturek patroia eta erregulartasunak ezartzen

dituzte gizataldeetan (Haslanger 2017, 284) eta horiek subjektuek haragitzen dituzten ezaugarri edo gaitasunak bilakatzen dira. Beraz, esan daiteke, gizarte egiturek 'jendea egin' egiten dutela (Haslanger 2017, 283-284) eta ondoren kosifikazioa ematen da ezaugarri horien jatorri soziala ezkututzen duena. Injustizia epistemikoak eragiten dituzten identitate-aurreiritzi negatiboak harreman sozial eta ekonomiko estrukturalen emaitza direla esan daiteke, pobretuen ahultasun epistemikoak kosifikatzen dituztenak. Guzti hori gertatzen da bukle itxura duen dinamika baten bitartez, etengabe erreproduzitzen eta justifikatzen dena (ikus 1 irudia).

Dena den, injustizia epistemikoen literatura hori guztia kontuan hartuz, puntu-itsu bat azaltzen da: digitalizazioak agerian jarri ditu aurreiritzirik gabe funtzionatzen duten kosifikazioak badirela, arrisku suagoak direnak euren ikusezintasunaren ondorioz. Hori izan da ikerketaren hurrengo fasean zehaztu dudana: non dagoen puntu-itsua. Algoritmoen kasua argigarria da puntu-itsu hori argitzeko eta uzkuertze epistemikoaren fenomenoaren azterketari hasiera emateko.

Algoritmoek gizartean ematen diren zapalkuntzak erreproduzitzeko ahalmena dute (O'Neill 2019, 22; Noble 2018, 1-2, 29; Eubanks 2018, 126-127). Sozialki sortutako errealitate bidegabean ondorioak detektatzen dituzte (uzkuertze epistemikoarenak) euren jatorri soziala ezkutatuaz. Parametro "objektiboak" epistemikoki uzkuertutako subjektua lanposturik gabe uzten dute, lanpostu baterako frogan puntu gutxiago lortu baititzakete epistemikoki uzkuertuta ez dagoenarekin alderatuz. Beraz, kapitalismo kognitiboak, ahalmen epistemikoak izan edo ez izatean oinarritzen den bazterketa inplikatzear gain, hainbat esparru sozialetara sarbidea izateko eta baliabideak eskuratzeko ebaluazio-prozesuak *arrazionalizatu* egin ditu, aurreiritziek sortu dezaketen bazterketa eta zapalkuntza are gehiago ezkutatuaz horien inolako beharrik izan gabe. Uzkuertze epistemikoak itsura hori hartzen du: aurreiritzietan oinarritzen diren injustizia epistemikoen kalteak eragin ditzake modu ezkuetuagoan eta bortitzagoan, aurreiritzi horien beharrik ez baitu.

Beraz, uzkuertze epistemikoak kalte epistemiko eta praktikokoak eragiten ditu eta, gainera, injustizia epistemiko sistematikoak eragin ditzake. Hori gertatzen da epistemikoki pobretutako inguruneak errealitatea direlako eta tresna "neutral" edo "objektibo" batek errealitate horrek bidegabeki sortutako ezaugarri batzuk detektatzen dituelako. Fenomeno horrek, gainera, egungo Europako kapitalismo kognitiboaren eta digitalizazioaren testuinguruan garrantzi handia hartzen du pobreziaren ugalketan.

Uzkuertze epistemikoak eraginda, gaitasun kognitibo errentagarriak ez dituen biztanleriak egungo europako kapitalismo kognitiboan kalte handia jasaten du: sozioekonomikoki baztertuak dira, prekarizazioa nagusi den ogibideetara kondenatuak, ogibiderik lortzekotan. Ingurune pobretuek, ahalmenen garapena oztopatzean, gaitasun kognitibo eta epistemikoak ere baldintzatzen ditu. Garapen horren baldintzapenean, badira gaitasun batzuk ez direnak modu egokian garatzen, esaterako, epistemiko, kognitibo eta komunikatiboak (Hahn et al. 2013, Perou et al. 2019, Banerjee y Tamis-LeMonda 2007). Funtsean, esan daiteke *uzkuertze epistemikoa* gertatzen dela maila sozioekonomiko baxuak zeharkatzen dituen testuinguru horietan eta uzkuertze horrek testigantza-injustiziak eta injustizia hermeneutikoei jasotzen ez dituzten dimentsioak zeharkatzen ditu (ekonomikoak, boterezkoak, egiturazkoak...).

Amaitzeko, gaitasun epistemikoen kamustea hiru puntu garrantzitsutan ezaugarritu dut.

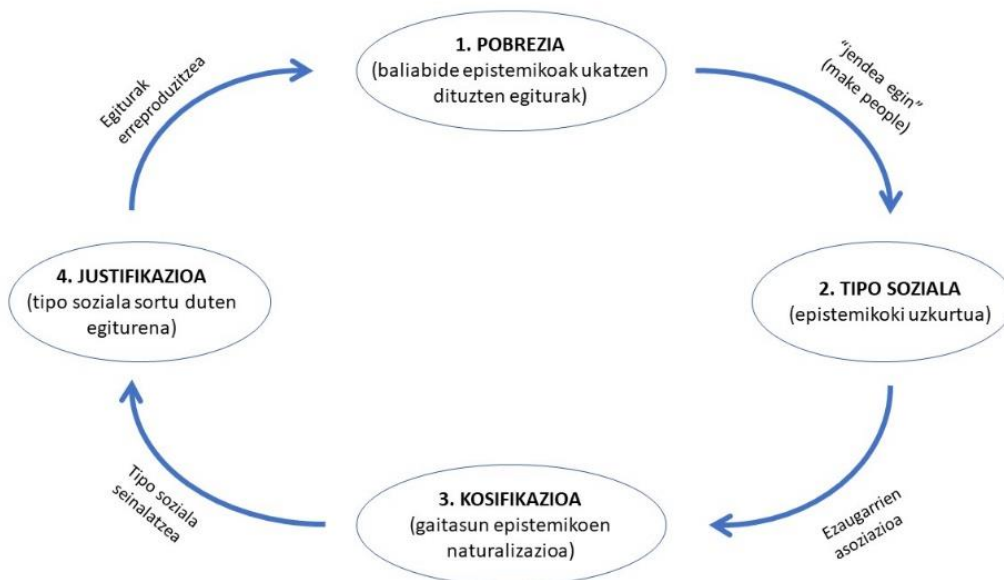
1. **Bidegabekeria estrukturala.** Egitura sozial eta materialek ingurune epistemikoki eta kognitiboki pobreak sortu ditzakete. Horrek, aldi berean, subjektu kognitiboki pobretuak sortzen ditu: egitura sozialek euren ahalmenen garapena baldintzatzen dute eta, baldintzapen horren baitan, gaitasun epistemiko, kognitibo eta komunikatiboak mugatzen dira. Funtsean, estrukturala den injustizia da, ez baitu behar agenterik edo intentzionalitaterik bidegabekeria hori elikatzeko.

2. **Injustizia epistemikoen literaturak ikusten ez duena.** Uzkurtze epistemikoa testigantza injustizia eta injustizia hermeneutikoen gainerik kokatzen da: ez du aurreiritzien beharrik eta horien sortzaile izan daiteke. Ahalmen epistemiko ugariren garapena oztopatu dezake aurreiritzi (testigantza-injustizia) eta baliabide hermeneutikoen hutsuneen (injustizia hermeneutikoa) beharrik gabe, hau da, ikusezin bilakatzen da Frickerretik abiatutako filosofiarentzat.

3. **Funtsezkoa justizia epistemikorako.** Injustizia epistemikoekin amaitzea ezinezkoa da ingurune epistemikoki pobretuak sortzen jarraitzen bada. Buklearen dinamikan ikusten da nola gaitasun epistemiko, kognitibo eta komunikatiboen uzkuarte sistematikoen ondoren kosifikazioa erraz eman daitekeen, estigma soziala sortuz. Horrek aurreiritzi berriak sor ditzake, testigantza injustiziak eta injustizia hermeneutikoak birsortuz. Dena den, aurreiritzi eta injustizia epistemiko horiek gabe ere ezin genezake hitz egin justizia epistemikoaz, sistematikoki subjektu pobretuen ahalmen epistemikoak erasotzen baitira gizarte egituretatik.

3.1. Irudiak

Irudia 1. Bukle dinamikaren funtzionamendua

4. Ondorioak

Nahiz eta ikerketa fase goiztiar batean kokatu, nolabaiteko behin-behineko ondorio batzuk atera ahal izan ditut.

Alde batetik, pobreziaren eta uzkuarte epistemikoaren bukle korapilatsu horrek filosofiak tradizionalki gizakiaren erdigunean jarri izan dituen gaitasunak txikitzeko ondorioa du: Aristotelesen *sophiatik*, Nussbaumen *giza-ahalmen zentrala* (2000, 78-80). Uzkurtze epistemikoak giza ahalmenak loratzeko beharrezkoak diren testuinguruen gabeziari egiten dio erreferentzia, kapitalismo kognitiboan eskasia horiek sistematikoki erreproduzitzen direla salatuz. Gabezia horrek, gainera, pobreziaren kronifikazio geroz eta oldarkorragoa eragiten du, baita ere, edozein motatako injustiziekiko esposizio arriskutsua areagotu.

Bestetik, injustizia epistemikoen literaturari dagokionez, fenomeno honek puntu itsu bat argitzen du: erabat estrukturalki funtzionatzen duen eta aurreiritzien beharrik ez duen dinamika bidegabe bat, zeinaren eraginak injustizia epistemikoa bezain kaltegarriak izan daitezkeen, baina ikusezina diren. Kapitalismo kognitiboak eta digitalizazioak, gainera, injustizia honen

eraginak modu esanguratsuan pozoitu ditu, urgentzia handiz aurre egin behar zaion arazo bilakatuz.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Ikerketaren norabidea lau etapa desberdinetan planteatzen da.

Lehenik, injustizia epistemikoen gaineko literaturaren irakurketak dituen mugak finkatzea, pobrezia aztertzeo markoa ezartzea eta puntu-itsu horren kokapena zehaztatzea. Horrekin uzurtze epistemikoaren dimentsioak finkatu ditzaket. Fase horri amaiera ematen ari natzaio une honetan. Bigarrenik, gutxi gorabehera lehendabiziko urte eta erdiarekin kointzidituz, ikerketa zientifikoen berrikuspenak gauzatuko ditut. Zientziak pobrezia edo ingurune pobretuen eta gaitasun kognitibo eta komunikatiboen arteko harremanean zer esan duen ikertzea da asmoa. Ondoren, arlo ekonomikora joko nuke, ikerketaren hurrengo fasea bezala. Lan-munduaren egitura modernoa ulertzea da helburua: kapitalismoaren fase kognitiboago honetan ematen diren harremanak ikertu eta gizarte digitalizatuen dinamiketan duten eragina aztertzea da zati honen helburua. Eta azkenik, bildutako ikerketa guztiaren gainean gogoeta filosofikoa egiteari ekingo nion.

6. Erreferentziak

BANERJEE, P. et al. (2007). Infants' persistence and mothers' teaching as predictors of toddlers' cognitive development. En *Infant Behavior & Development* 30: 479-491.

BRONCANO, F. (2019). *Puntos ciegos: ignorancia pública y conocimiento vallado*. Madrid: Lengua de Trapo.

- (2020). *Conocimiento expropiado. Una epistemología política en una democracia radical*. Madrid: AKAL.

EIZAGIRRE, A. (2020). "Covid-19aren krisia eta ekonomia globala: erronken azelerazioa", *Telesforo Monzon eLab* [online]. [<https://telesforomonzonlab.eus/covid-19aren-krisia-eta-ekonomia-globala-erronken-azelerazioa-3-3/>]

EUBANKS, V. (2020). *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police and Punish the Poor*. New York: St. Martin's Press.

FRICKER, M. (2017). *Injusticia epistémica: el poder y la ética del conocimiento*. Barcelona: Herder.

- (2015). "Epistemic Contribution as a Central Human Capability". Hull, G. (ed.), *The Equal Society: Essays on Equality in Theory and Practice*. Lexington Books: Lanham, Maryland. 73-90.

FUMAGALLI, A. (2010). *Bioeconomía y capitalismo cognitivo. Hacia un nuevo paradigma de acumulación*. Madrid: Traficantes de Sueños.

HAHN, R. et al. (2014). Effects of Full-Day Kindergarten on the Long-Term Health Prospects of Children in Low-Income and Racial/Ethnic-Minority Populations. En *American Journal of Preventive Medicine* 46(3): 312-323.

HASLANGER, S (2017). Objectivity, Epistemic Objectification, and Oppression, en *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice*. Abingdon: Routledge.

- (2019). Cognition as a Social Skill, en *Australasian Philosophical Review*. (por publicar). Enlace: https://sallyhaslanger.weebly.com/uploads/1/8/2/7/18272031/cognition_as_a_social_skill_-_final_apr.pdf
- KIDD, I., MEDINA, J., POHLHAUS & Jr., G. (Eds.). (2017). *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice*. London: Routledge
- MOULIER-BOUTANG, Y. (2011). *Cognitive Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- NOBLE, S. U. (2018). *Algorithms of Oppression. How Search Engines Reinforce Racism*. New York: New York University Press.
- NUSSBAUM, M. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach* (The Seeley Lectures). Cambridge: Cambridge University Press.
- (2011). *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- O'NEIL, C. (2018). *Armas de Destrucción Matemática. Cómo el Big Data Aumenta la Desigualdad y Amenaza la Democracia*. Madrid: Capitán Swing.
- PEROU, R. et al. (2019). The Legacy for Children Randomized Control Trial: Effects on Cognition Through Third Grade for Young Children Experiencing Poverty. En *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics* 40(4): 275-284.
- ROBEYNS, I. (2017). *Wellbeing, Freedom and Social Justice. The Capability Approach Re-Examined*. Cambridge: Open Book Publishers.
- ROSA, H. (2019). *Resonancia. Una sociología de la relación con el mundo*. Madrid: Katz Editores.
- SEN, A. (1992). *Inequality Reexamined*. New York: Oxford University Press.
- (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- VERCELLONE, C. eta GIULIANI, A. (2019). "An introduction to cognitive capitalism: a marxist approach". Fumagalli, A., Giuliani, A., Lucarelli, S. eta Vercellone, C. (ed.), *Cognitive Capitalism, Welfare and Labour. The Commonfare Hypothesis*. New York: Routledge. 10-31.

7. Eskerrak eta oharrak

Lehenik, nola ez, esker beroenak nire tesiaren zuzendariak diren Ekai Txapartegi eta Jon Umerezi, zailak diren doktoretzako hastapenetan emandako laguntza izugarriagatik; baita GEZKI-ko zuzendaria den Aitor Bengoetxeari ere, bere prestutasun eta laguntza handiagatik. Irati Zubia ikertzaileari ere nire esker onenak, nire ondoan egoteagatik graduan, masterrean eta, orain, doktoretzan eta inspirazio elementu garrantzitsua izateagatik. Ezin ahaztu Euskal Pentsamendurako Joxe Azurmendi Katedra Proiektuari ere eskerrak ematea, Filosofia, Zientzia eta Balioak masterra egiteko eta Joxe Azurmendi kongresuan parte hartzeko emandako laguntza guztiagatik. Oro har, Filosofiako fakultateko irakasle, langile eta ikasleei, bide hau posible egin baitute nire familia, bikote eta adiskideekin batera.